

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

М.О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Мұхтар Әуезов

ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ
ЕЛУ ТОМДЫҚ ТОЛЫҚ ЖИНАҒЫ

40-том

МАҚАЛАЛАР, БАЯНДАМАЛАР,
ЖОЛЖАЗБА

1959–1961

“ДӘҮІР”
“ЖІБЕК ЖОЛЫ”

АЛМАТЫ
2014

**УДК 821.512.122
ББК 84 Каз-7
Ә 82**

*Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігі
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шыгару»
бағдарламасы бойынша шыгарылды*

Редакциялық кеңес:
Кеңес төрагалары – *М. Құл-Мұхаммед, А. Сәрінжісов*

Жалпы редакциясын басқарған – *ҰFA корреспондент мүшесі,
филологияғының докторы Ү. Қалижанов*

Кеңес мүшелері:

*Әкім Т., Әуезов М., Жұртбай Т., Кекілбаев Ә., Қанапиянов Б., Қасқабасов С.,
Құрабаев С., Қонаев Д., Қошанов А., Құрманғали Қ., Магаун М., Мұртаза Ш.,
Нұртейісов Ә., Оразалин Н., Сүлейменов О., Тасмагамбетов И., Ыбырай Ш.*

Әуезов М.

Ә 82 Шығармаларының елу томдық толық жинағы. –
Алматы: “Дәүір”, “Жібек жолы”, 2014.
40-том: Мақалалар, баяндамалар, жолжазба. 1959–
1961. – 280 б.

ISBN 978-601-294-182-1

Мұхтар Омарханұлы Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық толық басылымының 40-томына “Особенности развития литератур социалистических наций”, “На пороге шестидесятого...”, “Светлая вершина литературы”, “Әкел достық қолынды, бауырларым!”, “Заман шарты”, “Жыл келгендей жаңалық сеземіз” мақалалары мен баяндамалары және “Өскен өркен” романының деректері енді.

Кітап ғылыми жүртшылыққа, қалың оқырман қауымға арналған.

**УДК 821.512.122
ББК 84 Каз-7**

**Мақапапар,
баянқамапар**



ПОЗОР ПАЛАЧАМ ЮЖНОГО ВЬЕТНАМА!

С гневом и возмущением встретили мы весть о варварском злодеянии, совершенном империалистами и их прислужниками в Южном Вьетнаме. Подлое отравление ни в чем не повинных людей в концлагере Фу-Лой¹ может сравниться разве только с самыми мрачными преступлениями гитлеровцев. Жертвами массового убийства стали люди, бескорыстно отстаивавшие независимость и свободу своей родины, боровшиеся за светлое будущее своего народа.

Совсем недавно в Ташкенте проходила конференция писателей стран Азии и Африки, которая приняла решения, проникнутые духом гуманизма, дружбы и единства между народами мира. Мы, участники этой конференции, вдохновленные высокими идеями борьбы за прогресс человечества, за свободу и независимость народов, присоединяя свой гневный голос к многочисленным протестам против кровавых злодеяний нго-динь-дьемовских властей и их покровителей.

Мы горячо поддерживаем требование вьетнамской интеллигенции, высказанное в обращении к интеллигенции всего мира, о том, чтобы южновьетнамские власти ликвидировали все концентрационные лагеря и освободили всех патриотов, которые незаконно заключены в эти лагеря.

Мы требуем прекращения репрессий и убийств. Не уйдут от справедливого возмездия преступники, руки которых обагрены кровью народа!

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУР СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ НАЦИЙ

Место литературы и искусства в общественной жизни определяется прежде всего тем, насколько глубоко, полно и художественно они отражают прогрессивные тенденции исторического развития своего народа.

Когда в нашей стране произошла социалистическая революция, пробудившая к исторической деятельности многомиллионные массы трудящихся различных национальностей, роль художественного творчества особенно возросла. В приветствии ЦК КПСС Второму Всесоюзному съезду советских писателей сказано: “Бурный экономический, политический и культурный подъем советских республик привел к расцвету литературу народов СССР. Развитие и взаимное обогащение национальных литератур происходит в тесном содружестве писателей всех братских республик. В Советском Союзе создана многонациональная художественная литература большого исторического значения, воплощающая передовые идеи нашего времени”.

В произведениях социалистического реализма запечатлено богатейшее идейное содержание: сложные процессы рождения и формирования нового человека, мысли и чаяния многонациональной массы строителей социализма и коммунизма. В то же время эти произведения отличаются национальной определенностью своей формы и свидетельствуют о том, что лишь в социалистическом обществе возрожденные народы получили неограниченный простор для творчества. Художественное развитие полноправных социалистических наций составляет поистине новый этап в истории мировой литературы и искусства.

За последние годы проделана значительная работа по изучению проблем, связанных с многонациональным характером советской литературы. Однако и в настоя-

щее время встречаются неверные тенденции, ведущие либо к переоценке национальных форм, либо к умалению и даже отрицанию национальной природы современного художественного творчества. Вот почему так важно уяснить соотношение социалистического содержания и национальной художественной формы.

Главным богатством нашего искусства является, повторяем, его высокая идеиность, выраженная в красочном многообразии национальных форм, стилей. Развитие и обогащение последних определяется социалистическим содержанием: мыслями, чувствами и чаяниями многонациональной массы строителей коммунизма.

Как отличаются друг от друга по национальному своеобразию, по выразительным средствам и особенностям языка, по способам создания и сущности характеров М. Горький и В. Маяковский, М. Шолохов и А. Фадеев, П. Тычина и М. Рыльский, Янка Купала, Самед Вургун, Л. Киачели, Е. Чаренц и многие другие мастера слова! Но как бы ни были различны художники разных народов, основное и решающее, что делает их всенародными творцами социалистического реализма, – это идеино-образное содержание произведений. Жизнь народа дает искусству содержание; в национальной же художественной культуре своего народа писатель, художник находит средства для воплощения этого содержания.

Таким образом, понятия социалистического содержания и национальной формы, взятые в эстетическом плане, охватывают главное в советской литературе – ее сущность. Писатель социалистического реализма национальные творческие традиции всегда преломляет сквозь призму идеологии пролетарского интернационализма, идеологии дружбы народов СССР.

Единство социалистического содержания и национальной формы литературы, искусства при ведущем значении содержания не умозрительная формула, не догматическое утверждение, а объективно существующая особенность их развития. Это марксистско-ленинское положение верно охватывает и выражает многообразие искусства равноправных социалистических наций. Более чем сорокалетний его опыт показывает, что путь к единой культуре и литературе в будущем развитом комму-

нистическом обществе лежит через расцвет духовного творчества каждого народа и всех свободных народов вместе.

Писатель познает, отражает, художественно осваивает действительность, выражая творческий замысел в единстве социалистического содержания и национальной формы произведения. А достигнуть этого гармонического, живого единства невозможно без упорных и систематических новаторских исканий полноценного словесно-образного выражения передовых идей современности.

Подобно тому, как на одной и той же плодотворной почве произрастают высокие тополя и кряжистые дубы, усыпанные сочными плодами яблони и опьяняющие ароматом акаций, так при общности социалистического содержания многообразную национальную окраску получили романы о зарождении и росте классового, революционного сознания рабочих Латвии, Азербайджана, Казахстана, Узбекистана, Туркмении, вышедшие из творческой лаборатории А. Упита¹ – “Просвет в тучах”, Мехти Гусейна – “Ашхерон”, Г. Мусрепова – “Пробужденный край”, Г. Мустафина – “Караганда”, Аскада Мухтара – “Сестры”, Б. Кербабаева – “Небит-Даг”.

Полноценность воплощения социалистического содержания в национальной художественной форме зависит от ряда факторов. Необходимо прежде всего глубокое познание жизни народа в его революционном движении к высотам коммунизма. Без этого создать значительные произведения социалистического реализма невозможно. Марксистско-ленинское мировоззрение вооружает художника правильной ориентировкой в историческом процессе, в художественном освоении мира; совершенное владение методом социалистического реализма помогает ему правильно типизировать явления жизни, ярко выражать в системе образов передовые идеи современности. И все это, разумеется, предполагает как свою предпосылку талант, без которого вообще немыслимо создание истинных произведений искусства. Необходимы также общая художественная культура, чуткая восприимчивость к окружающей среде, критическое использование национальных литературных традиций. Все эти факторы приобретают в творчестве талантливого художника неповторимо своеобразное выражение.

Одно и то же памятное для народов Средней Азии событие – массовое стихийное восстание 1916 года – послужило основой идеиного замысла романов “Ботагоз” С. Муканова, “Священная кровь” Айбека, “Решающий шаг” Б. Кербабаева, романа в стихах “Кровавые годы” А. Токомбаева, пьес “Амангельды” Г. Мусрепова, “Не смерть, а жизнь” Д. Турусбекова. От этого исторического рубежа берет начало широкое освободительное движение казахского, узбекского, туркменского и киргизского народов, формирование борцов против самодержавно-колонизаторского и феодально-байского господства, против буржуазно-националистической реакции, за Советскую власть. Родственны в изображении писателей судьбы народов, искания положительных героев, характеры и обстоятельства. Но как своеобычны нарисованные картины! Национальные традиции, новаторски приумноженные, ощущаются в сюжетных и композиционных решениях общей темы, в портретных и психологических характеристиках духовно растущих героев, в развороте массовых сцен, в обличительных мотивах, в отборе красок для образного показа эволюции национального самосознания.

Но национальные традиции, национальные стили – не этнографические карнавальные костюмы, изготовленные по одному шаблону в ремесленной мастерской. Эти традиции и стили многоцветны, как сама жизнь создавших их народов, и воспринимаются они через активную деятельность творческих личностей. Это можно было бы проследить на примере творчества казахских и киргизских поэтов, почти ровесников, близких по родным языкам: А. Тажибаева, Т. Жарокова, К. Аманжолова, Х. Бекхожина, Ж. Саина и К. Маликова, А. Токомбаева, А. Осмонова. Известно, что роман Т. Садыкбекова “Среди гор”, повествующий о больших социальных переменах в киргизском ауле конца двадцатых годов, по изображаемым событиям перекликается с “Поднятой целиной” М. Шолохова. У Садыкбекова есть даже персонаж, близкий шолоховскому Щукарю, – Иманбай. Иманбай сходен с Щукарем, но по национальным чертам характера он совершенно оригинален, как оригинально вообще по национальным традициям, связанным с киргизским героическим эпосом, это повествование.

В исторической жизни народов складываются своеобразные национальные характеры, и художник средст-

вами искусства воспроизводит их, обобщая самое главное и существенное в явлениях действительности. В реальной обстановке не были похожи друг на друга поэт-декабрист В. Кюхельбекер, творец “Горя от ума” А. Грибоедов, великий узбекский классик Алишер Навои, основоположник казахской литературы критического реализма, пламенный сторонник русско-казахского содружества Абай Кунанбаев, знаменосец горьковских традиций в татарской демократической поэзии Габдулла Тукай, первый ученый и просветитель бурятского народа Доржи Банзаров. Понятно, почему они так своеобразны и в произведениях Ю. Тынянова – “Кюхля”, “Смерть Вазир-Мухтара”, Айбека – “Навои”, М. Ауэзова – “Путь Абая”, А. Файзи² – “Тукай”, Ч. Щээндамбаева³ – “Доржи, сын Банзара”.

Если художник глубоко не изучает жизнь народа, ее поступательное развитие, то он вместо полнокровных образов неизбежно порождает худосочные схемы, риторика у него подменяет богатство жизненного содержания, элементы национальной формы превращаются в орнаментально-экзотическое украшательство. Вне жизненных основ искусство хиреет, как растение, лишенное почвы. Чем ограниченнее связи художника с жизнью, тем беднее и немощнее его творческая индивидуальность.

Богатство социалистической действительности способствует всестороннему развитию и свободному проявлению творческих устремлений художника – представителя своей нации, народности.

В свете марксистско-ленинского понимания нации как исторически сложившейся устойчивой общности людей, объединенных общностью языка, территории, экономической жизни и психического склада, выраженного в общности культуры, творческое сознание художника можно рассматривать как выявление его исторически обусловленной органической связи с родным народом. Психический склад нации, рельефно выступающий в художественном творчестве вообще, отчетливо выявляется и в творческой психике передового художника.

В досоциалистических общественных формациях творческая целенаправленность передовых мастеров искусства, как правило, противоречила господствующей идеологии эксплуататорских классов именно потому, что эти мастера

в той или иной степени выражали назревшие потребности общественного развития, стремления народа.

В процессе формирования социалистических наций, укрепления морально-политического единства советского народа навсегда исчезли в нашей стране прежние противоречия между писателем и средой, порожденные борьбой классов, существованием социального и национального гнета, противоборством двух культур в каждой национальной культуре. Идеалы, социальные цели, стремление к активному участию в социалистическом преобразовании мира, нормы коммунистической морали в нашем обществе едины для народных масс и для мастеров искусства. Психический склад социалистических наций определяет своеобразие творческого облика писателя; он осознает себя одновременно и выразителем чаяний родного народа и интернационалистом — патриотом единого социалистического Отечества. Советский писатель, над какой бы системой образов он ни трудился, какие бы национальные, самобытные словесно-изобразительные краски он ни привлекал, призван образно выражать думы, переживания своей нации, близкие всему советскому народу. В общественной практике социалистических наций их сыны, советские художники, черпают первичные жизненные представления; всенародный героический труд, всенародная борьба за коммунизм служат для них общим животворным источником вдохновения. В нашей стране сформировался художник нового, социалистического типа.

Но если в социалистическом обществе нет антагонистических противоречий между художником и средой, то, несомненно, и здесь существуют разные трудности и препятствия на пути к созданию произведений, призванных удовлетворить духовные, эстетические запросы народа. Ясный путь к преодолению этих трудностей и препятствий открывается в мудрых и заботливых предназначениях партии: партия учит художников развивать и углублять связи с народной жизнью, обогащать идеиную содержательность творчества, неустанно совершенствовать мастерство, в братской взаимопомощи содействовать дальнейшему расцвету нашей многонациональной литературы. В обращении Третьего Всесоюзного съезда писателей СССР к Центральному Комитету КПСС подчеркивается: "...наша сильная своей

партийностью, своей тесной связью с народом, растущая многонациональная литература социалистического реализма есть совершенно новая по своему духу литература, основой основ развития которой уже давно стала взаимная братская помощь, подлинный и действенный интернационализм”.

Теснейшие взаимные связи, взаимодействие и взаимообогащение братских литератур теперь особенно отчетливо выступают не только как принципиальное новаторское качество единой советской многонациональной литературы, но и как одна из главных движущих сил ее развития. С этой точки зрения и необходимо подходить к творческому соотношению социалистического содержания и национальной художественной формы в произведении.

* * *

Первичным, основным материалом для писателя служит слово, черпаемое из сокровищницы развитого многими поколениями родного ему народного языка. А как именно отражаются в языке, выражаяющем мышление человека, особенности психического склада наций, можно судить хотя бы по народным пословицам и поговоркам, по идиоматическим выражениям. Общее содержание, одна и та же мысль получают в разных языках оригинальное по своей национальной окраске воплощение. Однако художественная национальная форма не ограничивается своеобразием языка. Язык характеризуется значительной устойчивостью словарного запаса и крайне медленной изменяемостью составляющих его элементов, а также функциональным безразличием к запросам классов, социальных группировок. Он не обнимает всех определяющих признаков национальной художественной формы. Язык – первоэлемент художественной формы, но он определяет ее своеобразие только в совокупности с другими существенными свойствами. Форма в искусстве – сложный комплекс, объединяющий выразительное, образное, конкретно-чувственное использование языкового материала, ритмический строй речи, сюжетное и композиционное построение повествования, унаследованные самобытно-фольклорные и литературные традиции.

Политическая идеология, философия, наука, периодическая пресса, народное образование в главных чертах наиболее полно выражают себя в языковой национальной форме, часто резко отличной от языковых национальных форм культуры других народов. Иное дело — художественная литература, хотя она также составляет неразрывную часть общей культуры народа.

Основные эстетические особенности художественной формы, выражающей социалистическое содержание, составляют в совокупности понятие национального стиля. Этим понятием охватываются основные признаки национальной художественной формы, литературно-стилистические средства, используемые писателем для создания национальных образов, характеров.

Национальные стили, основанные на исторически сложившихся традициях, — не застывшее явление. Они претерпевают постоянные изменения, совершенствуются в связи с тем, что создаваемые произведения отражают новое все полнее, расширяют и углубляют взаимное обогащение всех составных частей разноязычной советской литературы. В художественном творчестве нет стандартов, в самобытном, оригинальном искусстве нет двух одинаковых произведений. “Поэзия — вся! — езда в незнаное”, — мудро сказал В. Маяковский, прославленный новатор-речетворец. Талант художников и делает национальный стиль насыщенным, полнокровным, пульсирующим, как сердце живого организма.

Вот пример. Очень сходны по темам, по идейным авторским заданиям известные автобиографические произведения “Детство”, “В людях” и “Мои университеты” М. Горького, “Бухара” Садриддина Айни, “Школа жизни” Сабита Муканова, “Утро нашей жизни” Сатыма Улугзаде⁴. Но все они различны по своим национальным стилям. Каждый из авторов использует самобытные краски, чтобы показать особенности формирования национального характера в трудовой русской, узбекской, таджикской, казахской среде. Различия в национальных стилях простираются вплоть до разнообразия повествовательных интонаций: эпически неторопливой и психологически углубленной у М. Горького, новеллистической у С. Айни, непринужденно-разговорной, близкой к живой импро-

визации сказа у С. Муканова, сочетающей скорбную приглушенность в описаниях прошлого и радостную взволнованность в рассказе о новом у С. Улуг-заде.

Взаимопроникающее единство содержания и формы имеет исторический характер. Развивалась общественная жизнь, менялись идеалы и образ мышления человека — изменялись и содержание и формы творчества. В содержании произведений ход истории отражается быстрее, если только писатель или художник не выступает противником общественного прогресса. Художественная форма инертнее; она обладает рядом устойчивых изобразительных средств, приемов, но все они в конечном счете определяются содержанием (если художник не одурманен формалистическими увлечениями — этим гнилостным распадом буржуазного искусства, наблюдаемым в капиталистическом мире). Справедливо отмечала критика, что правомерные для своего времени фольклорные традиционные формы не в состоянии передать богатство советской нови.

Рождение и утверждение социалистического содержания в неразрывной связи с художественной национальной формой — поистине революционный процесс. Господство эксплуататорских классов, национальный гнет, классовые противоречия, национальная разобщенность, распространенность реакционной идеологии великодержавного шовинизма и буржуазного национализма — все это вставало преградой на пути выработки общности межнациональных интересов, а следовательно, и общности содержания художественного творчества народов России. Единство социалистического содержания и национальных форм, взаимосвязь национальных литератур в СССР зиждется на качественно новой социальной основе. Братские народы, объединенные в едином Советском государстве, сплотены родной для них политикой Коммунистической партии, трудом и взаимопомощью в укреплении общего для них социалистического строя, единством марксистско-ленинского мировоззрения. Принципиально новое в художественном многонациональном творчестве советской эпохи выковывалось, закалялось в напряженной идеологической борьбе.

Буржуазные националисты пытались подменить социалистическое содержание советской литературы “украин-

низацией”, “татаризацией”, “казахизацией”. Они пытались фетишизировать старые национальные литературные формы, идеализируя старину, ратуя за реставрацию прежнего социального жизнеустройства. Эпигоны западно-европейского буржуазного декаданса пытались изобретать некую вненациональную форму.

Борьба продолжается и в настоящее время. Теория и практика воплощения единого социалистического содержания в многообразии национальных форм начисто опровергают зарубежные космополитические, расистские измышления, согласно которым полноценno лишь художественное творчество господствующих буржуазных наций и неполноценno творчество угнетенных, колонизированных народов. Ревизионисты нападают на эстетические принципы социалистического реализма. И у нас еще скаживаются рецидивы непонимания единства социалистического содержания и национальной формы в решении таких вопросов, как соотношение классовых, национальных и интернациональных, общечеловеческих начал в искусстве.

Живучи националистические предрассудки. Они порой дают о себе знать то в форме отрицания того, что национальная самобытность обогащается в результате теснейшего сотрудничества между братскими народами, то в форме попыток посеять пренебрежение к человеку иной национальности, то в форме антиисторического преувеличения действительной ценности отдельных явлений национального культурного наследия. Подобные тенденции могут привести и приводят на практике к неверной оценке некоторых произведений национальных литератур, к выпячиванию того, что служило разобщению народов.

Даже в последнее время встречаются такие факты, когда популяризируются произведения былых оруженоносцев буржуазного национализма или приводятся литературоведческие изыскания с целью хотя бы частичной их реабилитации. Все это неизбежно влечет за собой отказ от ленинского, конкретно-исторического подхода к идеологическим явлениям прошлого. Националистические предрассудки живучи, вредны. Но они бессильны подорвать единство национального и интернационального в социалистическом искусстве. Процветающее живое единство

социалистического содержания и национальной формы – величайшее завоевание нашей литературы.

Революционный процесс становления и развития советской литературы включал в себя освоение колоссального опыта предшествующего художественного развития народов СССР и всего человечества. Во всех литературах в процессе развития происходила критическая переоценка наследия прошлого, происходили ломка, изменение, обновление, обогащение, но не уничтожение национальных форм и стилей.

Национальные традиции в литературе и искусстве – это выработанный многими поколениями передовой опыт народа в художественном освоении мира. Это отшлифованные веками способы воплощения действительности в художественных образах. Это переходящие из поколения в поколение принципы оценки и изображения окружающей общественной среды и природы. Это испытанные, привычные для народного мышления, для народных эстетических вкусов изобразительные краски. Это (если говорить только о литературе) наиболее эффективный подход к использованию выразительных возможностей национальных языков.

Теснейшая связь художественного творчества русского народа с широким размахом его революционно-освободительного движения запечатлена в таких замечательных традициях русского искусства, как новаторская смелость в изображении жизни, реалистическая глубина раскрытия характеров, высокая идейность, демократизм, народность. Эти традиции бережно восприняты всей советской литературой. Монументальность грузинского поэтического искусства, так выразительно представленная еще в бессмертном “Витязе в тигровой шкуре” Шота Руставели, выдержала испытание временем; она и сейчас отличает лучшие создания грузинских художников слова. У А. Исаакяна⁵ сказывается многовековая традиция письменной армянской поэзии, сочетание высокой философичности с тончайшим лиризмом; Янка Купала покоряет неувядаемой свежестью стихотворной песенности, связанной с белорусским устно-поэтическим творчеством и обогащенной традициями великих русских реалистов.

Из традиционных особенностей национального стихосложения, соответствующего структурным особенностям

различных языков, вытекают и образно-стилистические способы поэтического изображения. Метрический строй арабского стиха, силлабика тюркоязычного стихосложения, русская силлабо-тоническая поэтическая система придают своеобразие ритмике, звучанию, строфики произведений арабских, тюркских или русских поэтов. В казахской, узбекской, азербайджанской поэзии очень распространены мужские рифмы, а в русских стихах, использующих рифмовку с самыми различными ударениями, это привело бы только к однообразию. У казахов метафоры чаще всего связаны с животным миром (что так резко выражено в народном орнаменте), а узбеки культивируют мотивы, связанные с растительным миром. Бесконечно многообразны художественно-изобразительные ресурсы национальных традиций и стилей, которые обогащали и будут обогащать искусство социалистического реализма.

Национальные традиции подобны эстафете, передающей из века в век накопленное народами богатство художественного мастерства. Они обязательно включают и результаты взаимодействия, взаимообогащения национальных литератур. При этом ряд элементов в национальных традициях отмирает с течением времени, с общественными переменами, по мере развития национального характера народа. Далекой архаикой выглядят теперь религиозно-мифологические образы и метафоры, свойственные творчеству прошлого, или, скажем, цветистая риторичность и прямолинейная назидательность поэтов дореволюционного Востока. Традиции обогащаются и обновляются новаторскимиисканиями художников-творцов в последующие эпохи. Возникают и рождаются новые традиции, особенно в советскую эпоху.

Если же понимать национальные традиции как нечто неизменное, замкнутое в самом себе, застывшее, подобно лаве некогда извергавшегося вулкана, то они могут у каждого народа стать барьером в межнациональных взаимосвязях. А это неизбежно приведет к националистической самоизоляции. Такое искаженное осмысление традиций присуще буржуазному национализму и неизбежно тянет в болото отчуждения от нового, прогрессивного, влечет за собой противодействие гармоническому сочетанию национального с интернациональным. Буржуазный

национализм, враждебный коренным народным интересам, всегда выступал против истинно прогрессивного в национальных традициях, против развития этих традиций в духе интернациональной общности братских литератур. С тенденциозной односторонностью националисты пытались поднимать на щит устаревшее, отмершее, связанное не с национальным разумом, а с национальными предрасудками, — то, что разделяло, а не сближало народы.

Кстати сказать, необычайное богатство национальных стилей становится преградой для подражания, эпигонства, ремесленнических заимствований, стимулирует процесс межнационального творческого взаимодействия и взаимного обогащения литератур. Писатели одной литературы учатся на лучших достижениях других литератур, и дружба народов в ее эстетическом выражении выступает не пропагандистской формулой, а движущей силой многонационального литературного процесса.

Всемирно-историческое значение в борьбе за ленинское понимание культурного наследства приобрел опыт советской литературы. В знаменитой статье “О национальной гордости великороссов” (1914 год) В.И. Ленин, оценивая замечательные революционные традиции русского народа с точки зрения интересов социализма, пролетарского братства всех народов России, писал: “Интерес (не по-холопски понятой) национальной гордости великороссов совпадает с социалистическим интересом великорусских (и всех иных) пролетариев”.

Точно так же все лучшее в духовном достоянии всех народов нашей страны по заслугам высоко оценивается и воспринимается творцами социалистического искусства. Социалистические нации критически отбирают все лучшее в своем наследии, внося свой вклад в общую сокровищницу художественных ценностей. А поскольку и все зарубежные народы приходят и будут приходить к социализму, к участию в создании общечеловеческой литературы и культуры, используя и развивая исторически сложившиеся национальные традиции, необычайно плодотворен опыт советского искусства для художественного развития человечества.

Действительно, чтобы достигнуть в будущем единой, всемирной культуры и литературы, в которой будет но-

ваторски и бережно синтезировано все лучшее в художественном творчестве народов мира, все они должны пройти длительную полосу исторически закономерного развития своих национальных самобытных культур. Только таким путем народы СССР, развив собственные литературные языки, смогли внести и продолжают вносить создаваемые ими духовные ценности в общенародную сокровищницу искусства социалистического реализма, воспринимать и использовать опыт литературы братских, а также зарубежных народов.

В художественном творчестве, всегда полном новаторских исканий, весьма ощутимо выявляется непрерывное развитие от низших форм к более высоким и совершенным. Правомерно поэтому и вопросы национальной специфики советской литературы, взаимосвязей между писателями разных национальностей рассматривать также в перспективе дальнейшего развития социалистических наций. От общности разноязычных литератур, спаянных единством социалистического содержания, художественное развитие народов, освободившихся от пут капитализма, идет к созданию единой, общечеловеческой литературы.

Но согласуется ли это с тем, что в нашей стране, как и во всех странах социалистического лагеря, происходит невиданно бурный расцвет многонационального художественного творчества? Не возникает ли здесь противоречие? Никакого противоречия здесь нет. Это сложная диалектическая закономерность. Зародившись в далеком прошлом, взаимосвязь художественного творчества народов только в условиях всемирного торжества коммунизма, на основе свободного и всестороннего развития всех национальных литератур, получит возможность полного осуществления.

Стихийное стремление к межнациональному литературному сближению можно проследить в художественном развитии человечества на протяжении многих столетий.

Существовала, например, устная поэзия, общая для многих племенных групп. Известны письменные литературные памятники, составляющие общее духовное достояние ряда народностей. Национально определившиеся литературы современного типа постоянно взаимодействуют и обогащают друг друга на наших глазах. Издревле между

фольклором и литературами разных народов происходил обмен художественными ценностями, устанавливалась и определенная преемственность в творчестве писателей разных народов и эпох. Так, рожденные в античной древности эпические образы, отразив социально-культурный расцвет отдельных народов, вошли в художественную сокровищницу всего человечества. Художественные переведы издавна — и все интенсивнее по мере расширения международных связей — способствовали духовному взаимообогащению народов всего мира.

Наперекор реакционным националистическим тенденциям к самоизоляции или тенденциям пренебрежительного отношения к национально-художественной самобытности реалистическое направление развивалось, обретая в каждой стране оригинальные черты. Именно в силу этого критический реализм русской классической литературы, творчески воспринимая опыт передовых зарубежных литератур, самоопределился во всей своей национальной выразительности и оказал общепризнанное плодотворяющее воздействие на мировой литературный процесс.

Недаром среди лучших традиций советской многонациональной литературы выделяется традиция духовного содружества, выпестованная в трудностях и невзгодах, в противовес межнациональной разобщенности, которая разжигалась эксплуататорскими классами и хитроумно использовалась ими для укрепления своего господства. Героический эпический памятник “Слово о полку Игореве” известен как общее достояние русского, украинского и белорусского народов. Арабские сказки “Тысяча и одна ночь” получили широкое распространение среди народов России и других стран. Эпос “Кер-оглы”, высоко оцененный Н.Г. Чернышевским, столетиями бытовал в оригинальных вариантах на туркменском, таджикском, узбекском, азербайджанском, казахском, каракалпакском языках. К поэтическим родникам творчества Низами и Навои приникали, чтобы утолить духовную жажду, поколения азербайджанцев, узбеков и казахов, таджиков и татар. Мудрый лирический песнопевец Саят-Нова⁶ стал уже почти двести лет тому назад родным под кровлями азербайджанских, армянских и грузинских жилищ. Тарас

Шевченко запечатлел в стихах горькую долю казахов, а они складывали о нем песни и легенды. Абай вошел близким другом в киргизские аулы, а Габдуллу Тукая полюбили в казахской степи.

А русские классики, эти великие побратимы всех народов нашей страны! Сабит Муканов не случайно назвал Пушкина “казахским народным поэтом”. Да, здесь нет метафорического преувеличения. Пушкин, Грибоедов, Лермонтов, Белинский, Чернышевский, Герцен, Добролюбов, Некрасов, Островский, Салтыков-Щедрин, Толстой, Чехов, Горький стали влиятельной силой в художественном творчестве народов нашей Родины. Русские классики больше, чем другие мировые писатели, способствовали выработке общих черт демократической направленности в национальных литературах Украины и Грузии, Белоруссии и Казахстана, Армении и Азербайджана.

В ходе исторического развития и особенно в эпоху капитализма расширялись социально-экономические связи между народами, усиливалось взаимодействие их и в области культуры и искусства. Это дало основание К. Марксу и Ф. Энгельсу в “Манифесте Коммунистической партии” утверждать: “На смену местной и национальной замкнутости и существованию за счет продуктов собственного производства приходит всесторонняя связь и всесторонняя зависимость наций друг от друга. Это в равной мере относится как к материальному, так и к духовному производству. Плоды духовной деятельности отдельных наций становятся общим достоянием. Национальная односторонность и ограниченность становятся все более и более невозможными, и из множества национальных и местных литератур образуется одна всемирная литература” (Соч., т. 4, стр. 428).

Во всем исторически конкретном творчестве писателей, живописцев, композиторов, скульпторов разных народов и разных эпох неизменно сказывалась внутренняя закономерность. Осознавали ее или не осознавали творцы художественных ценностей, но народности, нации постоянно так или иначе воздействовали друг на друга. Лучшие достижения литературы и искусства, выросшие на живой национальной почве, общечеловечны в истинном смысле этого понятия. Творчество, демократическое и

социалистическое по содержанию, интернационально, ибо его передовые идеалы всегда близки интересам трудящихся всего мира.

На фоне всемирного художественного развития советская литература выступает и во всем своем новаторстве, во всей оригинальности, и в своей идейно-художественной общности. Она показала, как при социализме из множества национальных литератур образуется единая, всенародная литература. Ведь история мировой литературы никогда еще не знала редкостного, поистине чудесного явления, когда более шестидесяти литератур, отличных по языкам, по исторически выработанным традициям, по национально своеобразным творческим индивидуальностям, образуют единство. Межнациональные литературные связи, подлинное содружество и взаимообогащение разнозычных писателей обрели теперь действительно социалистическое качество. Это и составляет невиданную жизнеспособную силу и гордость литературы социалистического реализма. Ее высшие достижения позволяют (совсем не в ущерб и не с целью какого бы то ни было ограничения, умаления современного естественно нарастающего процветания всех братских литератур) представить себе еще более высокие формы межнационального литературного единения в будущем.

Какие же факторы обуславливают дальнейшее развитие этой общности, единения братских литератур? Под мощным воздействием всенародного строительства коммунизма в психическом складе социалистических наций все в большей степенирабатываются коренные общие черты и качества. Если и прежде трудящиеся разных национальностей высоко ценили труд, то теперь для русского и таджики, украинца и казаха, латыша и якута одинаково характерно социалистическое отношение к труду – готовность трудиться в полную меру сил ради преобразования мира на коммунистических началах, ради народного счастья и благородства. Если и прежде каждый народ, отстаивая неприкословенность своей Родины, проявлял патриотическую доблесть, возводил защиту родной земли в священный долг, то в советском патриотизме эти национальные традиции возвышаются до сознательного всенародного отстаивания интересов единой социалистической Родины. Советский патриотизм выступает могущественной силой в движении

нашего общества к коммунизму, в формировании характеров строителей нового мира.

В круг интернационалистических воззрений социалистических наций входят, как близкие и родные, интересы не только народов Советской страны, но и трудящихся всего мира. Гигантская идеально-воспитательная деятельность Коммунистической партии в советскую эпоху развила у социалистических наций такие общие качества, как уважение к социалистической собственности, гармоническое сочетание личных и общественных интересов, коллективизм, высокое сознание личной ответственности за успешное осуществление общегосударственных задач, нетерпимость к проявлениям буржуазной идеологии, к паразитическому тунеядству, новаторство, смелость в дерзаниях, самоотверженность, подлинный гуманизм.

Весь этот неуклонно нарастающий процесс выработки общих черт и качеств в психическом складе социалистических наций еще более роднит и взаимообогащает национальные культуры и литературы. Художественное сознание писателей также изменяется и обогащается, настойчиво ищет и находит в содержании и в форме художественного творчества новые моменты, сближающие братские народы. Происходящий процесс формирования общих социалистических черт в национальных характерах, естественно, отражается и в образах героев произведений разноязычных литератур. В национальные языки проникают многочисленные интернациональные понятия. В тюркских языках синтаксические конструкции заметно изменились и обогатились в результате связи с русским языком. Все более общие жанровые чертырабатываются в романе, новелле, поэме, лирических произведениях. Такой распространенный изобразительный и композиционный прием, подсказанный самой жизнью, как контрастное противопоставление настоящего прошлому, плодотворно используется во всех братских литературах.

В дальнейшем развитии внутренних взаимосвязей многоязычной литературы социалистического реализма еще больше возрастает роль русского языка. Исторически взаимоотношения народов нашей страны складывались так, что они объединялись вокруг великого русского народа и во главе с русским рабочим классом выступали в общем русле

всероссийского революционного освободительного движения. Закономерно, что могучий русский язык — язык высокоразвитой культуры и литературы, язык ленинизма — снискал себе прочный всенародный авторитет. Он блестяще выполнял и выполняет ответственные функции в межнациональных взаимосвязях народов нашей страны, что не препятствует свободному развитию литературных языков всех социалистических наций, без чего невозможен расцвет их литературы.

Исторически складывалась и традиция обращения братских народов к русскому языку как средству художественного творчества. В дореволюционной России, где многие народы не имели развитого литературного языка, не имели даже собственной письменности, русский оказывался нередко единственным средством творческой деятельности национальных литераторов. Но оттого, что Т. Шевченко, Н. Николадзе⁷, Ч. Валиханов, И. Алтынсарин, К. Хетагуров написали ряд произведений на русском языке, они не перестали быть деятелями украинской, грузинской, казахской, осетинской литературы и культур. За очень редким исключением советские писатели различных национальностей в совершенстве владеют русским языком. Многие творчески владеют и родным, и русским языком. Все это не наносит никакого ущерба национальным литературам, а напротив, приводит к их обогащению, и, значит, к обогащению советской литературы в целом.

Счастье народов СССР, что русский язык издавна привлекал их братскую любовь как язык великой литературы, стоявшей в оппозиции к господствовавшим эксплуататорским классам. В советскую эпоху русский язык единодушно признан общенародным достоянием, он изучается в школах всех республик нашей страны, служит всем ее народам в развитии социалистической многонациональной культуры. Эту священную традицию надо беречь и развивать.

Следует сказать, что до сих пор понятием “литературы народов СССР” обозначаются все братские литературы за странным и принципиально неверным исключением русской литературы. Точно так же изучение национальной художественной формы, ее специфики охватывает преимущественно братские литературы, за исключением русской, как будто русская литература не имеет национального свое-

образия. Вероятно, в силу этого еще не создана (и только в текущей семилетке проектируется ее издание) единая история советской многонациональной литературы. А когда теоретически решаются вопросы единства социалистического содержания и национальной художественной формы, развития национальных стилей, естественно, что богатейший опыт русской классической советской литературы имеет первостепенное значение. Как изменился облик русской социалистической нации по сравнению с дореволюционным прошлым, как много новых богатств накопилось в русской поэзии, прозе, драматургии! Всестороннее изучение этого процесса облегчило бы решение одной из важнейших проблем социалистического реализма — творческого восприятия писателями братских народов русских литературно-национальных традиций в сочетании с традициями собственных литератур; это способствовало бы обогащению русской литературы достижениями многонационального художественного творчества.

Советское литературоведение может и должно решать проблемы социалистической эстетики с привлечением творческого опыта всех без исключения братских литератур. Так может быть подготовлена прочная теоретическая основа для создания единой истории советской многонациональной литературы.

В наше время бурного подъема экономики и культуры во всех республиках, небывалого размаха созидательной деятельности строителей коммунизма, борцов за свободу и счастье человечества, укрепление связи литературы и искусства с жизнью народа является главной задачей мастеров социалистического реализма, призванных создавать правдивые и яркие образы наших современников в произведениях высокого идеально-художественного уровня.

Поступательное художественное развитие социалистических наций — историческая закономерность современности. Обобщать опыт этого развития, активно воздействовать на современный литературный процесс в направлении дальнейшего процветания всех братских литератур и межнационального литературного единения, борясь за обогащение марксистско-ленинской теории искусства социалистического реализма — священный долг художников и исследователей литературы перед народом и партией.

ЖҮРЕК ҚАЗЫНАСЫ

“Жүректе көп қазына бар, бәрі жақсы” дейтін Абайдың бір сөзі ойға оралды. Тегінде, адам жүргегіндегі адамдық тірлігінің қасиетті, қадірлі бірнеше жайларын тере түсіп, ескерсек, анық қазына деп атарлық ардақты асылдар болатыны рас. Ол аталық-аналық мейірі, туған жер, туған ел сезімі, адам жүргегіндегі шын маҳабbat, адам санасындағы қадірлі зор білім – осы сияқты тағы бірнеше адамның адамдық сипатына сай жайларды сол адамның жүрек қазынасы деуге де болады.

Сол күйді еске ала отырып, бұғынгі советтік социалистік Отан ұлы-қызы, Отан азаматы, біз, өз жүргегімізге ойлай бойласақ, бұрынғы заман-замандар көпшілік көңілінде туғыза алмаған, бұғын біз ғана ие болған тағы талай анық, асыл қазына барын білеміз. Біздің жүргегіміздің тереңіне, ең қадірлі түкпіріне қат-қат шөккен қастерлі тың қазыналар бар. Соның бірі және ең ұлысы – Отан турасындағы ой-сезіміміз.

Ұлы Отан, асыл арай алтын мекен – біздің азаматтық маҳаббатымыздың, қуаныш мақтанымыздың, бар батыл талап, бағлан табысымыздың бәр-бәрінің түп тірегі. Ең ғажайып қуанышты жұбанышы – біз бұл күнде сол ұлы қазынамызбен бар өмірімізде жыл сайын, ай сайын, сағат сайын үнемі жалғасу, табысу, ұдайы ойласу қалпында байланыстамыз.

Міне, осы сана – анық жүректегі терең орын алған қасиет қазынасы. Бұл және бұрынғы көп жаңда болмаған сана. Мысалы, бұрынғы патшалық Россияның қалың ғимараттары шаруасы құлдық күйінде отандық санаға ие бола алмаған. Қалың қатар жұмысшы табы да ондай мақтанышты санаға бұрынғы өгей отан күйінде ие бола алмады.

Ал қазақ сияқты “бұратана” деп атандырган елдерді алсақ, оларда мұлде “отаным” деген ой-сана болуға мүмкін

де емес еді. Ондағы көңілдер де бай аулының шырқау шетінде, мал аяғының астында отыратын жыртық күрке, жарты лашық адамның көңіліндегі жүдеу-жадау күй болатын. “Бұратана” елдердің бұқара жүртшылығы сол күрке-лашық адамдарындай еді. Біреулері “ауыл менікі емес, анау шеткі ақ үйлердікі” – дер болса, жаңағы аталған ескі Россиядағы еңбекші жүртшылық топтары да “отан мырзалардікі, әмір иесі ұлық пен бектікі” – дейтін.

Социалистік Отанға біздің ерекше ыстық махабатымыздың іргесіне орнаған бір өзгеше ой, жай бар. “Өзің адамзат тарихында бірінші социалистік Отан болудың үстіне, бұрынғы адамзат баласы, еңбек-зейнет иесі сезініп, сүйініп көрмеген сезім-сананы жүрегіміздің түбіне қазына қып орнатып бердің! Соның үшін мың сан шүкірлік те айнымас алғыс жолдаймыз!” – дейміз.

НА ПОРОГЕ ШЕСТИДЕСЯТОГО...

Срывая с календаря последний листок, невольно задумываешься о том, что же оставил нам уходящий ныне в историю пятьдесят девятый год двадцатого столетия.

Отдаваясь этим мыслям, вполне естественным на пороге Нового года, я вновь и вновь испытываю глубокое чувство удовлетворения и радостной уверенности: 1959 год не был для людей годом безвременья и обманутых надежд, он не прошел для человечества даром, он оставил неизгладимый благотворный след в сотнях миллионов сердец.

Вновь наша Родина — Советский Союз — поразила мир своими свершениями. Неся на борту имя великого Ленина, вышел в океанские просторы первый в мире атомный ледокол. Подобно крылатому коню из казахских легенд — тулпару, стремительно проносится в небесах “ТУ-114”. Простая текстильщица Валентина Гаганова совершила поступок, непонятный людям, воспитанным при капитализме, — добровольно перешла работать в отстающую бригаду и превратила ее в передовую. Советские ученые подарили Луне памятный сувенир и впервые сфотографировали ее невидимую сторону.

Декабрьский пленум ЦК КПСС, подведя итоги успешного развития сельского хозяйства страны, нацелил тружеников деревни на решение грандиозной задачи: в ближайшие годы догнать и перегнать Соединенные Штаты Америки по производству мяса, молока и масла на душу населения.

Это реальность, кажущаяся фантазией. Это быль, затмевающая сказку. Это факты, перед которыми бессильны клевета и злоба. Это правда, окрыляющая сердца друзей.

Удивительные трудовые успехи людей нашей страны не случайно совпали в этом году с триумфом политики СССР на международной арене.

Светлая, оптимистическая перспектива открылась перед всем миром с тех дней, когда глава Советского правительства Никита Сергеевич Хрущев побывал с визитом в Соединенных Штатах Америки. Его прямота, искренность и сердечность, его кипучая энергия и смелость, проницательность и воля, его готовность к сотрудничеству во имя мира и уверенная защита интересов социализма и коммунизма потрясли американцев, заставили многих из них всерьез задуматься над той ролью, которую играет Советский Союз в современном мире, над необходимостью для всех народов в наши дни жить по-дружески, по-добрососедски.

Все миролюбивое человечество было радостно изумлено и растрогано прозвучавшим с трибуны Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций призывом Н.С. Хрущева к крутым повороту международной обстановки в лучшую сторону, к окончательной ликвидации “холодной войны”, к всеобщему и полному разоружению всех государств. Ко всему миру были обращены слова Председателя Совета Министров СССР Н.С. Хрущева: “Осуществив полное разоружение, человечество испытало бы чувство, подобное тому, которое охватывает изнемогающего от усталости и терзаемого страхом перед угрозой гибели от жажды и истощения путника в пустыне, когда он после долгих скитаний достигает оазиса”.

Людям Востока особенно близок этот образ – и не только потому, что для пейзажа многих восточных стран характерны оазисы и пустыни. Тягостное бремя вооружений с особенной силой давит на плечи слаборазвитых стран Азии и Африки, и войны на протяжении веков не принесли этим странам ничего, кроме опустошений и горя, ввергли их в бездну мучительного колониального рабства.

Призыв в защиту мира дорог простым труженикам афро-азиатских стран, людям, чей труд – самое бесценное из сокровищ мира. Этот призыв вдохновляет и тех людей, которые воплощают духовный и интеллектуальный облик современного Востока, – поэтов, писателей, художников, журналистов, деятелей культуры.

Ведь культура – не внешний поверхностный лоск, не безделушка, не забава. Подлинная культура – эта тыся-

челетиями накапливавшийся опыт народной мудрости и мастерства, и он не может в достаточной степени расти и приумножаться в атмосфере военных приготовлений, в атмосфере страха, недоверия и вражды между народами.

Подлинная культура гуманистична, ее устремления благородны – облегчить и украсить, сделать радостной жизнь каждого человеческого существа. Она несовместима с войной, с подготовкой орудий истребления, ибо война – это убийство Человека, уничтожение созданных им ценностей, тягчайшее оскорбление и разрушение всего прекрасного, высокого и чистого, что заложено в человеке, – его разума и сердца, красоты и здоровья, достоинства и совести.

Мы, люди Востока, с полным правом выступаем в защиту мировой цивилизации от зловещей угрозы войны, потому что именно народы Азии и Африки – Китая, Индии, Ирака, Египта – заложили фундамент мировой культуры и внесли неоценимый вклад в развитие общечеловеческого прогресса.

Без научных открытий Ибн Сины, без лирики Ли Бо¹, без рисунков Хокусая², без эпических сказаний Фирдоуси, без четверостиший Хаяяма, без пьес Калидасы, без скульптур Черной Африки невозможно представить себе культуру нашей планеты.

В сегодняшнем мире с каждым днем все громче и мощнее звучат голоса тех, кто выступает за дружбу между всеми народами. И радостно знать, что идея солидарности и братской взаимосвязи народов в огромной степени отразилась в благородных традициях литературы и искусства Востока. Недаром почти восемь веков назад гениальный грузинский поэт Шота Руставели написал поэму о дружбе индийского и арабского витязей. Недаром узбекского поэта Навои вдохновило на создание пламенных стихов сказание о вечно живой любви китайца Фархада и армянки Ширин. Эти чудесные поэмы о трогательной и верной любви людей разных стран создавались в те времена, когда основным средством связи на Востоке были медлительные караваны верблюдов, когда важнейшей магистралью, связывающей народы Азии, был Великий Шелковый путь из Китая к берегам Средиземного моря.

Неужели сегодня, когда в руках человечества столько мудрых машин, облегчающих труд, столько неисчерпаемых

источников энергии, столько совершенных средств обобщения и связи, народы не смогут установить дружественных и мирных отношений между собой? Сбылись легендарные сказания о коврах-самолетах, крылатых конях, сказочных птицах-великанах, перелетающих через огненные моря и океаны; должны осуществиться заветные многовековые мечты народов о жизни без войны, без горя, нищеты и страданий, которые приносит война.

Отрадно сознавать, что в мире есть государство, на протяжении своей сорокадвухлетней истории неутомимо борющееся за осуществление, за претворение в жизнь мирных идеалов человечества. Отрадно сознавать, что невиданные успехи этой страны во всех областях жизни, ее захватывающие темпы развития, ее беспримерная семилетка — залог мира во всем мире, залог того, что силы войны не посмеют поднять голову. И как отрадно сознавать, что эта страна — Советский Союз — твоя Родина, что у нее есть могучие родные братья — социалистические страны, что ты — один из ее граждан, своим трудом и творчествомучаствующий в великом созидаательном труде советского народа.

Мы гордимся тем, что наша страна несет всему миру великую правду о новых, справедливых и свободных человеческих отношениях, о коммунистическом строе, который обеспечивает мир и счастье каждому трудящемуся человеку.

Наступает новый, 1960 год. И хочется думать, что этот год станет годом еще большего сплочения человеческой семьи, большего взаимопонимания между народами. Всякая дружба основана на знании друг друга. В обстановке, когда “человек человеку — волк”, народы не могут быть друзьями. Нужно, чтобы все люди поняли, что мирное и дружественное сосуществование народов намного облегчает им путь к благосостоянию, высокому жизненному уровню, социальной справедливости, к свободе и расцвету каждой человеческой личности.

В понимании советских людей дружба народов — не пропагандистская формула, а выражение наших идеалов, нашего мировоззрения, одна из могучих движущих сил прогресса.

Хочется пожелать, чтобы в наступающем году еще крепче стала наша дружба с народами стран, избавляющихся от колониальной зависимости в любых ее формах, с народами Азиатского и Африканского континентов. Эта дружба – драгоценное завоевание нашего века, и ее прочность искренность, ее бескорыстие и взаимность – надежный щит против уродливых, настороженных, неравноправных отношений между народами, против всяческих новых попыток ввергнуть страны Востока в старое колониальное ярмо.

Хочется пожелать, чтобы дух “панча шила”, “дух Бандунга”³ стал отправной точкой для деятельности всех правительств, всех государств, которые сознают свою ответственность перед народами.

И, наконец, мне, как писателю, от всего сердца хотелось бы, чтобы наступающий 1960 год обогатил человечество новыми бессмертными творениями духа, чтобы мир был обрадован великими научными открытиями, смелыми победами над природой, новыми прорывами в космическое пространство, чтобы появились замечательные поэмы, романы, скульптуры, картины, симфонии, кинофильмы, повествующие о самых благородных стремлениях человеческой души, о самом прекрасном и возвышенном в мире – о борьбе за счастье всех людей, за мирную, свободную и радостную жизнь.

С Новым годом, дорогие друзья!

СВЕТЛАЯ ВЕРШИНА РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

На жизненном пути человека есть перевалы, с которых глубже и проникновеннее познается окружающий мир, красота и поэзия, вера и любовь в человека. Для меня таким перевалом явилось сердечное, круто изменившее всю мою жизнь знакомство с русской литературой. Той самой литературой, перед которой в свое время был в долгу Абай и который сполна возвратил ей долг изумительной поэзией, проложившей к его родному народу широкие пути благодарной дружбы.

Как человек, для которого русский язык являлся не родным, я еще в пору обучения в русской школе страстно тянулся к русской языковой культуре. Я стал постигать богатство литературы, языка, на котором творили классики, и воспринял их как свою академию. Обучаясь в русском университете в Ленинграде, я с огромным увлечением и радостью открыл для себя сокровищницу русской художественной литературы. Новыми мирами открывались для меня классики XIX столетия, великие мастера русской прозы. И великим миром особой притягательной силы явился в моих представлениях Антон Павлович Чехов.

Что для меня необычайно великого в наследии Чехова, звучащем гимном человеку, вере и любви к нему?

Мне кажется, что можно учиться и, в известной мере, на своей национальной литературной почве стать учеником Тургенева, Толстого, Горького и даже Достоевского. А вот стать учеником Чехова, только опираясь на огромную к нему любовь, трудно, почти невозможно. Для этого надо родиться сходным по своей творческой природе, родственным по внутреннему, глубоко лирическому строю души. Я начинаю свои размышления с этой проблемы, потому что все литераторы советского Востока, да и вообще

всех народов мира, у которых художественно-творческая культура письменной литературы приобретает все новые качества, обогащаются благодаря восприятию всего того передового, что есть в традициях мировой классической литературы, в центре которой высится великая наставница – русская литература.

Трудно учиться у Чехова, даже глубоко чувствуя огромную властную силу его гения, но нельзя восприятие его творческой культуры понимать как вид непосредственной учебы. Это художник особой палитры, много-красочного, неяркого, но необычайно богатого колорита, у которого тональность душевных состояний, людских отношений не резка, не ярка, но тем более ощутительна в нем и легкая ирония, и мягкий юмор, и сочувствие к человеку, где любовь, грусть, печаль, волнения о всяческих неустроенностих русского человека, народа находили в его душе горячий отзвук, будили веру в новые силы общества. Однажды рассмотрев, почувствовав переходные тона его нежнейших красок, уловив задушевную мелодию пронизывающих душу напевов, мы уже не в силах расстаться с ними, забыть их. Обаяние Чехова затрагивает все лучшие чувства человека, пробуждает красоту его мыслей, порывов, желаний.

Светлый чеховский гуманизм, внимание к судьбам “обыкновенного” человека насыщали его рассказы живым человеческим теплом.

Это был художник широкого диапазона, отобразивший социально-психологическую жизнь русского общества, обнаживший ее до самых корней и потаенных глубин. Среди его персонажей мы встречаем множество людей – хороших и дурных, благородных и озлобленных, мудрых и глуповатых. И нас поражает чеховское отношение к персонажам, в котором ничто не навязано, но освещено изумительно тонким, обостренным чувством меры. Сказочным волшебством своего слова он дает нам почувствовать, что следует быть на стороне доктора Астрова, что вы должны глубже понять Ирину – одну из трех сестер. Тонкая умная ирония говорит о глубокой гражданской взволнованности светлой души художника за судьбу народа, родины.

Читая “Мужиков”, “В овраге”, видишь, как писатель совестью и кровью своей связан с народом, потому так потрясает его печаль о доле русского мужика. Не прямыми призывами, декларацией, а как бы обнажив кровоточащие раны народных бед, он приковывает внимание читателя к судьбам русского народа.

С волшебным мастерством, только ему присущим, он поет о русской природе, неповторимо сочетая поэтичность пейзажей с философско-психологическим обрамлением. Тонкий аромат чеховской “Степи” пронизал всю русскую литературу, нежные лепестки из “Вишневого сада” задели самые разноречивые чувства, белоснежные крылья “Чайки” рассекли застой, породили свежий ветер гнева за скорбные судьбы людей искусства.

Через все творчество Чехова проходит поучительное неизбыточное чувство любви к людям из народа, к добрым его сынам из интеллигенции, скорбные думы о незавидной доле русского человека, опутанного несправедливостями, уродливыми общественными порядками. Обогащаясь то мягким лиризмом, то грустным юмором, усиливаясь и нарастая, проходят они лейтмотивом его поисков, его художественных обретений.

Чехов немыслим без его понимания идеалов красоты, смысла жизни, мудрости любви, назначения искусства. Они противопоставлены им пошлости, тупости, противоборствуют в жизненных конфликтах различных человеческих судеб. Он славил труд и считал, что “без труда не может быть чистой и радостной жизни”.

Я читаю и перечитываю его книги, напоенные удивительно душевной красотой писателя, глубоко поэтичные по своему художественному строю, и, может быть, поэтому Чехов представляется мне светлой вершиной, озаренной утренним солнцем, которую природа наделяет невесомой прозрачной синевой, словно усиливая ее красоту и притягательность, неповторимую игру нежных полутона. Восхищенными взорами тянутся к ней люди разных народов, многоязычно выражая свое удивление перед гением художника, столь страстно и целомудренно выразившего свою любовь к человеку.

ОРИС ӘДЕБИЕТІНІҢ ШЫРҚАУ БИЛГІ

Адамның өмірінде, асқарынан айналаға көз салсан, бар дүние алақанға салғандай анық көрінетін, сол дүниенің барлық әсем сұлулығы мен поэзиясы да, адам баласына көрсетер сенімі мен сүйіспеншілігінде көп сырымен толық ашыла, терең сезініліп үғынылатын биік бір асуладар болады. Менің де бүкіл тіршілік болмысымды құрт өзгерген орыс әдебиетіне беріле танысусым болды. Бұл әдебиет алдында бір заманда Абай қарыздар болып, сол қарызын өз халқына алғысы мол, адал достықтың даңғыл жолын тартқан ғажап жырларымен толық өтеп кеткен еді.

Ол кезде орыс тілі ана тіліндегі етене болмаса да, орыс мектебінде оқып жүрген шағымның өзінде орыстың тіл мәдениетіне құмарта үмтүлдым. Талай-талай классиктер өнер тудырған әдебиет пен тілдің мол байлығын игеру үстінде мен соларды өзімнің академиям деп үғындым. Ленинградта орыс университетінде оқып жүргенде мен орыс көркем әдебиетінің асыл қазыналарын аса зор ықылас-ынтымен, терең қуаныш сезіммен актара аштым. XIX ғасырдың классиктері, орыс прозасының шеберлері менің алдында әрқайсысы жеке-жеке, жаңа дүние болып ашылды. Менің түсінік-ұғымымда Антон Павлович Чехов та осындағы бір қуатты қүшімен баурап аларлық тұтас дүние болып көрінді.

Адамға және сол адам атына байланысты сенім, сүйіспендік сезім атаулыға құрмет гимнінде қуатты естілетін Чехов мұрасындағы мен үшін үнемі оқыс, ұлы көрінетін жайлар не?

Менің ойымша, өзінің ұлттық әдебиетінің топырағында тұрып-ақ белгілі дәрежеде Тургеневтен, Толстойдан, Горькийден, тіпті Достоевскийден де үйренуге болады. Ал Чеховқа келсек, оның өзін ғана сую, жақсы көру арқылы соның шәкірті бола қою қыын, тіпті мүмкін де емес сияқты.

Ол үшін өзінің творчестволық табиғатынмен соған үқсас болып, бүкіл ішкі бітімінмен, терең лирикалық сазынмен соған туыстас жақын болып жаратылуың керек. Мен өз ойларымды осы проблемадан бастаймын, себебі советтік Шығыстың, тіпті бір ғана біз емес, жазба әдебиетінің көркем творчестволық мәдениеті барған сайын жаңа сапаларға көтеріліп келе жатқан басқа да халықтардың әдебиетшілері дүниежүзілік классикалық әдебиет дәстүрлеріндегі ұлглі озық өнегені қабылдай, игере отырып молыгады. Ал соның қалың ортасында біздің ұлы өнегешіміз – орыс әдебиеті шырқау биікке көтеріліп тұрады ғой.

Чехов данышпандығының өктемді күшін терең сезіне отырганның өзінде одан үйрену қыын, бірақ оның творчестволық мәдениетін үғынып, байыптауды жай шәкірттің жаттанды окуы деп түсінбеу керек. Бұл өзі палитрасы өте өзгеше, колориті мейлінше алуан тұсті, бояуы кейде көмескі, бірақ тым ересен бай суреткер. Онда адамның ішкі жан-дүниесінің құбылыстары, өзара қарым-қатынастарының нәзік сырлары ылғи айқын, анық бола бермейді, бірақ солай бола тұра, онда женіл ирония да, жұмсақ юмор да, адамға деген жанашыр жақындық та, әсіреле мол сезіліп тұрады. Махаббат та, мұнды сезім де, орыс адамының, халықтың тұрмысындағы не қылыш қолайсыздықтарды көріп қобалжу сарыны да жазушы жанынан ыстық үндестік тауып, қоғамның жаңа күштеріне сенім оятып отырады. Оның осындай соншама нәзік бояуларының бұл секілді астарлы сырын бір рет үғып, біліп алғаннан кейін, оның адам жанын тебірентетін аса сазды сарының бір түсінгеннен кейін, біз одан әрі онымен айырылысуга, оны ұмытуға шарасызызыз. Чехов өнерінің тартымды күші адамның қайдагы ең асыл сезімдерін қозғайды, ақыл-ой мен арман-тілектің небір өсер әдемілерін тудырады.

Чеховтың жарқын гуманизмі, “қарапайым” адамның тағдырына селт еткіш сезімталдығы арқасында оның әңгімелерінен үнемі жүректің жылы лебі соғып тұрады.

Бұл – қарымы кең, орыс қоғамының өлеуметтік-психологиялық өмірін терең бейнелеген, оны түп-тамырына дейін, небір қалтарыс түкпірлеріне дейін жалаңаштап ашып көрсете білген суреткер. Оның персонаждары арасынан

біз алуан түрлі, сан қылыш көп адамдар көреміз – ішінде жақсысы мен жаманы да, ізгісі мен езі де, ақылдысы мен ақымағы да болады. Міне, солардың бірде-біреуін өзінің шама-шарқынан асырмай, әрқайсысын өз бойына шақтап, асқан нәзік дәлдікпен суреттейтін жазушы сезімталдығы бізді әрдайым қайран етеді. Ол өз сөзінің ғажайып сиқырлы құдіретімен сізді баурап алады да, содан кейін сіз өзінізді доктор Астроптың жағында сезінесіз, апалы-сіңлілі үш қыздың ішінде Ирина сырына тереңірек үнілесіз. Суреткердің ақылды нәзік ирониясы оның өз халқы мен өз Отанының тағдырын азаматтық жүрек тербелісімен тебірене ойлайтынын аңғартады.

Жазушының “Мұжықтар”, “Шұңқырда” сияқты шығармаларын оқып отырғанда, автордың ар-ұттымен, жан-тәнімен халық жағында екенін көресің, сол себептен де орыс мұжығының талайсыз тағдырын ойлаған жазушы қайғысынан біздің де көкірегіміз қарс айырылады. Тікелей ұран тастап, атой салмай-ак, халық қасіретінің қаны сорғалаған дерпті жарасын жаңы ашып көрсетуі арқылы да ол орыс халқының тағдырына оқушы назарын түгел аударады.

Чехов тек өзіне ғана тән сиқырлы шеберлікпен орыс табиғатын жырлағанда, пейзаж көркіне терең сырлы философиялық-психологиялық нақыш қосылып, қайталанбас сәнділікпен ұштастық табады. Чехов “Даласының” хош иісі бүкіл орыс әдебиетіне әтірдей сіңді, жұпар жапырақты “Дала” гүлі орыс әдебиетінің қеудесіне қадірлі сый болып тағылды; “Шие бағының” самал желі ел жүргегінің бүйірігі сезімін желпіп ояты; ак “Шағаланың” күміс қанаты тымырсық ауаны тіліп өтіп, искусство адамдарының қайғылы халі үшін адам жүргегін қаһарландыра сілкінті.

Халықтың қарапайым адамдарына, оның ізгі жанды зиялды үлдарьына деген сарқылмас, өнегелі сүйіспеншілік сезім, әртүрлі әділетсіздіктің, қиян-кескі қоғамдық тәртіпсіздіктің торына түсіп, зар илеген орыс адамының қайғы-мұнды бүкіл Чехов творчествосының өн бойына желідей тартылып, тұтасып жатады. Бірде нәзік лиризммен, бірде мұнды юмормен молығып, үнемі үдей, үдере өсіп отыратын осы сарын жазушының барлық іздену табыстарының, көркемдік өнер олжаларының негізгі арқауы есепті.

Әсемдік-әдеміліктің идеалын, тіршілік-болмыстың мән-мағынасын, махаббат даналылығын, искусство мұратын Чеховше түсінбей тұрып, Чеховтың өзін түсіну мүмкін емес. Осы айтылғанның бәрін ол өмірде кездесетін пасықтыққа, тұрпайылыққа, топастыққа қарсы қойып, әртүрлі адам тағдырының талас-талқысына салды. Ол еңбекті дәріптең жырлады, “еңбексіз жерде таза, шаттық өмір жоқ” деп нақыл айтты.

Жазушы жаңының сұлулық нәрі сарқылмай құйыла беретін, сырлы, сазды, терең поэзиялы Чехов кітаптарын мен қайта-қайта оқымын. Бәлки, сондықтан да болар, Чехов тұлғасы менің көз алдында әруақыт биік шындағы елестейді. Жай ғана шың емес, таң шапағында күн көзінің алтын нұрына малынып, табиғаттың өзіне ғана арналған асыл сыйындай басындағы мөлдір көк мұнарын неше түрлі құбылтып, түрлендіріп тұратын, сұлулықта теңдесі жоқ алтын діңгек, жарқын шындаі. Әр елдің адамдары сол шыңға үнемі таңдана, табына қарап, өзінің адамға деген махаббатын ерекше құмарлықпен, ізгі сыпайылықпен оқшау танытқан жазушы даналығына әр тілде алғыс сезімдерін білдіреді.

МЫ ХОТИМ СЛЫШАТЬ И ВАШ ГОЛОС!

Мы, советские писатели, в разное время побывали в Соединенных Штатах Америки. Мы встречались с американскими писателями и за океаном, и у себя в Советском Союзе. Мы вынесли уверенность, что писатели и народ Соединенных Штатов в своем подавляющем большинстве так же горячо хотят мира, как и советский народ. Как и писатели нашей страны. Именно эта уверенность, а также забота о благе человека и человечества побуждают нас обратиться к вам с этим письмом.

Мы глубоко встревожены посылкой американского разведывательного самолета в глубь советской территории – провокационным актом, равного которому трудно найти в истории.

Нарушение границ Советского Союза не может иметься иначе, чем прямая агрессия – дело ведь в данном случае не в количестве войск и оружия, а в самом принципе. Но еще большую тревогу вызывает попытка государственного департамента оправдать такой акт, взвести шпионаж и нарушение границ в государственную политику Соединенных Штатов. Заявление государственного секретаря Гертера о том, что США будут и впредь предпринимать такие шаги, – это игра с огнем.

Если возводить нарушение чужих границ в принцип государственной политики, – где черта, на которой остановятся Пентагон и ведомство Алена Даллеса? Сегодня они посыпают в глубь чужой территории с разведывательными заданиями отдельные самолеты, завтра им придет в голову послать целые эскадрильи. А что они получат в ответ? Стоит задуматься над этим, чтобы во всей полноте понять опасность подобного положения.

Мы не преувеличиваем. В принципе нет никакой разницы между нарушением чужой границы отдельным

самолетом, целой эскадрильей или авиадесантной дивизией. Достаточно так поставить вопрос, чтобы убедиться, насколько шатки доводы государственного департамента в защиту произвольных действий в чужом воздушном пространстве. Аргументация г-на Гертера – это та попытка балансировать на грани войны, на которой обжегся покойный Джон Фостер Даллес.

Уважение к государственным границам и суверенитету чужих стран – основа основ международного права. Заявление государственного департамента полностью перечеркивает все правовые основы, на которых зиждятся в современном обществе отношения между странами. Это заявление подменяет законность произволом, Устав Организации Объединенных Наций – диктатом сильнейшего, порядок и мир – хаосом и войной.

Когда ловят вора, он тоже изворачивается, пытаясь приписать обворованному нечестные намерения. Именно так поступил г-н Гертер, который голосовно обвинил Советский Союз в агрессивных намерениях. Известная всякому уловка!

Мы надеемся, что это сравнение не будет воспринято как желание нанести незаслуженное оскорбление. В мире сейчас в ходу куда более сильные сравнения и эпитеты для американской внешней политики. Причем многие из них принадлежат известным американским деятелям.

И в самом деле, разве можно считать, что этот беспрецедентный факт согласуется с нормами морали? Ведь если согласиться с правилами поведения, проповедуемыми господином Гертером, то родители должны будут внушать своим детям, что шпионить – вполне в духе американской нравственности, что низменные поступки всегда можно оправдать необходимостью “принятия предупредительных мер”.

Но мы знаем, что в традициях лучших представителей американской литературы – борьба за высокие идеалы человечества. Мы не думаем, чтобы писатели-гуманисты одобряли бы провокации.

Каждый писатель любит свой народ и заботится о его успехах и добре его славе. Обломки самолета “Локхид У-2”, сбитого под Свердловском, бьют в конечном счете по чести и авторитету американского народа, хотя не американский

народ отдавал приказ о посылке самолета-разведчика в Советский Союз и, насколько нам известно, не одобряет подобные действия.

Писатели – огромная сила в каждом обществе. Словом своим, книгой они воспитывают в народе благодарные или дурные чувства, сеют пшеницы или плевелы, служат добру или злу. Именно поэтому честные писатели не могут молчать в пору, когда речь идет о судьбе народа и народов, о судьбе ценностей, созданных человечеством за века упорного и кропотливого труда. Мы хотели бы услышать мнение наших американских коллег по поводу случившегося.

От нас, писателей, зависит многое.

Объединим же наши усилия в интересах мира!

ЭТО СМЕЛЕЕ ЛЮБОЙ МЕЧТЫ!

В утренние часы молнией всю нашу страну, весь мир облетела весть о начале испытания корабля — спутника Земли, приспособленного для длительных полетов человека в космосе. Какой контраст с тем, что недавно про-делали американцы, запустившие в наше мирное небо самолет-шпион! Мы, советские люди, до глубины души возмущенные этой провокацией, сейчас с особенной гордостью оцениваем выдающийся успех нашей науки и техники. Ведь сделан новый большой шаг по пути освоения полетов в мировое пространство, в просторы Вселенной. Это победа разума во имя прогресса всего человечества. Наш корабль вещает всем народам о мирных устремлениях советских людей.

Успешный запуск космического корабля — спутника Земли превосходит все, что до сих пор было сделано для проникновения человека в космос. Это смелее любой крылатой мечты! Космический корабль в межзвездных просторах — победный гимн человечеству, тому человечеству, которое по праву представляет цивилизацию XX века. Сердце полно восторга, гордости за нашу Родину.

Слава нашим дорогим соотечественникам — ученым, инженерам, рабочим, дерзновенным мечтателям и борцам, людям, воплощающим в своих делах высшую мудрость наших дней!

СЛУЖИМ ОДНОМУ ДЕЛУ

Когда собираются на свои съезды писатели и учителя, то говорят они как-будто о разном: у вас методика обучения и воспитания, у нас “методика” литературного творчества. Но в сущности и тех и других интересует одно — человек, его взгляды, настроения, его место в обществе, его воспитание и становление. Мы служим одному делу: формированию коммунистического сознания нашего современника.

Скажу вам откровенно — писать книги очень и очень трудно. В голове теснятся образы, события, фразы, воспоминания, все ищет выхода, а выбрать нужно единственно верное... Но я думаю, что ваша педагогическая работа не легче. Ведь перед вами живые люди; вы воздействуете на их ум и чувство в непосредственном общении. Поэтому сама природа вашей профессии требует высокого искусства в самом лучшем понимании этого слова. Я имею в виду личное обаяние учителя, без которого любые попытки лепить характер юного человека безуспешны. В то же время вам, как и писателям, нужно выбирать единственно верные слова, единственно верные решения.

Именно потому и ценят в нашей стране учителей, что они не только знающие специалисты, но и хорошие, честные люди с открытой душой и горячим сердцем. Люди, которые без устали ищут новое, пристально изучая жизнь. Вот вам еще одно сходство писательского и педагогического труда. Не зная жизни, остановившись в своем росте, неминуемо отстанешь, потерпишь поражение.

Ясного вам пути, попутного ветра, дорогие друзья! Пусть труд советского учителя верно служит народу, пусть будет он всегда упорным и вдохновенным!

О ТРАДИЦИОННОМ И НОВАТОРСКОМ В КАЗАХСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Казахская советская литература, как и многие другие литературы народов советского Востока, – поистине детище Октября, и закономерности ее развития исторически обусловлены движением наших народов к социализму, а теперь – к коммунизму.

До революции произведения казахской литературы не были сколько-нибудь широко известны читателям других национальностей. Ныне книги казахских писателей издаются в сотнях тысяч экземпляров на многих языках и у нас, и за рубежом. Казахская литература вышла на мировую арену.

Казахская советская литература отличается от многих других советских литератур тем, что свои жизненные силы она черпала из двух равноправных и равноценных источников: фольклора и литературы письменной, профессиональной. Слившись, оба эти источника сосуществуют в казахской литературе и поныне. Самое характерное в их развитии и становлении – это творческое взаимодействие и взаимное обогащение. Случаен ли этот процесс? Нет, он закономерен. Лучшие традиции казахского фольклора – стремление к широким эпическим обобщениям, созданию героического образа народа, яркий поэтический язык – не могли не оказать своего плодотворного влияния на письменную литературу, родоначальником которой является великий классик Абай Кунанбаев.

Прекрасный знаток казахского фольклора, Абай в своем творчестве использовал все богатство родного языка, отказавшись от канонических форм устной народной поэзии. Он выступил новатором, творцом новых, ранее неведомых казахской поэзии форм, созданных им в результате глубокого изучения мировой, в первую очередь

русской, классической литературы. Расцветавшая письменная поэзия в сильнейшей мере влияла на развитие устной литературы особенно в советский период, о чем свидетельствует могучий талант хранителя поэтических народных традиций Джамбула Джабаева.

Этот живительный источник и творческое влияние русской литературы вывели казахскую советскую литературу на широкую дорогу реалистического искусства. В казахской литературе — одном из отрядов многонациональной литературы народов СССР — сложился свой национальный стиль. Сложен путь казахской советской литературы от ее первых шагов до зрелости. Идейно-творческая борьба с националистическими писателями, овладение высоким художественным мастерством, осмысление метода социалистического реализма, обогащение литературы новыми жанрами и критическое освоение культурного наследия прошлого — таковы задачи, которые должна была разрешить молодая советская казахская литература.

Как известно, национальные традиции в литературе и искусстве созданы передовой практикой многих поколений в художественном освоении мира. Традиция образуется отшлифованными на протяжении веков способами воплощения действительности в художественных образах и переходящими из поколения в поколение принципами оценки и изображения окружающей общественной среды и природы. Традиция выражена испытанными, привычными народному мышлению, соответствующими народным эстетическим вкусам изобразительными красками и всем богатством национального языка.

Национальные традиции подобны эстафете, передающей из века в век накопленное народами богатство художественного мастерства. Они обязательно включают и результаты взаимодействия, взаимообогащения национальных литератур. При этом ряд элементов в национальных традициях отмирает с течением времени в результате общественных перемен и развития национального характера народа. Далекой архаикой выглядят теперь религиозно-мифологические образы и метафоры,ственные творчеству прошлого, или цветистая риторичность и прямолинейная назидательность поэтов дореволюционного Востока. Традиции обогащаются и обновляются

новаторскими исканиями художников-творцов. Возникают новые традиции.

Правильность этого положения можно доказать развитием сравнительно молодой, но преуспевающей казахской советской литературы. До Великой Октябрьской социалистической революции эта литература развилась в основном только в одном жанре – в поэзии. Некоторые элементы прозы лишь зарождались. Драматургия же и литературная критика отсутствовали в ее творческом арсенале. Казахская поэзия, разработанная поэтами многих поколений, достигла в советские годы реалистической зрелости прежде всего в поэмах. Наибольшую художественную ценность представляют поэмы С. Сейфуллина, И. Джансугурова, С. Муканова, К. Аманжолова, А. Тажибаева, Т. Жарокова, Х. Ергалиева, Х. Бекхожина. Взыскательный читатель найдет в казахской литературе не только сюжетные и бессюжетные, лиро-эпические и философские поэмы, но и поэмы, написанные в лучших традициях классической поэзии Востока.

Казахская поэзия послеабаевского периода достигает новых качественных высот именно потому, что видение, чувство мира, общее мироощущение и взгляд поэта на жизнь в ней совершенно изменились. Наследуя все лучшее, что было создано народным поэтическим творчеством, его вольнолюбивые мотивы, гражданскую патетику, яркую метафоричность, развиваясь в процессе творческого взаимодействия с народным творчеством, казахская советская поэзия (и сюжетная, и бессюжетная, и поэма, и лирика) развивались в реалистическом направлении, используя опыт мировой поэзии.

Небывалый расцвет творческих сил народа, взлет народного вдохновения внесли после революции новые черты и в фольклор. Происходит сложный, исторически обусловленный процесс взаимодействия устной и письменной поэзии. Фольклор служит не только источником многих традиций для письменной литературы, но и в свою очередь начинает воспринимать традиции письменной поэзии.

Казахская литература в годы советской власти обогатилась новыми жанрами – прозой, драматургией и литературной критикой. Они рождались на национальной почве и приобретали черты, отражающие национальный

характер народа, насыщались новыми образами, созданными на основе народной поэтической культуры. По мере все более глубокого осмыслиения традиций русского реализма ярче становилась их идеологическая значимость и совершенствовалось художественное мастерство.

Поразителен успех казахской прозы, сумевшей за эти годы создать свою реалистическую традицию. Она принимала различные формы: драматического, сюжетно-напряженного, психологического рассказа; исторического, историко-революционного, автобиографического романа и боевых злободневных очерков. Реалистическая казахская проза, возникшая как “отклик” на запросы жизни, щедро впитавшая в себя культурные традиции мировой литературы, творчески развивалась усилиями наших новеллистов и романистов. Высокохудожественные образцы казахской новеллы представлены в самобытном наследии Б. Майлина. Плодотворной оказалась автобиографическая форма с острополитическим звучанием в творчестве С. Сейфуллина. Крупные формы прозы разработаны в романах “Ботагоз” С. Муканова, “Пробужденный край” Г. Мусрепова, “Шиганак” Г. Мустафина и эпопея “Путь Абая” М. Ауэзова. Здесь отмечены нами наиболее выдающиеся произведения казахской прозы именно потому, что они выдержали испытание временем. В них преодолены схематизм, некоторый примитивизм в обрисовке героев, натурализм, вполне естественный в недостаточно зрелых литературах на ранней стадии их развития. Эти весьма своеобразные произведения, взятые вместе, свидетельствуют о значительных успехах в освоении новой литературной культуры. Создан казахский национальный стиль реалистической прозы, который заметен в многоязычной литературе народов СССР. При едином национальном стиле реалистической прозы нетрудно отличить художников слова по их творческим индивидуальностям. Так, новеллы Майлина, которые явились художественной летописью жизни казахского аула, характерны реалистичностью, убедительностью образов, яркой, законченной формой. В романе С. Муканова “Ботагоз” оригинально сочетаются лиризм, драматизм, красочность в изображении событий большого историко-социального значения – жизни и движения народных масс накануне и

вскоре после революции. Своеобразной манерой Г. Мусрепова является тонкий психологизм, меткость сатирических приемов, тщательная обработка стиля.

Новым жанром в нашей литературе была и драматургия. От пьес, поставленных в пастушеских юртах и на наспех сколоченных подмостках для уходивших на Гражданскую войну бойцов, казахская драматургия пришла к спектаклям, свидетельствующим о зрелом искусстве мастеров в таких пьесах, как “Козы-Корпеш и Баян-сулу”, “Ахан-серэ и Актокты” (“Трагедия поэта”) Г. Мусрепова или в пьесах С. Сейфуллина, А. Тажибаева, И. Джансутурова и многих других.

Картина развития казахской советской литературы была бы неполной, если бы мы не упомянули о литературной критике и литературоведении, в становлении и развитии которых приняли участие и сами писатели, и наши критики, ученые-филологи. Первые исследовательские труды по истории казахской литературы появились уже в конце 20-х годов, что также служит показателем бурного художественного развития нашего народа в новых условиях.

В каждом жанре можно проследить множество новаторских приемов. Показателен в этом отношении следующий факт. Как известно, из традиционных особенностей национального стихосложения, соответствующего структурным особенностям различных языков, вытекают и образно-стилистические способы поэтического изображения. У казахов метафоры чаще всего были связаны с животным миром. Они порождены социально-экономическим строем казахов. Бывший кочевой, скотоводческий народ не мог воспевать свой образ жизни, не видя прекрасного прежде всего в том, с чем он был теснее всего связан, что его больше всего волновало. Мы и сейчас используем эти метафоры, но обогащая и развивая их, сообразно с теми изменениями, какие произошли в жизни народа, в его представлении о труде и обществе. Вместе с тем расширяется арсенал новаторских изобразительных средств, так как неизменно расширялся и углублялся тематический охват жизни народа, его творческий гений.

Рождение новых жанров, обновление старых, взаимное обогащение письменного и устного художественного творчества, отражение действительности в ее революционном развитии – все эти живительные процессы в ор-

ганизме нашей литературы стимулируются работой ее великого сердца – коммунистической партийностью, идейностью, народностью.

В свете этих достижений мне хотелось бы поставить вопрос о возможных путях дальнейшего развития материальной и духовной культуры казахского народа. Когда мы вдумываемся в глубочайшую по своей исторической значимости ленинскую мысль о том, что отсталые народы перейдут к коммунизму, минуя капиталистическую стадию развития, мы почти всегда при этом имеем в виду лишь экономические, социально-исторические, материально-технические, жизненно-бытовые аспекты. Следовало бы поразмыслить об этом гениальном положении и применительно к литературе, духовной культуре ранее отсталых стран и народов.

Целесообразно в данной связи показать на примерах казахской литературы, какой путь отвергла Октябрьская революция, от чего спасла она духовную культуру казахского народа.

В истории казахского народа видную роль сыграли Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев, Ибрай Алтынсарин – просветители-демократы, плодотворно воспринявшие лучшие образцы и традиции мировой, в первую очередь передовой русской, культуры. Они призывали к развитию просвещения и наук, к овладению всеми достижениями человеческого разума, использованию их для процветания народа.

Но были поэты, которые популяризовали религиозные догмы, культивировали мотивы “чистого искусства”, декадентство и символизм, реакционный отход от реальной действительности, горделивое одиночество, отрешенность от народа, от жизни. Стоит ли доказывать, что литература, вдохновлявшаяся этими идеями, нанесла бы огромный вред интересам трудового народа, его правильному художественному воспитанию? Поэтому весь путь развития казахской советской литературы сопровождался борьбой с этими идеями и их носителями – буржуазными националистами, панисламистами, идеализаторами ханско-байского прошлого. Преодолевая и отбрасывая наносные, реакционные, эпигонские элементы, казахская советская литература влилась в плодородное жизнеутвер-

ждающее русло реалистического искусства. И этой огромной культурной победой мы целиком обязаны Великой Октябрьской революции. Мы, писатели Казахстана, ясно осознаем это и потому правильно оцениваем наше настоящее, с чувством законной гордости оглядываемся на пройденный путь и уверенно смотрим в будущее нашей литературы.

Казахская литература с момента ее зарождения по настоящее время сыграла свою историческую роль в становлении и развитии казахского литературного языка. Существование и взаимообогащение казахской народной поэзии и профессиональной литературы весьма эффективно сказываются на развитии лексики казахского языка, его грамматических форм, образности, экспрессивно-эмоциональных средств. Поэты и писатели, начиная с Абая и Алтынсарина вплоть до наших дней, своими произведениями вносят неоценимый вклад в дело развития языковых форм, нормализации литературного языка, его сближения с разговорной лексикой.

Развитие казахского литературного языка – процесс сложный, связанный с развитием нации. И поэтому совершенно естественно, что литературный язык казахского народа наиболее интенсивно развивается в советскую эпоху. Именно в это время литературный язык как орудие художественного общения народа получает наиболее благоприятные условия для своего развития в связи с неизмеримо расширившимися взаимоотношениями казахского народа с другими народами Востока и Запада, развитием общественной мысли казахского народа, могучим ростом национальной культуры, науки и литературы... Конечно, общенародный казахский язык существовал издревле. С середины XIX в. – с одной стороны, благодаря поэтам-просветителям Абаю и Алтынсарину, с другой – ученым-востоковедам, – были сделаны первые опыты нормализации, закрепления и дальнейшего развития языка. Такие классические работы, как “Образцы устной литературы тюркских племен” акад. В.В. Радлова выявили подлинное богатство казахского языка того времени, закрепили его словарный состав и грамматический строй.

В произведениях казахского эпоса, изданных в 70–90-х годах прошлого столетия, а позже казахских поэтов-

демократов Абая, Торайгырова, Кубеева и других – можно отчетливо проследить искания многих деятелей культуры казахского народа и востоковедов в области оформления письменности казахского народа, его литературного языка. Уже тогда, в досоветскую пору, в казахском литературном языке происходили процессы заимствования, освоения, переосмыслиния слов, проникших из арабского, иранского, русского языков, т. е. языков народов, с которыми казахи вступили в экономическое или культурное общение. Эти процессы, конечно, протекали на основе общенародного казахского языка. Так, например, арабизмы “ғылым”, “қөңіл”, “махабbat”, войдя в казахский язык вместе с соответствующими понятиями, закрепились в нем на равных правах с некоторыми казахскими словами.

Немало слов-руссизмов вошло в состав словаря казахского языка в связи с экономическим и культурным общением казахов с русским народом после присоединения Казахстана к России. Наряду с этим благодаря Абаю и просветителям-драматургам происходила литературная шлифовка грамматических форм языка. Следует подчеркнуть, что в области языка новаторство заключалось не в коренном изменении грамматических форм, а в систематизации значений и функций тех или других грамматических форм и категорий. Так, Абай, не создавая новых грамматических форм, совершенствовал существующие, расширял сферу их употребления, глубже раскрывая существующие возможности общенародного языка. В языке Абая, например, широкую сферу употребления с особой стилистической окраской получила глагольная форма на *мак/мек*, существующая во многих тюркских языках (ср. узбекский – *қормақ*, турецкий – *гөрмек*, татарский – *курмәк*, уйгурский – *курмак*). Эта форма у Абая выступает в значении долженствования, и в данной функции становится традиционной в казахском литературном языке, как, конечно, и многие другие формы.

Устойчивая общность языка – один из характерных признаков нации, – однако, не исключает языковоизменения. Прежде всего следует отметить развитие лексики казахского языка, в которой особенно заметно отразились коренные преобразования, произошедшие в области экономической и культурной жизни казахского народа за сравнительно

короткий период четырех десятилетий. В связи с развитием промышленности в казахском языке появились слова: *өндіріс*, *өнеркәсіт* и русизмы: *завод, цех, токарь, станок, машина, инженер*. Развитие сельского хозяйства, особенно отраслей его, ранее не свойственных экономике Казахстана, обусловило появление таких слов, как *дақыл, еңбеккүн, заимствования: бригада, агротехника, комбайн, agronom, колхоз, совхоз, агрегат* и др.

Национальное казахское искусство также внесло в язык свой новаторский вклад: *оперная, опера, балет, концерт, архитектура, кино, драма, экран*, хотя при этом отнюдь не потеряли своего значения традиционные термины — *ақын, күйші, жырышы* и др.

Новаторским в советскую эпоху следует признать процесс развития терминологии. Широкие массы казахских трудящихся в наше время получили возможность приобщиться к самым различным областям знания. Отсюда и в соответствующих научных трудах, исследованиях наблюдается развитие терминологии, как на почве родного языка, так и на интернациональной основе, например: *шикізат* (сырье), *сұңгуір қайық* (подводная лодка), *окулық* (учебник), *бастауыш* (подлежащее) и др. Органически вошли в казахский язык удачно калькированные из русского языка слова *бесжылдық, еңбеккүн, колгасзба, халақаралық* и многие другие. Возникли в современном казахском языке новые обороты типа *жесіл өндіріс* (легкая промышленность), *жылжымалы кітапхана* (передвижная библиотека), *курделі қаржы* (капиталовложения), *жасанды серік* (искусственный спутник).

Новаторские процессы и явления в современном казахском языке касаются и его фонетической системы, которая пополнилась новыми звуками: ц, щ, в, ф, э. Наиболее устойчивы в языке грамматические категории. Но современный казахский язык переживает пору развития и обогащения также синтаксических конструкций. Вполне закономерными становятся типы сложноподчиненных предложений, еще в недалеком прошлом имевшие весьма узкую сферу употребления. Авторская речь внутри прямой речи также лишь в наше время получает широкое распространение. Более подвижным становится порядок слов в казахском предложении. Развиваются и дифферен-

цируются литературные стили, в том числе и индивидуальная манера писателей, публицистический стиль вместе с видами и жанрами литературы, публицистики, языка, науки, ораторской речи и т. п. Поэты и писатели: М. Аузов, С. Муканов, Г. Мусрепов, Г. Мустафин, А. Тажибаев, Т. Жароков, Х. Ергалиев и многие другие своим новаторским творчеством социалистического реализма деятельно участвуют в процессе развития современного казахского языка.

На основании изложенного можно сделать следующие выводы.

1. На протяжении столетий складывались передовые традиции казахской литературы от ранних стадий народного поэтического творчества до современной профессиональной литературы с широко развитой системой жанров и форм, с характерными стилями и творческой индивидуальностью поэтов и писателей, в совокупности своей создающих передовую казахскую литературу социалистического реализма.

2. В творческом взаимодействии и взаимообогащении казахской и русской литературы, литератур народов Востока и Запада протекает процесс кристаллизации таких отличительных качеств национальной казахской литературы, как ее самобытность, народность, реализм. По мере развития этих качеств в казахской литературе происходят глубокие внутренние процессы обогащения передовых традиций в борьбе с отсталыми тенденциями, узостью и исторической ограниченностью видения и освоения действительности.

3. Казахская национальная литература сыграла и продолжает играть свою историческую роль в становлении, развитии казахского литературного языка – первого элемента литературы. Народ своим массовым поэтическим творчеством, поэты, писатели отбирают, шлифуют, совершенствуют, закрепляют и всемерно содействуют развитию всего прогрессивного, новаторского, а также обогащению традиций в языке как средстве общения.

Передовая литература казахской социалистической нации приобрела, благодаря переводам на русский язык, языки народов Востока и Запада, многочисленнейших друзей и читателей во всех странах мира.

ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ ЖАЙЫНДА

Күллі советтік шығыс халықтарының әдебиеттері іспетті, қазақ совет әдебиеті де Октябрьдің қолтума бел баласы. Оның даму зандалықтары да біздің халықтарымыздың социализмге, ал қазіргі кезеңде коммунизмге қарай алға басқан қозғалысымен тарихи шартты байланыста.

Қазақ совет әдебиеті жарыса аққан арналы қос бұлақтан: ауыз әдебиеті мен жазба профессионал әдебиеттен өмірлік нәр алып келді. Осынау қос бұлақ қосыла ағып, қазақ әдебиетінде әлі де жүптаса өркенін жайып келеді. Олардың даму, дәйектелу сапарының ең бір өзгеше сыпаты – бір-бірімен қанаттаса қимылдан, бірін-бірі молықтырып, байытып отыруында. Бұл кездейсоқ құбылыс деуге бола ма? Жоқ, ол заңды құбылыс. Қазақ фольклорының ең асыл дәстүрлері – кең арналы эпикалық толғанысқа, халықтың қаһарман тұлғасын бейнелеуге үмтүлу, поэтикалық шебер тіл – осының бәр-бәрі аргы атасы ұлы ақын Абай Құнанбаев бастаған классикалық қазақ әдебиетіне иті өсерін тигізбей қоймады.

Қазақ фольклорының тамаша білгіші Абай халықтың қара өлеңнің әдеттегі формаларын бұзып, ана тілінің қүллі асыл қазынасын өз творчествосына сіңіре білді. Ол дүниежүзінің, ең алдымен орыстың классикалық әдебиетін терең зерттеу нәтижесінде қазақ поэзиясында бұрын болып көрмеген, соны формалар тудырып, жаңашылдыққа жол салды. Гүл жарған жазба поэзия өте-мәте совет дәүірінде ауыз әдебиетінің өрби өсуіне айрықша күшті өсер етті; халықтың жыр дәстүрлерін тал бойына таза сақтаған Жамбыл Жабаевтың құдіретті дарыны осыған айғақ.

Орыс әдебиетінің осынау көусар бұлағы мен творчество-лық ықпалы қазақ совет әдебиетін реалистік көркем өнердің даңғыл жолына жеткізді. СССР халықтарының көп ұлтты әдебиетінің бір жасагы – қазақ әдебиетінің де өзіндік ұлттық

стилі туып қалыптасты. Қазақ совет әдебиеті қаз басқан тұңғыш қадамынан ересек шаққа жеткенше қырыр-қырыр жолдан өтті. Ұлттыл жазушылармен идеялық творчестволық күрес, жоғары көркемдік шеберлікті игеру, социалистік реализм әдісін ойға тоқу, әдебиетті жаңа жанрлармен молықтыру және өткен дәуірдің мәдени мұраларын іріктең игеру – қазақтың советтік жас әдебиетінің алдында тұрган міндеттері осындай еді.

Әдебиет пен көркемнердегі ұлттық дәстүрлер үрпақтың дүниені көркем оймен тану жолындағы озат тәжірибелерінен жасалғаны мәлім. Дәстүр – болмысты көркем образға айналдырудың ғасырлар бойы машықталған тәсілдерінен және айналымызды қоршаған қоғамдық орта мен табиғатты ой таразысына сала отырып бейнелеудің үрпақтардан үрпақтарға мирас боп келе жатқан қағидаларынан құралады. Дәстүр тұлғасы – тарих талқысынан өткен, халықтың ой-сезіміне етene болған, халықтың эстетикалық талғамына төтеп бере алатын бейнелеу нақыштары мен күллі ұлттық тіл байлығы арқылы айқын көрінеді.

Ұлттық дәстүрлер көркемдік шеберліктің халықтар жинаған мол қазынасын ғасырдан ғасырга әкеп тапсыратын эстафета іспетті. Бірақ олар ұлттық әдебиеттердің өзара қарым-қатынасының, өзара иті ықпалының нәтижелерін міндетті түрде қамтиды. Сонымен қатар, қоғамдық өзгерістердің және халықтың ұлттық характері дамуының нәтижесінде, ұлттық дәстүрлердің кейбір элементтері күн асқан сайын құри береді. Қоңе заман творчествосына тән діни мифологиялық образдар мен метафорлар, немесе кейбір ежелгі ақындардың бипаздалған бал көмейлігі мен лұғатты сөуегейлігі – қазір бағзы архаикағана. Дәстүрлер шебер суреткерлердің жаңашылдық ізденуі арқасында толысып, түрленіп отырады. Жаңа дәстүрлер тудады.

Бұл қағиданың дұрыстығын жас болса да жасағаны мол қазақ совет әдебиетінің өсуі арқылы дәлелдеуге болады. Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін бұл әдебиет негізінде тек бір жанр – поэзия саласындағана дамыды. Прозаның бірен-саран шағын элементтері жаңа пайда бола бастаған. Драматургия мен әдеби сын оның творчестволық арсеналында мұлде болмайтын. Сан үрпақтың ақындары жасаған қазақ поэзиясы совет жылдарында реалистік

естиярлық биігіне ең алдымен поэма жөнінде көтерілді. Көркемдік құндылығы жағынан өте-мәте С. Сейфуллиннің, И. Жансүгіровтің, Э. Тәжібаевтың, Т. Жароковтың, Х. Ерғалиевтің, Қ. Бекхожиннің поэмалары көзге түседі. Талғампаз оқушы қазақ әдебиетінен сюжетті, немесе сюжетсіз лиро-эпикалық және философиялық поэмаларды ғана емес, Шығыстың классикалық поэзиясының ең асыл дәстүріне еліктеген поэмаларды да таба алады.

Абайдан кейінгі қазақ поэзиясының сапа жағынан жаңа белеске шығу себебі, мұнда ақынның дүниені көру, сезінуі, жалпы дүние тануы мен өмірге көзқарасы мүлде өзгеріп кетті. Халықтың ақындық творчествосында туған ең асылдардың бәрін, оның азатшыл мотивін, азamatтық патетикасын, тамаша шешендігін өзіне мұра тұта отырып, халық творчествосымен қоян-қолтық араласа өркендей отырып, қазақ совет поэзиясы (сюжетті, сюжетсіз де, поэма мен лирика да) реалистік бағытты әлем поэзиясының тәжірибесін пайдалана өсті.

Халықтың творчестволық күшінің адам айтқысыз өсуі, халық шабытының шарықтап шыңға шығуы революциядан кейін фольклорға да жаңа сыртап берді. Тарихи жағдайларға орай, ауызша және жазба поэзия өзара күрделі байланыс жасап, бір-біріне көмектесуде. Фольклор жазба поэзия үшін сан алуан дәстүрлердің қайнар бұлагы ғана емес, сонымен бірге ол жазба поэзия дәстүрлерін де өз бойына сіცіре бастады.

Қазақ әдебиеті Совет өкіметі жылдарында жаңа жанрлармен – проза, драматургия және әдебиет сынымен байыды. Бұл жанрлар ұлт топырағында туып, халықтың поэтикалық мәдениеті негізінде жасалған жаңа образдармен молықты. Орыс реализмінің дәстүрлерін ой елегінен өткізіп, неғұрлым терең игерген сайын, бұл образдардың идеологиялық мән-мағынасы соғұрлым қүшіе түсті де, көркемдік шеберлік жетілдіріле берді.

Қазақ прозасының табысы тіпті ғаламат, ол осы жылдардың ішінде өзіне тән реалистік дәстүрге ие болды. Оның түрлері молайды: драмалық, күрделі сюжетті шығарма, психологиялық әңгіме, тарихи-революциялық, өмірбаяндық романдар мен бүтінгі құн тақырыбына арналған жауынгер очерктер туды. Өмір талаптарына “жауап” ретінде туған

әлеми әдебиеттің мәдени дәстүрлерінен мол нәр алған қазақтың реалистік прозасы новеллашыларымыз бен романшыларымыздың күш-жігері арқасында үдерे өсті. Б. Майлиниң өзіндік ерекшелігі мол мұраларында қазақ новелласының аса көркем үлгілері бар. Сәкен Сейфуллин творчествосында өміrbаянды саяси өткір мәселелермен үштастыра жазу формасы аса игілікті болып шыққан. С. Мұқановтың “Ботагөз”, F. Мұсіреповтің “Оянған өлке”, F. Мұстафиннің “Шығанак” романдарында және басқаларда прозаның кесек формалары жасалды. Біз бұл арада қазақ прозасының аса көрнекті туындыларын ғана атап отырмыз, өйткені олар уақыт сынынан мұдірмей өтті. Бұл шығармалар әлі есейіп жетпеген әдебиеттердің бұғанасы қатпаған кезіне тән схематизмнен, геройларды бейнелеудегі арагідік қарадүрсіндіктен, натурализмнен ада болды. Осынау белкүлі өзгеше туындылар, тұтас алғанда, әдебиеттің соны мәдениетін игеруде елеулі табысқа жеткенімізді дәлелдейді.

Реалистік прозаның қазаққа ғана тән, СССР халықтарының көп тілді әдебиетінде анадайдан көзге түсетін ұлттық стилі жасалды. Дегенмен реалистік прозаның бірыңғай ұлттық стилінен әрбір сөз зергерін оның творчестволық дербес қасиеттері бойынша танып алу киын емес. Мәселен, Майлиниң қазақ аулы өмірінің көркем шежіресі болып саналған новеллалары образдарының нағызылығы, төрт аяғын тең басқан тамаша формасы арқылы айрықша көзге түседі. С. Мұқановтың “Ботагөз” романында революция қарсаңындағы және одан сәл кейінгі халық бұкарасының өмірі мен қозғалысы сияқты тарихи-әлеуметтік мәні зор ірі уақыфаны суреттеуде лиризм, драматизм, көркем әсемдік жұптастып жатады. F. Мұсіреповтің айрықша өзгешелігі сатиралық серпінінің дәлдігі, стильді мұқият шындауы болып табылады.

Драматургия да біздің әдебиетіміздегі тың жанр. Қазақ драматургиясы қойшының құрым үйінде қойылған алғашқы пьесадан бастап, Қазақтың академиялық драма театрының спектакліне дейін көтерілді. F. Мұсіреповтің “Қозы Қөрпеш – Баян сұлу”, “Ақан сері – Ақтоқты” пьесаларында, немесе Ә. Тәжібаевтың, Ә. Өбішевтің, Ш. Хұсайновтың және басқа көптеген драматургтердің пьесаларынан шеберлердің кемеліне келген өнері танылды.

Егер әдеби сын мен әдебиеттанды атап өтпесек, онда қазақ совет әдебиетінің өркендеу жайын толық көрсетпеген болар едік, өйткені оны қалыптастыру және дамыту ісіне жазушылардың өздері де, біздің сыншыларымыз да, филолог ғалымдарымыз да атсалысты ғой. Қазақ әдебиетінің тарихы жайлы алғашқы зерттеу енбектер 20-жылдардың аяқ шенінде пайда болды. Бұл да біздің халқымыздың жаңа көркемдік жағынан қауырт дамуының айғағы болып саналады.

Соны жанрлардың тууры, көне жанрлардың жанғыруы, жазбаша және ауызша көркем творчествоның бірін-бірі байытуы, болмысты революциялық даму барысында суреттеу – міне, әдебиетіміздің тал бойындағы осындай нәрлі, мәнді құбылыстардың бәр-бәріне оның ұлы жүргегі – коммунистік партиялық, идеялылық, халықтық қасиеті себеп болды.

Осы табыстарымызға орай, қазақ халқының материалдық және рухани мәдениетінің одан әрі өсу жолдары жайлы мәселелерді қозғағым келеді. Лениннің артта қалған халықтар капиталистік даму сатысына соқпай-ақ, социализмге бірден өтүі мүмкін деген тарихи маңызы жөнінен аса терең қагидасына ой жүгірткен сайын, біз әр уақыт тек экономикалық, әлеуметтік-тұрмыстық жәйтіларды ғана еске аламыз. Бұл асқан дана қагиданы бүрін артта қалған елдер мен халықтардың әдебиеті, рухани мәдениеті тұрғысынан да ақыл таразысына салған жөн.

Осыған орай, Октябрь революциясы қазақ халқының рухани мәдениетін қай жолдан сақтандырып, неден сақтап қалғанын қазақ әдебиетінің мысалы арқылы ашып көрсеткен абзал.

Қазақ халқының тарихында дүниежүзілік мәдениеттің, ең алдымен озық ойлы орыс мәдениетінің тандаулы үлгілері мен дәстүрлерін өз бойына мол жинаған ағартушы-демократтар Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин көрнекті роль атқарды. Олар білім мен ғылымды өрістетуге, адамзат ой-санасының барша жетістіктерін менгеріп, оны халықты қөркейту ісі үшін пайдалануға шақырды.

Алайда діни дәрістерді уағыздаган “жалаң көркемөнер”, декоденттікті, символизмді мадақтаған, шынайы болмыстан көрінеу тұра қашып, паңсынған, жалғыздыққа, халықтан, өмірден оқшаулануға шақырған ақындар да болды.

Мұндай идеялармен рухтанған әдебиеттің еңбекші халық мұддесіне, оны көркемдікке дұрыс тәрбиелеу ісіне орасан зор кесел келтіретінін дәлелдеп жатып қайтеміз. Сондықтан да қазақ совет әдебиетінің бүкіл даму барысында осындай идеясымақтар мен олардың уағызшыларына қарсы – буржуазияшыл ұлтшылдарға, панисләмшілерге, хан менен бай жайларған керенау кезеңді қоксеушілерге қарсы бітіспес күрес жүргізіліп келді. Былапты, эпигондық, кертартпа элементтердің бәрін аластай отырып, қазақ совет әдебиеті реалистік көркемнердің өміршешен, мол сыйпатты кең арнасына қосылды. Осынау мәдени жеңісіміз үшін де біз Ұлы Октябрь революциясының алдында борыштымыз. Біз, Қазақстан жазушылары, мұны айқын түсінеміз, сондықтан да қазіргі жағдайларымызға дұрыс баға бере отырып, өткен жолымызға орынды мақтаныш сезіммен қараймыз және өз әдебиетіміздің болашағына сеніммен көз тігеміз.

Қазақ әдебиеті туган күнінен бастап осы уақытқа дейін қазақтың әдеби тілін қалыптастырып, дамытуда тарихи роль атқарды. Ақындар мен жазушылар: С. Мұқанов, F. Мұстафин, Ә. Тәжібаев, Т. Жароков, X. Ерғалиев және басқа көптеген адамдар социалистік реализм жолындағы өздерінің жаңашыл творчествосымен қазіргі қазақ тілінің даму процесіне белсене атсалысып келеді.

Жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды шығаруға болады:

1. Халықтың поэтикалық творчествосының ертедегі сатыларынан бастап, жанрлары мен формаларының жүйелері кең дамыған, ақындары мен жазушыларының өзіндік стилі, өзіндік творчестволық сыйпаты бар осы заманғы профессионал әдебиетке жеткен социалистік реализм жолындағы қазақ әдебиетінің озық дәстүрлері жүздеген жылдар бойына қалыптасты.

2. Қазақтың ұлттық әдебиетінің өзіндік ерекшелік, халықтық реализм іспетті айрықша қасиеттерінің сұрыпталып, сомдану процесі қазақ және орыс әдебиетінің, Шығыс пен Батыс халықтары әдебиеттерінің өзара творчестволық көмегі бірін-бірі иті қасиеттермен молықтыруы жағдайында өсіп келеді. Осы сапа-қасиеттердің өрби өсуіне қазақ әдебиетінде терең тамырлы ішкі процестер жүріп жатыр: озық дәстүрлер мешеу тенденцияларға қарсы, болмысты

аңдау және оны игерудегі өресіздік пен тарихи томагаттықтыққа қарсы құресте шынығып, марқаюда.

3. Қазақтың ұлттық әдебиеті әдебиеттің өзегі болып танылатын қазақтың әдеби тілін қалыптастырудың және дамытуда тарихи роль атқарады һәм өлі де атқарып келеді. Халық өзінің өркенді жыр өнерімен атсалысса, ақындар, жазушылар адамдар арасындағы қарым-қатынастың құралы болып табылатын тілдегі небір прогрессив жаңалық атаулының бәрін іріктеуді, сұрыптайды, жетілдіреді, дәйектендіреді.

Қазақ социалистік ұлттының озық әдебиеті орыс тіліне, Шығыс пен Батыс халықтарының тілдеріне аударылуы арқасында әлемнің барлық елдерінде сансыз достары мен оқушыларын тапты.

О ТРАДИЦИОННОМ И НОВАТОРСКОМ

Национальные традиции, как известно, создаются передовой практикой многих поколений. Из века в век отшлифовываются в литературе и искусстве способы художественного освоения мира, передаются принципы оценки общественной среды и природы, накапливается богатство изобразительных средств. Это напоминает эстафету, но эстафету совсем особенную – в ней каждый новый этап искусства проходит, постоянно накопляя новое, обогащаясь. Как нельзя в реке дважды войти в одну воду, так нет традиций без новаторства.

С течением времени ряд элементов в национальных традициях отмирает в результате общественных перемен и вследствие исторического развития национального характера народа. Традиции обогащаются повседневно новаторскими поисками творцов-художников. Возникают новые традиции. Совершается единый диалектический процесс обновления искусства на его родной почве.

При этом развивающиеся национальные традиции обязательно включают в себя и результаты взаимодействия, взаимообогащения разных национальных литератур. Убедителен в этом отношении опыт развития в советских условиях самобытных литератур наших среднеазиатских республик. И если я говорю о сложных взаимоотношениях традиций и новаторства на примере казахской советской литературы, то делаю это не только потому, что литература эта наиболее близка и знакома мне как представителю ее сегодняшних писательских сил, но еще и потому, что пример ее развития очень показателен для тех наших республик, которые не имели прежде развитой письменной литературы и явились поистине детищем Октября.

Фольклор и традиции

Пожалуй, это первый вопрос, о котором нужно нам говорить, поднимая круг проблем “традиции и новаторство”. Почему? Прежде всего потому, что казахская советская литература свои жизненные силы черпала из двух равноценных источников: фольклора и литературы письменной, профессиональной. И если в профессиональной литературе исторически выработались определенные художественные навыки, то тем более свои художественные навыки развились и укрепились в многовековом устном поэтическом творчестве народа.

В казахской литературе оба эти ее источника слились и именно в слитном виде существуют поныне. Самое характерное в их развитии и становлении – это творческое взаимодействие и взаимное обогащение. Процесс этот закономерен.

Лучшие традиции казахского фольклора – стремление к широким эпическим обобщениям, созданию героического образа народа, яркому поэтическому языку – не могли не оказать своего плодотворного влияния на классическую казахскую литературу, родоначальником которой был наш великий поэт Абай Кунанбаев. Но нельзя забывать и о том, что прекрасный знаток фольклора Абай в своем творчестве отказался, однако, от целого ряда канонических форм устной народной поэзии. Он выступил новатором, творцом новых, ранее неведомых в казахской поэзии форм.

Они были созданы им в результате глубокого и творческого изучения опыта мировой, прежде всего, конечно, русской литературы. К тому же и расцветавшая в абаевский период письменная поэзия в сильнейшей мере влияла на развитие устной литературы. Особенно это влияние письменных литературных форм характерно для советского периода. Пожалуй, трудно найти здесь более яркое свидетельство, чем могучий талант хранителя поэтических народных традиций Джамбула Джабаева.

Наследуя все лучшее, что было создано народным поэтическим творчеством (в том числе вольнолюбивые мотивы, гражданскую патетику, яркую метафоричность), развивалась казахская советская поэзия. Она перенимала

лучшие традиции прошлого и, прокладывая новые пути, создавала новые традиции. Говорить о них – это значит в первую очередь говорить о развитии реалистических форм казахской литературы. Но это уже другой круг вопросов. Мне хотелось бы назвать его на первый взгляд, может быть, и несколько странно.

Еще один опыт взаимообращения

За годы советской власти в казахской литературе сложился свой национальный стиль. Путь к нему был сложен. Идейно-творческая борьба с националистическими проявлениями в искусстве, овладение высоким художественным мастерством, осмысление метода социалистического реализма, обогащение литературы новыми жанрами и критическое освоение культурного наследия прошлого – таковы задачи, которые должна была разрешить молодая советская казахская литература.

Говоря о том, что она разрешила эти задачи, никак нельзя забывать, что на широкую дорогу реалистического искусства нам помогли выйти творческое влияние и поддержка русской литературы. Это тоже имеет прямое отношение к многостороннему и многогранному вопросу о традициях.

До Великой Октябрьской социалистической революции казахская литература развивалась в основном только в одном литературном роде – в поэзии. Некоторые элементы прозы лишь зарождались. Драматургия же и литературная критика вообще отсутствовали в ее творческом арсенале. Да и в поэзии, тогда уже развитой, не все было приемлемо для нового времени.

Далекой архаикой выглядят теперь религиозно-мистические образы и метафоры, цветистая риторичность и прямолинейная назидательность, свойственные поэтическому творчеству прошлого. А ведь это были тоже своего рода традиционные формы художественного видения действительности.

В советское же время казахская поэзия достигла реалистической зрелости. И она достигла этих новых качественных высот именно потому, что совершенно измени-

лись в ней видение, чувствование мира, общее мироощущение, взгляд поэта на жизнь.

Соответственно обогатились, переосмыслились и во многом обновились жанровые формы поэзии. Теперь взыскательный читатель найдет в казахской литературе сюжетные и бессюжетные лироэпические и философские поэмы и лирику, написанные в новых реалистических традициях. Наибольшую художественную ценность представляют поэмы С. Сейфуллина, И. Джансугурова, А. Тажибаева, Т. Жарокова, Х. Ергалиева и Х. Бекхожина.

Найдет читатель и поэмы, написанные в старых, но в лучших старых традициях классической поэзии Востока.

Обогатилась казахская литература в советские годы и новыми литературными родами – прозой, драматургией, литературной критикой. Особенно поразительны успехи нашей прозы, сумевшей только за советский период создать устойчивую реалистическую традицию. Она принимала различные формы: драматического, сюжетно-напряженного, психологического рассказа, исторического, историко-революционного, автобиографического романа и боевых злободневных очерков. Высокохудожественные образцы казахской новеллы представлены в самобытном наследии Б. Майлина. Плодотворной оказалась автобиографическая форма с остро политическим звучанием в творчестве С. Сейфуллина. Крупные формы прозы разработаны в романах “Ботагоз” С. Муканова, “Пробужденный край” Г. Мусрепова, “Шиганак” Г. Мустафина. Я отмечаю эти наиболее выдающиеся произведения казахской прозы именно потому, что они выдержали испытание временем. В них преодолены схематизм, некоторый примитивизм в обрисовке героев, натурализм, вполне естественный в недостаточно зрелых литературах на ранней стадии их развития.

Таким образом создан казахский национальный стиль реалистической прозы. Конечно, при едином национальном стиле нетрудно отличить художников слова по их творческим индивидуальностям. Так, новеллы Б. Майлина, которые явились художественной летописью жизни казахского аула, характерны яркой законченной формой. В романе С. Муканова “Ботагоз” оригинально сочетаются

лиризм, драматизм, красочность в изображении событий большого историко-социального значения — жизни и движения народных масс накануне и вскоре после революции. Своеобразной манерой Г. Мусрепова являются меткость сатирических приемов, тщательность работы над словом.

И все же есть у нас единый стиль национальной прозы, есть какие-то ее типические, общие формы. Это формы новой реалистической традиции. Она родилась на нашей национальной почве, но в ее становлении сказалось освоение сильных, уже отстоявшихся реалистических тенденций русской литературы. По мере все более глубокого их осмыслиения наша казахская литература все ближе подходила к решению своей большой художественной задачи — раскрытию современного национального характера народа.

От чего мы отказываемся

Сейчас, когда мы говорим о традициях, мы обращаемся к нашему сегодняшнему золотому фонду литературных форм. Мы говорим о торжестве реалистического принципа воспроизведения действительности, о рождении новых жанров, об обновлении старых, о взаимном обогащении письменного и устного художественного творчества, об отражении действительности в ее революционном развитии. Мы знаем, что все эти живительные процессы в организме нашей литературы стимулируются работой ее великого сердца — коммунистической партийностью, идейностью, народностью.

Но ведь были и есть другие традиции, от которых мы отказались и отказываемся.

Остановлюсь только на одной, наиболее, с моей точки зрения, значимой. Не потому значимой, что нам приходится ее сейчас с трудом преодолевать, а потому, что она связана с вопросом о возможных путях дальнейшего развития духовной культуры прежде отсталых народов.

Широко известна глубочайшая по своему историческому значению ленинская мысль о том, что такие народы, пройдя определенные ступени развития, могут перейти к коммунизму, минуя капиталистическую стадию. Почти

всегда мы имеем при этом в виду лишь экономические, социально-исторические, материально-технические, жизненно-бытовые аспекты. Но следовало бы поразмыслить об этом и применительно к литературе ранее отсталых стран и народов.

На примере казахской литературы можно ясно видеть, какой путь отвергла Октябрьская революция, от чего спасла она духовную культуру казахского народа.

Известно, что в истории казахского народа видную роль сыграли Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев, Ибраим Алтынсарин – просветители-демократы, плодотворно воспринявшие лучшие образцы и традиции мировой, в первую очередь передовой русской, культуры. Они призывали к просвещению и развитию наук, к овладению всеми достижениями человеческого разума, чтобы использовать их для процветания народа. Но были поэты, которые популяризовали религиозные догмы, культивировали мотивы “чистого искусства”, декадентство, символизм, реакционный отход от реальной действительности, горделивое одиночество, отрешенность от народа, от жизни.

Стоит ли доказывать, что литература, вдохновлявшаяся этими идеями, нанесла бы огромный вред интересам трудового народа, его правильному художественному воспитанию? Стоит ли говорить, что такого рода традиции духовно чужды и враждебны нам? Весь путь развития казахской советской литературы сопровождался борьбой с подобными идеями и их носителями – буржуазными националистами, панисламистами, идеализаторами ханско-байского прошлого. Преодолевая и отбрасывая наносные, реакционные, эпигонские элементы, казахская советская литература влилась в плодородное, жизнеутверждающее русло реалистического искусства. И этой огромной культурной победой мы целиком обязаны Великой Октябрьской революции.

Мы, писатели Казахстана, с чувством законной гордости оглядываемся на пройденный путь и уверенно смотрим в будущее нашей литературы, здоровые традиции которой опираются на лучшие достижения духовной культуры прошлого и на сегодняшний творческий, новаторский поиск ее писателей.

ЫНТЫМАҚ

Халықтар достығы социалистік реализмнің өркендеуінде аса зор роль аткарады. Бізде бұл достықтың ролі әрқашан да маңызды. Халықтарымыз ұлы Россиямен тарихи достықтың арқасында осындай бақытты тағдырға ие болды. Тұысқан халықтар мәдениетінің ғүлденуіне ең мәдениетті халық – ұлы орыс халқы жетекші екені даусыз.

Дүниежүзінің әдебиеті халықтар достығының әсерімен өзара байып, бірін-бірі кемелдендіре түседі. Демек, әдеби процесте халықтар достығының орны мен үлесі социалистік реализмнің жүзеге асыруши негізгі принциптерінің бірі деп есептелуге тиіс.

Қазақ әдебиетінің Өзбекстанда болып өткен апталығы осы бір ұлы достықтың тағы да бір жарқын белгісі болды. Жазушылардың творчестволық тәжірибе алмасуы екі республиканың жазушыларына да, оқушыларына да сөзсіз пайда береді, жетістіктермен тереңірек танысадын мүмкіншілігін көнектіке түседі.

Озбек әдебиеті – қазіргі заман әдебиетінің озық үлгі-өнегесімен молығып, байыған әдебиет. Сонымен бірге ол – образдары жарқын, күн сөулелі Өзбекстанның өзіндей дарқан әдебиет. Мен күллі совет әдебиетінің игілігі үшін еңбек етіп жатқан Өзбекстандағы барша бауырлардың – өзбек, қарақалпақ және сондагы орыс жазушыларының табысты бола беруіне тілекtesпін.

ӘКЕЛ ДОСТЫҚ ҚОЛЫҢДЫ, БАУЫРЛАРЫМ!

Сөз басы, сыр арқауы – заманның түбірлі һәм түбегейлі мәселесі – күллі адамзаттың, барша цивилизация қауымының тағдыры жайына тірелген шақта, Біріккен Ұлттар Үйимы Бас Ассамблеясының XV сессиясы өтіп жатқан бұл күндері, жер бетін мекендеген барлық халықтардың арманойы адам баласы тарихында дәл мұндай ешуақытта бірлесіп, бірегейленіп көрген емес, ақыл мен сананың құдіретіне деген зор үміттен қанат қаққан күллі нәсілдер атаулының жүргегі дәл мұндай бірлесе соққан жоқ.

Қара ма, ақ па, сары ма – қай нәсілдегі адам болса да, оның лұп-лұп соққан жүргегі барша жанға ортақ үмітпен, ортақ арманмен толы. Адам атаулының жүргегі бір-бірінен айнымайды, адам атаулының азаттық пен тәуелсіздік үшін теккен қаны қай құрлықта болса да бір-біріне ұқсас, демек, олардың жүректерін кернеген қасиетті үміт те ортақ. Міне, сондыктан да, Совет мемлекетінің басшысы Никита Сергеевич Хрущевтің Ассамблеяда сөйлеген сөзін жер-дүние асқан зейінмен құлақ түре тындағы. Өйткені ол дәуіріміздің көкейкесті мәселелерін, тарихи даму бағытын құрыш кисын, құдіретті логикамен топшылай келіп, ұлттардың халықаралық сарапшы жиыны алдына жайып салды. Халықаралық шиеленісті бәсендету, жаппай және толық қарузыздану, адам баласының тұрмыс-тіршілігінде соғыс деген ұғымды жою, отаршылдық тамырына балта шабу проблемалары халықтар жүргегіне заманалар бойы үялаған ұлы арманның бір түйіні еді. Оның қасиетті қарқарасы – соғыссыз, қанаусыз бейбіт өмір, барша нәсілдер мен ұлт үрпактарты түлеп өркендер тыныштық орнату.

Осы заманғы тарих дамуы адам баласының алдына осындағы талап қойып отыр, одан жалтарып, бұлтарып кете алмайсың, оны нақты, байсалды, пәрменді шешпей

болмайды, өйткені, қытайлық достар айтқандай, “Желпуіш күнге көлеңке болмайды”, немесе Африка нақылыныша, “күн батқанмен, таң атуы ақиқат”. Біз Азия мен Африка халықтарының тағдырына селқос қарай алмаймыз. Орта Азия мен Қазақстан халықтарын құлдық пен күндіктен 1917 жылы Октябрь революциясы ғана азат етті. Эйтпесе біздің тағдырымыз да Азия, Африка халықтарының тағдырына ұқсас болар еді. Отаршылдық құрсауы біздің де басымыздан өткен. Бейбітшілік, қарусыздану және отарлық қанаудан құтылған халықтарды қөркейту идеялары – құр ғана идея емес, ол тарихи фактілердің декларациясы, адамзат дамуының жолдарын терең түсіну сезімі болып табылады. Бейбітшілік – жаппай қарусыздану, халықтар ынтымағының, езілген ұлттардың теңдікке жетуінің беташары болмақ.

Бұл мәселелер бір-бірімен жымдастып, қабысып жатыр, түйінді шешу – әлем халықтарының өз қолында.

Н.С. Хрущев дүниежүзіндегі ең биік, ең мөртебелі мінбеден сөз сөйлеп, Қазақстан, Орта Азия республикалары халықтарының социализм жүйесінде өркендеудің зор артықшылығына айғақ болатынын айтты.

Азаттықтың халыққа, елге берер игілігі қандай?

Орта Азия мен Қазақстанға келетін болсақ, мұнда ел түгіл, жердің өзі ғажайып өзгерді. Шөл далалар игеріліп, нәрлі су жаһан даラға өң берді. Қолдан теңіздер жасалып, сән-салтанатты социалистік шаһарлар орнады. Солардың бірі – асыл зерлі астана Сталинабад. Әрине, халықтың түрмис қалпы да, оның өмірлік мұдде, талап-тілектері де өзгеріп өсті, ұлттық тән қасиеттер замандар бөгетін бұзып өтіп, өзінің ең асыл сырлары мен ғулдерін ашты, жаңа сипат, жақсы дәстүрлермен байыды, ұлттық бейнесі қөркейе түсті. Бірақ одан ұлт келбеті, ұлт тұлғасы солғын тартқан жоқ, жайнай түсті.

Бұрынғы отарлық құлдықтан азат болған біздер осының бәріне Азияның дәл жүрек ортасында, жасампаз социализм дәуірінің арқасында жеттік. Бұл өлкеде материалдық жағдайлардың жасалуы, ғасырлар бойы тебіренбей тұнып жатқан табиғи байлықтардың толық пайдаға асуы нәтижесінде халықтарымыздың рухани мәдениетінің адам айтқысыз өсіп, өркендеуіне тамаша мүмкіндіктер туды.

Ал материалдық қазынамыздың молдығы өзінен басқа, Өзбекстан мен Тәжікстан мақтасы, Қазақстанның алтын астығы, таңгажайып кен байлығы, түсті металл, көмір, мұнай, темір қоры, сол алқапта орын тепкен алтын заводтар, әлемге өйгілі өндіріс ошақтары өз алдына бір дастан.

Мен рухани мәдениеттің, ғылым мен халық ағарту ісінің, өнер мен әдебиеттің белгілі бір саласына ғана тоқталмақпын.

Тек бір үрпактың өмірімен ғана өлшенетін тарихи қысқа мерзім ішінде халықтың қалың бұқарасына білім беру арқасында, бұрын 2-2,5 проценті ғана хат танитын қазақ халқы жаппай сауаттанып шықты. Ол кезде мемлекет қаржысымен тірлік етер, үлт тілінде сабак жүргізер бірде-бір бастауыш мектеп жоқ болатын. Ал қазір Қазақстанда жалпы білім беретін он мындаған мектептерді былай қойғанның өзінде, толып жатқан арнаулы оку орындары – техникумдар, институттар бар. Ғылым адам айтқысыз гүлденіп, көркейді. Егер бұдан қырық жыл бұрын Қазақстан жерінде бірде-бір ғылыми мекеме болмаса, бүтін қазақтың Ғылым академиясы жұмыс істейді, оның қамтуында 25 ғылыми-зерттеу институттары, мындаған ғылыми қызметкерлер бар. Олардың ішінде дүние-жүзіне өйгілі оқымысты, Академия президенті, геолог, Лениндік сыйлықтың лауреаты Қаныш Сәтбаевты мақтанышпен атап айтуға болады. Бізде ғылымның барлық салаларын дамытып келе жатқан қазақ ғалымдары – биологтер, физиктер, математиктер, астрономдар, химиктер, инженерлер, геологтер, кеншілер, металлургтер, гуманитарлық ғылым салаларының сан алуан өкілдері көп-ақ. Оқымысты қазақ әйелдері де баршылық. Сталинабадтағы конференцияға медицина ғылымдарының докторы Кәмила Өтегенова, көрнекті қоғам қайраткері, әлеуметтік қамсыздандыру министрі Балжан Бөлтірікова, белсенді қоғам қайраткері, өнер сыншысы Ләйлә Фалымжанова, мұғалима Элия Дүйсенова қатысты.

Осының өзі біздің республикаларымыз мәдениеттінің жан-жақты жайнай өскендейдігін белгісі емес пе!

Қазақ халқының өнер өркендеуіндегі тамаша табыстары айрықша қуантады. Халық сөзімен бейнелей бағаласақ, оны “екі ішекті қу қарағай” домбырадан симфониялық оркестр шыңына көтерілу жолы, “жалғыз өнші – жаяу

серіден” мың дауысты қуатты хор биігіне шырқау жолы деп айттар едік. Осы заманғы музыка теориясы мен тарихынан тағылым алған қазақ композиторлары күрделі композициялы шығармалар – скрипкага арналған концерттер, симфониялар, симфониялық поэмалар, тамаша опералар, ораториялар тудырып жатыр.

Октябрь революциясына дейін, европалық ұғыммен айтқанда, театр өнері болмаған халықтардың енді опералық спектакльдері бар. Олардың ішінде кейбір актерлер бүкілодақтық құрмет-сыйға боленіп, СССР халық артисі деген жоғары атаққа да ие болды. Драма театрларының сахналарында дүниежүзілік классиктер шығармалары ойналады.

Қазіргі уақытта өнерпаздардың бұқаралық коллективтері етек алып, халық өнері кең жайлауга, он өріске шықты. Біздің республикамызда жастар арасынан талантты әнші, тамаша артист, дарынды ақын тудырмаган бірдей-бір аудан жоқ. Барлық жерде де: колхозды ауылда да, өндірісті қалаларда да халық таланттары қаулай есіп келеді. Халықтың жан жүйесі серпіле сергіл, өнер өріне өршелене құлаш ұрды да, оның даналық асқарынан мындаған қүйрықты жұлдыздар жарқырап үшты.

Өнерпаз қауым мен өскелең жұртшылық – ажыраспас ағайын, дос, біртұтас тұлға іспетті, олар бірін-бірі ерлік енбекке құлышындырып, шабыттандырып отырады.

Бұл тұрғыдан алғанда қазақ совет әдебиеті айрықша көзге туседі.

Қазақ халқының ақындық һәм шешендік өнері Октябрьге дейін өлең саласындаған бой көрсетуші еді. Қазір қазақ әдебиеті ең алдымен жанр байлығымен құшті, онда поэзия да, көркем проза да, драматургия да, сын да, әдебиеттану да мол дамыған. Әдеби қайраткерлеріміз – бүкіл дүниежүзілік әдебиет жөніндегі терең ғылыммен қаруланған білімді адамдар.

Қазақ әдебиетінде құллі совет халықтарына, одан қалды, ағылшын, француз, американ, қытай, чех, неміс халықтарына және басқа елдерге мәлім болған әлеми туындылар бар.

Қазақ әдебиетінің жан-жақты дамып, гүлденуі нәтижесінде Қазақстанның орта дәрежелі оқу орындарында қазақ совет

әдебиетінің тарихы жөнінде арнайы курс оқылады, қазақ әдебиеті мен тілін үйрену үшін дербес факультеттер жұмыс істейді. Қазақтың филолог ғалымдары сонда тәрбиеленеді.

Орта Азия мен Қазақстанның рухани мәдениетінің өркендеуіндегі айрықша бір жайы мынау: бүтінгі мәдениетіміз ғылым, өнер, әдебиет салаларының бәрінде де халықтарымыздың өткендеғі рухани мәдениетінің таңдаулы дәстүрлерінен үнемі нәр алып отырады.

Откен заманның асыл мұраларын қастерлей сақтап, терең зерттей отырып, әлем халықтарының, оның ішінде ұлы орыс халықтың классикалық өнерінен үйрене отырып, жазушыларымыз дәстүр мен жаңашылдық қазынасын молайта түседі. Соның барысында совет халықтарының тұгас тұлғалы социалистік рухани байлығы жасалады, империализм мен отаршылдық бұғауынан босанған халықтар, материалдық прогрессен қатар, социалистік жолмен қайта жасарған өнер бағының мол жемісіне ие болып келеді.

Халықтарымыз барша ұлттардың ұлы лениндік достығы аясында осылайша қатар өрбіп, тең өсіп келеді.

Жасыратыны жоқ, бұрынғы партиялы Россия тұсында, отарлық құлдықта болған кезінде бұл халықтар руышылдық-феодалдық мерез салттың уағызышылары болған өз әміршілерінің айдал салуымен бір-біріне құдіктене қарап, бас қоса алмаған еді. Орта Азия мен Қазақстандағы ұсақ хандықтар, Қыргызстандағы манаптықтар тарихы – осынау ұлтаралық, руаралық араздық-алауыздықтың шұбырмалы шұбаланындай. Ол бір запыран құсқан зар заман, жас жүректі қасірет түнегі бүркеп, ару ат артына бектерілген қырсықты заман еді. Ру, тайпа, ата-тұқым, адам тағдыры, қыстак, ауыл, шаһар тұрғындарының тағдыры қыл үстінде қиналған шақ еді ол.

Ал бүгінде Орта Азия мен Қазақстан халықтарының тағдыры мұлде басқаша, ол – үрпак, ата-ана, үрім-бұтақ тағдыры бәйшешектей құлпыра жайнап, жасара келіп, бақыт бақшасына айналған, сөйтіп күллі әлемді өзінің тамаша көркімен таңғалдырған ғажайып тағдырға айналды. Қырық пен алпыс арасындағы әрбір қазақтың, тәжік, өзбек, түрікмен, қыргыздың жеке басы сонау бағы заман – бақытсыз орта ғасырдан басталып, аяғы коммунизм қақпасына келіп тірелген таңғажайып эпопеяны құрайды.

Жеке адамның шежіресі, тағдыр айнасынан қарағанда, замандардың арғы басынан XX ғасырдың орта беліне дейінгі, азиялық рушылдық дәүірден коммунизм шынарына дейінгі орасан ұлы кезеңнің шағылышқан сөулесіндей. Халқымыздың әрбір перзентінің, әрбір қазақ ғалымының, қазактың халық артисінің, қазақ жазушысы мен дәрігерінің, инженері мен агрономының, партия және совет қайраткерінің өмір жолы осыған айғақ. Жеке адам тағдыры да, жеке халықтар тағдыры да өзара ұштаса келіп, Бас Ассамблеяның XV сессиясында совет делегациясының басшысы, жер шарындағы барлық халықтардың досы Н.С. Хрущев айтқан ұлы шындықты, біздің тамаша тарихымыздың сындарлы ақиқатын даусыз дәлелдейді.

Сол ұлы ақиқат үшін, бейбітшілік пен туысқандық үшін, отаршылдықтың құруы үшін әкел достық қолынды, Азия мен Африка елдері!

РУКИ ДРУЖБЫ ВАМ, НАШИ БРАТЬЯ!

Никогда еще в истории человечества так тесно не сплетались чаяния всех народов земли, так в унисон не стучали сердца людей всех рас, окрыленных надеждой и верой в разум и мудрость, как ныне, в дни XV сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, когда на повестке дня стоит величайший вопрос времени – судьба всего человечества, всей цивилизации.

И в какой бы груди ни было сердце человека доброй воли – в черной, белой или желтой, – оно преисполнено надежды, такой же единой, как един цвет этого сердца, едина кровь людская, пролитая за свободу и независимость на любом материке.

И потому с таким необычайным вниманием слушал весь мир выступление на Ассамблее главы Советского государства Никиты Сергеевича Хрущева, который с железной логикой понимания хода истории связал все животрепещущие проблемы времени и поставил их перед международным форумом наций. Проблема ослабления международной напряженности, проблема осуществления всеобщего и полного разоружения, исключения войн из жизни человечества, уничтожения колониальной системы – это звенья одной вековой мечты народов: установления мира без войны и угнетения, мира ради процветания всех рас и национальностей.

Современная история поставила перед человечеством эту задачу, и от нее не уйти, ее не обойти, реальное решение ее неизбежно потому, что, как говорят наши китайские друзья: “Веером не защитишь поле от солнца” или, как утверждают народы Африки, “Как ни долга ночь, день придет”.

Мы с особым пристрастием обращаем свои взоры на народы Азии и Африки, близкие нам по нашей недавней судьбе, когда народы Средней Азии и Казахстана были

угнетены и обездолены, и только революция в Октябре 1917 года по-иному поставила вопрос об исторических судьбах наших народов. Мы чувствуем непосредственную близость наших исторических судеб также потому, что вопрос о колониализме и о двух судьбах народов Средней Азии и Казахстана стоял в прошлом также остро, как ныне он стоит перед еще угнетенными многими народами Азии и Африки.

Идея мира, разоружения и возрождения освобожденных от колониального гнета народов – это не просто идея, а декларация фактов истории, глубочайшее понимание путей развития человечества. Мир обеспечивает всеобщее разоружение, а мир и разоружение являются предпосылкой к сотрудничеству народов и вхождение в него равными всех угнетенных ныне народов.

В тугой узел сплелись эти проблемы и развязать его – в руках самих народов мира.

С самой высокой трибуны мира Н.С. Хрущев провозгласил о том, что Казахстан, республики Средней Азии и даже столица Таджикистана – Сталинабад, где сегодня проходит эта столь важная конференция солидарности, – наглядные свидетельства великого исторического, культурного пре-восходства, расцвета народов в системе социализма, свидетельство преимущества уничтожения колониализма.

Что может дать такое раскрепощение стране, самому народу?

Применительно к Средней Азии и Казахстану можно сказать о том, что произошло преобразование самого лица земли – осваиваются пустыни, водой оплодотворяются степи, образуются моря, создаются социалистические красавцы – новые города, в том числе прекрасные столицы, как солнечный Сталинабад. И, конечно, в корне изменился характер самого бытия народа, его жизненных интересов и стремлений. Они раскрыли все то лучшее, что веками закладывала история в его национальный характер, они обогатились новыми чертами и привычками, которые обновили их национальный облик, но от этого не стали менее национальны.

И это сделала счастливая эпоха созидания социализма в раскрепощенных бывших колониях в самом сердце Азии.

Улучшение материальных условий, полное использование дремавших веками возможностей природных богатств этих краев создало сказочные условия роста и расцвета духовной культуры наших народов, не говоря уже о материальных ценностях, о которых мог бы состояться особый волнующий разговор – о хлопковых богатствах Узбекистана и Таджикистана, о хлебных злаках Казахстана, о недрах, выдающих цветные металлы, уголь, нефть и большие запасы железной руды, как, например, в Казахстане, и на этой базе возникшие огромные заводы, всемирно известные очаги промышленности.

Я хотел бы остановиться лишь на определенных видах развития духовной культуры, науки, просвещения, искусства, литературы.

Широчайшее просвещение народных масс за одну, да и то неполную человеческую жизнь, дало возможность ликвидировать неграмотность в казахском народе, в котором в прошлом было только 2-2,5% грамотного населения. А сейчас мы имеем сплошную грамотность. Тогда не было существующей за счет государства ни одной светской, даже начальной школы на национальном языке. А сейчас в Казахстане не только десятки тысяч школ общеобразовательных, но мы имеем специализированные учебные заведения – техникумы и, конечно, очень много высших учебных заведений. Колossalный расцвет получила наука. Если еще 40 лет назад на территории Казахстана не было ни одного учреждения, то сегодня мы имеем Казахскую академию наук, объединяющую 25 научно-исследовательских институтов, с тысячами научных кадров. И в их числе всемирно известный ученый, президент Академии, геолог Каныш Сатпаев – лауреат Сталинской и Ленинской премий. Мы имеем выдающихся ученых-казахов почти во всех отраслях науки – биологов, физиков, математиков, астрономов, химиков, инженеров, геологов, горняков, металлургов и представителей разнообразных областей гуманитарных наук. Среди них немало женщин-казашек – деятелей науки. Из их рядов выходят присутствующие на этой конференции Камиля Утегенова – доктор медицинских наук, выдающийся деятель, министр социального обеспечения Балжан Бультрикова, крупный общественный деятель,

искусствовед и литератор, заместитель министра культуры Лейла Галимджанова.

Разве это не яркое свидетельство многогранного, многокрасочного расцвета культуры в наших республиках?!

Особо разителен пример чудесных преуспеваний казахского народа в области искусства. Образно и популярно его можно было бы представить как путь от одиночной домбры до симфонического оркестра, от одноголосого певца до многоголосого культурного хора, до национальной оперы. Казахские композиторы, вооруженные современными знаниями теории и истории музыки, создают произведения сложнейшей композиции: скрипичные концерты, симфонии, симфонические поэмы, полнозвучные оперы, оратории.

Среди народов, у которых не было до Октябрьской революции настоящего, в европейском смысле, театрального искусства, созданы оперные спектакли, исполнители отдельных партий которых получили всесоюзное признание и носят звание народных артистов СССР. На сценах драматических театров исполняются роли произведений мировой классики.

Необычайно богато развилось народное искусство в виде массовых коллективов самодеятельности. Нет сейчас в наших республиках района, который не выдвигал бы из молодежи певцов, артистов, акынов.

Всюду мы встречаем: и в колхозном селении, и в промышленных городах разносторонний рост талантов и дарований. Истинно воспрянул душой, творческими поисками и достижениями в лицах тысячей искрящийся и неиссякаемый гений самого народа.

Люди искусства и зрители – это не разобщенные, а тесно слитые начала, взаимно вдохновляющие одних на трудовые подвиги, а других – на творческие дерзания.

Необычайно ярко в этом отношении развитие казахской советской литературы.

Словесно-поэтическое творчество казахского народа было до революции представлено одним жанром – поэзией. Сейчас казахская литература представлена, прежде всего, многообразием жанров: поэзией, художественной прозой, драматургией, критикой, литературоведением, и кадры

литературы состоят из писателей — высокообразованных людей, вооруженных художественными познаниями всей мировой литературной культуры.

Есть произведения казахской литературы, которые стали в ряду явлений широко известных на всех языках советских народов, на многих языках народов мира: Англии, Франции, Америки, Китая, Чехословакии, Германии и т.д.

Многосторонний расцвет казахской литературы явился важной жизненной предпосылкой к тому, чтобы в средние учебные заведения Казахстана вошли особые курсы по истории казахской литературы, были созданы филологические факультеты по изучению казахского языка и литературы, которые читаются многими казахскими учеными-филологами.

И что особенно характерно для развития духовной культуры всех народов Средней Азии, в том числе Казахстана — это то, что исторически преемственная связь современной культуры, науки, искусства, литературы с прошлыми, лучшими традициями в истории этих народов не утеряна. Она жива и прочна.

Сохраняя и глубоко изучая лучшие памятники прошлого, наследие деятелей искусства и литературы, советскими писателями новаторски обогащаются их традиции влияниями культур передовых народов мира, и в том числе русского классического искусства. В этом процессе создаются большие социалистические духовные ценности этих народов, и он, наряду с материальным прогрессом, составляет великий плод социалистического возрождения народов, освобожденных от оков империализма и колониализма.

Это могучее параллельное равноправное развитие культуры наших народов проходит в условиях великой ленинской дружбы всех национальностей.

Не секрет, что все эти в прошлом угнетенные народы бывших колоний царской России, из-за усилий своих правителей, приверженцев патриархально-феодальной старины, находились в трагической отчужденности друг от друга. История мелких ханств в Средней Азии и в Казахстане, история манапства в Киргизии являла собой непрерывную цепь межнациональных и межродовых распреяй. Это была

длительная трагическая эпоха прозябания, где в темноте и невежестве чахла юность, где в бесправии и рабстве гибла мать-мусульманка, где убого и скучно складывалось отцовство. Из всего этого состояла призрачная судьба племени, рода, отдельного человека, жителей кишлаков, аулов, городов.

А ныне иная судьба тех же народов Средней Азии, Казахстана являет миру необычайную, солнечно озаренную судьбу поколений, материнства, отцовства, детства, где каждая личная судьба казаха, таджики, узбека, туркмена, киргиза, имеющего от рода шестьдесят-пятьдесят, сорок пять лет, представляет собою чудесную эпопею, трагическое начало которой было в азиатском средневековье, а счастливое развитие — уже в преддверии коммунизма.

Личность, даже одна, в своей судьбе, словно в фокусе свела время от дали веков до середины XX столетия, от азиатской патриархальщины до чаяний коммунизма, минуя целые формации исторического развития.

Вот что могла бы поведать каждая отдельная биография сына и дочери наших народов, самой своей жизнью казахский ученый, казахская народная артистка, казахский писатель, врач, инженер, агроном, партийные и советские деятели. И судьба отдельного человека, и судьба народов в целом служит убедительнейшим, неопровергимым доказательством всего того, что как великая правда нашей истории была поведана устами друга всех народов Земли — руководителя советской делегации на XV сессии Генеральной Ассамблеи Н.С. Хрущева.

И во имя этой самой великой правды нашего времени, во имя мира и братства, во имя гибели колониализма мы протягиваем руки нашей дружбы и солидарности народам Азии и Африки!

Ваши руки, друзья!
Вашу руку, друг, собрат конголезец!
Вашу руку, друг, собрат алжирец!

РУКИ ДРУЖБЫ, БРАТЬЯ!

Никогда еще в истории человечества так не сплетались чаяния всех народов земли, не стучали так в унисон сердца людей всех рас, окрыленных надеждой и верой в разум и мудрость, как ныне.

В какой бы груди ни было сердце человека доброй воли — в черной, белой или желтой, — оно преисполнено надежды, такой же единой, как един цвет этого сердца, едина кровь людская, пролитая за свободу и независимость на любом материке. Проблема ослабления международной напряженности, проблема осуществления всеобщего и полного разоружения, исключения войн из жизни человечества, уничтожения колониальной системы — это вечное стремление народов, это их мечта о мире без войны и угнетения, в мире, где процветают все рассы и национальности. И она, эта мечта, должна в конце концов осуществиться, несмотря на все противодействия. Ее воплощение в жизнь неизбежно потому, что, как говорят у нас в Азии, “Веером не защитишь поле от солнца” или, как утверждают народы Африки, “Как ни долга ночь, день придет”.

Мы с особым пристрастием обращаем свои взоры к народам Африки и Зарубежной Азии, нынешняя судьба которых напоминает нашу недавнюю историю, времена, когда народы Средней Азии и Казахстана были угнетены и обездолены. Только Октябрь по-иному поставил вопрос о жизни и развитии малых и больших наций.

Идея мира, разоружения и возрождения освобожденных от колониального гнета народов — это требование истории, разума, опирающегося на глубочайшее понимание путей развития человечества. Я с гордостью говорю, что сегодняшняя жизнь моего родного Казахстана, республик Средней Азии может послужить наглядным свидетельством превосходства социализма над капитализмом, свиде-

тельством преимущества общественного строя, основанного на уважении и равноправии народов, над обществом, разделенным на господ и рабов, на хозяев и слуг.

Улучшение материальных условий создало прекрасные предпосылки для роста и расцвета культуры наших народов. Я хотел бы сегодня остановиться лишь на развитии духовной культуры, развитии науки, просвещения, искусства, литературы в моем родном Казахстане.

За одну, да и то неполную, человеческую жизнь среди казахского народа целиком ликвидирована неграмотность.

Если до революции только 2-3 процента казахов умели читать и писать, если у нас тогда почти не было светской школы на национальном языке, то сейчас в Казахстане мы имеем не только десятки тысяч общеобразовательных школ, но и специализированные учебные заведения – училища, техникумы и очень много высших учебных заведений. Это создало великолепные возможности для развития науки. Сегодня Казахская академия наук объединяет десятки научно-исследовательских институтов, где трудятся тысячи ученых, в числе которых есть и такие, как всемирно известный ученый, президент академии, геолог Каныш Сатпаев, лауреат Ленинской и Государственной премий. У нас выросло немало выдающихся ученых-казахов почти во всех отраслях науки – биологов, физиков, математиков, астрономов, химиков, инженеров, геологов, горняков, металлургов и представителей разнообразных областей гуманитарных наук.

Особо разителен пример быстрого, чудесного развития казахского национального искусства. Образно его развитие можно было бы представить как путь от одинокой домбры до симфонического оркестра, от певца до многоголосой капеллы, до национальной оперы. Казахские композиторы, вооруженные современными знаниями теории и истории музыки, создают произведения сложнейшей композиции: скрипичные концерты, симфонии, симфонические поэмы, полнозвучные оперы, оратории.

Если у наших народов до Октябрьской революции не было настоящего, в европейском смысле слова, театрального искусства, то после революции были созданы оперные спектакли. Лучшие наши оперные певцы получили

всесоюзное признание и удостоены звания народных артистов СССР.

Необычайно богато развилось народное искусство в виде массовых коллективов самодеятельности. Нет сейчас в нашей республике района, который не выдвигал бы из молодежи певцов, артистов, акынов.

Всюду — в колхозных селениях и в промышленных городах — мы видим разносторонний рост талантов и дарований. Как никогда, проявляется ныне неиссякаемый гений и творческий дух народа.

Люди искусства и зрители — это не разобщенные, а тесно слитые начала, взаимно вдохновляющие друг друга.

Необычайно ярко и развитие казахской советской литературы.

Словесно-поэтическое творчество казахского народа было до революции представлено в основном одним жанром — поэзией. Сейчас казахская литература представлена прежде всего многообразием жанров: поэзией, художественной прозой, драматургией, критикой, литературоведением. Кадры литературы состоят ныне из высокообразованных людей, вооруженных знанием богатств не только своей, но и мировой культуры.

Как благотворные итоги творческих поисков наших писателей, в казахской литературе появились произведения, которые стали ныне достоянием не только советских читателей, но и переведены на многие языки народов мира, изданы в Англии, Франции, Америке, Китае, Чехословакии, Германии и т.д.

И вот это многостороннее развитие казахской советской литературы явилось важной жизненной предпосылкой для того, чтобы в средних учебных заведениях Казахстана начать читать особые курсы по истории казахской литературы. Были созданы филологические факультеты по изучению казахского языка и литературы. И что особенно характерно для развития духовной культуры всех народов Средней Азии и Казахстана — исторически преемственная связь современной культуры и науки, искусства и литературы с лучшими традициями прошлого не утеряна, наоборот, она жива и прочна, получила свое блестящее развитие.

Сохраняя и глубоко изучая лучшие памятники прошлого, советские писатели новаторски обогащают традиции культуры не только своего народа, но и всех народов мира. В ходе этого процесса создаются большие духовные ценности, которые наряду с материальным прогрессом говорят о великом возрождении народов, освобожденных от оков империализма и колониализма, говорят о торжестве великой дружбы всех наций Советского Союза, основанной на принципах ленинской национальной политики.

Ведь не секрет, что все эти в прошлом угнетенные народы — народы бывших колоний царской России — из-за усилий своих правителей, приверженцев патриархально-феодальной старины, находились в трагической отчужденности друг от друга.

А ныне судьба тех же народов Средней Азии и Казахстана являет миру необычное, солнечно озаренное счастье поколений, счастье материнства, отцовства, детства. Каждая личная судьба казаха, таджика, узбека, туркмена, киргиза, имеющего от рода шестьдесят, сорок пять лет, представляет собою чудесную эпопею, трагическое начало которой было в азиатском средневековье, а счастливое развитие — уже в преддверии коммунизма.

И потому во имя этой самой великой правды нашего времени, во имя мира и братства, во имя гибели колониализма мы протягиваем руки нашей дружбы и солидарности народам Азии и Африки!

Ваши руки, друзья!

ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Произошло необычайное. Советский вымпел взборо́здили таинственную поверхность Луны... Советский человек, наш с вами современник, готовится к межпланетным перелетам.

И вот мы, писатели, люди, занимающиеся совсем иной сферой человеческой деятельности — искусством, стоим озадаченные, восхищенные, очарованные великими достижениями науки. Но мы не только очарованы. Мы еще и спрашиваем себя: “Где наше место, в чем сегодня смысл нашего труда? Каковы пути и задачи развития литературы?” Спутники, космические корабли и расщепленный атом не на шутку встревожили некоторых литераторов.

Не излишня ли наша тревога?

Мне думается — не излишня. Правда, я не могу разделить точку зрения на судьбы современного искусства, высказанную Антокольским и К. Зелинским, открывшими эту дискуссию. Но я приветствую начавшийся разговор как законную взыскательность писателей к себе, к своему делу. Сегодня нам есть о чём говорить. Разрыв, который существует сейчас между возможностями искусства с тем, что оно предлагает пока современному, не может не беспокоить и читателей, и писателей. И вот растет число участников нашего литературного дискуссионного клуба. Каждый стремится внести свою лепту в спор, а все вместе мы ищем истину. Мне тоже трудно удержаться и не вступить на соблазнительный и трудный путь ее поисков.

Как же быть с литературой в век космоса?

Я бы мог начать, например, с того, что искусство, а значит, и литература, являясь, как говорят эстетики, средством образного познания, обеспечивают преем-

ственность передовой культуры. Или с того, что на протяжении тысячелетий творческими усилиями человечества, усилиями многих эпох и народов создана ценнейшая сокровищница искусства, что было бы преступно сбрасывать ее сегодня со счета, даже с высоты самых новейших и самых удивительнейших научных открытий... Мог бы начать так.

Но вот я вспоминаю сказанное Платоном о Гомере, как о поэте, воспитавшем Элладу... Только ли Элладу воспитал Гомер? И я вспоминаю слова Маркса о том, что произведения греческого искусства "продолжают доставлять нам художественное наслаждение и в известном смысле сохраняют значение нормы и недосягаемого образца".

Влияние искусства на наш внутренний мир, на формирование психики, воспитание личности... Да как же мы забыли об этом – о главном!

Вот мы часто говорим и пишем, что Гомер отразил своеобразие мировоззрения и мироощущения людей своей эпохи. Но только ли любопытство, вернее, любознательность, привлекает нас к нему сегодня? И только ли "чистое" эстетическое наслаждение? Или, читая "старые песни", мы ищем в них новый лад, берем что-то и сегодня нам нужное? Конечно, это так. И сегодня Гомер воспитывает мысль, чувство, душу нашего современника.

Тем более можно это сказать о художниках эпох, более близких нам. Разве не воспитывает нас сегодня Пушкин, воспитавший и передовую Россию прошлого века? Разве не воспитывает Маяковский? Воспитывают и другие классики всех веков и народов... Они не были бы классиками, если бы не оставляли своей печати на духовном облике целых поколений.

Да, есть в искусстве ценности непреходящие. Никакие "лунники" не могут их зачеркнуть для нас, как не может пытливая и торжествующая ныне научная мысль человека исчерпать собой все богатство его личности. "Я помню чудное мгновенье..." не перестанет пленять, как не перестанут пленять людей Земли детство, юность, любовь, природа, человек, к каким бы вершинам научных знаний о нем мы ни поднимались. Вместе с человеком будущего войдет искусство и в коммунизм, в наш завтрашний день.

По меньшей мере наивно думать сегодня, что поэзия, искусство уже не нужны, что наука воспитывает более результативным и “современным” способом, что наш духовный мир не нуждается в “устаревшей” пище.

На этом пути нас ждут роботы, о которых хорошо сказал недавно в своих стихах “Наука и утопия” поэт Н. Коржавин, а не гармонически развитая человеческая личность.

Как-то один из крупных современных политических деятелей писал, что просидел три месяца над тремя страшницами Эйнштейна. Что же, может быть, иному литератору понадобится на это и три года. Но в этом ли дело? Ведь от того, что поэт насытит свой стих, скажем, понятиями квантовой механики или кибернетики, астрофизики и астроботаники, мы не узнаем о нашем современнике, о богатстве его чувств и мыслей полнее и больше, чем знали до сих пор.

Почему? Да потому, что искусство вовсе не низшая ступенька познания по сравнению с наукой, не арифметика в сравнении с высшей математикой. Я совершенно согласен с теми участниками дискуссии, которые говорят, что у искусства есть свой предмет, своя логика развития, своя диалектика. Правда, это совсем не значит, что специалисты в определенных областях знания не будут приходить в литературу. Надо только помнить, что они приходят в нее как писатели.

Тут должны быть соблюдены та мера и тот такт, с какими пришел, например, в литературу Чехов-врач.

Да, человековедение – это совсем особая область. Знания физика или химика не могут служить здесь звездным ключом, отпирающим дверь искусству, открывающим перед ним новую эпоху расцвета. Глубоко и всесторонне раскрывать в образе **духовный** мир человека! Это дано только искусству. Данте, Шекспир, Сервантес, Гете, Толстой... Наша задача состоит сегодня в том, чтобы достойно включиться в перекличку веков, чтобы рядом с именами Дон-Кихота и Гамлета, Фауста и Болконского встали имена и героев нашего времени.

Пусть не обидятся на меня представители других видов искусства – литературе здесь первое слово.

Нас ждут перемены

На этом сходятся все спорящие. Искусство должно измениться, чтобы рассказать верно об изменившемся мире. Вопрос в том, где ждут нас эти перемены. На этот счет высказано уже немало точек зрения. В основном говорят о лаконизме, о новом ритме фразы, об изменении жанровых границ – в общем, о необходимости нового литературного стиля.

Мне кажется, это не та главная плоскость, в которой должен идти сейчас наш серьезный, я бы даже сказал, ответственный разговор о литературе. Ведь суть дела в том (и как будто все на этом сходятся), что человек во всей объемности его психики еще слабо сегодня показан литературой. Значит, об этом, о нашем герое, и нужно говорить в первую очередь.

Человек с высоко развитым интеллектом – вот кого ждет сегодня читатель! И можно не сомневаться в том, что такой герой нужен сегодня и инженеру, увлеченному усовершенствованием счетных машин, и биологу, изучающему состояние первых четвероногих путешественников в космос. Это черта времени. Если хотите, это требование времени.

Что же такое “интеллектуальный”? Нет, это совсем не равносильно слову “образованный”, или, как мы еще говорим, – “интеллигентный”. Встречаются еще и сегодня ученые, агрономы, инженеры, педагоги, врачи, хорошо знающие свое дело, но ограниченные в своем отношении к жизни, лишенные того главного творческого начала, которое делает человека сознательным и активным деятелем истории!

И энциклопедизм тоже не означает еще глубины интеллекта. Развитие знания идет сейчас путями узкой специализации. Универсализм Аристотеля, Авиценны, Леонардо да Винчи уже невозможен сегодня. Эпоха ждет от нас другого. Глубоко и ответственно мыслить о своем времени – вот что завещала нам многовековая культура человечества. И наш подлинный современник, которого ждет литература, – человек широких горизонтов, охватывающий мудрым, понимающим взглядом свою эпоху во

всех ее противоречиях. Это человек, устремленный в будущее, строитель коммунизма и борец за мир, человек не только счастливый нашим сегодняшним днем, но и глубоко чувствующий недостатки, мешающие нашему движению вперед. И где бы он ни был, чем бы ни занимался, ему есть дело до всего, потому что он несет на своих плечах ответственность за происходящее, он связывает звенья истории. Задача литературного произведения — раскрыть его сердце, его душу, напряженную жизнь его мысли.

Но, к сожалению, как редко еще встречаются в литературе герои подлинных масштабов эпохи! Стремясь изобразить богатый внутренний мир нашего современника, мы часто схватываем лишь его “внешние приметы”, за биографией повседневных дел упуская сложную биографию духа.

Я говорю “мы”, потому что в той или иной степени эта “приблизительность” изображения мира мыслей и чувств современника — слабое звено большинства наших книг, наших романов, драм, повестей, рассказов... Это относится, например, и к так любимым мною романам Г. Николаевой¹, и к новым произведениям М. Гусейна² и Г. Мустафина, и к книгам А. Мухтара³ и Т. Сыдыкбекова, и ко многим другим, имена которых можно назвать с не меньшим, если не с большим основанием.

Должно быть взаимораскрытие!

Чтобы раскрыть тайники души современника, тайники его сердца, нужно щедро раскрыть ему навстречу наши собственные сердца. Юношеская клятва Герцена на Воробьевых горах родила историю души в “Былом и думах”. Страстная и полная отдача любви и ненависти родила письмо Белинского к Гоголю... Для героев наших дней наша душа должна быть так же раскрыта, так же отдана им, как раскрываем и отдаем мы ее нашим детям. Но мы еще часто скрываемся, мы словно бережем силы. Когда же мы отдаем их без остатка, художественный итог говорит сам за себя. Шолоховская “Судьба человека” и последняя поэма Твардовского, некоторые очерки Овечкина⁴ кажутся мне стоящими, так сказать, на линии фронта сегодняшней нашей литературы именно потому,

что авторы этих книг наделили своих героев беспокойной мыслью, чувством высокой ответственности за свое время. Самым большим достижением Шолохова в его рассказе я считаю именно эту искренность встречи автора с героями, это “взаимораскрытие”.

Мы остро ощущаем сегодня интеллектуальную обедненность наших героев по сравнению с интеллектуальным богатством их реальных прототипов.

Не потому ли и “лирика в загоне”, что в целом она не оправдывает пока ожиданий читателя, не раскрывает перед ним в полную силу раздумий “о времени и о себе”? Особенно я могу сказать это о поэзии наших среднеазиатских республик, литературы которых мне наиболее знакомы и близки. Впрочем, не только о поэзии. Конечно, читая и толстые романы, и короткие рассказы (их сейчас немало у нас), я вижу рост наших братских литератур вширь, вижу, как увеличивается круг тем, как углубляется охват проблем... Но меня все-таки беспокоят их герои. Подлинные их герои, о которых мы говорим, что они призваны вести за собой читателя, стать для него высоким образцом человека, — деятели наших советских дней. Действительно, читая книгу, мы видим этих героев в труде, слышим их выступления на партийных и производственных собраниях, иногда даже узнаем об их быте и семейной жизни. Но мир души этих героев все-таки пока остается закрытым для читателя. Хочется думать — закрытым. Иначе следовало бы сказать — упрощенным, примитивизированным. Ведь человек не только действует, он и принимает решения, следствием которых становятся его поступки. Но о том, как “принимаются решения”, как созревает в герое внутренняя необходимость “быть” так, а не иначе, мы не знаем. А это-то как раз сейчас важно и интересно читателю.

Но мы, авторы, предлагаем ему, грубо говоря, практицизм героя, а не интеллект. Разрыв неоправданный. Я намеренно не называю никаких имен и фамилий, потому что дело здесь не в отдельных лицах, а в наших общих недостатках. Я бы даже сказал, что это не просто недостатки. Это серьезный писательский промах. В условиях наших республик он приобретает особо важное значение.

История культуры, как известно, начинается не с сегодняшнего дня. Например, от Радищева до Горького утвердился еще в прошлом русской литературы традиционный герой, болеющий сердцем и мыслью за судьбу народную, за неустроенность своего века. Современной советской русской литературе не нужно создавать сейчас заново крепкие традиции интеллигентства — они давно уже созданы. Иначе обстоит дело в среднеазиатских братских литературах. Наши народы миновали в свое время путь капиталистического развития. В какой-то мере это создало и свои трудности для литературы. Наши литературы не получили такой закалки, которая выпала на долю великой русской литературы и русской культуры. Поэтому на нас, писателях, лежит сейчас ответственная задача воспитания читателя, повышения его культуры, углубления его интеллекта. А это значит, что нужно создавать и развивать свои традиции интеллигентства в литературе. Тут нужно, конечно, опереться на достижения прошлого, опереться, например, и на Абая, и на Чокана Валиханова, и на других деятелей культуры и искусства. Но прежде всего “опереться” на духовное богатство нашего сегодняшнего дня. Мой возраст, может быть, позволит мне пожелать писателям, особенно нашей молодежи, больше работать над собой, потому что путь писателя требует большой личной культуры. Вопрос об интеллекте героя в какой-то степени производный от глубины и широты интеллекта писателя. В спорах о будущем литературы, говоря о новом стиле и новых формах, мы не должны забывать, что вопрос о личной ответственности писателя перед временем остается все же на первом месте.

ЗАМАН ШАРТЫ

Фажайып шақ. Совет вымпелі айдың сиқырлы жүзін сипай жетті. Өзіміздің замандастымыз, совет адамы планеталар сапарына үшқалы отыр. Ал сол кезде көркемөнер аталатын адамзат еңбегінің бір сахнасында әрекет ететін біз, жазушылар, тамашалаған күйдеміз. Сүйсінеміз. Фылымның ұлы табысына қызыға таңырқаймыз. Және біз тек қана тамашалап тұрганымыз жоқ, өзімізге өзіміз сұрақ та беріп: “Дәл бүгінгі шақта біздің еңбегіміздің мәні қандай? Біздің орнымыз қай жерде? Әдебиеттің барад жолы, аңсар арманы енді қандай болмақ керек?” – десеміз.

Жер серіктегі, космос кемелері, атом қуатының серпіні кейбір әдебиетшілерді шындал шіміркентті. Жә, осы қобалжу тегін емес пе? Жоқ, менің ойымша, тегін емес. Рас, мен осы дискуссияны алғаш бастаған П. Антокольский мен К. Зелинский екеуінің бүгінгі көркемөнер тағдыры жөнінде топшылаған көзқарастарына қосыла алмаймын. Бірақ сонда да жазушылардың өз басына, өз еңбегіне занды түрде талап қоя сөйлеуге кіріскенін барымша құптаймын. Ия, бүгін біздің сөйлесетін жайымыз мейлінше мол.

Көркемөнердің мүмкіншілігі мен оның бүтінгі біздің замандасқа ұсынып отырған нәрі мен барына қараганда, окушы да, жазушы да тып-тыныш қала алмайды. Сондықтан да біздің әдебиеттік клубымыздың осы дискуссиясына қатынасушылардың саны молайып келеді. Дауға әркім де өзіндік өнімді үлесін қосуға талпынады. Ал біздің бәріміз қосылып шындықты іздейміз. Сол шындықты іздеудің қыын да болса қызықтырған жолына атсалысуға менің де көнілім ауды.

Космос дәүірінде әдебиетті қайтпекпіз?

Бұл мәселені мен, мысалы, көркемөнер мен әдебиет – дүниені бейнемен танытатын күш деуден бастауыма да болар

еді. Эстеттер солай айтады да, озғын мәдениет үздікіз септесуден құралатынын ескертеді. Немесе тағы бір жайдан сөз қозғауга болар еди.

Неше мың жылдар бойына адамзаттың көп дәуірлердегі көп халқының творчестволық қуатымен жасалған қымбат қазыналы өнерін бүтін есептен шығара қою жол емес. Қандай ғылымның қандайлық ғажайып табыстары түргысынан қарасақ та, олай ету жол емес дер едік.

Бір алуан ой өрісін осылай да бастауга болар еди.

Бірақ қазір мен Гомер туралы Платон айтқан бір жайды еске салайын. Ол Гомер ақын бүкіл Элладаны тәрбиеледі деген. Ал тек Элладаны ғана тәрбиеледі ме еken сол Гомер? Маркстің айтқаны көне? Грек өнері “осы шақта да бізге көркемдік рахатын береді де, белгілі дәрежеде әлі күнге шеніне ілестірмейтін әсем үлгі, дәл таразы боп тұра береді” деген. Көркемөнер біздің ішкі дүниемізге, жан-жүйемізге әсер етіп, адамдық қалпымызды тәрбиелейді. Ең зор шындық осы емес пе? Осыны қайтіп ұмытар едік!

Біз көп кездерде, Гомер өз дәүірі адамының дүние тану, дүние сезіну ерекшеліктерін бейнеледі деп сөйлей де, жаза да жүреміз. Сонда бізді оған құмар етіп тартатын тек қана соныға құмарлық, қызыққыштық қана ма? Тек қана таза күйдегі эстетикалық нашалану ғана ма? Әлде “ескі жырды” оқи отыра, біз соның ішінен жаңа ырғақ, сарын тауып, танып, бүтінгі күнімізге керек бір нәрсені ала отырамыз ба? Әрине, ала жүреміз. Ендеше, бүтін де Гомер біздің замандасымыздың ойын, сезімін, жанын да тәрбиелеуге қатыса жүреді емес пе!

Осы жайды заманы бізге жакын суретшілер жайынан өсіреле батыл айтуға болады. Өткен ғасырда Россияның озат қауымын тәрбиелеген Пушкин бізді бүгін де тәрбиелемей ме еken? Маяковский тәрбиелемей келе ме? Солар тәрізді бар ғасырдағы бар халықтардың барша классиктері де бізді сезсіз тәрбиелейді. Өздерінен кейінгі әлденеше буындардың ой әлеміне ізі қалмаса, олар классик те болмас еди. Сейтіп, көркемөнерде заманнан заман тозбайтын да қазына бар дейміз. Ешбір “Ай серіктегі” оларды біз үшін жоқ ете алмайды. Адамзаттың ғылымдық ойы қаншалық тапқыр, өр талапты болғанмен де, дәл адамың өзінің бойындағы бар байлықты ол да жұтатпайды.

Жер баласын табиғаттың, махаббаттың, жастық пен балалық шақтың қуанту, сүйсіндіру, қызықтыра сиқырлауы еш шақта да тозбайды. Адамзат пәлендей ғылымның сонау заңғар биігіне барып шықса да, Пушкиннің “Я помню чудное мгновенье...” дейтін жырын сүйсініп оқудан танбайды. Болашақтың адамымен бірге, біздің ертеңгі күніміз деп отырған коммунизмнің өзіне де, көркемөнер бірге барып кіреді. Олай болса, “Поэзия, көркемөнер енді керек емес, себебі ғылым бүтінгі жаңа жолмен адам ойын тез жетілтеді, оңай тәрбиелейді, “ескі” асқа ол адам құштар болмайды” деп ойлау шалағайлыш.

Бұл жолда біз істейтін іс көп. Сол жайдан “Ғылым мен утопия” деген өлеңінде ақын Н. Коржавин жақсы айтқан. Оның ойы бұрыннан айтылып келген гармониялық төрт тараапты өсу заңынан артығырақ шыққан.

Біздің заманымыздың көрнекті саясат адамының бірі Эйнштейн еңбегінің үш қана бетін түсіну үшін үш ай отырдым деп жазған еді. Кім білсін, кей әдебиетшіге үш күн емес, үш ай да жетпес. Бірақ мәселе сонда ма екен? Ақын өзінің өлең жолдарына, мысалы, квантмеханикасының, немесе кибернетиканың, болмаса астрофизика мен астроботаниканың жеке үғымдарын қанша кіргізсе де, ол өлеңнен біз өзіміздің замандасымыз сырын таппас едік. Әсіреле ол замандасымыздың ой-сезім байлығын танытатын жаңағыдай өлең болмас еді. Не себепті солай дейміз? Себебі көркемөнер ғылыммен салыстырғанда ойдың төменгі сатысы емес, биік саты математикамен салыстырғандағы арифметиканың орнында есте болмайды.

Дискуссияға қатынасушылардың кейірі көркемөнердің өз майданы, өзінше өсу логикасы, өз диалектикасы бар деген пікірлерін мен де қостаймын. Рас, бұған қарап білімнің өзге арнаулы саласында қалыптанған мамандар әдебиетке келе алмайды деген байлау жасауға болмайды. Тек қана олар келгенде ең алдымен жазушы сипатында келетінін есте тұту керек.

Бұл ретте әдебиетке дәрігер Чеховтың келгеніндей бол, өлшеу мөлшерді, ішкі таразыны дәл ұстап тұру керек. Ия, сөйтіп адам тану ғылымы мүлде өзіне бөлек жеке үлкен сала дейміз.

Физик пен химиктің біліктері көркемөнердің жаңа дәүіріне апаратын жолдың жасырын кілтін тауып беретін көмекшілер емес. Адамның жан дүниесін жеке бейне арқылы жан-жақты терең етіп ашып көрсетіп беретін де ол емес. Осы соңғы міндеттің ада қылатын тек көркемөнер, сондағы Данте, Шекспир, Сервантес, Гете, Толстойлар...

Бүгін біздің алдымызда тұрган міндет солайша ғасырлар бойлап атой бергенде, біздің заманың геройларының аттары да Дон-Кихот, Гамлет, Фауст, Болконскийлер аттарымен қатар тұруға жарауында. Көркемөнердің өзге саласының өкілдері ренжімесін. Бұл жөніндегі бірінші сөз әдебиеттікі.

Біз жаңалық табу жолындаымыз

Осыған жүрттың бәрі келіседі. Өзгерген дүниені баяндау үшін көркемөнер өзі де өзгеру керек дейміз. Олай болса, ендігі мәсселе: сол өзгеріс кезеңі қайда? Қайсы? Міне, осы жайда көп пікірлер айтылды. Негізінде көшілік шығарманың қысқа түрлі болуын, сөйлемнің жаңа ырғақ табуын, жанrlар шектерінің өзгерулерін, қысқасы, қорыта айтқанда, әдебиеттік стильдің жаңаруын тілеседі.

Әдебиет жөніндегі салмақты сөз, тіпті жауапты сөз жөнін ойлағанда, менің ойымша, жаңағы жайлар кемшін соғады. Мәселенің ең зоры, бүтінгі әдебиетте бүтінгі адам психологиясы бар қолемінде көрінбей отырғанындағой. Олай болса, сол біздің бүтінгі героймыз жайын ең алдымен ойлау керек те.

Бүгінде окушының ең алдымен тосып отырған адамы – ой еңсесі биік адам, интеллект иесі адам. Сондай адам есеп машинасын шеберлеп шығару жайында шұғылданған инженерге, космосқа алғаш баратын торт аяқты жеңіл жәндік жайын зерттеп отырған биологке де ең алдымен керек адам екені даусыз. Заман ерекшелігі осылай. Тіпті заман шарты да осылай. Енді ойлы адам, интеллектуальный адам дегеніміз кім? Әрине, бұл “окымысты” немесе “интеллигент” деген сөзімізben барабар емес.

Адамды тарихтың ірі қайраткері ететін анық творчество-лық ойдан жырақ, тек қана өз жұмыстарын жақсы білетін: агроном, инженерлер, оқытушы, дәрігерлер аз емес. Оларды интеллигент десек те, биік интеллект иесі дей алмаймыз.

Энциклопедиялық көп жақтан хабардар болу да интеллектің тереңдігін танытпайды. Қазіргі білім жекеғының саласына тереңдейтін мамандықты тілейді. Аристотельдің, Абуғали Ибн-Синаның, Леонардо да Винчидің жанжактылығы бұл күнде мүмкін де емес. Дәуіріміз бізден өзгені тілейді. Адамзаттың көп ғасырлы мәдениеті – бізге қалдырыған мұра да өз дәуірін туралы жауапты терең ойлан дейді. Ал біздің әдебиетіміз анық күткен қадірлі замандасымыздың өзі де өзінің дәуірін барлық қайшылықтарымен, бар кең көлемінде даналықпен қамтып тани біletін адам. Ол адам коммунизмнің құруышы, бейбітшілік үшін алышуши, болашақ заманға бой ұрған, тек бүгінгі күннің барымен гана бақыт таптық демейтін, алға қарай даму жолындағы кемшілік, олқылықтарды да терең сезінетін адам. Қай жерде, кім болып, не кәсіппен айналыспаса да, оның жұмысы болмайтын мәселе жоқ. Себебі оның иығына артылған жауаптылық құшті. Ол – тарих арнасында, сол тарихтың тізбегіне өзі де кіретін жан.

Міне, әдебиеттік шыгарманың ең қасиетті міндеті – дәл осындай адамның жүргегін, жанын, жалынды ойын кең де терең күйде ашып бере білуде.

Ал әдебиеттік келсек, дәуірдің құлашымен құлашы тәң түсетін герой біздің шыгармаларымызыда аз ұшыра-сып отыр. Адамның ішкі өлемін суреттемек болғанда, біз көбінше оның сыртқы белгілерін ескереміз, күнделік еңбектегі өміrbаянын терумен болып, үлкен жаннның өміrbаянын ескермей кетеміз. Замандасымыздың ой-сезім өлемін шамалы-ақ күйде таныту – біздің көп роман, драма, ұзақ әңгіме, қысқа әңгіме атаулымызың бәріне ортақ әлсіздігіміз. Осы жайды мен өзім жақсы көретін жазушылар ішінде Г. Николаева романынан, Мехти Гусейннің, Фабиден Мұстафиннің жана шыгармаларынан және Асхат Мұхтардың, Түгелбай Сыдықбековтің соңғы кітаптарынан да байқап жүрмін. Мұнда аты аталаған, аталуға мейлінше дәл келетін талай жазушыларды айтпай-ақ қояйық.

Жүрекке жүрек ашылсын

Замандасымыздың жан түкпіріндегі, жүрек тереңіндегі сыры мен шынын ашу үшін, өзіміздің де жүргімізді соган үйлес ашу керек. Герценнің жас шағында Воробьев тауында

берген анты “Былое и думы” сияқты жан тарихын ашатын кітап тудырды. Сую мен жиренудің қызына барынша берілген Белинскийдің жаны Гогольге арналған хатты жазғызды.

Заманымыздың геройы үшін біздің жанымыз өзімізден туған балаларымызға ашылғандай ашылсын. Ал біз көбінше сондай шын сырға сараңбыз. Өз күшімізді өзіміз жасырып іріккендейміз. Соны ірікпей, барды сарқа берген шағымызда көркем шығарма жайнап кетеді. Шолоховтың “Адам тағдыры”, Твардовскийдің соңғы поэмасы, Овекиннің кейбір очерктері біздің бүгінгі әдебиеттің ең алдыңғы шебінде тұрган сияқты. Себебі бұл жазушылар өз геройларына тынымсыз ойдың және өз заманы үшін ұлы жауаптылық сезіміне берілген ойдың қасиетін беріп отыр. Шолохов әңгімесіндегі ең ірі қасиет, менің білуімше, жазушы мен геройдың жүректері бар шындарымен ашылсып ұшырасуында.

Сөйтіп, реалдық өмірдегі жандардың интеллект байлығымен салыстырғанда, өз геройларымыздың іші жүдеу, жутаң екенін көріп отырмыз.

“Лириканың қағажу” көруі, тегінде, окушының күткен жерінен шықпай, заман мен адам тұрасындағы ой толғауды ашып бере алмауында сияқты. Осы жайды мен өсіресе өзіме әрі жақын, әрі таныс ортаазиялық республикалар поэзиясы жөнінен айттар едім. Тіпті поэзия ғана емес, қалың романдарды, қысқа әңгімелерді оқығанда да біздің туысқан әдебиеттердің осу-дамуы көп түйіндерді қамтып отырса да, ендеп жайылу сипатты мол. Ал адамына келсек, көңілің тоя алмайды. Шын геройды алсақ, ол окушыны өзінің соңынан ертіп әкететін ұлы адамгерліктің үлгісі болатын бүгінгі советтік қайраткер емес пе!

Рас-ақ, көп шығармаларды оқып отырғанда сол геройлардың еңбек етіп жүргенін, жиылыштарда сойлегенін, кейде тіпті бас тұрмысын, үй іші тірлігін де көреміз. Ал жан әлеміне келсек, дәл сол геройларымыз окушы үшін жабық күйде қалады. Жабық қана дейміз-ау, тіпті үстірт, олақ бейнеленіп қалады. Тегі, адам құр ғана әрекет етпейді, ол белгілі байлау жасап, соның нәтижесінде міnez көрсетеді. Сол байлаудың жасалуы ішкі бір қажетті сырдан туатын байлау екені бізден жасырын қалады. Ал окушыға ең керекті, ең қызық жай сол бүркемеде қалған жасырынның өзі емес пе.

Біз болсақ, оқушыға геройдың интеллектін ашып беру орнына құнделік сыртқы күйін ғана көрсетеміз. Орны толмас олқылық осы. Мұның мысалына ешкімнің де аты-жөнін атамай отырғаным – осы кемшілік бәрімізге ортақ мін! Жай ғана мін емес, жазушылық жөніндегі ауыр айып.

Біздің республикалардағы халді алсақ, осы мәселенің орны өзгеше екенін андаймыз.

Мәдениет тарихы бүгіннен басталмағаны баршамызға айқын. Орыс әдебиетін алсақ, өз заманының өрескеліне, халық тағдырының ауыртпалығына жаңы да, ойы да үңілген дәстүрлі герой сонау Радищевтен бастап Горькийге дейін үздіксіз жалғаса келген. Сондықтан бүгінті орыс совет әдебиетіне интеллект иесі геройдың жөнінен жаңа, мығым дәстүр жасаудың қажеті жоқ. Ол дәстүр ерте туған. Ал ортаазиялық туысқан елдер әдебиетіндегі жайға келсек, мұндағы күй басқаша. Біздің халықтарымыз өз уақытында капиталистік даму дәуірінен аттап өтті. Белгілі дәрежеде әдебиетте бұның кейбір қыншылығы да болды. Біздің әдебиеттеріміз ұлы орыс әдебиеті мен мәдениеті кешіп өткен шындала шынығу дәуірін бастан кешкен жоқ. Сол себепті біздің жазушыларымыздың мойнында түрған жауапты міндет – оқушыны тәрбиелегендеге оның мәдениетін көтеріп, интеллектін тереңдетеуіміз керек. Олай болса, әдебиеттегі интеллектуал дәстүрді туғызып, өсіре беруіміз керек. Эрине, бұл жөнде өткен шақтың да кейбір табыстарына сүйеніп, Абай, Шоқан сияқты мәдениет пен көркемөнер қайраткерлерінің дәстүрін пайдалану шарт. Сонымен қатар, ең алдымен, біздің бүгінгі күніміздің өзінің рухани байлығына сүйенуіміз керек. Әсіреле біздің жас жазушыларымызға жазушылық жолы, ең алдымен, өз басының мәдениеті зор болуына байланысты болғандықтан, ізденіп өсуі молырақ болса екен деген тілек айттар едім.

Геройдың интеллекті – көбінше жазушының өз интеллектінің, терендігі мен кеңдігінің туындысы. Әдебиеттің болашағын сөйлегендеге, жана стиль мен жаңа түр жайын ойласқанда, жазушының өз заманы алдындағы жауаптылығы да ең алдыңғы қатардағы, ең улken жай екенін ұмытуға болмайды.

ЖЫЛ КЕЛГЕНДЕЙ ЖАҢАЛЫҚ СЕЗЕМІЗ

Жолдастар, мен поэзияның жайын айтудан бұрын, жалпы поэзияга иық сүйеп келе жатқан, қатар жүріп келе жатқан өзіміздің ісімізде, тіршілігімізде, тарихымызда поэзияның табыстарымен қатар, халқымыздың әрқашан есімізде жүретін бірер жайларға жұбаныш алған, сүйсінген күйді айта кеткім келеді.

Қырық жыл деген – бір адамның өмірімен өлшенетіндей бірталай ұзак дәурен. Қырық жылдың ішінде толып жатқан жаңа қызыңтар қырық ғасыр да жетпейтін өріске біздің Одак, оның ішінде қазақ сияқты елдердің табыстарын көрсететіні рас. Он-он бес жылдан соң болған жаңғыру, жаңа табыс өрлеудің жиынтық ойларын ойлай бастағандық сонда анғарылады. Бізде осы күнде музыка саласында соңғы жылдары қазақ композиторларының қатарына жас талант композиторлар келіп қосылды да, қазақ өнін Абай әкелген дәрежеден, халықтық шырқау әндерінің үнін Абайдан әрі қарай дамытып, камералық музықадан ауыстырғанда, бірталай симфониялық музыка тілінде айтылатын, соңғы жылдарда туып жатқан формалар туған да шығар, бірақ соңғы жылдарда туып жатқан жаңа әндер де бар. Ол әндер қандай өн? Оның мен бұл арада авторларын, әндерін айттып жатпайын, оны өздеріңіз де білесіздер. Колхозда болғанда жастардың аузынан, шоферлерден, кейде шопандардан, кейде обком, райком секретаръларының өздері-ак айттып жүретін, адамды сүйсіндіретін тамаша әндер бар. Бұрынғы Абай, Біржан, Ақанның әндері емес. Жұықта болып өткен композиторлардың жиналысында Қазақстан композиторлары вальсомания жолына тұсті деп сын айтты. Бірақ Хамиидидің “Қазақ вальсі”, Ш. Қалдаяқовтың “Ақмандаілым” сияқты вальстеріндегі вальс көбейе берсе екен дер ем. Штраустың “Үлкен вальсі” – осы күнге дейін жүртшылықтың сүйсіне тыңдайтын вальсі.

Осы сияқты суретшілерге келгенде, суретшілердің арасында да бірсыдырығы жақсы буын өсіп келе жатыр. Халық суретшісі Қастеевті санамағанда, Орал Таңсықбаевтан кейінгі үзенғлес келе жатқан Кенбаев, Мәмбейев, Телжанов, Нұрмұханбетов сияқты кіші жас буындар бар. Осы күнді олардың сезінуі, сол жайларын өздерінің өнерімен көрсетуге келгенде қазақтың жаңа сурет өнері өте жақсы, жаңа сапада өсіп келе жатқандығын көреміз.

Сол жайды біз өзіміздің жастар туғызып жатқан қазақ поэзиясы, қазақ лирикасы жайында айтқым келеді. Осы үш саланың табыстарын жаңа жыл келгендей өнердің жаңа, жас қайраткерлері келіп, қазақтың музыка, живопись, поэзия өнеріне жаңа бір жыл келгендей жақсылық әкеle жатқан сияқты.

Бізден арғы кездегі ақындарды қоя тұрып, бізден бергі атақты ақындар мен жас ақындардың бірқатарының шығармаларын алғанда, бұл арада жақсы-жақсы айырмыс бар, әрине, сонымен бірге олқылық та, кемшілік те бар. Сөз нақтылы болу үшін мен өзім кімдердің шығармасын оқыдым, соларды атап өткім келеді. Сол оқығандарыма сүйсіне отырып, лирика туралы айтатын қорытындым да бар. Мәселен, І. Мәмбетовтен “Жас қанат” жинағының ішінен тәуір деген өлеңдерім: “Жайыққа”, “Өгей шешеме” сияқты өлеңдерін атап өтер едім. Т. Шопашевтан сүйсініп оқыған өлеңдерім: “Сарысудағы жас”, “Шиелі”, “Нартай ақын”, “Сырласу” өлеңдерін көп өлеңнін ішінен сүйсініп оқыдым. Т. Молдағалиевтің өлеңдерінің ішінен: “Алматы таңы”, “Көктем”, “Асыл ұстазға”, “Немере сыры”, “Хат” деген өлеңдері үнатып оқыған шығармаларым. Саги Жиенбаевтың бірқатар өлеңдерін сүйсініп оқыдым. “Партия туралы жыр”, “Анама”, “Абзal ана” деген сияқты өлеңдері. Жинаққа кірген шығармалардың көшпілігін түгел оқып шықтым. Жинаққа кірметен, бұл өлеңдердің сыртында басқа өлеңдер де бар, бұрын да көзге түсіп жүрген өлеңдер. Жинақтағы барлық шығармаларды түгел оқып үлгергенім жоқ, бірақ келешекте оқымақшымын. Менің де ойымда жүрген жайлар бар. Ертедегін еске түсіре, жаңа поэзия әкелген жаңалықтарды білмек мақсатымның бар екенін айтқым келеді.

Қ. Мырзалиевтің өлеңдері маган өте ұнады. Мысалы, “Жас ақынға”, “Жырга сыймас нұр көрдім”, “Еңбек”

деген өлеңінің өзінде жүртшылық аузына түсे қоймаған талай оралымдар, шеберліктер сезілетін сияқты болады. Жаңа шығармалардың әрқайсынан бұл сияқты цитаталар келтіріп жатсам, менің сөзім ұлken баяндамаға айналған болар еді. Менің оқымаған шығармаларымның ішінде де жақсы нәрселер болу керек.

Жалпы лирика туралы, қорытып айтқанда, біздің әдебиетке мәдениетті ақындар, оқыған ақындар келе бастаған. Бүкіл Совет Одағы көлеміндегі жазушыларды алмағанда, көршілес қыргыз, өзбек, тәжік, түркмен, татар әдебиеттерін алғанда да оқыған, мәдениеттенген ақындар әкелмеген, өмір тәжірибесін басынан көп кешкен, өмірді, Отанның арманын үға келген жақсы жазушылар бар екені рас. Бірақ қазір бірталай жанрлар білімді керек қылады. Оқымаған адамның драматург болып кетуі, оқымаған адамның романист болып кетуі оңай нәрсе емес сияқты. Шын жақсы өлең жазу үшін оқымаған адам болуы мүмкін емес. Халық поэзиясының өз шама-шарқына қарай жақсы шығарған шығармалары бар. Біздің дәуірімізде оқымысты ақындардың өмірге келгендігінің бір белгісі – қазақ әдебиетінің өзіндегі дәстүрлер ғана емес, айналасын көріп, шарлап қалғандығы байқалады. Твардовский, Исаковский, Вургун, Гамзатов сияқты ақындар қалай жырлайды? Айналаны, есікті түртіне жүргендігі байқалады. Жалғыз қазақ әдебиеті көлемінде өзімен-өзі болып, жалғыз шапқан аттың қөдеден, бұттадан озғаны сияқты болу жарамайды. Ұлы орыс әдебиетінен туысқан тілдес елдердің әдебиетін, тілі бөлек әдебиет ақындарының аудармаларын оқып, үлгілерін көре отырып, ойланғанда отырып, іздену деген оқыған жастардың поэзияға келіп жеткендігін көрсетеді. Жинаққа кірген өлеңдердің олпы-солпы еш жері жоқ, бәрі де жып-жинақы, жап-жақсы әзірлікпен жазылған өлеңдер. Соның ішінде әдебиетке қойылып жүрген талаптарды ескергендігі байқалады. Өйткені қайталанбайды. Ой, тақырыбы қайталанғанымен, бұрынғы біреулердің жазғанын қайталау деген жоқ, әркім өз үнін танытқысы келеді. Поэзияның тақырыбы шағын болса да, өзінің туған жерін, анасының жайын, көктем, күз, қыс, махаббат мәселеін айтқысы келеді. Бұл тақырыптар бүкіл адамзат тарихы болғаннан бері айтылып келе жатқан тақырыптар. Әрдайым өз үнімен,

өзіндік сөзімен, өз күйі, өзге білмеген бір пернені басады. Қазіргі поэзияның, мәдениетті поэзияның өкілдерінің – әрбір ақынның өзінің өзіндік тілі, үні біреудің айтқанын жазу керек емес дегендегі талаптарды өздеріңізге өздеріңіз қойып келе жатқандықты байқатады.

Адам поэзия арқылы дүниеде танымаганын танытып, өзінің сезімі, санасты арқылы адамға танытады. Ақын бірқызыру өзіндік жаңалық тапқысы келеді, өзін-өзі танығысы келеді, өз өмірінің ұлken шындығын, балалығын, анасын айтады. Жарды, жерді айтады, маҳабbat жайын жырлайды. Бар ақындар көп жерлерде тақырыптарды қайталап жүреді, үйірілп жүрген бір шумақ тақырыптар бар екенін көресіздер. Соның ішінде партия, Ленин жайы, осы қырық жылдан бері келе жатқан ұлы дәстүр бойынша тақырыптардың ішінде бұлар да жүр. Соларды жырлағанда, соны тілмен жырлағысы келгендей байқалады. Сағи Жиенбаевтың “Партия туралы жырында” толып жатқан образ, көп шындық, жүртшылыққа ортақ шындық бар. Ол шындық – бас мақаланың қолемінде публицистика, журналистика ретінде шебер айттып жүрген шындық. Бейбітшілік, халықаралық достықты айтқанда өлең, публицистикалық түр мен саяси лирикалық түр деп жатсақ та, бәрібір лирикамен үйқастырылған бас мақала сияқты болып келетіні бар. Тың ой, тың образ, болмаса шешен үйқастырылған сөздер болады. Мұның өзі поэзия болуы сенімсіз емес пе? Мұнда жастар Отан жайлы айтқысы келгенде, Ленин жайын айтқысы келгенде, жастардың бұл жағынан да жаңалығы байқалады. Жастардың “мені” біртүрлі еліктіретін, сүйсіндіретін, оқушыға бас игізетін соншалық шындық пен бетке ыстық демі сезіліп кеткендей көрінетін шыншылдық бар, поэзияға керек нәрсе – осы шыншылдық.

Менің бүгінгі аңғарғаным, бүгінгі жастардың барлығы да өз тілін жақсы біледі екен. Мен, менен кейінгі буын Әбділда, Фали, Тайырлар қазақ халқының тілі дегенді білуге жағдайлары, мұмкіншіліктері көп болған жастар. Мен сіздерге бұл бола бермейді, қазақтың халық тілін жақсы білдіретін адамдар, орта кездесе бермейді, сондықтан да сіздер тілді жақсы білмейді ме деуші едім.

Әдебиеттен, кітаптан оқып үйренесіздер, кезі келгенде, колхозға барғанда, ауданға барғанда, ұшырасқан кәріқұлақ адамдардан естімесеңіздер, көпшілігінде газет, радио тілі бо-

лады да, сондықтан жастар тілге шорқақ болады-ау деп ойлаушы едім. Қазіргі жастар талабы бар, табиғатты, көргенін айтқанда, басқа ақындардың үніне үн қосып, ілесе сөйлеп келгенде, барлығында да тіл орамы, ой толғамы сай келіп отырғандығын танытады.

Осымен бірге айтылатын нәрсе: тағы бір үлкен қасиет – көпсөзділік азайыпты. Сіздерден алдыңғы буында көпсөзділік байқалатын. Көпсөзділікке терең ой қосылса, нұр үстіне нұр ғой. Көпсөзділікпен ойы ұштасқан Уитмен, Павло Неруда, Жоржу Амаду, Луи Арагон сияқты дүниежүзіндегі бейбітшілік үшін алысып жүрген революциялық санағаты ақындардың бірі Назым Хикмет, міне, бұлардың ұзағырақ жазатыны бар. Бірақ олар соны, тың, терең ойлы келеді. Ой болмаса, шығарма терең қасиетті болмайды. Жұрт айтқанын айтарсыз, соның өзінде өзіндік тілмен айта білу керек. Сол ой образben айтылуы керек. Мұндайлар болмаған жерде поэзияның аз сөзді болуы жақсы нәрсе.

Көпсөзділік халық поэзиясында, тіпті екі жүз жолға бармай атының басын ірікпейтінін, тоқырау болмайтынын сіздер білесіздер. Міне, осындағы нәрселер сіздерде жоқ. Ал шұбыртып жіберген болсаңыздар, өлең түрінен айрылады. Өлеңнің өлшеуі өзінің мөлшерімен қадірлі. Олай болса, осы қасиетінен айрылады. Ұзақ өлеңнің ұзына бойына бірдей ой да жете бермейді, образ да болмайды. Өлеңнің бірқатары асығыс жайларда жазылады. Ал біздің жастар – оқымысты жастар, ізденуші жастар, білімді жастар. Бұл жастар – поэзияға қойылып жатқан талапты ескеретін жастар. Міне, мұндай жастар терең сырлы, сөзге сараң болғысы келеді.

Образ болмай, ойдың да қасиеті болмайды. Жұрт айтып жүрген ойды сіз де айтасыз, жұрт айтпаған ойды айту – анда-санда бір ұшырасатын бақыт, ол – ырыс.

Жұрт айтпаған ой образдары партияның, жұртшылықтың сүйеттін ойы – ол табыс, ол бақыт. Ойдың көвшілігі жұрт айткан ой болуы мүмкін, бірақ соны басқаша түрде айта білудің өзі қасиет.

Біздің поэзияда да терең ой, мол образ жете қоймай жатыр. Жастар поэзиясына үлкен образылық керек. Бұл образылық бірталай жастар өлеңдерінде бар. Мысалы, партия тақырыбында қызық образдар анғарылады. Т. Молда-

ғалиевтің, Т. Шопашевтің, Қ. Мырзалиевтің өлеңдерінде жақсы ойы образымен табысып жатады. Бұлардың шығармаларын алдыңғы поэзиямен салыстырганда өзіндік кемшіліктері де бар. Біздің алдыңғы буын поэзиясында үлкен әлеуметтік тақырып, халықта тәрбиелік тақырып, маркстік-лениндік философияның бүкіл жаңа адамзат тарихына әкелген кең-кең, ұлы-ұлы тақырыптардың бірқатары азайып кеткен сияқты. Халықаралық достық, бейбітшілік, комсомол, ұлы орыс халқы жайындағы тақырып, ұлы адамдардан үйрену мәселесі, халықтар достыны деген тақырыптар, Сәкеннен бастап Қасымға дейін, Қасымнан М. Әлімбаевқа дейін бір буын ілгері жастарға келетін тақырыптар біздің поэзияда, осы жинақтың ішіндегі ақындар шығармаларында азайып кеткен сияқты. Осы күшпен осы сипатты осы ізben көтерсөніздер, бұл тақырып тозатын тақырып емес, жырланып мәдениетті дәрежеге жетіп болды деуге болмайды, бірде жетіп, бірде жетпей жүрген тақырып.

Біздің поэзияның барлық буындарына айта кетерлік бір жайды осы арада атап өткім келеді. Орыс поэзиясын былай қойғанда, қыргыз, өзбек, азербайжан, тәжік поэзияларын, дағыстан поэзиясын алып қарасаңыздар, осында бірнеше адамдардың шығармаларында әр буын ақындардың аузына түсе қоймаған тақырыптар бар. Отан соғысы жылдары басқыншылық жерін шауып алған, бірінің атасы өліп, бірінің әкесі майданға кеткен жастар, бет-аузы қап-қара май болып қалған сан жетім балалар үлкен топтарымен поездарға мініп, бірнеше күн жүдеп-жадап, әр алуан халге ұшыраған, сүйкә тоңып, аштыққа ұрынып, Ташкент, Алматы, Омскі қалаларына келді. Бұл балаларды Отан қойнын ашып қабыл алды, тәрбиеледі. Міне, осы мәселе, бүкіл совет поэзиясында сол сұрапыл қыыншылық соғыс дәүірінің анық белгісі ретінде қалған бір өлең “Бауырым, мен сенің атаңмын” деген Faфур Fұламның өлеңі. Бұл өлеңінде Faфур Fұлам майданда жүрген, қыыншылық көрген советтің жас буынының барлығына аталақ қойнын ашып сойлекен, Отан жүрегін, совет елінің жүреғін көрсеткен. Белоруссияда, Украинада ерте заманнан еврейлер отыратын жерлер болатын, сол жерлерге фашистер келгенде еврейлерді қыра бастаған. Міне, осы еврейлер

ауыр халде, бет-бетімен қашып, ұлken қалаларға келген уақыттарда кулактық мінездер көрсетушілер болды. Осыған қарсы Faфур Fұлам “Мен де евреймін” деген өлеңін жазды. Бұл лениндік аса бір асқақ ұран сияқты. Біздің туысқан елдердің ауыздарынан шыққан өлеңдерінің ең бір ірісі.

Дүниежүзіндегі езілген халық елдерінің атынан Африка, Америка негрі атынан “Негр сөйлейді” деп, құлдыққа, теңсіздікке қарсы сөйлейтін ақын өз дәуірінің тарихы атынан сөйлейді. Бұл негрді сөйлетіп отырган совет ақыны – Самед Вургун.

Дағыстан ақыны Расул Гамзатовтың “Әкеммен әңгіме” деген поэмасы да бар. Ақын сөйлеп отырып, халық алдында өзінің қандай қарызы бар екенін, өз арын халықтың арымен салыстырғанда қарыздармын, соны түсіндім деп ақын әкесінің әруағымен сөйлеседі. Бұл – ұлken серпінді, кең тынысты поэзия.

Тәжік ақыны Тұрсын-заде біздің поэзиямызбен қатар жасап келе жатқан ақындардың ойларына не берді? Оның “Голос Азии” деген өлеңінде тіпті көп білетіндігін көрсетеді. Осы өлеңінде Азия, Африка халықтарының атынан, тіпті Үнді, Қытай ақыны, Гана ақыны, Жапон ақыны айтпаған ойды тәжіктің Тұрсын-задесі сөйлеп тұр. Мұның әрбір жолы бірдей адам аузына түспейтін мәселелер емес, бірақ ұлken, өрлеген ой дәуірдің биігіне шығып сөйлейтін сөздер. Жеке бастың, үй тұрмыстың, туған жерінің тақырыбы – бәрі де керек. Бірақ оның да шегі болады. Оның өзінде ұлken ақылдылық, зор толғау арқылы ұлken әдебиеттік шеберлік бар екендігін аңғару керек.

Оздерінізге белгілі, осы Тұрксіб жолы салынғанда бір ақындар өлеңінде, теңеулерінде “қара айғыр” деп, “отарба” деп алғанда, сонда бір өлең жазылды. “Бұл қай жол?” деген. Откен жылдарда көзінің жасы төгіліп, тұтқын жүрген, өмір зары сан кезген Жетісу жолы деген жол – Қытай мен Европаның сауда қатынас жолы, сол жолмен адамзат көрмеген қастықтар жүрген, бір кездегі Шыңғыстың қанқұйлы жолы қазір Тұрксіб жолы түсумен қандай жол болады? – деп, бұрынғы қандыбалақ жауыздар жүрген жолдың енді жаңа Отанның күре тамыры болады, сол темір жол арқылы жаңа ойлар, жаңа тамырмен жаңа қандар жүреді деп Faфур Fұлам жазған.

Азия, Африка елінің азаттығы жөнінде де жырлайсыздар. Қатарда келе жатқан ақындар қалай жырлайды? Міне, солардың шығармаларына қарап, танысып отыру керек. Үлкен образ болмай, поэзия болмайды. Сіздер жаңа бақыт пен жаңа мәдениетті ізденудің бойында осы жайларды ойланыңыздар. Сол мәдениетті ақындардың ешбірі айтпаған образды ойлармен айтқандарын сіздер де айта алады деп ойлаймын. Іздену үстінде, үміттену қалпында бір достық тілек: мен ақын емеспін, бірақ ақын өнерімен достардың алдында жақын тұрган қандай өрістер бар, жап-жақын бір белестің астында тұрган кейбір шындық бар, сол белеске шығып, табылмаған жоқты табу, соған тырысу керек деп ойлаймын.

Осымен бірге, Мұхтар қартайғасын ақыл айту дағдысына түскен еken деменіздер, бірақ бір нәрсені айтқым келеді. Жастар, осы бастан бірнеше әдеттен сақ болыңыздар. Ең алдымен, жақсы жаздым еken деп асқақтамау керек, тумай тұрып толдым, жазбай жатып болдым деуден қашу керек. Бұл мінез адамды жаман нәрсеге апарып ұрындырады. Арақ ішу, мастану осыдан туады. Ұлы Лениннің, Горькийдің кішіпейілдік сияқты жақсы дәстүрі бар. Осыны үйрене білу керек. Мастану дегенді көрмей жүрген жоқсыздар, болып қалдым еken деп алдыңғыны мүйіздел, шынтағымен қаққылаң, өзіне-өзі ғашық болушылық – бұл адамның үлкен соры. Бұл, ең алдымен, өзімшілдікті, өзімшілдік – күншілдікті туғызады. Мәдениеті az әдебиеттерде бұл үлкен сордың бірі. Екіншіден, жақсы еңбек жаздым, танылмады деп қорықпандар, танылмаған Шекспир мен танылмаған Толстой көп бола береді деп ойламаңыздар. Олар дүниеде біреу-ак. Олар көрінгенге мысал емес. Шала Шекспирлер, толыспаған Толстойлар танылмай жүре берсін. Одан келер-кетер аз ғана. Өнірі табылмаған тау, терең танылмаған өзен бар ма? Біздің өмірімізде баға берілмей қалған қасиет бар ма? Бағалы-бағаланбай келген қасиет жоқ. Советтің адал сыны, әділ бағасы құмның түкпіріндегі Кербебаевты да таныды, тапты да ғой. Кішкентай Чукчаның Рытхэуін, Туваның Салчак Токасын таныды да, тапты ғой. Ақындық жақсылығым танылмайды деп ойламаңыздар. Жақсылықты тану ретінде ең әділ, әрі әділетті халық біздің совет халқы. Жақсы баға орын тауып беріледі. Сондықтан әдебиет үшін

реклама керек емес. Бұл реклама өзімшілдік, құншілдікті туғызады. Америкага барғанда Маяковский “Бруклинский мост” деген жыр жазған. Маяковский бұл көпірдің үлкендігін, талантты инженердің кім екенін айтпаған. Ол заманда Бруклин көпірі Маяковскийді таңдандыrsa, оның бер жағында бізде салынған, астында тіреуіші жоқ көпірді салған инженердің атын қайсының білесіздер? Осыған қарағанда әдебиет саласы ең бір рекламалы, сондыктан өзін-өзі reklamalaудың ешбір қажеті жоқ. Еңбек жақсы жазылса, “басылғалы жатыр” деп бір хабарласа, “басылды” деп екінші рет хабарлайды. Ол шығарманың циклдары журнал бетінде басылады, кітап боп шығады, сыншы мақтау жазады, міне, көріп отырысыздар, әдебиеттен рекламалы не бар? Көп еңбек қаламның сиясы құрғап болмай-ақ даңқтанып жатады. Социалистік Отанда еңбек етіп жүрген жандардың ішінде енбегін дабырлап жататын тек әдебиетшілер. Сондықтан соның ішінен реклама іздеу бейшаралық нәрсе деп санаймын. Ал жеке адамды рекламалау талантсыздықтың белгісі, ол бейшаралық. Құншілдік пен өзімшілдікке байланысты “менікі онықінен артығырақ, мені бағаламады” деген нәрселердің барлығы осындай дертерден пайда болады.

Сіздерден алдыңғы буын алдағы заманның жамандығын ала келетіні болады, сіздер адаптацияның үлкен әділ таразыларың бар, салмақты сабырларың бар, әдебиеттің жақсылығын шын сүйетін, шын берілген кішіпейіл әдебиетші болыңыздар. Жақсы жазғандарыңыз даға кетпейді, ешбір қасиет бағаланбай қалмайды, алтының танылмай қалмайды. Жақсылық арта түседі. Әдебиетке сұлу мінез өкелуші, үлкен мәдениетті қасиетті өкелуші, нұрлы, жақсы, жарқыраған өрісі бар жастар, еңбектеріңіздің жемісті болуына, талап үстіне талап, нұр үстіне нұр құйып, оку-білімдеріңіздің өсіп-өрлеуіне зор ағалық достықпен тілек айтамын.

ҚАЙТА ТУФАН ХАЛЫҚТЫҢ ӘДЕБИЕТИ

Жас шағынан бастап, құлаш соза, жетіле түскен кезіне шейін жүріп өткен жолын андасақ, қазақ совет әдебиеті қөп салалы, құрделі өмір кешкенін көреміз. Октябрь тудырып өсірген тамаша өренінің бірі – қазақ совет әдебиетін барлық халқымызбен бірге қуаныш, мақтан ете отырып, сол әдебиеттің қөп жайларын тілекtes көңілмен шоламыз.

Қазақ совет әдебиетінің қырық жылдық дәүірі деген сөз – ол, ең алдымен, әдебиеттік нақтылы фактілердің, ағымдардың, қозғалыстардың және үлкенді-кішілі шығармалық шабытты процестердің тарихы деген сөз. Бұл тарих, сонымен қатар, деректі, қомақты дүние. Жалпы бағыт жайлармен қатар, бұл жөніндегі әрбір деректер жеке шығармалар түрінде, жеке жазушылардың өмір тартысы ретінде өте айқын, салмақты келеді.

Сан жағынан мол болып, әр салалы кең көріністер аңғартатын табыстардың сапалық жағы да ойдағыдай. Бір адамның өмірінен де қысқа дәүір ішінде дүниежүзілік майданға шығуға жараған жаңа әдебиет пайда болды. Революция тудырған қазақ әдебиетінің анық өскелендік, сапалық сипатын, табысын танытатын кей көрнекті жайларын арнай атау керек.

Бұл жөнінде біз бар табысы тың болған көркем проза мен драматургияны ең алдымен ауызға аламыз. Қазақ көркем прозасы революциядан бұрынғы кезде үлкен табыс дәстүрге жетпегеніне қарамай, қырық жыл ішінде анық зор өріске жетті. Осы аталған санаулы жылдар ішінде біздің көркем прозамыз өз оқушысына сан алуан үлгі, өрнектер әкелді. Бұл қатарда терең драмалық құрылышы бар, сюжеті қызықты құрылған немесе психологиялық әңгімелер баяндайтын, болмаса тарихтық жайларды суреттейтін, тарихтық-революциялық шындықтарды бейнелейтін және өмірбаяндық, қызық оқиғалық романдар да туды. Өткір сана – мұдделі күнделік тартыс көрінісін бейнелейтін

очерктер, әңгімелер жазылды. Соғыстың қатал күні мен бейбітшілік күндерді немесе тыңды көтеру күндерінде де еңбек қарқының суреттеген көркем проза үлгілері шықты. Осының бәрімен қазақ прозасы партияның өткір құралы болуға жарады. Біздің прозаның табыстарын Одақтағы барлық халықтарымыздың бәрінің де тілінде таныған, танытқан бағалар бар екені белгілі.

Дүниежүзілік әдебиеттің барша мәдениеттік дәстүріне сүйенетін реалистік прозамызды жасаған жазушылар – роман жазушылар мен әңгімелер жазушылар. Мысалы, қазақ әңгімелерінің аса көркем үлгілері Бейімбет Майлиниң өзгеше мұрасынан танылатын. Ирі формалы прозаның роман үлгілері Сәбит Мұқановтың “Ботагөз”, Фабит Мұсіреповтің “Оянған өлкесі”, Фабиден Мұстафиннің “Шығанағы” деп санаймыз.

Мен қазақ көркем прозасының ең ірікті шығармаларын ғана екшеп алып отырымын. Бұл шығармалар – мезгіл сыйын көтерген, тұрақты табыс есебінде бағалануға мейлінше жараган кітаптар. Осы аз ғана еңбектердің бәріне ортақ ерекшелік жайлары бар және, әрине, әрқайсысының өзіне ғана тән, өзіндік жекешелік қасиеттері тағы да бар. Бұлардағы жалпы жақсы белгі әрбір жас әдебиеттің алғашқы Абайдан соңғы дәуірде қазақтың көркем сөзінің сапасы артып, жалпы әдебиеттік мәдениеттің жаңа үлгісін жасайтын жазушылар туғанын аңғартады. Сонымен қатар әрқайсысының жекеше бағалы қасиеттері бар. Мысалы, Бейімбет Майлин әңгімелерінде терең шыншылдық бар, адам бейнесі, қарым-қатынастары әрдайым нанымды бол шығады. Және бұл шығармалардың түр, үлгісінде дөңгелек келген тұтастық айқын аңғарылады. Бейімбет әңгімелерінің көп топтары революцияның ең алғашқы жылдарынан бастап, отызыншы жылдардың ортасына дейін совет дәуірінде қазақ аулында болған өмірдің ұзақ көркем шежіресі деуге болады.

Сәбиттің “Ботагөз” романындағы ерекшелік қасиет: бұнда лирикалық жан күйлері мен драмалық жайлар жақсы қабысады да, соның бәрі тарихтық, қоғамдық қозғалыспен, революция дәуіріндегі үлкен тартыс шындығымен жақсы үйлесіп бейнеленеді.

Фабиттің “Оянған өлкесі” романы – көркемдігі де, ойы да терең шығарма. Өзіндік даралық, жекеше жайлары мен тіл

kestesі, сөз шеберлігі оқшау сезіледі. Осындаі стильдік те толық сипаттары арқасында он-теріс адам бейнелерін ішкі сыр-сипаттарымен жақсы ашады. Бұнда жазушының өзіндік психологиялық суреттеу үлгісі талай жандарды сатиравыңды, әжуамен бейнелеуге бейімделіп, дұрыс дамып отырады. Осы әдіс, нақыстар бұл жазушы шығармасының өзгеше өзіндік қасиеті болып айқын байқалады. Фабиденнің “Шығанақ” атты романы да өзгеше қызықты шығарма. Замандасымыздың ішіндегі аса өнерлі егіншісі Шығанақ бейнесін жазушы халық бойындағы даналық қасиеттің жаңа сападағы бір үлгісі, өнегелі адам сипаты етіп көтере көрсеткен. Ұлы Отан соғысы жылдарында сусыз сараң сахарада гажайып мол егін – өнім алған еңбек даналығын келісті қып көрсете білген. Шығанақ бейнесінде еңбек батырлығын танытатын өзі дана, барынша адаптациялді, совет патриоты жақсы сипатталған. Бұл шығарманың өзгеше бір қасиеті: роман дағдылы өндіріс жөніндегі шығармағана болып қалмай, зор көркем шығарма болып қалыптасқан. Өйткені бұнда геройдың ішкі-тыскы сан сипаттарын тұтас ашып суреттейді. Адамның ішкі сезімдері, ой толғауы, қажырлы арманы халықтық кен, қызықты мінездер ретінде әдемі үйлесіп, тұтаса қалыптасқан. Бұл кітаптың осындаі өзіндік өзгешелік қымбат сымбаты бар.

Жоғарыда аталағып өткен төрт жазушының төрт алушан шығармалары қазақ көркем прозасының ең көрнекті, ең елеулі табысы болып саналуға татиды. Осылардай алдыңғы аға буын жазушылармен қатар, соларға ілесе жедел келе жатқан тағы бір топ талантты жазушыларды еске аламыз. Бұлар реалистік әңгімелердің, очерктердің жөне романдардың жазушылары – С. Ерубаев, Ә. Әбішев, F. Орманов, F. Сланов, М. Иманжанов, Ә. Сәрсенбаев, Т. Ахтанов, З. Шашкин, З. Қабдолов, С. Шәймерденов, Ә. Нұрпейісов, Ә. Нұршайықов, тағы басқалар.

Біздің жаңа әдебиеттің соңғы қырық жыл ішінде тауып баураған жаңа жанрының бірі – драматургия. Қырық жыл ішінде сол драматургия ең алғаш киіз үйде, балаган күрке астында қойылып жүрген жастар ойын-сауығынан бастап, үлкен шеберлікке, реалистік көркемдікке жеткен шығармалар тудырыды. Бұл қатарда айрықша атап өтетін ірі пьесалар: Фабит Мұсіреповтің “Қозы Көрпеш – Баян сұлу” және “Ақын трагедиясы” атты (Ақан сері туралы жазылған) пьесалары.

Біздің жұртшылық анық жоғары бағалайтын Мұсіреповтің бұл драмалық шығармалары адамның сезімін, көңіл мінез күбылысын, аңсау-арманың ақындықпен сипаттайтыды. Сол қасиеттері жаңа аталған шығармалардың дүниежүзілік драматургия мәдениетінің жақсы дәстүрінде жазылғандығын байқатады. Тек революциядан кейін ғана туған қазақ драматургиясы Мұсіреповтің сол трагедияларының табыстары арқылы жалпы драматургиялық мәдениеттің биік сатысына көтерілді.

Оқиғалар жағынан өткір, тартымды, қызғылықты, шабытты құрылған күйлер бұндағы тартыс пен қактығыс кездерінде адам мінездерінің ішкі-сыртқы қалыптарын қатар ашып отырады. Осындай ерекше жайлары шығарманың монолог, диалог сөздерінде және де шебер, шешен, тапқыр тілмен жақсы үйлеседі.

Майлин, Жансүгіров, Сейфуллин, Мұсірепов, Әбішев, Мұқанов, Тәжібаев, Хұсайынов, Ақынжанов – қазақ совет драматургиясының көрнекті жазушылары. Қазақстандағы академиялық драма театры, опера театры, жастар театры, облыстық театрлар коллективтерімен қосылыш өрекет етіп, бұл аталған жазушылар революциядан бұрынғы қазақ қауымы білмеген жаңа бағалы, оригиналдық көркемөнер үлгілерін туғызып жүр.

Бірнеше буын ақындардың еңбек ізденулері арқасында қазақ поэзиясы да революция жылдарында, әсіресе реалистік поэмалар туғызу жөнінде биік сапаға жетті. Оның ірі көркем шығармалары Сейфуллиннің кейбір поэмаларында, Сәбиттің отызынши жылдардағы кейбір жаңа өлеңдерінде, Ергалиев пен Бекхожиннің поэмаларында, Қасым Аманжоловтың, Фали Орманов пен Сыrbай Мәуленовтің лирикалық қысқа шығармаларында және, әсіресе Илияс Жансүгіровтің ірі поэмалары: “Дала”, “Күйші”, “Құлагер” сияқты шығармаларында айқын танылады.

Илияс Жансүгіровтің ақындық мұраларының ішінде жаңағы үш поэма қазақ совет поэмасының екі үлгісін анғартады. Бір алуаны – лирикалық-философиялық, екіншісі – оқиғалы, сюжетті поэма үлгісі. Осы үш поэма түсында қазақтың Абайдан кейінгі поэзиясы аса биік, ірі сапа табады. Бұлардағы дүниені көрер көз, сезіну сырьы, жалпы дүние тану қалпы, ақындық сыр, өмірге қараған көзқарас – барлығы да бұрынғы қазақ поэзиясы тудырмаяған

тың жаңалықты аңғартады. Осы поэмаларда бейнелегіштік (образность) кенеулі тапқыр оймен ұдайы жақсы үйлесіп отырады. Жансүтіров поэмалары сезім сырына да толы. Ал өлең үлгісіндегі мәдениет те басқа.

Жаңа қоғамды жасау жолында көркем сөз — поэзияның міндет, мұддесі қандай болатыны да бұнда терең сипатталады. “Күйші” мен “Құлагер” поэмалары әрі поэма, әрі өлеңмен жазылған роман болумен бірге, дүниежүзілік революцияшыл поэзияның алдыңғы қатар дәстүрлерін өз бойларынан жақсы танытады. Бұл шығармалар біздегі поэзия мәдениеті Абайдан соңғы дәуірде, революциялық тәрбие нәтижесінде биік сатыға шыққанын дәлелдейді. Халқымыздың ақындық шеберлігінің қөптеген сипатын біздің советтік поэзиямыз өз бойынан жақсы аңғартады. Халық шығармасындағы суретшіл бейнелегіштік, образға байлық, азаматтық өткір сана, азат ойдың еркін серпіні — біздің оқиғалы, оқиғасыз поэмаларымыздың бәрінде де сол халықтық сипатты өсіре түскенін көреміз. Шеберлікке мағыналықты қосады. Және, өсірепе сол халықтық сипатты орыс поэзиясының үлкен формадағы реалистік дәстүрлерімен жақсы үйлестіріп, келісті қүйде тоғысқандық байқатады.

Бірнеше буын ақындардың аттарын атасақ, олар: Ток-мағамбетов, Орманов, Тәжібаев, Жароков, Қасым Аманжолов, Абдолла Жұмағалиев, Сайн, Бекхожин, Әбілев, Сәрсенбаев, Ергалиев, Хакімжанова, Сатыбалдин, Молдағалиев, Шанғытбаев, Әлімбаев, Жармағамбетов, Сейітов, Мәмбетов сияқты жемісті талантты ақындарымыз бар. Бұлар — қазақ совет поэзиясының көп ізденіп, өнерленіп өсіп келе жатқан тобы. Кейбіреуінің басып өткен жолы жемісті, тағы біразының алдағы болашағы қызықты. Қазақ поэзиясының табыскер талаптылары осылар.

Көне күндер, карт замандар шағында шебер жырлар туғызған халық дәстүрін біздің заманымыздығы жаңа үлгідегі ақындық шеберлікпен үйлестіре білген халық өнерпаздары — Жамбыл, Нұрпейіс бастаған қазақ халық ақындарының өрлеу, даму жолы да өзгеше. Революциядан кейінгі дәуірде халықтық шабыт — өнер жаңа сапа табады. Бұл тұста мәдениеттің егіз екі саласының бір-біріне қарым-қатынасына терең өсер етіскеңін байқауға болады. Жазба әдебиет үшін ауызша әдебиет тек ескі дәстүрдің көркемдік бейнелегіштік үлгісі ғана емес. Сонымен қатар ауызша

әдебиет өзі де жазба әдебиеттің қымбатты дәстүрлерін бойына сініре өседі. Солайша, социалистік реализм әдісін халық ақындары неғұрлым өздеріне қанықты үлгі етіп алған сайын олардың ақындық табысы да жемісті бола түсетіні байқалады.

Жаңа жанрлардың туғаны, ескінің жаңғырғаны, екі сала ақындықтың, шеберліктің бір-біріне иық сүйесе өсуі – біздің іздену жолымыздағы асыл сырлы, қымбат сипаттар. Ол, біздің әдебиетіміздің бар бітімін алғанда, соның ұлы жүргінің жақсы соққан ыргағын танытады. Ол сыр, ырақ – коммунистік партиялыштықты, терең идеялыштықты, халықтық қасиетті танытқан жүрек ыргағы болады.

Қазақ совет әдебиетінің өсу, даму жолдарын шолып өткенде, сол әдебиетіміздің өрлеу табысына көп көмек ететін бір топ жандардың аттарын қоса атамасақ, сөз сынаржак болар еді. Біздің әдебиетіміздің бар жаңалығын, батыл ізденгіш өзгешелік қасиеттерін өзіміздің заманымызben нық байланыстырып, өсіре түсуге айнымас көмекшілеріміз де себепші болды. Олар – бар жазушылармен тізе қосып, білекке білек жалғасып, қатар жасасып келе жаткан біздің сыншыларымыз бер әдебиет тарихшыларымыз. Бұлардың кейбіреуінің өздері де жазушы. Ол: Сәкен Сейфуллин, Сәбит Мұқанов. Ал зерттеуші сыншылар аттарын атасақ, олар: Ысмайылов, Кенжебаев, Жұмалиев, Шалабаев, Мәлік Фабдуллин, Қаратаяев, Дүйсенбаев, Базарбаев, Нұртазин, Ахметов, Сәрсекеев, Нұрқатов, Сейітов, Жармағамбетов, Қирабаев, Ахтанов, Шашкин, Әлімқұлов, Қабдолов, Сахариев, Сүйіншәлиев, Сармурзина, Құттыбаев, Ордалиев, Ғұмарова, Нұрмагамбетова, Хасенов, Дүйсенов, Әбетовтерді қосамыз.

Жиырмасынши жылдардың ортасында қазақ әдебиетінің тарихына арналған зерттеу енбектері туда бастаса, отызынши жылдардың басында әдебиет тарихы жөнінде орта мектепке арналған оку құралдары шығады. Содан бері қарай қазақ филологтерінің жоғарыда аталған көп адамдарының еңбегі, ізденулері бойынша жалпы қазақ фольклорын және XVIII–XIX–XX ғасырлардағы қазақ әдебиетін зерттейтін әдебиет тарихының ғылыми туда бастайды. Қазір, міне, жоғары дәрежелі мектептерге арналып қазақ совет әдебиетінің де очеркі екінші рет тольғың түрде қайта шықты. Оның жазылуына жаңағы аталған көп сыншы-тарихшыларымыздың қатынасы

болды. Жалпы редакциясын Сәбит Мұқанов пен тағы бірнеше жолдастар басқарды.

Отызынышы жылдардан бері қарай қазақ әдебиетіне үлкен достық көмек ететін орыс достарымыз көбейе түсті. Бұлар қазақ халқының арғы-бергі әдебиетін зор бейіл беріп, достықпен зерттеп келудің үстіне, біздің әдебиетіміздің табыстарын мол үтіттеуші, көпке танытушы достар. Аттарын атасақ, олар: З. Кедрина, М. Сильченко, Н. Смирнова, Е. Лизунова, К. Зелинский, М. Фетисов, В. Сидельников. Осындай достардың тағы бір мол тобы орыс жазушылары. Бұлар Қазақстан туралы өз шығармаларын жазудың үстіне, қазақ жазушыларының өсу, даму жайында туысқандық қамқорлықпен қатынасып отырады. Аттарын атасақ, олар: Леонид Соболев, Всеғолод Иванов, Николай Анов, Иван Шухов, Павел Кузнецов, Илья Сельвинский, Николай Сидоренко, Дмитрий Снегин, Николай Титов сияқты жазушы-акындар.

Қазақстандағы филология ғылымының терендең өсіп дамуында біздегі әдебиет тілінің өсіп, көркеюіне күнделік көмек етеді. Халқымыздың жалпы тіл байлығы, тіл мәдениеті, сөз өнері өсу жөнінде көп әсер, көмегін тигізетін біздің тілші ғалымдарымыз – оқымысты түркологтеріміз. Бұлардың көп жылғы іздену, зерттеу тапқырлығының жемісі де мол, ол тарихтық табыстар. Солар еңбегімен бір заманда арабша, кейін латынша, ал қазір орыс графикасы бойынша туған жаңа жазу үлгіміз жасалды. Олар оқу құралдары мен методикалық әдебиетті туғызды. Әлденеше түрде екі тілді сөздіктер жасалды. Ұлттық терминология атаулыны қалыптастырыды. Бұған қазақ филологиясының көрнекті ғалымдары профессорлар: І. Қенесбаев, С. Аманжолов, М. Балақаев, Н. Сауранбаев, ғылым кандидаттары: А. Үсқақов, Ф. Мұсабаев, Қ. Махмудов, Ф. Бегалиев, А. Хасенова, Ш. Сарыбаев және басқаларының еңбегі сінді. Соңдай зерттеулерімен қазақтың қазіргі көркем әдебиетінің мүмкіншілігін молайта түсіп отыр. Көркем әдебиетке жасалған көп көмектердің көрнекті бір алуаны осындай.

Әдебиет пен лингвистика ғылымының егізекі қанаттас іздену, өсу жолында біріне-бірі сүйене, нәр берісе айқаса өсу процесі осылайша болатыны – занды күйлер. Рас, бұның әлі түгел анықталмаған, ашылмаған күйлері де көп болу керек. Бірақ солай бола тұрса да, қазіргі мәлім табыстардың

өзі де социалистік дәуірдегі қазақ халқының ой мәдениеті жеткен қымбат жаңаңылтардың белгісі деп бағалануға тиіс.

Осылайша саналған табыстардың барлығы да социалистік қазақ ұлтының рухани мәдениеті ірілеп, өрлең өскенін аңғартады. Тарихтық дамудың осынша жоғары билігіне есқи Россияяда езгіде өскен бұратана елдің бірі тек социалистік революция арқасында жетіп отыр.

Сондайлық табыстарымызды еске алу үстінде қазақ халқының тағдыры мен тарихы, Октябрь революциясы болмаса, қандайлық басқа қиракеziк жолдарға соғып, не күйлер басынан кешіруіне мүмкін болар еді? Соны да кейде болжап көру теріс емес.

Тегінде, біз Лениннің тарихтық жағынан аса терең толғаған бір ойын жіе еске аламыз. Ол ойы: Россияның отары болған бұратана елдер социализмге келгенде, капиталистік дамудың азап дәуірін аттап өтіп жетеді деген болатын. Біз осы шындықты еске алғанда, өзіміздің қоғамның экономикалық, қоғамдық-тарихтық, азаттық-тендік, заттық-техникалық, тірлік-салттық жағдайдағы өсулеріне өлшеу етіп еске аламыз. Ал сол ойларды біздің халықтарымыздың рухани мәдениеті, әдебиеті жөнінде салыстыра сөз қыла қоймаймыз. Қазір біз сол Ленин толғаған ойды қазақ әдебиетінің Абайдан соңғы Октябрь революциясының алғашқы жылдарына шейінгі өткен кезеңіне мегзеп еске алайық.

Осы тұрғыдан қарағанда, Октябрь революциясы қазақ халқының рухани мәдениетін неден тазартты, қандай жайларды мансұқ етіп сыртқа тепті? Нақтылай сөйлегендеге біз неден аттап өттік, нені тәрк еттік? Әдебиеттегі революциялық тұрғыларға қалайша шықтық? Қырық жылдықтың қарсаңында бұл жайға да тоқтап өтү өбден орынды.

Ерте күндерде бізде Шоқан Уәлиханов пен Абай тәрізді ағартушы-демократтарымыз болды. Бұлар өздерінің бағы мен өз халқының бағына қарай орыс мәдениетінің ең алдыңғы дәстүрлері мен улғілерін бойларына сінірген еді.

Ал солардан бері қарайғыны алсақ, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басында майданға талантты ақын Шәңгереj Бекеев шығады. Бұл да Абай тәрізді орысша білім алған, өзі хан тұқымы, Самар губерниясындағы орыс дворяндарының лауазымына ие болған адам. Бірақ ол өзінің сезім күйін таратқан сыршылдық өлеңдерін

Абай үлгісінде жазбайды. Одан бөлек кетіп, алпысынышы жылдардағы “көркемөнер – өнер үшін” деп буржуазиялық бағытқа берілген орыстың Фет сияқты ақынына еліктейді.

Революцияның аз алдында Россиядағы жадидтік мәдресе “Фалиядан” бір топ қазақ мұғалімдері оқып шығады. Бұлардың молдалары Мединеде, ескі Бұхарада, Стамбулда оқып кайтқан адамдар еді. Солардан оқыған жаңағы қазақ мұғалімдері енді таза қазақ тілінде исламның шарттарын оқытатын кітаптар шығара бастайды. Бұрынғы діншілдік кітаптар ескі шағатай тілінде, кітапша – түрік тілінде болушы еді. Исламның жана шыққан, қазақ ішіндегі үгітші молдалары: Н. Күзембаев, М. Тұрганбаев сияқтылар қазақ тілінде “Дін ислам”, “Пайғамбар заманы” деген кітаптар бастырып шығарады. Бұл кітаптар, әрине, ислам үстемдігін үгіттейтін жадидтік схоластикалық идеяға толы реакцияшыл кітаптар еді.

Сол кездерде орыс мектептерінде толық білім алған кей қазақ ақындары алдында өткен Шоқан, Абай, Ыбырай тәрізді адамдардың алдыңғы қатарлы реалистік дәстүрін өздеріне үлгі етпейді. Оның орнына Октябрь революциясының алдында Россияда болған декадент ақындарға еліктейді. Үлгі етіп алғандары Бальмонт, Мережковский тәрізділер болады.

Бұл жайды сөз қылғанда, әсіресе күн нұрындағы ашықжарқын, әрі дені дерттен сау Абай поэзиясының халықтық сипатын қатар еске алмай болмайды. Абай болса өз халқының бойындағы жақсылық қасиеттің бәрін де өз ақындығына сыйғызып, сезімнің сарасын, ойдың асыл санасын ғана мұра қып қалдырған еді.

Жаңағы атағандай, әдебиетшілердің шығармалары революцияның алғашқы жылдарында пантүркистік, үлтшылдық саналарын дамыта түсіп, Шыңғыс ханының, Ақсақ Темірдің, Кенесарының аттарын да әйгілей бергіш болған. Шыңғыс тарихындағы ең қатал қаны шыққан деспоттық пен тирандықтың өкілдерін буржуазиялық-үлтшылдықтың санасына қосқан. Сонымен қатар кейбір жазушылардың буржуазиялық реакциялық романтиканы үлгі еткісі келгені де мәлім еді.

Октябрь революциясының алдындағы жылдар мен алғашқы жылдарында болған, осы аталғандай көрініс күйлерді еске алғанда, Абайдан бергі дәуірдің ішінде қазақ әдебиетінде халыққа қарсы едөуір реакцияшыл ағымдар

болғанын көреміз. Бұлар еңбекші елдің талай-талайына залалды, қараңғы мистика жолына түсіп, әдебиеттің өсу бағытын теріске бұру талабында әрекет еткен ақындар болды.

Ал енді осы айтқан жайларды басқа да барлық әдебиеттерге жанастыра ойлап көріңіз. Россиялық шығыстың барлық әдебиетіне де панисламистік, буржуазиялық-ұлтшылдық, декаденттік және мистикалық идеясымақ сарындар әбден жайылуға мүмкін еді. Біз бүгін өзіміз сондайлық залалды құйлерден аттаң әттік дегенде, тек қазақ әдебиетін ғана айтып қоймаймыз. Осы алуандас халді жалпыға бірдей жай деп түсіну лайық. Бұндайлық құйлерді аттаң, анықтаған сайын Октябрьден кейінгі дәуірде біздің халықтарымыздың рухани мәдениеті жеткен табыстардың тарихтық мәні қаншалық зор екенін аңдай түсесің.

Қазақ совет әдебиетінің негізін туғызуши алғашқы қазақ жазушыларының зор қасиеті, олар революция орнай салысымен Лениннің жарқын жолды іліміне сүйене отырып, әуелгі адамдарынан бастап, сол жаңағыдай реакциялық ағымдардың бәріне қарсы бітімсіз құрес ашты.

Еңбекші қазақ халқының рухани мәдениетінің тарихында осы бағыт ең жемісті, зор жаңалық басы болып бекі берді. Бұл жөнінде анық тарихтық бағалы еңбек етушілер қазақ совет әдебиетінің көрнекті қайраткерлері: Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Илияс Жансүгіров, Сәбит Мұқанов сияқты адамдар еді.

Сырттай жаңалық тәрізденгенмен, мазмұн сыры бойынша арзан еліктеу үлгісіндеңігі реакциялық шығармаларға құрес ашумен бірге, қазақ совет әдебиеті анық, ұлken, халықтық арна тапты. Бұл жолда Горькийдің дәстүрін менгеруден бастап, жалпы революциялық идеяны бойына сіңіріп, орыс совет әдебиетінің ең ірі өкілдері бастаған дәстүрлерді баурап, менгере берді. Сол бағытта Маяковскийдің, Демьян Бедныйдың, Багрицкийдің, Фурмановтың, Серафимовичтің, Фадеевтің, Шолоховтың үлгілерінен үйрену, өсу дәуірі басталды.

Өзінің содан арғы өсу кезеңдерінде қазақ әдебиеті, өсіреле проза мен драматургия саласында, біздің жүртшылымыздың және дос туыстарымыздың бағалауы бойынша, енді барлық совет әдебиетіне де үлес қосарлық жаңа дәстүрлер жасап келе жатқанын көреміз. Бұл процесте қазақ әдебиетінің

сапасы өсті. Біз, қазақ жазушылары, сол жайды ойлағанда, әрине, ең алдымен революция дәүріндегі ғажайып жақсы жағдайымызды, барлық сапалы осуімізді ең бірінші себепшісі деп санаймыз. Бұл жөнінде Октябрь революциясының болуы, қоғамның социалистік құрылышы, қалың елдің арасындағы ағартушылық жұмыс, әдебиет кадрының өзінің мәдениеттеніп өсүі – осының бәрі де жиын үлкен табысты негізіміз. Әрине, бұндайлық шарттарды барлық совет әдебиеттері көріп отырған ортақ итілік, революция берген бақытты жағдайымыз деп санаймыз. Осыны алдымен атаумен қатар, біздің және де зор алғыспен ауызға алатынымыз – өз мәдениетіміздің топырағында туған өз алдымыздары кейбір ата буын ағартушыларымыз болады.

Шоқан Уәлиханов елуінші-алпысыншы жылдарда орыстың ұлы демократтарынан аса жақсы үлгі алғы өтті. Абай болса, орыс классиктерінен нәрлі үлгіні тамаша шеберлікпен ала білді. Сонымен дара жол салып, алдыңғы қатардағы ойшыл, мәдениетті қызын болған қалпымен қазақ әдебиетінің болашақта да өнімді жолмен өсуіне жақсы шарттар жасап кетті. Сондай қасиеттері өсіреле бір жөнде өзгеше оқшау көрінеді. Бұл орайда олардың классикалық алдыңғы қатардағы демократтық әдебиеттерден өте сапалы, аса бағалы үлгі ала білгендігін айтамыз.

Енді бүгін біз алдымызда өткен Шоқан еңбегін оқып, Пушкин, Лермонтовтан Абай жасаған аудармалар бойынша тәрбиеленіп отырмыз. Орыс поэзиясының ұлы мәдениетін менгеріп тудырған Абайдың өз шығармалары бойынша тәрбиеленіп отырмыз. Және бүгінгі социалистік дәуірде Абайдың әрі мұрагерлері, әрі оның ісін ілгері қарай апарушы біз екенбіз. Ендеше, біз, қазақ совет жазушылары, сол алдыңғы ұстаздарымыздың үлкен үлгілерін ескермей отыра алмаймыз.

Мысалы, проза жазушы есебінде, сол Абайдың Пушкин, Лермонтовтан үлгі алғаны тәрізді, біз де Толстойдың, Тургеневтің, Чеховтың, Горькийдің, Шолоховтың эстетикалық, көркемдік дәстүрлерін калай баурау жөнін ойламай қоя алмаймыз. Драматург есебінде біз орыс драматургиясының Островский, Чехов, Горький, Треневтер тудырған тәжірибелерін ескермей кете алмаймыз. Ақындар есебінде біз орыс поэзиясының асыл үлгілері болған Некрасов поэмалары мен Маяковский мұраларын ойламай да қоя алмаймыз.

Осыған орай қазақ совет әдебиетін жүйелік, ғылымдық проблемалар бойынша зерттеу жөнінде және біраз ойларды топтап, түйіндеп көрейік. Қазақ совет әдебиеті – Ұлы Октябрь революциясынан бастап азаттық алған халқымыздың социалистік мәдениетінің бір саласы, тарихтың ұлы табыс айғағы. Ол әдебиет Ленин партиясының идеялық майдандағы үлкен сенімді құралы, көмекшісі деп танылады.

Советтік әдебиетіміздің бүкілодақтық совет әдебиетіне тән төрт түрлі негізгі ерекшелігі бары мәлім. Ең өуелі бұл – революцияшыл, екінші – интернационалдық, үшінші – халықтық, төртінші – социалистік мазмұнды, ұлттық түрі бар көп ұлттық әдебиет.

Ең алдымен, біздің әдебиеттің кейбір көрнекті үлгілерін орыс классикалық әдебиетінің және совет әдебиетінің үлгілерімен салғастыра тексеру – үлкен шарт.

Бірақ осы жайларды ғылымдық дәрежеде нақтылы анықталып, тереңдей зерттеу жасаған еңбек жоқ. Жалғыз совет әдебиет классиктері емес, орыстың революциядан бұрынғы классикалық әдебиетінің өзінен де үлгі-өнеге алған, анық көп салалы, кең сатылы “қарға тамырлы” дегендегі байланыстар барлығы да даусыз. Мысалы, Құнанбай мен Абай арасындағы әке мен бала шалғайлық тартысы деген тақырыпты алсақ, бұл жайды Әуезов қана тапқан жоқ. Әріректе Тургеневтің “Әкелер мен балалар” романы, беріректе Достоевскийдің “Ағайынды Карамазовтары” бар емес пе еді? Әке мен балалар арасындағы қайшылық өрши келіп, ширатыла, шубатыла барып Достоевскийде баланың әкені өлтіруі шытырманына соғатын.

Құнанбай Федор Карамазов болмасын, Абай да Карамазовтың балаларының бірі емес. Бірақ бұнда да әкенің баланы жою ойы тұғаны анық қой. Құнанбайдың Абайға теріс батасын беріп, қарғап-сілеуі өз баласы Абайға “сен өл, жоғал” деген ниет емес пе еді?

Бұл күй де бір алуан зерттеулер тақырыбы болуға жараптық. Ол одан беріден көп ұлтты туысқан әдебиеттер үлгілерін алып, қазақ жазушыларының шығармаларымен салғастыра бастасақ, сан алуан терең проблемалық, жүйелік, шыныайы қызық жалғас жайлар ашылар еді.

Ендігі бір күрделі мәселе, қазақ совет әдебиеті көлемінде социалистік реализм мәселелері: көркем түр, шеберлік жөні

де қалай шешіліп келеді? Осы жөнде де жүйелі проблемалық тексеру, топшылау қажет.

Бұл жайда, әрбір көркем шығарманың социалистік реализм әдісімен жазылған сипаты ретінде, ұлттық спецификалық ерекшеліктерін анықтай талдау шарт екенін ескертеміз. Біздің әдебиетіміздің ұлы Одақ әдебиетіне қосатын тың ұлесі, жарқын жаңалығы дегенді айтқанда, осы жаңағы аталған тың, соны ерекшеліктерін еске аламыз. Сол тың үлестерді қосу шама-шарқына қарай ұлы совет әдебиетінің Одақтық қазынасына біздің әдебиет қосқан бағалы саланы танытамыз.

Біздің шығармаларымыздың социалистік реализм қасиеттерін ұлттық түрдегі шеберлікпен туыстыра, өрлеңе білген өнерін анғартамыз. Қазір бүкіл Одақ көлеміндегі әдебиет жүйесінің проблемалық жайларын сөйлегенде, шығармаларды тек тақырыптық, идеялық жағынан тексеру сындаржак, шап-шағын талдау болады деп танылады.

К. Фединнің III съезді ашарда сөйлеген сөзінде бұл жайлар анық, дұрыс аталған. Партияның Орталық Комитетінің совет жазушыларының III съезінә арналған хатында және жазушылар съезінің Орталық Комитеттеге жазған жауап хатында да идея мен шеберлік талаптарын біртұтас, бір дәрежедегі талаптар ретінде атасқан. Осымен шеберлік ерекшеліктер әр шығарманың сырын, нәрін ашуда синшылар мен зерттеушілердің алдында тұрган ерекше міндет екенін ұдайы есте тұту шарт.

Ал ұлттық специфика мәселесін түсінудің әр түрі бар екенін және есте айқын сақтау керек. Егер ұлттық спецификаны ерекшелік дегенде, өзгеде ерекшелік жоқтай, өз әдебиетінің ғана бөлекше жаралған, өзгеге бітпес артықшылығы, елден ерекше дара ұздік бітімі деп қарайтын болсақ, онда бұл мәселені ұлтшылдыққа айналдырамыз. Ол идеялық-ғылымдық дұрыс жол емес, консервативтік қыяс жол болар еді. Ал маркстік-лениндік ғылым жолымен қараганда, мазмұны социалистік, түрі ұлттық мәдениет жайы айтылғанда, ең өуелі Лениннің мәдениетті идеологиялық категория деп түсінгенін есте сақтау шарт. Идеологиялық болса, ол ең алдымен таптық категория болады. Сондықтан да Ленин әр мәдениетте екі мәдениет болады деген. Сталиннің анықтауында да мәдениет деген үгым кең мағынада алынады. Ол үғымға

мектеп те, баспасөз де түгел қосылады. Әрине, мектеп атаулыны алсақ, олардағы оқылатын ғылымдар негізінде бір мазмұнды болған шақта, әрбір ұлт мектептерінің айырмасы өсіреле тілінде болатыны, тіл түрдің ең ұлкен, ең айқын белгісі екені даусыз. Одақ қөлеміндегі көп ұлттар тілдерінде шығатын кезекті баспасөзді – прессаны алсақ та, олардағы айырмашылықтардың ең зоры тіл екені тағы да даусыз.

Әдебиетте негізінде сол аталған мәдениет қатарының бір саласы болуымен қатар, бұған эстетикалық сыр-сыптынан туатын тағы бірнеше айқын ерекшеліктер қосылады. Мұнда жалғыз ғана тіл емес, соның үстіне бөлекше ұлкен орны бар бірнеше анықтаулар мен түсініктер қосылады. Мысалы, қазақ поэзиясы он бір буынды силлабикалық, орыс поэзиясы – лепті-лепсіз буындарға бағынатын тоникалық, француз поэзиясы – силлабикалық, араб поэзиясы – ұзақ созылатын мәтті-мәтсіз буындардың метрикалық өлшеуіне бағынады. Бұл аталған бір ғана мысалдан әдебиет ерекшеліктері өзіне бөлек тұрақты түр, үлгі-өрнектер зандарын ескеруді қажет ететінін көреміз.

Әдебиеттік ұлттық түр мәселесінің бір іргелі ұлкен мәні стильде. Тенеу тілі, әр алуан қөркемдік шеберлікпен келетін сөз кестесі түгел құрала келіп, жазу стилін қалыптайды. Әдебиеттік ұлттық ерекшеліктер жайын атаганда, тіл бұл стильдің өзі емес, құралы, қоры ғана. Екінші бір ұлкен стиль сөздік, ақындық тенеу, кесте мағынасынан басқа екінші мағынаны және тудырады. Ол ұлттық мінез, бейне жасаудың стилі. Міне, ұлттық түрдің жайына ауысқанда, осындей ірі белгілер тілден гөрі артығырақ орны бар, өзгеше сипат есепті болатын жайлар бар. Тегінде, социалистік революция тұрғысынан қарағанда, ұлттық ерекшелікті ұдайы бірқалыпта тұратын, айнымайтын күй деп қарауға болмайды. Оның көп жайлары ұдайы қозғалыс, өзгерісте болатын диалектикалық процесс деп тануымыз керек. Әрбір даму үстінде әдебиет шеберлігі ілгерілеп, үдей түседі де, өзінен бүрінғы ұлттық дәстүрдің бар жақсысын пайдалана отырып, соған тың жаңалықтар, иті үлгілер қосып, үдете өсіре береді.

Бірақ осы жайға байланысты тағы бірнеше ерекше күйді атай кетуіміз қажет. Ол – ұлттық бейне, характер тұрасындағы ойлар.

Социалистік дәуірдегі жазушының революциялық психологиясы өз халқының революциялық психологиясымен

бітеп қайнасқан бірлікте. Халқымен оның еңбегі, аңсаған арманы, ішкі сезімінен тұған жүрек сиро, шынышыл үні мүлде бірге. Сондықтан да совет жырышысы, жазушысы қай тілде жазса да, сол тілде сөйлейтін социалистік ұлттың жан тілін жар етеді дейміз. Олай болса, ұлттық психология мен сол социалистік ұлт жазушысының шығарушылық психологиясы арасындағы байланысты ашып отырып зерттегендеге, осы өзгешеліктерден тұған әдебиеттік шығармадағы ұлттық бейненің сиро, сипатын айқын тануға болады.

Сөздегі теңеулер стильдік бейнелер жүйесін құрайды. Сондықтан мал баққан көшпелі елдің өмірі, бар тіршілігі қазак-ақын жазушыларының сөздік, ақындық стиліндеге теңеудің көбін сол бұрынғы болмыс қорынан алады. Сол негізді жаңалық қосып молайтып, өзгертіп, жаңа өмір қорымен байытады. Тілдегі стиль дегеннің осындай ерекшелігі және де мықты ескерілуі шарт. Енді бір алуан жай адам бейнесі жөнінде. Оның ең ерекше бітім-тұлғасы ішкі психологиялық қабілетінде. Сол психологияны халықтық психологиямен анық байланыстырып, шебер терең талдау жасап ашқанда, маркстік-лениндік тұрғыдан дұрыс түсінік беруге болады.

Осы аталғандай әр алуан ерекшеліктер біздің туысқан елдеріміздің әр әдебиетінде бола тұрса да, бұлардың бәрін көп түрлі, біртұтас мазмұнды туысқан әдебиеттер ететін жиын қасиеті тағы бар.

Социалистік дәуірдегі революцияшыл жазушылардың әр ұлт тілінде шығарма тудыруымен қатар, бәрі бірінші интернационалдық бағытта еңбек етуі ұлттық ерекшеліктердің бар сипатын бастайды, билейді. Социалистік әдебиеттердің мазмұны мен идеясындағы революцияшылдық ең үлкен сипат болғанда, ұлттық түр сол әдебиеттердің қосымша байытушы қасиет-сипаттары есебінде болады.

Жүйелілік мәселелерді осыдан әрі қарай апара түссек, әрбір жеке шығарманың жекелік ерекшеліктеріне үçіле бойлау шарт болар еді. Ұлттық бейне (характер) әр шығарманың ішінде әртүрлі болады, ол қайтalamайды. Өйткені шығарушылық психология өзі де әр шығарма тұсында өзгеріп, үдең отыратын психология. Ол өз айналасындағы тіршіліктің, болмыстың және қоғам өмірінің өзгеруіне, өрлеуіне байланысты қоса өзгеріп отырады.

Жазушыдағы көңіл-күйдің өзі де ортасының мәдениет тіршілігіне, өндіріс еңбек табысына байланысты алған әсер-сезім мен неше алуан тірлік берген қуат-нәрден құралып қалыптасады. Осылайша талдағанда эстетикалық ерекшелік дегеніміз тіл ғана емес, кең мағынада алынған ұлттық стиЛЬ болады. Ол өзі – ұлттық бейне ретінде адам, екінші – ұлттық сөздік, шеберлік ретінде ақындық стиЛЬ болады.

Осындай түсінікпен жазушының шығарушылық еңбек жолын бірнеше саты деп түсіну керек. Ол ең алдымен өмірді тану, білуге міндетті. Сол өмір болмысын алғашқы кезекте жазушы логикалық ұғыммен түсіне таниды. Өмірді танымай, танығанын іштей меңгеріп алмай, жазушының шығарушылық шабыты тумайды. Лениндік ұлы партияның талабын жазушыларға терең оймен жеткізген Хрущев жолдастың талап-мәслихатында жазушы өмірмен тығыз байланысты болын деген пікірде анық ұстаздық, басшы қамқорлық талаптар бар. Жеке жазушы өмірмен байланыса отырып, сол өмірді терең тани жүріп, жазушылық еңбекке кіріседі. Алғашқы сатыда ол көбінше ынталы зерттеуіш қалпында болады. Осыдан кейін туатын екінші сатыда жазушы енбегі сол ақылмен, біліммен, танығанын суретпен бейнелеуге ауысады.

Ұлттық әдебиеттік ерекшеліктерді осыларға қоса таниталдау – шығарушылық қурделі процесті тану болады. Сол жайлары түгел ашылғанда ғана әрбір тілде жазылған әдебиеттік көркем шығарманың бүкілодактық табыс ретінде асыл сипаттары ашыла түседі. Көп өрнекті, көп нақысты бауырлас әдебиеттер қатарлары ұлы Одақтық әдебиет қазынасына сан саладан сондайлық көп сымбатты сипат қосады.

Алдағы міндеттеріміздің бірі есебінде қазақ әдебиетінің очеркін бүкілодак оқушысына арнап ойдағыдай толықтырып аяқтап шығуымыз керек. Бұл іске Одақтық академияның Дүниежүзі әдебиеті институтының тікелей қомегі тимекші. Қосылған еңбек нәтижесінде орыс тілінде қазақ совет әдебиетінің очеркін жаңа редакциямен шығару шарт. Әрбір туысқан совет әдебиеттері жөніндегі очерктер жазылып болған соң, бүкіл совет әдебиетінің біртұтас тарихын жазу міндеті барлық советтік әдебиеттану ғылыминың алдында тұрған ұлken мақсаттың бірі болмақ.

Қазақ әдебиет тарихының үлкен проблемаларын атағанда, совет әдебиетінің дәуірін зерттеу ең зор, ең қадірлі ғылымдық міндет екенін баса айту керек. Арнаулы үлкен монографиялар қазақтың романдарын, пьесаларын, поэмаларын тереңдеп, кең түрде зерттеуге арналу керек.

Мұның бір зор себебі, өткеннен калған мұра атаулы қазақ әдебиетінде шақ қана. Сол Бұхар, Шортанбай, Дулат, Мұрат дейтін ақындардың бар шығармаларын бір араға жинап келіп, таразыға салғанда, бір ғана Қасым Аманжолов ақынның шығармалар қөлеміне жетпейді. Тек қөлемі ғана емес, мазмұны жағынан өсіресе солай.

Халықтық санасының биіктік сипатымен, революцияшыл бағытымен, көркемдік мәдениет қасиетімен, қысқасы, шарттарап шарттарымен солай болған Қасым басым емес пе!

Болып өткен ұлы мазмұнды партия съездері совет жазушылары үшін бүгінгі күн тақырыбына шығарма жазуды қасиетті міндет деп атап отыр. Сол міндет қазақ әдебиетінің советтік дәуірін айрықша зерттеу ретінде әдебиетті зерттеуші ғалымдарға да арналған ардақты міндет болады. Зерттеу ісіміз тіл ғылымы мен әдебиеттану ғылым қөлемінде қазақ совет әдебиетінің бүгінгі татымды табыстарын зерттеуге арналу қажет. Жеке жазушылар туралы монография жазғанда Сейфуллин, Майлін, Жансүгіровтердің мұраларын терендей, сапалы түрде саралап зерттеу шарт. Осымен қатар жоғарыда аталған, бүгінгі әдебиетіміздегі өскелең үлкен жанрларға да арналған мол монографиялық зерттеулер туу керек.

Тұысқан халықтармен байланыс-жалғас жайларды салыстыра тексергенде, мына төмендегідей үйірім-үйірім тақырыптарды күрделі, қызықты зерттеулер ретінде атап өтер едік. Мысалы, Горькийдің өз өмірі жөніндегі әңгімелерінен бастап, Садриддин Айнидің “Бұхарасын”, Сәбиттің “Өмір мектебін”, Ұлық-заданың “Біздің өмір таны” деген повестерін өзара салыстыра талдауға болар еді.

1916 жылға арналған шығармаларды тұысқан халықтар әдебиеттерінен ірікеп салыстырғанда, Берді Кербабаевтың “Айғытлы адым” романын, Сәбит Мұқановтың “Ботагөз” романын Айбектің “Құтлұғ қан”, Аалы Тоқомбаевтың “Қанды жылдар” романымен салыстыра тексеруге болады.

Тарихтық романдар қатарында Айбек жазған “Навои”,

Ахмет Файзи жазған “Тұқай” және “Абай жолы” романдарын қатар салыстыра тексеруге көп деректер табылар еді.

Ғабит Мұсіреповтің, Ғабиден Мұстафиннің Қарғанды қөмір кені жөніндегі романдары мен Мехти Гүсейіннің “Апшерон” романын, Асхат Мұхтардың өзбек әйелдері арасынан жұмысшы табы туғанын көрсететін “Апалысінлілер” романымен салыстыра тексеруге болады. Бабаевскийдің “Алтын жұлдызды жігіт” романына жалғастыра, салыстыра Сыдықбековтің “Біздің заманның кішілері”, Айбектің “Алтын вадидан шабадалар” романын, Башировтың “Намыс”, Мұстафиннің “Миллионер” романдарын және Ата Қашуровтың “Копетдағың итәгіндә” деген романын тағы да кең салыстырып зерттеуге болар еді.

Дәл соңғы жылдарда туған табысқа масайған колхоз бастығының жайында жазылған бірнеше елеулі қызық шығармалар бар. Ол өзбекте Абдулла Каххардың “Зымыран күс” (“Птичка-невеличка”), Мирза Ибрагимовтың “Сулар тоғысуы” атты романдарын, қазактағы Әбділда Тәжібаевтың “Жалғыз ағаш орман емес” пьесасын қоса, көп жайларды қызық талдап, салыстыра тексеріп шығуға болады.

Қазіргі ең соны және көп республикаларымызға ортақ қадірлі тыңды игеру тақырыбына арналған шығармалар да көп. Бұл жөнінде өзбек әдебиеті көлемінде Шараф Рашидовтың “Женгендер” және “Дауылдан да қүшті” деген романдары едәуір елеулі баға алыш жүр. Қазақстанда бұл тақырыпқа үлкен шығарма түа қоймаса да, арнай жазылған очерктер, әңгімелер көп. Орыс, қазақ жазушылары Қазақстан әдебиеті көлемінде түгел атсалысып жүрген қазіргі күннің ең асыл тақырыбының бірі осы. Бұл тақырыпты біз ұлы жетілжылдық жоспар жайын көркем түрде суреттеген кезде де партияның зор талаптарына сай етіп көркем түрде жырлауға міндеттіміз. Ендеше, осы тақырыпта бірнеше туысқан елдер тілдерінде туған шығармаларды тағы да толық салыстыра тексеру шарт. Поэзия жанрына келсек, біздегі Тайыр, Әбділда, Хамит, Қалижан тәжірибелерінен басталған поэмалар үлгісін Тұрсын-заде, Fafur Fұлам, Самед Вургун, Аалы Тоқомбаев, Алықұл Осмонов, Жомарт Бекенбаев шығармаларымен салыстыра тексеру де үлкен жемісті нәтижелер берер еді.

Қазақ әдебиеті тарихы деген ғылым – біздің барлық мәдениетіміз тәрізді жас ғылым. Революциядан бұрынғы

кез-кезендерін алсақ, онда қазақ әдебиет мұраларын әдебиеттануғының жолымен зерттеу жұмысы мүлде басталған жоқ-ты. Бұрынғы еңбектердің бәрі де деректер, ескерткіштер атаулыны жинауга арналатын. Ал, міне, бұгін “Қазақ әдебиет тарихы” деген келелі, ұзақ сөрелі әдебиеттануғыны туғанын көреміз. Әуелі орта мектепке арнаулы сабак болып кірген қазақ әдебиеті жөніндегі ілім-білім енді жоғары дәрежелі мектепте әр сала болып, бірнеше жылдар бойына созылған ғылымдық курстар ретінде оқылатын, зерттелетін болды.

XIX–XX ғасыр әдебиеттерінің, совет әдебиетінің кейбір тараулары университет пен институттарда арнаулы курс ретінде де оқылып жүр. Сан алуан зерттеу, монографиялар жалпы әдебиет тарихтарымен қоса сол жаңа ғылымның қатарын қүштейтіп, дамыта қосылып жатыр. Біздің әдебиеттіміздің өскендігін, сол өсу жолында көп жас қүштердің қоса тәрбиеленіп, талантты топтар құралып келе жатқанын өзімізғана емес, орыс әдебиетінің беделді сыншылары, галымдары да айтып, бағалап жүр. Солайша тілекtes достарымыздың аузымен айтылған талассыз табыстарымыз аз емес. Біздің әдебиеттану ғылымының жыл санап даусыз өсіп келеді деп айта аламыз.

Октябрь берген ұлы жағдайларды, марксизм-ленинизм ғылымының мол жемістерін өзіміздегі әдебиеттің жақсы дәстүрлерімен үйлестіре, жалғастыра отырып, біз, қазақ жазушылары, еңбек етеміз, ізденеміз, өсіп өрлейміз. Сондайлық сипатпен бүгінгі жазушыларымыздың бар буындарының ырысты, асыл, жарқын шабыттары алда әлі талай қасиетті қазыналар туғызады деп сенеміз! Сол үшін де бүгінгі күніміз турасында жауапты ойлар басшымыз болады. Өткен дәүірлерімізге де саналы сынмен қарай өсеміз. Әсіресе өз әдебиеттіміздің келешек көрнекті табыстарына зор сеніммен қараймыз. Ол табыстарымыз әр майдандагы қаһармандық қасиеттер танытып жатқан замандастарымызды ойдағыдай бейнелеуге арналады.

Советтік ерлік женіс, табыстарымызды еліміз, Отанымыз сүйсінердей етіп суреттеу ең асыл арман, мұддеміз болады. Өйткені біз – Ұлы Октябрь тудырған дәуірдің ұлы жолды өркеніміз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ М.О. АУЭЗОВА

Товарищи! Мы заслушали все доклады пленарного заседания нашего совещания. Доклады, в разной степени проблемные, в разной степени оригинальные, они в разной степени подняли животрепещущие вопросы теории и практики редактирования, перевода, издательского дела в каждой республике. Поэтому в равной степени представляется их ценность.

Я думаю, что, заслушав все эти доклады, мы все-таки должны признать одну непреложную истину; мне кажется, что для этого совещания не хватает еще одного доклада, доклада важного, нужного для регионального совещания переводчиков тюркоязычных народностей.

Наше совещание названо совещанием, посвященным проблемам перевода с русского языка на языки тюркских народностей — тюркоязычных переводов. К чему это обязывало? Это обязывало к обсуждению многих вопросов в докладах. Доклады должны были не только информировать о том, что делается в каждой республике, не только ставить проблемы, которые действительно законно задеты в докладе по каждой отдельной республике, но вместе с тем они должны были дать выводы и обобщения, которые бы взаимосвязывали теорию и практику наших работ по нашим республикам.

Я хочу остановиться на некоторых вопросах перевода поэзии, художественной прозы и трудов классиков марксизма-ленинизма на наши языки.

Я хочу сказать, что нам нужно было прослушать еще один доклад о том, как решается проблема переводов поэтических произведений. Это сложнее, чем проблема переводов художественной прозы. Надо было говорить, например, о практике переводов на азербайджанский язык Пушкина, Маяковского, как, например, переводить на тюркские языки “Медный всадник”.

Как надо решать сложные вопросы стихосложения на практике при переводе на узбекский, татарский, казахский языки? Маяковского переводят татары, казахи, киргизы, формально сохраняя рубленые строки. А на самом деле – это старая одиннадцатисложная казахская строка, которая для формы разбивается на несколько ломаных строк. Здесь будет обсуждаться перевод “Евгения Онегина” на узбекский язык, выполненный большим мастером узбекской литературы, поэтом высокой культуры М. Айбеком. Это очень ценно и хорошо. Но этот перевод нужно бы сопоставить с переводами на татарский, азербайджанский и другие языки.

Надо было поставить именно такие проблемы и решить их в параллельных рядах, взаимосвязяя, и обсуждение нужно было вести в таком разрезе.

В отношении художественной прозы. Вопрос перевода художественной прозы – не простое дело. Художественный перевод прозы требует передачи синтаксиса, периодов той высокой речевой культуры, которой богата русская художественная проза, начиная с Гоголя.

Тургеневский язык – это прозрачный, легкий, чудесный язык, но и у Тургенева тоже есть интересные, сложные предложения и периоды. А толстовские переводы являются еще более сложными. Было время, когда мы, считаясь с уровнем развития тюркских народностей, периоды Гоголя, Толстого при переводе разбивали на более или менее простые предложения. Но дальше это не должно быть.

Например, понятны ли были толстовские переводы малограмотному русскому крестьянину? Нет. Поэтому исходить из мерила подобной понятности нельзя. Конечно, не надо из синтаксических сложных периодов Гоголя создавать абракадабру – все должно быть понятно на казахском, узбекском и киргизском языках. В смысле создания новой культуры мы должны искать новые, приемлемые пути, иначе, если их мы будем переводить исходя из мнимой понятности, то Гоголь не будет Гоголем, Толстой не будет Толстым, Тургенев не будет Тургеневым, Шолохов не будет Шолоховым. Иначе, вместо стиля Пушкина, Тургенева, Шолохова мы преподнесем читателю стиль переводчика.

Русский читатель давно имеет дело с переводной литературой, и нигде нет такого огромного количества переводов, как на русском языке.

Надо уделять серьезное внимание улучшению переводной литературы. Этим путем мы придем к развитию новой традиции, — к тому, что сохранилось от веков, добавится уже отстоявшееся в мировой культуре. Поэтому вопрос о переводе — это очень серьезный вопрос.

Недавно на совещании переводчиков я высказал такую мысль, что от переводчика требуется такое же отношение к переводимому произведению, какое проявляется автором оригинала, т.е. переводчик должен в такой же степени быть сосредоточенным и эмоционально настроенным, в какой степени это бывает у автора.

Возьмите художественную прозу. Она имеет элементы описания природы, монолога, описание настроения, переживаний, имеются всякие философские выкладки и т.д. Надо при переводе художественной прозы улавливать ритм, волну прозы не только по фразам, а по стилю. Надо улавливать эмоциональное содержание, высокохудожественный тakt произведения.

Возьмите “Тихий Дон”. Почему у нас отдельные переводы неудачны? Их перечислять можно бесконечно, — чем богаче произведение, тем больше подводных камней, тем больше рифов. В докладе надо было сказать, что при переводах на казахский, узбекский, татарский языки ущущено, какие в них общие недостатки.

Тов. Сейд-Заде сделал хороший доклад, но он построил его только на одной азербайджанской почве, и не перешел с азербайджанской почвы на туркменскую, не сказал, что туркмены решили так-то, а узбеки так. Если бы он доклад свой построил в таком плане, тогда совещание было бы более интересным, и мы обсудили бы общие наши проблемы.

Я читал доклад тов. Джангилина. Доклад хороший, но он не отвечает на ряд вопросов. Докладчик приводил интересные высказывания Маркса, Энгельса, Ленина о принципе перевода. Но нашим культурным переводчикам эти высказывания известны. С этого начинаются первые

шаги каждого из нас. Если бы, говоря о них, он бы сказал, что узбеки переводят так, казахи – так, показал бы примеры, тогда доклад был бы более деловым и интересным.

Все тюркоязычные народности могут похвальиться, что у них была классическая поэзия. У татар и азербайджанцев была художественная проза, драматургия середины и конца прошлого века. Но у нас не было философских трактатов, отвлеченного мышления на высокие философские темы. Вспомните Добролюбова, Чернышевского, высказывания Маркса, Энгельса, Горького – в них представлено сложное языковое мышление.

Мы должны думать о том, как нам перевести их на свой язык. Причем у В.И. Ленина “Материализм и эмпириокритицизм” по манере изложения отличается от “Развития капитализма в России”. Ленин создает сложнейшие периоды такого отвлеченного, абстрактного сложного мышления.

Практика Института марксизма-ленинизма в Казахстане, Узбекистане, в Киргизии показала, что они стараются переводить буквально от точки и до точки. Будет очень печально, если это сведется к буквализму, но, с другой стороны, ломать ленинские периоды мы не имеем права. Ленинские периоды должны войти ленинскими периодами, тогда будем овладевать ленинской речевой культурой и мышлением.

Задача работников Института истории партии состоит в том, чтобы, с одной стороны, достичь вершины переводческой культуры и, с другой стороны, чтобы переводы их не читали с помощью русского текста, чтобы они были понятны.

В Азербайджане и Татарии отдельные переводы 19-го, начала 20-го века с русского языка изобиловали арабизмами. В 20-х годах, я помню, был переведен “Гамлет”. Перевод был сделан большим поэтом, но было много арабских слов. В Киргизии хорошо перевели “Укрощение строптивой”.

У нас идет постепенное овладение большой культурой.

Вершины мировой философии, мировой литературы в наших руках, и мы должны передать все это нашему народу, но при этом необходимо сохранить высокий художественный и научный уровень оригинала, не опускаться до

упрощенчества, не ориентироваться на неподготовленного читателя.

Я взял первым слово в прениях для того, чтобы внести, с одной стороны, конструктивное предложение, чтобы в дальнейшем в отборе тем, в докладах на таких совещаниях был сопоставительный анализ практики переводов на тюркские языки.

Желательно, чтобы межреспубликанские и межъязыковые проблемы обсуждались почаще, потому что сегодняшнее литературное движение, языковое строительство, идеально-политическое наступательное движение требует совместного всестороннего обсуждения и решения коренных вопросов и трудностей, встречающихся на этом пути.

РЕЧЬ НА ОТКРЫТИИ ПАМЯТНИКА АБАЮ КУНАНБАЕВУ

Товарищи!

Всем вам хорошо известно, ясно, что сейчас, в этот час, на глазах всех нас присутствующих на этой новой площади города Алма-Аты происходит событие огромного культурно-исторического значения. Мы отмечаем открытие памятника в нашей столице великому Абаю!

Двоякий большой смысл имеет это незаурядное явление. Во-первых, наше общество советских людей, состоящее из представителей не одних, а многих братских народностей, живущих в Алма-Ате, в советском Казахстане — единой волей, единым слитным чувством воздвигает настоящий памятник. Оно воздает должное светлой памяти великого сына казахского народа Абая и выражает тем самым благодарное отношение нашей социалистической, советской современности к великим историческим заслугам Абая Кунанбаева — поэта, мыслителя, борца против мира зла и мрака своей эпохи.

Другой глубокий, важнейший смысл в том, что сам Абай, донося до нас многие и многие волнения своего отзывчивого сердца, доведя до нас тысячи своих тревожных дум, запечатленных в строках, страницах его бессмертных творений — ныне встал с этих заветных страниц такой осязаемый, близкий, зримый! Счастливой творческой волей ваятеля как бы шагнул он вот из своего, уже трудно представимого нашему юношеству, далека в наш настоящий, счастливый сегодняшний день “как живой с живым говоря”. Как бы обрел он еще в одном высоком качестве новую жизнь свою, став в ряд с нами. И он пойдет, такой достойнейший сын народа, заступник народа в тяжелую годину, в эпоху безвременья — пойдет с нами и с нашими потомками в грядущее, в то счастливое великое

грядущее, о чём только мог мечтать он в своих смутных видениях поэта-предвидца.

Да, о нем, именно о нем, и с полным основанием мы можем сказать с благодарностью, что он с нами со всеми своими творениями, а ныне и со своим образом на виду.

А с чем и как пришел Абай к нам?

Он пришел, чтобы поведать нам о горе и печали трудового люда пустынных веков минувшего. Он поведал нам о страданиях, стенаниях казахской женщины! Он принес, донес до нас ненависть и проклятие народные против степных воротил, невежественных правителей, родовых верхов, установивших в степи волчьи законы. Он поведал нам о лучших устремлениях передовой части современного ему общества: увидеть, постичь, вкусить плоды знания, света. Он поведал нам о светлой мечте, возвышенной любви, о свободном, вольном счастье юных сердец, угнетаемых суровыми, позорными институтами адата, шариата. Он поведал нам, донес до нас ненависть и презрение народных масс к неизменным людским порокам: жадности, тщеславию, суетливичеству, тунеядству, зависти и мерзости всякой иной...

Он же – Абай, поведал нам, как безгранична была его любовь, его уважение и вера в передовую русскую мысль! Он оставил в наследство нам, он завещал нам, еще в ту пору разобщенности народов, единственную, неукоснительную, непоколебимую веру в спасительную роль гуманистической, демократической русской культуры.

Он завещал нам знать, любить и почитать гений Пушкина, бессмертные творения Лермонтова, Толстого. Он воспитывал нас еще в наши детские, отроческие годы на родном казахском языке на строфах пушкинских, на элегиях, думах, лирике Лермонтова.

И самое исторически колossalное из его заслуг заключено в том, что он учил нас, казахских писателей, своих потомков, наследников его, тому, как надо учиться, плодотворно учиться на примерах русской классической и мировой литературы, учиться создавать истинно художественные, подлинно высококультурные образцы литературного творчества.

И во всем только что лишь поверхностно упомянутом мною духовном наследстве Абая воплощено одно неотъем-

лемо великое — это его высокий интеллект, это тот высокий строй души, подлинное величие духа, которым чужда корысть. А совесть его, поэта-гражданина, была совестью народной. Только такое величие его сердца помогло сберечь от времени все дорогое, сокровенное, связанное с его гением.

И ныне он пришел глядеть на наше настоящее, быть, жить с нами в нашей счастливой истории с теми поколениями, с которыми он никогда говорил, говорил в своих заветных строках. Он пришел, чтобы радоваться вместе с нами нашей радостью, чтобы торжествовать вместе с нами! Абай — один из тех дорогих предков наших поколений, которому суждено быть спутником в нашем шествовании вперед и ввысь...

Потому, именно открывая памятник Абаю, мы еще и еще раз склоняем наши головы перед его светлой памятью и открываем ему навстречу наши сердца.

Вместе со всем сказанным выше хочется еще выразить наше чувство безграничной благодарности партии и правительству и сказать великое спасибо им за оказанное столь высокое уважение памяти любимого поэта нашего народа!

Жолжазба



ОҢТҮСТІК КҮНДЕЛІКТЕРІ **(“Өскен өркен” романының деректері)**

Административные хозяйствственные данные области

Область образована 10/III 1932 г.

Г. Чимкент – 153 тыс. ж.

Ленгер – 22,6 тыс.

Кентау – 47 тыс.

Города районного подчинения: Арысь, Туркестан.

Рабочих поселков 7. Количество сельсоветов 130. Население по переписи 1959 г. – 924 тыс. человек.

Городские – 334 тыс.

Сельские – 590 тыс.

Нац. состав: казахов – 44,5%, русских – 22%, узбеков – 13%, украинцев – 4%, татар – 2,5%, немцев – 3,2%.

Территория – 150 тыс. кв. км.

Каналы: им. Кирова, Зах, Ханым, Левобережный, Правобережный, Асыл, Таш, Караспан, Шаульдер, Кок Мардан, Учакты.

Плотины: Уймаут, Учакты, Кескен, Аксу, Сайрам-су, Караспан, Шаульдер, Чимкурган.

Орошаемых земель за 1957 г. – 409286 га. Площадь полезных лесных полос – 1300 га.

С/х техники в колхозах за 1958 г.:

Тракторов – 1880.

Комбайнов – 452.

Грузовых автомоб. – 1687.

С/х техники в совхозах за 1958 г.:

Тракторов – 3647.

Комбайнов – 1137.

Грузовых автомоб. – 1400.

Районные группы по штатам:

1. Арысский – 1.
2. Георгиевка – 1.
3. Ильичевский – 1.
4. Карагасский – 2.
5. Келесский – 3.
6. Кировский – 2.
7. Пахта-Аральский – 1.
8. Сайрамский – 1.
9. Сары-Агашский – 2.
10. Сузакский – 3.
11. Туркестанский – 1.
12. Тюлькубасский – 2.
13. Чаяновский – 1.
14. г. Чимкент – 2.
15. Шаульдер – 3.
16. Кентау – 3.

Животноводство.

Основной вид – каракулеводческое – 54,1%.

Тонкорунное – 38,3%.

Общее количество скота: в 1940 г. – 498355.

1958 г. – 1371019.

Количество скота в личном пользов. колхозников:

коров – 63871;
овец, коз – 392854;
лошадей – 19924;
свиней – 12720;
верблюдов – 936.

Денежные доходы колхозов в 1953 г. – 444,4 млн руб,
в 1958 г. – 578,6;

в т.ч. от животноводства: в 1953 г. – 94,2, в 1958 г. – 190,2.

Всего совхозов – 44;
в т.ч. животноводческих (каракулевод. овцеводческих,
мясо-молочных) – 22;
хлопководческих. – 14;
зерновых – 5;
виноградарских – 5;
плодоягодных – 1.

Совхозы овцеводческие:
1. Задарынский.
2. Байркумский.

3. Сюткентский.
4. Чимкурганский.
5. Коксуйский.
6. Кзылкумский.
7. Чардаринский.
8. Сырдарынский.
9. Ходжа-тугай.
10. Джуван тюбе.
11. Тасты.
12. им. Калинина.
13. им. Энгельса.
14. Кумкент.
15. Шаульдерский.
16. Арысский.
17. Овцевод.
18. Куюк – овцеводческий.
19. Чалдар.
20. Тимурский.

Совхозы хлопковые:

1. Пахта-Аральский.
2. Красная Звезда.
3. им. Ленина.
4. им. Г. Муратбаева.
5. Келесский.
6. им. Абая.
7. Махталы.
8. им. Партьезда.
9. им. 30-летия Октября.
10. Победа.
11. Большевик.
12. В/ Алексеевский.
13. Славянский.
14. им. К. Маркса.
15.

Промышленность (совнархоз) (рабочих, ИТР):

1. Свинцовый з-д – 3170 – 308.
2. Комбинат Ач. полимет. – 5312 – 479.
3. Рудоуправ. Ленгеруголь – 2080 – 189.
4. З-д пресс-автоматов – 1350 – 316.
5. З-д карданных валов – 180 – 22.

6. Экскаваторный з-д — 170 — 30.
7. Цементный з-д — 900 — 110.
8. Сарабинск. цем. з-д — 542 — 52.
9. Чимкент. кирпичн. з-д — 350 — 21.
10. Дарбазинский карьер — 123 — 15.
11. Ленгерский керам. з-д — 135 — 11.
12. Текстильный комбинат — 2650 — 136.
13. Масложиркомбинат — 793 — 74.
14. Чулочная фабрика — 853 — 32.
15. Каракульезавод — 136 — 21.
16. Гидролизный з-д — 350 — 83.
17. Химфармзавод — 407 — 83.
18. Мясокомбинат — 273 — 39.
19. Швейная фабрика — 320 — 21.
20. Туркестан. кир. з-д — 250 — 23.

Культпросвет. учреждения:

- Театры — 1.
Киноустановки стационарн. — 115.
(.....) передвижные — 114.
Дворцы культуры — 1.
Дома культ. район. — 14.
Дома культ. городские — 3.
Клубы — 431, колхоз. — 96.
Библиотеки — 474 — 38
Избы читальни — 72.
Красные юрты — 33.

Школ на 1 января 1959 г. — 926;
в т. ч. начальных — 524, казах. — 383.
семилетних — 269 — 108;

средних — 133 — 20;
вечер. школ раб. мол. — 19;
веч. школ сельс. мол. — 14.

Всего учащихся в школах — 154292.

Членов КПСС — 21950.

В т. ч. в начальн. — 24775.

Кандидиты — 1805.

В семилет. — 52085.

В средних — 77432.

В вечер. — 3672.

Веч. с/м — 1652.

Техникумы — 9.

Вузы — 2: технолог., педагогический.

В технологич. — 1165.

В педагогич. — 1294.

Коммунистов в животновод. — 1785.

Из общего числа коммунистов местной национальности — 11184.

Женщин — 3528.

Комсомол. организация: количество первичн. организаций — 1181.

Членов ВЛКСМ — 55516, из них в животноводстве — 2641.

Профсоюзная организация:

Всего рабочих и служащих — 180538.

Из них членов профсоюза — 161295, или 89,4%.

Чимкент.

1959 г. 15/IX.

1. Бегимбетов.

2. Осадчих.

3. Березко.

1. Свинцовый (коммун. бригада Плохова). 2.

Химфармзавод. 3. Масложиркомбинат. Электрооборуд. поставляет ГДР. 4. Цементный.

Вузы: технологич., педагогичес. ин-ты; Школа-интернат; завод пресс-автоматов, парк “Комсомольский”.

16/IX.

Свинцовый — 10 ч.

17/IX — Химфарм., пресс-автомат.

18/IX.

Свинцовый завод. 1959 г.

16/IX.

Малкин Яков Захарович (главн. инженер) приехал с Лениногорска. В 1934 г. Ачисай — окисленные руды. Здесь два года. Назаренко, из обкома Досымбеков, Приходько. Завод был ориентирован на них. Потом в 1939 г. окисленных оказалось мало, перестраивались на сульфидные руды.

Сульфидный концентрат — мелкий, есть сера. Фамосы (пустая порода) добавляются, чтобы шлак шел текучий. Материал идет разный, до 25 видов, получают из Туркмении, Киргизии и т.д.

В шихтовочном отделении материалы даются в определенной пропорции по отдельным расчетам. Агломерат — должного состава по содержанию свинца, цинка.

Даже плавильный цех. Там слой агломерата, слой кокса идут в печь (шахтная печь), процесс в печи подобен дождю. Каждый металл там идет дождем, поступает в ванну.

Каждый материал отстает в ванне. Свинец, медь, штейн — отстает по удельным весам своим.

Рафинировочный цех.

Там очищаются черновой свинец и др., получить чистый свинец и примеси все по отдельности — здесь задача рафинировочного цеха, примесь обогащается — поднимается. Первая примесь — медь (1083°C темп. плавлен.), получается медный штейн. Освобождается смесь от меди.

Температура плавлен. свинца 329°C , присадка серы в свинец. Сера скорее соединяется с медью при соответствующей температуре.

Следующее освобождение от мышьяка, сурьмы и олова — от них освобождаются щелочным способом. Загружаются селитра, каустическая сода — свинец выходит очищенный от сурьмы, олова, мышьяка — все в каустике.

Следующий процесс очищения — освобождение свинца от серебра и золота; присаживаем металлический цинк (жидкий цинк), дается сплав золота, серебра, цинка — сплав поверху снимаем шумовкой. Дальше кульминационное разделение этих металлов — металл дорэ.

Дальше освобождается свинец от цинка, которым загрязняется свинец в предыдущем процессе. Дальше — вакуумный процесс.

Цинк плавится при 930°C , при вакууме (глубоком вакууме) даже при температуре 600°C начинает превращаться из жидкого в твердый и легко освобождаем от него свинец. Дальше, освобождаясь от висмута, он дает сплав с магнием и кальцием, тоже поднимается наверх — снимаем. Даем готовый металлический висмут. Это делает только наш завод.

Добавлялось оборудование, но помещение не расширялось, д.б. реконструкция новая. Поднять все технико-экономич. показатели, уменьшить себестоимость, увеличить выпуск продукции и т.д.

Сернистый газ уходит в воздух, а теперь при реконструк-

ции д.б уловлен весь. Должен измениться агломерационный цех – исключить ручной труд.

В сутки 75 тонн упускаем серной кислоты в воздух. Должны уловить... Наращивать мощность на пятьдесят процентов – наша обязанность при реконструкции, обогатители, горняки улучшают... должны увеличить не только на 50%, а на 100%. Семилетку в шесть лет. Коммунист. смена есть... 15 смен всего. Смена комм. труда Плохова.

Части: 1) Дробильное; 2) Складское; 3) Шихтовочное отд. (начинаем оттуда) – здесь ряды бункеров. Имеется свой бункер для каждого материала.

а) Сейсембаев с 1952 г., инженер. Известняк – флюс'. Шла иранская руда, рядом шли шлак, концентрат и др. один человек – было 10 раньше. Сейчас на все отд. один человек, один в аппаратной с записями (аппаратчик).

б) Косолобов с 1958 г. (щит электр. ремонт).

Барабан – смешивает все и дальше по конвейеру идет материал. Поступает по транспортерам в агломерационное отд. (цех).

1. Аппаратная аглоцеха.

в) Ж. Ерназаров Пердебек – депутат КазССР.

г) Алханов Суюмбай – инженер, ведает рудным отд. дроблением. Нач. рудного отдела. Шесть машин агломерации (стык), лента машин имеет 16 кв. метров, шесть машин сейчас. В будущем хотим новые – всего две – мощностью в 5 машин теперешних – это в 1962 г.

д) Нач. цеха Поборцев (10 лет здесь) бодрый, свежий: На восемьдесят процентов сократим заболеваемость. Скоро войдет в действие новая вентиляция – обойдется в 800 тыс. руб.

Бытовой комбинат – здесь проходят – раздеваются, одеваются, после (работы) купаются в душе.

Плавильный цех:

е) Алдияров – начальник смены с 1956 г. Инженер, учился в Алма-Ате.

ж) Еляков Иван Иванович – начальник цеха плавильного с 1949 г., учился в Алма-Ате. Три бригады борются.

з) Смена Жарких. С пуска завода.

и) Работает Рахимбергенов.

к) Аширов из Аулие-Аты даже.

л) Нач. рафинировоч. – Кобдабергенов, инженер – көзілдірік, ұзын болған.

Рафинировочный цех:

м) Нач. смены мастер Мураталиев, медь – тонкая очистка меди.

н) Баймаханов Оспан с 1934 г., бригадир.

о) Плохин Валентин из Усть-Каменогорска, два года. 26 лет ... Через Сафиева, зам. секретаря парткома.

п) Нестеренко – секр. парт. орг. цеха, качественное и щелочное рафинарирование, последний этап.

р) Мендиходжаев – 1938 г., делегат XX съезда. Разливщик марки С' – высшая марка свинца.

с) Аширбеков с 1932... 50 лет. Цех – на 70 тыс. тонн даем. 100 т.т.

Висмутные: очень чистый висмут.

т) Дембинцкова Татьяна Владимировна с 1938 г. в цехе – 10 лет. Техник-металлург с 1921 г.

Химлаборатория – приборная.

Большой интересный цех, пробирочная ремонтно-механич. заказов, 560 раб., завтрак с Малкиным, Сафиевым и при участии писателей.

Химлаборатория.

Сантонин глистогенный. В мире только в Арысском, Чаянском районах. Истребляли в Африке, во Франции – вспахали. Заботы у нас мало, было 400 тыс. гектаров, потом 200 тыс. гектаров, теперь 19 тыс. только совхоз “Дарменэ”.

До революции был только сантонин. Есть рабочие, которые работали у Иванова, Аучиев коммунист, Алиев, Юсупов, Аширов и др. Все история завода – в годы революции, после революции началось производство наркотиков – морфина, кодеина, папаверина, наркотика.

Анабазин – сульфат из анабазина. Эфедрин из горной пустынной эфедры. Заросли в Алма-Ате, Фрунзе.

Сальсола – растение в Узбекистане и Казахстане – на этой базе – тропин. Сальсомидин – все на совмещенной схеме; солосодин – птичий паслен.

Получаем картизон – гормональный препарат, лечит ревматизм. Кураподобные: элатин, кондельфин, мелектин и десимин.

Завод старый, ведем реконструкцию основного производства наркотиков.

Первый в Союзе, первый в Европе — завод наш. В 1958 г. дали 25 т. морфия.

Нынче 110 т. из Фрунзе и 7 т. из Алма-Аты.

Должны построить корпус солосодина. Морфин из маковой коробочки. Построим корпус для куареподобных и опытно-наработочный цех.

Кроме опытов будем и нарабатывать. Построим энергет. цех холд., инертный газ — азот, возможно, и кислород, и водород.

В 1961 г. — производство морфина из маковых головок. 63 — солосодин. 64 — куареподобные.

Люди.

Савинков — был директором и главным инженером. Лобельский — бывш. гл. инженер. Тов. Зимников Василий Тимофеевич с 1957 г. Тов. Макаров Николай Иванович с 1959 г.

Академия Казахстана — относится хорошо. В Москве лекарст. трест. подчиняется ему совхоз “Дарминэ” 1949 г. У него 32 тыс. га — должен заняться культивацией. В анабазине есть неизвлеченные составы, Абыбаев рабочий, бригадир, казах.

1. Центральная лаборатория.
2. Отдел технического контроля (Утин Александр Алексеевич исследовал завод).
3. Плановый отдел.
4. Отдел кадров.
5. Отдел гл. механический.
6. Гл. инженер Мартыненко Любовь Ивановна работает 13 лет.

(Технический совет).

В совнархозе (сейчас).

1957 г. — декабрь, совещание.

1959 г. — август, совещание химиков 24/25.

Вилар — Минздрав теперь нами не интересуются.

В центральной лаборатории Мирнов.

Отдел технич. контроля — Шувалов М.Д.

До револ. от 72 рабочих — 59 начинали.

До револ. женщин не было.

До революции двое русских рабочих (накануне), слесарь Искра. Все рабочие казахи и узбеки.

О чистоте.

С асфальтно-бетонный (вредный):

— необходимо пар извне из масла с целью ликвидации патологий и угля;

- заасфальтировать площадь;
- построить механизиров. склады;
- с пневматическ. подачей сырья;
- убрать асфальто-бетон. завод;
- провести все облицовочные работы.

В цехах — 1959 г. по первому цеху.

В 1960 г. подведем пар.

Корпус с маков. головками, аппаратура эмалированная, закрывается.

Эллатин — проспект писателям, драматургам мы высыпали.

22 наименования.

Один из них яд — анабазин сульфат.

Доведем от 22 до 35 наименований.

Папаверин — наш чистый... для расширения сосудов у гипертоников.

Кофеин — наш тоже чистый.

(Значение химфармзавода величайшее).

Анабазин сульфат — нужен всем садоводам.

Дөңгелек. Екі қабат (жогары-төмен) терезелер, колонналар, жогарғы этаж ярус. Оның үстінде өншең дөңгелек үлкен (алты дөңгелек), жогарысы екі қатар (асты-үстілі) дөңгелек фонарылар. Үстіңгі ярус алды перила (ұсақ жіңішке темірлер), астыңғы ярус бар — онда да қонақтар, алды перила кішілеу, жуандай колонналар мраморша. Биік колонналар солардың арасынан орнаған. Төменгі қатарда да қонақтар орны.

Зал төбесі өзгеше. Ең биігі решеткелі: дөңгелек көкшіл аланда — күн сөулесі тиіп түрган сынбайтын стекло, содан төмен үш қатар ұзынша төрт бұрышты көздер — ақ гипс, содан төмен залда айнала дөңгелек, жасырын жарық. Сөулесі жогарғы төбені жарқыратады. Осыдан жогары қызық президиум орны. Трибуна содан жогары төрт қатар орындар. Екі жақта тағы төрт қатардан төмен орындар — мүшелер үшін.

Залдың қалғаны дөңгелей орналасқан қатарлар... Төменин жогары өрлей көтеріле салынған жолдар, басқыш-басқыш. Олар бойы әдемі қызыл-жасыл дорожка, қызыл кілемдер.

Әр орын жұмсақ сафъян. Әркім алда өз столигі, онда құлақ тыңдағыштары. Зал жарықтары сан құбылады... Бірде жоғары, бірде төмennен, бірде президиум, біресе зал жарқырайды. Залда жарықтар бәсендесе, төбе айқындала бастайды. Оның өзгермейтін ұдайғы жарығы терезелерден түскен күн жарығына қосыла залды алтын ала жарыққа бөлөйді. Зал жылы. Ауа дәл ойдағыдай. Залда отырған адамдар тегіс жақсы, жана киінген. Көп адамдар омыраулары мейрамдық, жарастық, жарқындық білдіретін әдемі орден, жүлдyz, асты медальдармен bezелген.

Президиум екі шетінде екі қатар прожекторлер. Олар бірде қоңырайып тына қалады да, біресе жайнай, жарқырай кетеді. Осы көрініс дәлі 1960 ж. 3 январь.

Төрде Ленин портреті – президиум басқыштары кілем, зал полдары басқыш емес, тек еңістер.

Алтынбек Алпысбаев 1951 жылдан істейді. Жасы 49-да... Машинада істейді. 1954 жылдан партия мүшесі, бесінші разрядта бесінші марттан, бұрын төртінші разряд, спекальщик, сегіз жыл істейді. Жеті баласы бар.

1) Пәтер сұраған Худяков, екі нарушение болған жиырма бесінші августа. Ол өзір облсовпрофқа келеді, одан завод. профкомитетке келеді. Оның бастығы Сухов, Поборцевқа көрсетеді. Бұл бұрын ішіп, бір прогул жасаған еді, енді соны протокол етіп (кейіннен) директорға береді. Ал секретарь Бондаренко жаңа келген. Қөреміз, асықпа, бұлай шығаруга болмайды деп ұстап отыр. Приказ жазылып қойған екен, мынау хатшы тоқтатып отыр.

2) Машина алып келсем сатады, тағы машина алады. Сагынбеков осыны Беляевке жазады. Ол Юсуповқа жібереді. Ол шара көру орнына Лениногорға гл. инженер бол келеді.

Он жеті партия үйымы бар, біреуі қазақ емес. Директор, замком. Сухов, отдел кадре Сивков, парткомда Бондаренко, тегіс бір адам жоқ. Бас инженер орынбасары – Малкин, Великов – пәтер бөлімі бастығы. Квитко (әйел), отдел труда, Линчевский – еңбек, жалақы, еңбек бақылау, отдел труда и зарплаты...

1. Ватер, жакет – ұлкен еріту. Бес 30 адамнан.
2. Рафинация цехы 25-тен бес смен.
3. Аглоцех 33-тен бес смен. 400-ге жуық қол күш іші тегіс қазақ.

Ватер, жакет мамандықтары, пеш мастері, горновой,

пом-горнового, сифонщик, загрузчик. Рафинация — разливщик, формовщик. Аглоцех — спекальщик, углевозврат, шихтовщик, бункеровщик, складпагос бар, концентрат қосылған жер.

1800 — ең жоғарғы ақы. 750-800 — ең төмені.

Демалыс қырық бес күн. Ауруы свинцовое отравление, “газ тиді” дейміз. Ай жарым, екі-үш ай жатып қалады, бір аптадай ұлы жарыққа отыра алмайды, тамақ сіңбейді, құса бересің. Іш түйіліп бүреді — тік журе алмай (өбектеу). Кейін хронич. қалып қояды. Қымыз, май, майлы ет керек, күніне үш четверть қымыз іштім.

Бес баласы бар. Әйелі істемейді. Көпшілік жұмысшыға пәтер жақсы емес. Тоғыз адам жиырма алты метрде тұрамыз. Ішкілік қазақ жігіттерінде жоққа тән. Бұрын көп ішуші еді, табыс зор еді, онда үш-төрт мың табыс болатын. Начальник цехқа дейін ішетіндері бар, көшеде құлап жатады.

Цех бастығы жалғыз-ақ қазақ. Қабдабергенов. Сауық, кружок, қазақтан мұлде жоқ. Оларды ешкім тыңдамайды дейді. Киоскаларда “Қазақ әдебиеті” жоқ. Сейфуллин кітабын қырғын очередпен алдық. Қазақ тілінде ешкім сөйлемейді, сөйлесе аудару жоқ. Жас кадрды төрбиелеу, өсіру жоқ. “Соц. Қазақстан” мақаласынан түк нәтиже болған жоқ.

Байділдаев Орынбек 12 жылдан смена мастери, өзгермейді. Неге оқытпайды, өсірмейді. 1935 жылдан істеп келеді. Кешкі техникумда оқиды. Без отрыва, веч. политехникум, тоғыз жыл оқыды, бітіртпейді. Окуға баарында орнында істейтін адам болмай қалады. Кадр, директор, начхеттар жауапты.

18/IX.

Завод пресс-автоматов.

Тов. Гришков Андрей Матвеевич — из Воронежа. Начал с мелких машин — прессов. Развивался по линии новых холодо-высадочных автоматов для производства гаек, болтовых автоматов.

Единственный в Союзе по выпуску фракционных прессов широкого универсального назначения. Завод — головное предприятие по производству этих машин.

Были освоены автоматы, всевозможные автоматы. Прессы для артиллеристов.

Организовано произ-во ковочных машин (две модели). Это все область работы завода. Первые в стране, да и в мире, мы создаем автомат-комбайн. Собрана машина,

скоро пустим. Дальше автомат. линии. Назначение — автомат-комбайн собирает все элементы производства, дает готовые болты. Большой цикл совмещен в одной этой машине.

Один рабочий может обслуживать несколько комбайнов.
Центр. конструкторское бюро.

В процессе производства переработали намного. Будут создаваться строго специализированные автоматы и болты, гайки можно делать в этих автоматах. До 1965 г. — автоматы все будут заменены комбайнами, автоматами.

а) в 1959 г. отправят этот комбайн нового (опытного) образца.

б) в 1960 выпустят до 15 автоматов (сигнальная партия), собирают отзывы, когда они будут в действии.

в) в 1960 — проектировать все семейство. В гамме будет стоять 3—4 модели.

В 1961—62 гг. выпустим все сигнальные партии модели массовым выпуском.

г) в 1963 г. — вся гамма машин в массовом выпуске.

Другое — бездисковые приводы. Производство приводов таких — найти конструктивное решение. Есть варианты проектов.

Из чугунного литья намечено перейти на сварочную технику. Еще одно предположение с этими машинами — железобетонная основа машин — вопрос попутный.

Завод строился для мелких машин, создавался с очень низкой грузоподъемностью.

Строительство в 60 г. з-да не окончено, строится на цементе.

Рабочих всех имеющихся 1800, ИТР — 150.

Для шариков подшипников-шариковые ролики — четыре человека получили Сталинскую премию, во многие страны поставляем машины. Есть отзывы из Китая, из Чехословакии и в газетах.

Шеф-монтаж Сигалов Лев Матвеевич — парторг.

19/IX.

У Юсупова И.Ю.

Ведет беседу с журналистами. Он говорит, дает указания о декаде в связи с поездкой Хрущева.

Указывает объявить декаду ударной, чтобы каждый хлопкороб дал сто кг, привлечены восемьдесят. Каждый кг.

Можно найти таких две-три тонны, обязательство, проект постановления. Он просит составить сейчас же на декадник.

Телефонмен директор совхозбен Исмаиловпен “как дела” деп жақсы сөйлесті. “Ленин” совхозы туралы жақсы, қызық, жалынды сөйледі. Хамракүлдан екі есе артық кісіміз, колхозымыз бар. Шөлді игеру, тасбақадан басқа түк жоқ еді, күн 50° ыстық, шөл...

Қазір пахтаның ашылуы массовый жақсы. Аппақ мақта, кеткің келмейді. Былтыр 1 октябрьге сегіз процент, қазір 18/IX – 21%, Ташкеннен алдамыз.

Облыстан 28 мың адам, Алматы алты мың берді. Декадникте облыс бойынша орта есеппен... Өмірі болмаган... биыл 1 октябрьге ең кемі елу процент болады. Біреуіне қол алысып келіс, жұз процент бер деп, түнде оятады. Ақсақал, орындадым дейсін.

Облыс акпарын азанда алты сағатта білеміз. Жетіде келем қызметке. Ауданда әсіресе мақта соревнованиесі қандай қызу, мұрнынан қан кеткенше істейді. Қазір сөйлеспейді де. Бір-ақ ауыз сөз айтады да, тарта береді, даже премияны да, ағай, кешке алайын деп асыга береді. Прямая оплата – әр кило 40 тиын. Бірінші класс балалары мектепте екі-үш сағат оқи сала самовольно жөнеледі, ақша табады.

Бізде адам аз. Өзбектер әр мақтаның түбіне бір өзбек коя алады. Онда бір адамға жарты гектар, бізде алты гектар. “Правда Востокага” қарап сводка областей санайды. Қашқадария “Сортымыз бір” – самое северное расположено у нас...

22/IX.

Чаяновский район.

Председатель Манасов. Бес совхоз, алты колхоз – негізі мал, егін онша жақсы емес, екі жарым центнерден ғана алған. Орта мектеп “Шаян”, “Байжансай”, “Орловка”, совхоз “Сталин”, “Төрткөл”, “Жамбыл” совхозы.

Шаян мешіті. Қазір көп мәдениет. “Шалдар” мен “Сталин” – ең үлкен совхоздар.

Мал планнан бар түрінен орындалады. Оңтүстікте үш ауданда (Қаратас, Арыс, Шаян) дерпт бар.

Маманов қойши, “Шалдар” совхозында, 1-фермада. Маманов Керімбек 63-те. Екі депутат: 1) Айтуаров Дөңбай. 2) Қалтаев Кемпірбай. Кемшілік – су жетпейді. Шаян сүзы нашар. Жайылым жақсартамыз – жонышқа егеміз.

Астықты сан емес, сапа – жүгері мен күздік. Негізі малға жонышқа егу – ең үлкен ой осы мал үшін. Сарқырамадан канал алдық. Доссан Карабас (жеріне де, еліне де, желіне де) – жер, тау, өлке, арна аты.

“Сталин” совхозы өзіне канал қазды. Үлкен масштабты плотина жаңа. Мәдениет – клуб, монша, радиофикация, “Алғабас” колхозы клуб салды.

Гидростанция екі-үш колхозда бар. Колхоздың орта усадьбасы жарық, “Красная Нива” орта мектеп салды. Таукеев – председатель.

Малдағыларға арнап отарлардың үш қорасын бір жерге салу – движок (электр), радио, үш автоклуб (магнитофон), қызыл бүрыш, монша. Құрылыш материалы бәрін, бәрін шешеді, ағаш, шифр, темір дегенді артық ала алмаймыз. Ақша жібереміз, қайтып келеді. Жергілікті материал не істейді, бірақ жабары жок.

Құмда екі жарым, үш ай – март, апрель, биыл жазда да тыылылған жок. Интrotоксомия – жыбырлауық. Дәрігер – Москвадан профессор да келді.

Отгонда медпункт бар, отделениеде, бар совхоздарда, колхозда бар. Қызыл отау екеу еді, қазір біреуін қысқартты.

Жол, пейзаж, сулар, көріністер, алыс таулар, жондалалар.

38 типовой үй салдық. Водопровод салмақты. Биыл телефон болады. Сарбасқұдық – госфонд штаб, сонда қызыл отау, рация. Печать екі күннен кейін барып тұрады. Қызыл отау библиотеканы қоржынға салып алып барады. Қыста күльтбригада барып тұрады. Әр совхозда самодеятельность.

22/IX.

Ферма совхоза “Алғабас”. Қойшы Қасымбеков Біліспек, Аманқұл – Керей. Баласы үшеу, үлкені Рысбек, Рысқан, Сәүле және екіқабат. Өзі жетіжылдық оқыған, күйеуі де жетіжылдық оқыған. Құмда ортадан аспа ошақ, газет анданда, газетке биыл жазылмаған, радиода батарея жок.

Сағат 11. 22/IX. “Алғабас” колхозы бес колхоздан құрылған.

Карабасов Жұма – бүрын райком хатшысы болған. Колхозға осымен екі рет келді.

Почвенная зараза осы ауданда бар. Жыбырлауық, ішек іріп кетеді, отравление. Қаратаста, бізде бар, бұл ауру кейінгі

төрт-бес жылдан бері қүшейе түсті. Бұрын “ылаң” деп аталған. Арқа, Сарысу білмейді. Бұрын тек көктемде болушы еді, қазір күзде де үдең барады, қазір жудә көбейіп барады.

Қыс қой Мойынқұмға барады. Клуб салынып жатыр, биыл монша салынды. Бір бастауыш мектеп, келесі жылы жетіжылдық салынады. Медпункт бар, екі фельдшер. Жақында больницаға осы үйді бермекпіз.

Жер.

Алға бет саласы, Кіші Шаян-су, Үлкен Шаян. Кіші Шаян жолда, біз келген “Мұзбел” жоғарырақ. “Шыбықбел” таудың үсті егіс еккен, түйемен жетелеп шығып, түсіп жүретін.

Ссуда беріліп, малшылар, колхозшылар үшін үйлер салынып, тастан қора салып, шифрмен жабу бар. Алты қора малға да, адамға да тастан салынып жатыр.

Тас гараж. Ылғи шаң, боран тұрады. “Алғабас” совхозының жетіжылдық мектебі жақсы. Кітап сататын ларек бар. Кітапты, Шаян ауданында жоқ романдарды Шымкенттен аламыз. Алты томдық та жеткен жоқ. Төрт жазушының да томдықтары да түгел келген жоқ.

Книготорг төуір, потребсоюз әкелмейді, кітапты үгіттеу жоқ, бар жерде өтеді. “Кр. Нива” колхозы. Гл. ветврач Макұлбаев Алматыда 1958 жылы бітірген. Өз колхозына келген. “Сталин” совхозы рентабельный совхоз, Союзная премия алған. “Кр. Нива” ең үлкен, тоғыз колхоздан құралған, “Алғабас” ең нашары. Биыл бір млн сом құрылыш жасадық, тас қоралар. Тастан гараж, мастерская салмақпыз. Мамандарға он шақты үй салып жатырмыз.

Жерлер: Жыланды, Қектас, Балық, жолда “Түркістан” совхозы. Жұма, Мұхлиса шығарып салды. Кешкі жүріс, кешкі шағы, Қекбас өлкесі.

Тұнгі адасу... Қойшы отары, егіндік жермен селкілдеу, адасу, Темірқазық төрт тарапта. Экспедиция (геолог. партиялар) “Жданов” бөлімі “Жайылма” совхозынан. Альста ай астында “Байқадамның” оты (Сарысу).

Тұн ортасында Бабатұкті Шашты Әзіз моласының қасымен жүріп, тағы адаса-адаса кеп, ақыры “Құмкент” совхозын таптық. Қондық.

23/IX.

Совхоз “Құмкент”. Директор Уәйда, әйелі жас, көркем, үй жақсы.

Қой қаракөл, биыл тазартып алған, қоспа түрлерден арылтқан. Орталық усадьбада екі жарым мың адам. Үш жыл болған орнаганына. Пәтерді жана (екі күн бұрын) алған, бес бөлме. Таңертең қозы сойғызып тастапты. Бұнда кешегі Шаян (Алғабас) желі жоқ. Ол туралы Мұхлиса айтқаны қызық. Өзі отты, жаны сергек, сезімтал – жол бойы қой мен малды қырымнан шалады. Партия ісінен бұны көп, тез көрем дейді. “Бір қойың мың болған, мың қойың бір болған, желіңнен, жеріңнен, еліңнен” деген. Бір әйел айтқан аңыз.

Аңыздар – Келіншектау, Бабата, Құмкент.

Берденов Кенжегұл – сельсовет, 52-де... Құмкент шаһары Құмғарша (Құмқарша) деген патша болған. Моңғол елі шабуылдан, Қызылордаға ауган екен. Сыр бойы. Бұл өлке екі жуз жыл бос қалған... Шабуыл Шыңғыс, Бати заманында болған. Кейін Сарттай төре кеп орнаған, мекен салған, кәсіп: мал, жатағы – қауын, жүгері. Құмқарша қалмақ алдыңғыны жойып, жана ел жасаған. Қорғалы Әуезханды осында алып қашқан дейді. Бұларды қасаптан алып қашқан.

Дарқұрган – Қызылқөл қасында шошақ төбе, сонда дар болған. Атамыздың атасы Тілеу он жеті адам (Шалекен) кеп осында орнаған. Бұл жер онда түлей шенгел (Тілеу Сіргелі, Шалдар). Алғаш орнағанда жабайы аңдан қауіп болған, орман, теніз, жолбарыс та болған. Дария – Едігенің өзені (қазір Шашты Әзіз), сұзы. Осы су, Талас сұзы, Асы сұзы Қаракөлге құяды.

Қазықан әңгімесі. Едігенің әкесі Бабатұкті емес... Осының батасынан туған дейді.

Жұт... (қоян жылы) қар қалың болады. Қөктемде көк шықпайды. Суық жел шығыстан. Тағы ауыр жыл – март, февральда құмнан тау бөктерлеп келген малды жел, аяз басып, қар, боран басып қалған, мал ғана емес, адам, ауылды да көшпе (жылжыма қар) басып қалады. Осы жерде мың бес жуз үй болған. Бір мыңында мал болған. “Жылы бұлақ” болысы көбісі Сіргелі, Төре, Төленгіт, Есеншора. Қарақасқа атты Қамбар, Үсіктас, Қарасу, көлдер: Ақжар, Қаракөл осы Қамбар жері дейді.

Үш жұз осы Созақтан тараған дейді. Ұлы жұз, Тама (Кіші жұз), Қоңырат, Тарақты (Орта жұз). Осында Қөкмұрын – екі төбе, сонда көп ру танбасы бар. “Таңбалы” деген таста.

Байқадам аты – Саудакент, ескі қала (Созақ оқиғасында

Байқадам өлген, аты содан). Ысты мың үй, бір болыс Жылыбұлақта болған, ұсақтағандаға бір болыс болған.

Жыбырлауық – секіртпе дейді. Ылан әмес, ыланда мал қалмайды. Секіртпе Тасты, Жуантөбеде жоқ. “Калинин”, “Сталин” участесіндегі ғана бар...

Өзімше, Тастыда болмайтыны соры көп, ашы шөп көп. Жастайынан қозы үйренеді. Содан алған малымыз өлмейді. Ауру шөптен. Өлтіретін шөп апрельден басталады, июньге дейін солай. Кейін күн ысығанда өлтірмейді. Сол шөп топыраққа байланысты. “Топалаңдан көшкен құтылады” деген, біз көшіп те көрдік – болмай жүр. Кей жыл далада да, кей жыл тау баурайында да алдымен аналық қой кетеді, бойдақ сирек өледі. Қазірде де төрт маусымға бөліп жүрді, солай пайдаланады. Жайлау – Қаратая, Қосегенің көк жоны, қыс Мойынқұм, қүзеу Кемержиек құм шеті, қүйек алады. Қоқтемде тау бауыры (сұық пен жылының арасында), құзде құмға жақын кіре берісте отырады. Бұнда төрт маусымның төрт өлкесі бар. Жайылмыс бай.

Құм қүйқалы, екі ортада жүздеген көл жатыр (Қарақол дейді). Талас, Асы құяды, Сарысуды біз де пайдаланамыз. Қызылқұм – көшпелі құм. Бұнда тұрақты – шақат, шабыр...

Ерек, жусан, сексеул, жүзген, қандым, қоянсүйек, ебелек, селеу, көде, түйекарын, құртташаш, жаужұмыр (адам үгіп жейді). Айтыста Мәделі Ақпамбетпен айтысқанда айтқан:

Жаужұмыры құмғандай,
Жау көнілің тынғандай.
Осындај жерді жамандап,
Неден болдың ку мандай.
Жуасы бар таяқтай,
Әр бұтаның түбінде
Еті жатыр табақтай (қоян).
Қекшекұм деген жерім бар (Ушкөкше),
Жуасы бар таяқтай.
Қаратая деген жерім бар,
Алмасы бар аяқтай.
Осындај жерді жамандап,
Атаңа нәлет Ақпамбет,
Ақылың сенің қаяқтай.

Коммунист қарт шабан Үмбетов Асқар “Амангелді” колхозында. Мақта жаққа “Ильичке” кетіп, көп жүріп келген. Бір отар қозы алыш бақты. Ертең, аргы күн боран – екі түйесі бар, көше береді, “тұс көрдім” дейді.

Бақтаев (жас) бірінші рет тұсақ бақты. Өлім болған жоқ. Көмек жіберіп алды Искаков.

Бау шарбакқа кірісіп жатырмыз. Жиырма бес мың шығарып ек, көктем подводить етті. Көше сайын тал бар, жузім ектік. Мектеп 10 жылдық. Директор Рустемов (тілші). Кабинеттер бөрі бір жерде. Мастерская, ручной труд енді болмақ (екі смена).

Кітап саны – 1648 разрознен. томов, екі полка орыс, екі полка қазақ кітабы. Совхоз орталығын көрдік – магазин, клуб (ескі), кітап сауда... больница, қазақ дәрігерлер. Жаңа үй сълаушылар: шофер үйі – қазақ. Алжанов Амантай, малшы Айтбаев Әуез – үйлері жақсы.

3/X.

Жол оңтүстік аудандарға қарай беттеді. Бүгін Ташкенді басып Мақтааралға бармақпыз.

“Ұшінші Интернационал” колхозы.

Бастығы Садық Алтынбеков. Колхоз 30 сентябрьде облыста бірінші бол жұз процент поставканы толтырған. Ендігісі обязательства. Бұдан кейін бітіргенде “Коммуна” (Түркістанда). Қазірде 8 миллион аса доход кіргізіп отырмыз, бітірген және үш миллиондай енгіземіз. Қысып құшақтап, айналайын, жаныммен құттықтаймын деді.

Көмекке технология институтының 265 баласы келді. Жақсы істейді. Алты машина істейді, екі жұз тонна жиды. Ауыспалы қызыл ту бұнда болып, қазір кеткен. Технология институты ту алған.

Алтынбеков Әрісбай, Тасамбаев бірінші хатшы, герой, аты – Егемқұл.

Жұмыскері 558. Былтыр доход 1,5 миллиондай, онда күніне қырық сомнан беріп ек. Былтыр он жеті сомнан бердік, биыл жиырма, жиырма бес сомнан деген ой бар, доход 13 миллионға бару керек. Обязат. жоқ, енді мың тонна откіземіз, оның сомасы кейін қосылады, огород та бар.

1956 жылы сексен бес мың сомнан алған шаруа болды. Елу-алпыс мыңды биыл да алуға мүмкін. Бізде шабандар жиырма бес-отыз мың алады.

Брошюра Алтынбеков 1957 ж. (Әбіште кітап). Бұнда істегеніме алты жыл, бұрын ылғи парторг болдым. Бастық Герой Соц. Труда. 57 ж. мен “Ленин” орденін алдым. Көбі неміс, корей, жетпістей орыс, сексен үй өзбек, қазақ. Қөп ел тыңға 1950 жылы кеп орнаған.

Летний клуб, зимний клуб, суттен бірінші орын. Мектеп онжылдық. 4 класқа дейін қазақша, арғы бәрі орысша. Бар мастер механизатор, өзімізден үш тракторды жер тегістеуге қойдық, техника болса да планировка жүргіздік – тегістеу ісіміз бульдозер орнына ішкі мұмкіншілікті пайдалану. Бар машинаны сатып алса да, түк қарызы жоқ, құтылған.

Неделимый фондқа механич. мастерской жасаймыз, биыл мектепке жатақхана жасау ойда бар. Шабандарға үй салуға көмек құшті. Қыстайтын жеріне үй салып береміз. Бар үйде жүзім, телевизор, велосипед, мотоциклсыз үй жоқ, автомашиналары бар, электростанция, радиоузел бәрі бар, немістер орысша сейлейді, қазақша сейлейді. Қазақ, өзбек қыздарын киноға келтіре алмаймыз. Қалыңмал жоқ, бірақ онсыз әсте қыз бермейді. Қызды ата-ана еркінсіз ала алмайды. Отыз мың берсең аласын деген әкесі. Аудан жігітті Қызылқұмнан ала алмай қойды. Сельсовет бастықтары өздері үйлестіреді кейде. 27–28–29 жылдар мен судья болдым. Әйелді әсте көрмейтүғым. Осында қазір қайта көрінеді.

Садық Алтынбеков: жазушыларға счет айтады. Неге көзден жас шығармайды. Кісіні тартатын етпей ме? Абайдың сөзі шекер фой, аз айтады, бірақ халық айтады, оған тен дүние бар ма?

Колхоздың Дворец культуры (960 мың), драмкружок, горовой, танцевальный, бильярд, парткабинет, репетиц., курильн. залы, хороший читальный зал. Көшелерде ат жоқ, линиялар, номерлер, он бес мың сом кітабы.

Бердалиев Мұхтар – сушки, Исаев Жанақ – сушки, Генш Карл – комбайнер, тракторист, Кенжебаев Исақ – комбайнер, Бепиле Гертруда – сборщица, Ваймер Гермина – сборщица, Альба Мария – бригадир сборщиков. Эр бригаданың газеттері – “За хлопок” екі дана – полевой стандарт. Колхоз – один из лучших.

Қазақ кітаптары көп. Сельсовет кітаптарын осында аламыз. Детсад, детясли бар – жаңа екі этаж үй салдырып жатырмыз. Колхозшылар усадьбада виноград, фруктовый

сад, қалғанына овош, пияз, бұрыш, помидор, жері он бес сотых – қазақ семьялары да солай. Қырық гектар колхоз жүзімі – одан вино жасаймыз, өзіміз столовое вино – былтыр алпыс тонна вино жасап, төрт жұз мың доход алдық. Былтыр комбинатты сатып алып еді, ақшамызды тез, түгел бермей жүр. “Белое столовое” – десертное, сухое. Выжимка аппаратымыз бар – Кавказдан келген немістер жасайды. Заводымыз жоқ. Аудан бойынша сексен бес мың центнер ең жоғары норма, соны беріп отырған біз ғана, сонымен ең алдымен бітірдік. Бүгін бізben таласып келе жатқан тек “Заря коммунизма”.

Ең алғаш Бетпаққа келгенге тоғыз жыл болды. Онда Жетісай МТС-і дейтін. Қазір Жетісай участке. Бұрын “Абай” колхозы алда еді – геройлар берген, ол колхоз қалып қойған – қазақ колхозы.

Садық: колхоз жақсы болу үшін бала-шага қамын ойлайтын гуманный адам керек. Ұятыз адам кіреді, өз қамын ғана ойлайды да, жейді. Завмаг кім, завсклад кім болады деңізші – бәрі шапанын тастан жүгірер еді. Растрата құртады. Ұяты бар тым құрыса екі адам отырса колхоз жаман болмайды. Халыққа жаңы ашитын адам ең бірінші керек жан. Мен тұра айтам, сол үшін көп құғын көргем. “Арыс” совхозын жегендермен құресіп, бір жарым жыл жаяу қаңғып қалдым. Мен содан мұнда келіп, медаль, орден, атақ алдым. Оның бәрін соттап, айдал жүртты жегендер. Осында жеті колхоз үйлерін мен салдым. Жетісайдығы жеті колхоздың строит. участогы болды, “Казпереслен” стройтрест еді – жеті колхоз.

“Путь коммунизма”, “Абай”, “Жданов”, “Қызылту” – көбі қосылып кетіпті. “Шверник”, “Кр. Луч.” (алты колхоз), алты-жеті участок қосылып кетісті.

К-3 “Сталинский путь”.

Токарев председатель, кандидат наук. Елизаров пом. бухгалтера. 340 хоз-в. 29 центнера... об. Сегодня 95%. Своих людей 640. На помощь приехало 597. Шины 29,30.

Масложир – А-Атин. техникум 223.

Доход – 58. $8\frac{1}{2}$... 857 млн... $8\frac{1}{2}$. 100% по первому сорту сдаем. Планируем 9 млн...

Сбор машиной – Морозов в 14-ой бригаде. Бригадир Ефремов.

Член ЦК. У Морозова 95 тонн. (при норме 45 т, бір маусымда) — обязат. 125 т у Морозова на этот год. Машин — 10, свои.

Здесь, этот к-з лучше всех пользуется машинами. Еще коцедан, с обоих — 85 т.

Школа 7 классов — казахи, узбеки, русские, немцы, 50% казахи.

К-з с 1950 г., в основном с 1951 г. Дворец культуры строится.

Мақта даласында мынау үстіне жұқ артқан мәшинесін көрдік.

Тов. Морозов Влад-р Иосифович, 32 г. с 1956 г. Раньше на экскаваторе, шофером. Второй год на этой машине СХС — 1-2 (Ташсельмаш); ХВ — 1-2. СХМ — 48 — М., СХМ — 48, ХВС — 1-2. Краутер Иоганн СХМ — 48 — М. Костенко Виктор Афан. ХВС — 48. Тищенко Ник. Петрович с 1953. При 45-125 — уже 102 — хлопок.

Ефремов — спасибо машинам. Алек-др Васильев десятый год работает. С га — 29 ц. Обяз. 36. Сейчас с га 25 сданного с машин... На подборку сегодня первый раз дали на помощь — нигде блат так не силен.

Подручный сбор отдают, большинство машин стоят. Мақта екінші жинау қалінде де қалып жатыр.

К-з “Заря коммунизма”.

Предс. Кан. депутат с 52 г. Парл. организац. Тұрсынбаев. Қазағы көбірек — 30%.

Хоз. 700, 58 доход с 42,5 цент. 11 миллион. 19 млн ныне два. Ныне объединило маломощн. “Коммунизм” с 300 хоз. Мы взяли... Раньше корейцы, казахи были в “Коммунизме”, были таджики, узбеки, казахи. Руковод. пересадили — крали...

Сборочн. — 13 разных марок, новых две, двухрядный сбор 115 т, обяз. 125. Сейчас у него 115. Тянь Павел, у него теперь второй сбор. По колхозу 95%, не смешивая сеются, завтра рапортуют.

Ударная декада по инициативе этого к-за по плану 32, завтра 32 даем. В среднем с га 37 предполагаем. Площадь 1451 га, хозяйств — 700, три километра между ними. Одна десятилетка. В “Коммунизме” средняя, клуб зимний, летний. Для привлеченных клуб, их 960. В Тулькубасе 500, Сайрамск. р-н 160.

Фрукты вымерзли, виноград 15 г. Тутовые по арыкам. Овец 4800, рогат. 400 голов, лошадей 200, свиней 500. Автомашин 20 бортовых, тракторов – 45. Дохода нет, зимой дороги не проезжие, от машин отказались. Продали многие. Ни у одного не осталось. Больница 15 коек, врач из А-Аты. Кружки муз., драмат., библиотека, средняя.

Думаем дать по этому участку 45 ... потому 37 средн. 760 га дает в среднем 45. По урожайности с 50 г. по области, с 56 г. по области первое место наше. Но мы объединились (III Интерна-л, 42 т.) Сбор ручной основной.

Раньше машин. сбор. Практиковал ремонт машин – плохо. Поля плохо подготовл. Мун – 94 т. Тэн Лев – 90 т. Новая марка. Казах водитель Мауленов, новая машина 65 т сбора.

Корейцев – 220, казахов – 260, тадж., узбеки – 220. Школа на казахском, русском.

Чабанов 118 семей. Зимой домики, дети здесь... В вуз не пошли, ученики 3 выпусксов. Гостиница тәүір.

“Ленин” совхозы.

1925 декабрь. Арық қазып, кетпен шаптық. Тұркістаннан келген, Гурьев – Мақат, нефтяник. 1922. 1906 ж. туған.

25 жыл Пахтааралда істедік. 29-ға дейін сушы, кетпенші. Жер землекоп. 29-дан бригадир, Ильич болімінде бес-алты жыл. 37 жылы. Коминтерн отд. начальник болған. 39-ға дейін. 39-дан орынбасар (Армия 41–46-жылға дейін). Кейін тағы зам. 49 ж. Киров аудан, тың совхозда алты жыл. “Отыз жылдық” 54 ж. күзінде окуға екі жылға жіберді. 1956 ж. оку бітіріп, осында жіберді.

Келгенде айдала. 1956 ж. күзінде келдік. 57 жазында құрылыш бастадық. Бір жарым мың жер айдадық. 1957 ж. бір гана колхоз “Путь Ильича” қосылды.

1958 ж. – 2800. 1959 ж. – 4 мың га. 1960 ж. – 5 мың, 1961 ж. – 6 мың сом, 1965 жыл севооборот – 8 полный. Қазір отделение. 57 ж. әйелдер үш бөлім. Қазір үш бөлім, енді біреу қалды. Бар жаны 6 мың. 1500 еңбек. Оқытушы, дәрігер 100 алады. Биылдан бастап доход 2 миллион береміз, биылдан басталды. Бұғынгे 74 проц. бітірдік.

Сборда 40 машина 1800 тонна, алды 90 тоннаға барған.

Оскар Заяц – 90, Вагнер – 80, Громовой – 80, казак Тұрганов – 60.

Школ-интернат 520 балаға екі тілде. Больница салынып жатыр, 50 койка. Қазір 7, 10 жылдықтар бар. Библиотека 3. Үлкенінде 7-8 мың кітап. 120 га бау, виноград-жүзім алды. Землеройная машиналар бар, бірақ аз.

Кавказдан, Әзіrbайжан, Армян, Сибирьден, Америкадан келген. Батыс Россиядан 70-80 семья. 5 отделение қазақтар. Түйекеш Түркіменстаннан, өсіреле осында кеп жатыр. Лыгот алу керек, 20 мың сом саудада.

Құрылыс материалы жоқ. Ағаш, шифер жоқ, стена бар, жабу жоқ жұмыскерлерге, переселен упр-сі алып тастаған. 5 артезианский, алтыншыны қазып жатыр. Электроразведкамен тапты.

Бұнда линзевой (бөлек-бөлек жерасты сұзы), линзевое зам... Алды 1242, арты 8 метр.

Мектептер үш тілде. Орыс, қазақ – бірдей, 50 проц. “Голостепстрой” – өзбек пен біздікі бірдей. Столовый, школ, клуб бәрі бірдей.

Ағашты ертеден, 57 жылдан вагончик, тұрғын үй салмай тұрып еге берген. Біз 20 миллиондай салдық, енді 90 миллион жұмсаймыз, 65 жылға дейін солай. Сонда совхоз 18-20 мың тонна бірінші жылда, содан ары 30 мыңға дейін тарта береміз. Мақтаарап 17 мың береді. Бұл озады.

Үйлерін салуда көп көмектестім (Трест по освоению Голод. степи). Книги новые купим на три тысячи. На узбекском нет. Гостиница жақсы, монша номері бар. Елу кісілік общий. Пекарня екі мың кісіні асырайды. Электромешалкасы да бар. Клуб қыстық, жаздық – жақсы. Детясли салынып жатыр екі этаж. Көмекші келгендеге төрт жүз кісілік общежитие. Школа, тутовник бар. Поселка ішіндегі көшениң көбі шоссе, өздері салған. Поселокты айнала ағаш бақтар, жеке виноградник, питомник салынған. Екі колхоз бірігіп кеткен. Колхоз айнала декоративный ағаштар, водокачка...

4/X.

“Путь коммунизма” колхозы.

Кенсе жақсы. Адам жоқ, бәрі істе, далада кішкене парк (скульптураалар бар). Бастық (кореец) Хван – Герой Труда, Талдықорғаннан келген. Қазір кореец аз, көпшілігі неміс, тәжік (“Ждановта” тәжік). Қазақ қырық үй. Үй саны үш жүз алпыс, “Ждановты” косқанда сегіз жүздей. “Ждановтың” көбі тәжік, қазақ бес-алты үй.

Үлкен парк – скульптуралы бассейн жақсы. Клуб үлкен. Колхоздарда қазақ колхоздары – “Абай”, “Қызылту”, “Амангелді”, “Победа”, “Заря коммунизма”, “Тельман”.

Шымкенттен келген коллектив пресс-автомат заводына ренштері бар, еріккен – мақта жоқ дейді.

Тұтқабай Тұрсынбаев, Айсұлудың отауы, жасауы (Айсұлу отауы): терме алаша, түйген шашак, боғжама, сөнді салбыраған шашақтары бар. Шаукер нәрсені орайды, бетін жабады. Қыжым көрпе, масаты үстіне барқыт қоржын, қолдорба, боғжама тамақшалар. Ракы жастық, жозы көрпе, айнақап, қолдорба, әбдіре, сандық, жағылан былғарыдан ойып, көк сағасыз салып жасайды. Мұнда, сандық жүкаяқ бәрі оятын қаңылтыр. Жер жастық көп, ат көрпе, құс мамықтың үстіне салады (мамық – құс төсек). Бір қазақ бір қазаққа – мамықты матрас орнына жұмсалатын пух деп түсіндірген.

5/Х.

Совхоз “Мақталы”, 1957 г.

На полгода мы младше “Ленина”, с марта 1957 г. Мороз Иван Константинович. Кенжебеков Алим – парторг 6-отделения.

Насел. 3. Семей 780. Рабоч., служ. 980. Первое вниман. жилье 80%, 15 тыс. кв. метр. На этот год 14 м. Освоено 11 млн. На семилетку – стр-во 132 м. До 65 года. 36 млн за эти года освоили. Хлопка $1\frac{1}{2}$ т. Это хотим дать в 1963 г.

В этом году 2600 га, в прошлом 2000. В первом году 600 га сеяли. Сейчас сдам 2900 т от годов. плана 74%. План думаем выполнить 4900 тыс. тонн.

Стр-во двух, одноквартирные дома, 230 инд-ных домов строим сами, 35% стоимости этих домов берет на себя гос-во.

Отгон в песках. Клуб, школы 3, семилетка, 2 нач., фундамент школы-интерната строим, закончим в 1962 г. на 520.

Больница на 50 коек будет. Сейчас на 20 коек. Больничн. городок спроектирован, хлопкозавод. Высадили более миллиона кустов. В 65 году 5800 га будет у нас. Намечает выполнить в 63 году.

На переселенческое строительство с материалами республику леспром. подводит. Особенно плохо с новым шестым отделением.

8 скважин – 1 одна точка 6 отд. На 270 метров. Хорошая вода, остальные 5 – все дают соленую до 450 метров, пусть 1000-1500 метров глубина.

Мы сами организуем набор по местам. Казахс. села из Уз-на, Таджик-на, Туркмен-на.

Прислали цыган из переселенч. Все ушли. Страй-во не удовлетворяет. Сады виноград. 18 га, садов – 44 га. На отделен. семей 150, на 6-ом 118.

Машин хлопкоубор. 30 есть и новая марка. Вчера сдали 4%. Район – 11-го, мы думаем 13-го.

Правда открытое было ныне дружное, помогают полторы тысячи. Орошаемых земель всей 11 тыс. га., всего 13 тыс. га. Пекарня, столовая, баня и др., есть детясли. Озеро, своя рыба.

С-з им. “20 партсъезда”.

С-з “Кирова” виноградно-винодельческий совхоз. С 1944 г., первая посадка с 46 г. С 48 г. – вино 400 тыс. декалитров, т. е. 4 миллиона литров вина. Будем готовить вина. Сорта вина: “Казахстан қагор”, “Казахское целинное” – десертное крепкое, 16–20° сахара, получили большую золотую медаль в Белграде в 1957 г. Сухие не выпускаем. Есть вино “Кзылкум”, “Олеатика”, мускат розовый, портвейн 12-й, 14-й. “Юмалак” – яйцеобразный виноград, виноделы новые. Молчанов Алексей Иванович сам винодел и “Казахское целинное” – его работа. Он кончал политехнический институт, факультет технологии виноделия. Теперь приняли молодых виноделов.

Завод первичного виноделия, виноматериалы даем в Алма-Ату, Караганду, Усть-Каменогорск, Семипалатинск. Заводы вторичного виноделия – Алма-Атинский завод марочных вин берут виноматериалы, получают от нас. Они в бутылки разливают, из виноматериала делают уже вино.

Кролик. ферма. Коллектив восемьсот человек, распределяются – на виноградники с/х. В сезон, в пору урожая – 100 – 120 чел. Строительство, автопарк. Три отделения, одна комплексная бригада. За кражу домой судят. Молодые в начале охот., потом...

Вино на выдержке 2 года – для марочных вин. Ординарные вина отправляются в этот же год.

В чанах бродит, потом переливают в бочки (марочное), ординарное – в цистерны.

Десертные вина все крепленые. Сорт красная лоза (эркацители), саперави каберне – сорта, из которых готовим “Казахстан”, “Кзыл-кум”.

Из муската венгерского — готовим мускат... 800 га сейчас, будет 1100 га.

Главный агроном Душин Анатолий Аркадьевич в Казахстане с 53 г., здесь с 58 г. Секретарь Мукатай Журмухаметов, Шакир Қолдаспаев. Облпрофсовет Жарқынбеков Каржаубек, Ипберген Уаисов.

Арыс, Сайран нашар болғандықтан, облыс басшылығы осы аудандарға салмақ салды. Бұл ауданда бес мақта совхозы, төрт мал совхозы, бір винсовхоз.

5 октябрь күні Шәкірдің үйіне қондық. Аудан мақтадан отыз бес мың тонна, план отыз мың еді. Мұқатай айтуынша, бұнда елу мың жан бар. Соның қоғи, алпыс проценті қазақ. Ильичев ауданында мың қазақ. Бесінші октябрь күні күндіз бірінші жауын басылды, жел түрді, салқын түсті. Мақтаға қылқылдан есепке таласа түсіп отырған шақ та өте жайсыз. Бұл аудан бесінші күні кешке Ильичтен озып шыққан. Ол аудан бүгін шулап жатыр, не қып Кировтан қалып қойдық деп шулайды...

Кировтың алдында әзір облыс бойынша тек Түркістан, бірақ кеше бесі күні онда жауын жауыпты — сонымен олар отырып қалуға мүмкін. Ол аудан жылда сүйтеді. Әуелі алға шыға келеді де, кейін тоқтап, кейінде қалатын әдеті деседі. Бір хабар: Созақта біз кеткен соң басшылықтың біраз адамы ауысыпты. Ауыстырған обком хатшысы. Ауданда жік шығарған (негіzsіз жік), ұсақ талас, бас араздық, бәсекеге кірген. Орнынан екінші хатшы мен аудан бастығы, исполнком бастығы алынған. Біз бүгін исполнком орнына Сары Елбергеновты көрдік... Ол, тағы екі бастық Ленгер ауданнан мақта жинаушы өз адамдарын басқару үшін келген.

“Шымқорған” совхозында Шақабаев Әзімхан деген шабан бар. Үйі киіз, үй іші қып қызыл көрпе плюш, Беляев барды. Жолда сұрады — овоши не употребляете деп қояды.

Кім тұрады деп сұрапты, бес-алты адам екенсіндер бір бөлмеде, үлкейтіп екі бөлме етсе болмай ма, ойласпайсындар ма? Жасауын жақсы-ақ... Қыс үй салып беріндер... Киіз үй өзі де үй емес. Промартельдар жасайды. Шопандарды облыстық совещаниеге апарып, секретарь обкомға лақтырған. Суды Қараөзекте қауғамен тартады, отыз метрдей. Түйемен, қауғамен тарту азап. Садриддин жазғанын оқыдым дейді. Серіз жұз жыл бұрын болған. Обл. партконференциясында айттым. Фылым аудандарына арнап айттым.

Шабанды бухгалтердің алдағ жеуі – алдыңғы жылы басын санап алып ен (счеты), былтыр саулығын санап алдың, биыл мынау төртеуін ойдағы дейсің, қайдан алғансыз дейді.

Таңертең алтыншы октябрьде, алтыда атқа қондық.

6/Х.

Облыс ақпараты:

Ильич – 82,73. Киров – 83, 31. Түркістан – 85,44. Сайрам – 33, ең артта. Ташкент облысы 54, артта.

Ильич ауданы, “Амангелді” колхозы. Парторг Мырзалиев Дәүлет 1946 жылдан бері істейді. Бұнда Усманов Әлкен осы колхозда 20 жыл істеген, зор еңбек еткен.

Колхозда клуб екі этаж, кітапхана отыз мың кітап, биыл сегіз мың кітап алған. Больница, тубдиспансер отыз бес койка... Шаруа – мақта, мал. Үйлер екі тип – кейі үш бөлме, кейі бес-алты. Көрпе оннан отызға дейін. Он шакты мотоцикл, өзге машиналарды сатып жіберді. Жұзім қазақ үйлерінде де тегіс бар. Жоғарғы дәрежелі білім алған отыз екі жас бар – бәрі осы колхозда тұган, агроном, зоотехник, инженер, врач, сестралар. 10 жылдықты Ильичев, Кировта бітіреді. Биыл 14 бала бітірді, 6-уы вуздарға барып түсті. Үйінде кітапханасы бар колхозшылар бар – үйде телевизор, приемник, малдағылар батареялар. Радиоузел, кружоктар, духовой оркестр. Он сегіз мыңға полный комплект сатып алғамыз. Қазақша оркестр, концерт поселкада қояды. Әлкен окудағыларды өзі Ташкен, Алматы, Москвадағысын бәрін айналдырып, қайтып кел дейді екен... Бір барғанда колхоздан бес балаға Алматыда үш сомнан беріп қайтқан. Жиырма шляпа сатып әкеп берген передовиктерге.

Бұл жер тұзданып кеткен, бұнда мақта шықпайды деп қойған. 54–55-жылдан жерді бұзады. Зимний поливпен, дренажбен түзеп, 1956 ж. рекордный урожай алды. Әлкен еңбегі алды. Суды шаюды 51-жылдан бастаған, ең алғаш 40-жылы Арыс, Шаян, Қаратастан келгеміз. Әлкен Шаян ауданынан келген... Еңбек Ері, депутат Верховного Совета Союза еді, соңғы сайлауда бір-ақ қатынасып, қаза болды. 54 жасында рак печени болды, бір жыл ауырды. Аса шешен болатын, өмірі жалшылықты, қыындықты көп көрген.

Айменов Талқы – бастық. ВПШ-ні бітіріп келген. Бұрын Тұлкібастағы райисполком – бұнда үлкен колхоз деп

жіберген. 1956 жылға дейін арлы колхоз болған, әр колхоз бригада. Бұрынғы “Маяковский” колхозы орталық боп қалыпты. Төрт-бес тонна беретін қарт колхозшыға көмек арызы бойынша жәрдем фондыдан береді.

“Коммунизм” колхозы өте жақсы, көмек береді. Мысалы, 15 жылдан аса істеген колхозшыға үш жұз елу еңбеккүн беріледі.

Мал адамдары құмда, сырда, тогай бойында, үйлер (қыска) жылда салынады. Мектеп жетіжылдық еki участка. Құмдағыға биыл салдық... Қызыл отау бар (кр. уголок). Монша жоқ, дүш бар бір жерде. 1958 ж. доход он төрт млн (мақта орта болған), биыл он алты млн-ға жоспарладық. Бір жарым млн-ға техника сатып алдық.

Күрделі құрылыш – телятник, школ, он екі үй малшыға. Күрделі ремонт, машина ремонтты, асыл тұқымды мал сатып алу, жол колхозаралық.

Малдарға ақша, қосымша мал да беріледі. Аға шопан Усентаев Қалмырза қырық қозы алды (қосымша ақысы). Қосымша ақы (он бес центнерден алса, гектарына сонда алатын). 1958 жылдан бастап қосымшаны алу доғарылды.

Биыл разряд бойынша 24 сомнан алады. 500-560 сом. Қазіргі орта айлық, орта есеп бір істеушіге...20 сом.

“Коммунизм” колхозы.

1930 ж. келгем. Маңғыстауда туғам 1917 ж. Түрік-менстанға келгеміз. Совет орнады. Әуелі жұмысшы, әскер болдық. 1920 ж. Красноводтан елге бардым, өзі Адай-Тобыш. Ашаршылық 20-жылды, Туркіменстанға шешемді алып келдім. 1930 ж. Жетпісов елу-алпыс үйді көшіріп әкелді, көбі кетіп қалды.

Жайлыйбеков Тәнірберген 61 жаста.

Бірден колхоз құрылышына араластым. Бір жылдық курс оқыдым. Онда Жетісайда тұқ жоқ, қарақүйрек, киік. Бұл жерде ел бар еді – егінші, жеке мақташылар. 1933 ж. “Прогресс” колхозына келдім. “Диқан” колхозы онда 8 жыл. 41-жылдан бері осында бастық болдым. Содан бері осында. Кейін бұған “Жантаксай” колхозы.

“Қызыл күншығыс”.

Искандеров Тәкене 11 күні бітірініз деп отырмыз. 15-не жұз беріп, бұз кісілердің дегенінен шығамыз гой дейді.

Пахтаарал бір күнде $6 \frac{1}{2}$ берді.

25/IX.

Гектардан план 22 центнер. 28-ге апарармыз. Аудан бұ
кісіден 30 күтеді дейді (Исканд). 10 хлопкоубор. алды 50
тонна жинады. СХМ-48 М. Жақсы, ең жақсы. К-зда 420. 630
жұмыскер. Бір мың школьниктер, колхозшылар (Сыпабек)
жақсы істеп жатыр. Қой 15 мың, бәрінен құтылдық.
Резенкампф “Освоение голодной степи” (диссертация) 1927
г. Американец, инженер – Дэвис.

7/X.

“Пахтааралдың” “Дзержинский” (алтыншы) бөлімшесінде
кондық. Таңертең өлкені араладық. Жер бұнда бас арық,
омон, отвод, қартага бөлінеді. Карта 8-9-10 га болады.
Бұнда трубочный полив. “Пахтааралда” Тоқжігітов Мамық,
Нұрмағанбет Есентаев екеуі Герой болған 1957 ж. 238 га
жерден трактор полеводч. орнында бірінші боп совхоз
бойынша үйимдастырылған. Өзбек болса өз айғайы тұрсын,
оның радиосының да тамағы қарлығады. Өсімбеков Итбай
сондай көтеретін болса еді. Жаңағы тракторно-полевая
бригада қазір төртінші бригада. Бұндағы мақтаның қасиеті
ылғы бірдей, тұтас тығыз, өсіреле бойы бірдей бол өседі.

Ағашты корчевать еткен. Даля, дала севооборот,
жоңышқаны жылына бес орады. Ең алғаш еккен жылдың
өзінде суару арқылы үш рет орады. Бұл жоңышқа жерді
өндійді.

Бригадирлер: Өсімбеков Итбай, Тоқжігітов Мамық,
Қадырғұлов, Жураев Құлжан (тәжік), Амамуратов Даға
(тәжік), Гусейнов Расул, Сералиев Сағымбай. Агроном
Серғазиев Эбділкім 1955 жылдан істейді. Ташкен СХИ-ді
бітірген. Хлопководство жөнінен инженер-механик с 1936
г. Попов Петр Григорьевич. Грек Богдан Данилов, зав.
мастерской. Бар кадр осындағы с/х техникумынан, екі
факультет – агроном, механизация.

Жұмыста көмекте жүрген КазГУ оқушылары бар екен.
Филфак. балаларын көрдім.

Жалпы совхоз деректері: 5300 га. 18 мың тонна
обязательство. Халқы 14 мың. Аудан 79 мың, халқы 60 проц.
қазақ. 70-75 мың доход.

Союзда мұндай пайдалы шаруа жоқ. 70-75 миллион
доход дегеніміз берген продукция өкіметтен алатын ақшамыз.
Бергенімізді шығарғанымыз, затратасы 52 млн болған...
6-шы отделениеде 500 адам. 80 адам механизацияда, 70 адам

стр-вода, малда 40 адам, қалғаны 30-дай рабочий (отводтарда номерлер), 59-шы номер.

С/х техникум – 405 бала, бұрын 1250 еді, биылғы набор 80%. Бітірген 219 – бәрі механизатор, агроном Талғарға берілді. 120-ның 30-ы агроном, 90-ы механизатор. С/х маманы, трактор, автотехник, механик боп шығады.

Шымкенттен тек 7 адам өзінше келген. Мұхамеджан Балташев – агроном директор. Завуч – инженер-ирригатор Кенжалиев Төлебек Тұрмұхамедович. Өңшең жастарды алдық, Алматыдан, Ставропольден, Саратовтан. Общежитие екі жұз елу студентке. 80 проц. қазақ бәрінен көп, биылғы алғанның жұз баласы қазақ. Осы жерден Ильичев, Мактаарал аудандарынан алынған балалар. 120-ның 90-ы 7 класс бітіріп келген, оны 10-шы класс бітірген балалар. Опытное поле – жер беріледі, сортиспытательный участок. Там выращиваются восемнадцать сортов хлопка, советские сорта. Ташкентская селекционная станция – мировая коллекция. Советские сорта, египетские называем советскими тонковолокнистыми. Сорт “Пахтаарал” 108-сорт, имеет авторов Румшевич, екінші – Ахмет Кошқаров, Ферганская область, в Ташкенте аспирантуру окончил, сам из Жанакургана.

Арман – скороспелый сорт іздеу, табу, іздегенде жұз сегізден іздеген шарт. Осы бөлімде төрт күнде посевті бітірген және Балташев айтуынша, точный квадратно ...мұнда кетпен обработкасы жойылған. Балаларға арықты құту жөнін айтқанда, осы алтыншының өзін үлгі етемін – көрмейсіндер ме, балалар, олар арықтың да бетін сылап-сипап қойған дейім.

Трубочный полив ең үлкен табысымыз. Бас арық – групповой оросительный арық, оқ арық, жүйек, екі жарым-бір жарым сантиметр. Одан оман, оманнан – құнан арық, одан оқ арық, одан жүйекке (междурядке) тарайды, осы оқ арықта трубкалар – су ақырын сыздықтап жәйлап барады, бұл бар совхозда емес, бізде фана – сондықтан бізде прогрессивный метод, өзге бөлімдерде де жоқ. Сондықтан оларда жиyrма тоғыз-отыз, біз болсақ отыз алты-қырық екіге дейін береміз.

Мақта новаторларының шарттары: 1) зябь; 2) сор жер болса, тұзын шаю (промывка); 3) мартта боронование, рыхление (закрытие влаги) ылғалын ұстап қалу үшін; 4) текущая планировка (арық борозда); 5) одан соң посев – под пахоту удобрение, борозданың екі жағынан (сухая подкормка);

6) және подкормка су берер алдында жүйек тілінген соң; 7) су алғаш себуге өзірлегендеге квадратно-гнездовой посев. Біз арықтарды ауыстырып отырамыз. Тополь, верба, карагач, акация, ива, декоративные лигустры; 8) культивация – трактормен түзеу, без кетменя обработка... екінші өсімдік үяға қалдырамыз; 9) шырпу – чеканка, өсуін тоқтату, бойын қысқарту. Бұл июльдің онында болады, биыл (бұрын август еді).

1. Абдуллаева (азербайжан) 350 кг терген. Работница.

2. С/х техникамен Досқалов 250 тереді.

7/Х.

“Сарыағаш” курорты. Көріністері көнілді болса да, олқысы көп, болашағы бәрінен қызығылықты. Корпустар салынып жатыр. Келер жылы 14 миллион берілмек. Көк-көк, өсіресе көгерту, гүлдеу, газондау шарт... үйлер, корпустар салынып жатқан жылдарда көгі отырғызылып өсе беру шарт екен. Суға түстік, әрі гигиеналық, әрі денсаулық сипатын тану үшін шомылдық. “Сарыағаштан” 17 шақырым жүріп отырып, Сарыағаш аудан орталығына келдік. Гостиница, қарсылау – көнілді жақсы... күндіз кешке дейін ас күту, гостиницада да тамақ өзірлеу созалаң болды, ашығып, кешігіп ас іштік. Өсіресе, рахат тамаша кеш Мәкен, Үкан үйлерінде өтті. Тұнгі сағат екіге дейін ән-ән, Абайдың бар әні Мәкеннің аса ашық, таза биік сипатты энергичный даусымен өте қымбат, естен кетпестей шеберлікпен айтылды. Көп жүртқа қосыла да жырлады.

Аудан бастығы: Үлтубай Бейсембаев – хатшы, Хамид Жұсіпов – председатель. Ауданда елу бес мың халық, 70% қазақ. Сарыағаш қаласында 11 мың адам. Бұнда гостиница, аса үлкен Дом культуры салынып жатыр, мектеп аудан орталығында, екі мектеп орысша, қазақша. Жақында Лермонтов, Уәлиханов мектептері. Қапланбекте зооветтехникум – учкомбинат. Винодельческ. виноград. совхоз “Капланбек” (плодоягодный).

8/Х.

Келес ауданы.

“Абай базар” орталық. 31 мың халқы, бес совхоз, қазағы тоқсан процент. Орта мектеп жақсы, жаңа. Больница нашар, елу койка, таз балалар, өте-өте жаман үй. Корей врач, дәрі

жоқ. Бұл ауданды алыстағы орындағы ескермейді. Ал өзі көлдей Ташкент қасында қияндағы Созақтан бетер. Оның себебін райком екінші хатшысы айтады, төрт мың сегіз жүз адам келген, дәрі берілмеген, аз медикамент соларға да кетіп жатыр.

Ауданда бес совхоз, екеуі – жүзім, үшеуі – мақта. Бірақ мақта совхоздарының бәрінде мал көп. “Абай”, “Келес”, “Фани Мұратбаев”, “21 партсъезд” совхозы қауыншы, соңғы екеуі жүзім совхозы болмақ, жаңа үйыстырылып жатыр.

Совхозга келдік – “Абай” совхозы. Жол өте жаман. Жолда мақтаны көрдік – шығымы жаман емес, арамшөп бар.

Хатшы: биыл білдік, өтірік айтылады екен. Көп суарған жақсы емес, көсек ашылмай, көк болып қалуга да болады. Украинадан төрт жұз жетпіс үй кеп еді, көбі қайтып кетті. Қата істелген Орынборда, онда уәде үй салып береміз деген, бірақ жабусыз. Суданы орындағық, сиырга мың сом – ал базарда сиыр үш мың. Мақта етуге де оңтайсыз. Бізге көптеген мамандықтар келді. Слесарь, машинист, кочегар, ал ондай мамандықтар бізде жоқ. Тек коммунистер басым көпшілігі қалды. Украинаның көпшілігі механизатор топливы промышленностіте болғандар, электрофикация, бізге керексіз адамдар.

“Қапланбек” совхозы бөлекше шаруа. Көп гектар жүзім, жаңадан да алма мен жүзімнің жаңа бақтарын бес жүздей гектар тіккен. Салған үйлері көп. Әсіресе үлгісі орта мектебі, мақтаны. Моншасы стильмен салынған деуге де болады. Тұрғын үйлер бірнеше көше. Ондағы квартирлер төрт-бес бөлмесі де бар, әзірше үй аздық та, таршылық бар. Жүзімнің он бес сортын өсіреді. “Хусайынды” мақтамайды, “Ширази” жақсы. Саперавиматра, мускат венгерский, розовый дегендерді артық дейді.

Бұнда жиырма үлт бар – неміс, қазақ, орыс, қарашибай, шешен кеткен, аз грек бар, әзіrbайжан бар.

Директор Тищенко. Мамандары, виноделдері әйелдер, лаборантка немка сияқты. Үлкен главный винодел кекселеу әйел. Көп әңгімелер айтты...

Табыстардан басқа неудачалар да болады. Издейді – изобретательство, творчество, бірақ мемлекетке залалсыз. Бірнеше виноградты қосып, жаңа марка вино шығара береді. Бірнеше жыл жатқызып (үш жылдай) сыйнайды.

“Мадераның” жасалуы қызық. Португалия – экспорт. Жолда көп күндер күн астында болу сыйнауын өзгерткен, содан кейін ол виноны күнге ұстап ашыту, выдерживать ету болған. Қазір оған жылы температура беріп сынап өсіреді.

Завод цехында сера құқырт бар. Иісі ауыр. Лабораториядағы ұшырасу.

Ұлтубай Бейсембаевқа қайтыс сапарда – екі жағында екі қазынаң бар, Сарыагаш дедік. Бір бүйірінде алтының жатыр, одан завод минвод жасап алып, миллиондаған бутылка су шығарып сату керек. Бутылкасы 1 сом пәлен тиын болса – қанша дүние. Екінші бүйірінде мына тамаша завод. Қысқасы, Сарыагашты Өзбекстан қасындағы гүл жайнаған өлке етіп қоюға оп-онай. Болмаса, Ташкен сондай түрленгенде, қасында қадам басса Қазақстан болып, ол тек жолы, көгі көркі жоқ – көргенсіздік синонимы боп тұrap. Мынау Өзбекстан Ташкен, ал мынау Қазақстан деген сөз мәдениеттен мәдениетсіздікке, үлгілі еңбек өлкесінен тоғышарлыққа, барлықтан жұтандыққа, мемлекет мырзалығын сарапдыққа, көркемдіктен ластыққа, былаптықта, асфальт жолдан шаңды оқапты, қисық соққан сұмырай жолға ауысадың шекарасы боп тұру мүмкін емес. Республикалық намыс ісі. Бұл – Сарыагаш туралы жайлар. Ал Келес – алда сан-сан кедергі, белес-белес жатқан қыын аудан. Өзінде қазақ көп. Өзі Шаян, Созақтай артta жатыр. Больница, клуб (кітапхана 25 мың дегені өтірік лакап болар). Мен Жексембаев Махмұтпен өзілдесіп ем (аудандық газет замредакторы), кемітсең қайтеді, саудаң бар ма? Кел, азайта түссен дедім...

9/X.

“Абай” совхозы.

Біз “Абай” совхозындамыз. Жол он шақырым, өлердей жаман. Бұнымен ит кешудей қиналып келе жатқаныңда Ташкен қасы емес, Қаратудың ар жағындағы, Қызылкөлдің маңындағы оңбаган оқапты, шаңды сорақы жолдың дәл өзімен келе жатқандай боласын.

Айтпақшы, Сарыагаш қаласының ішкі көшелері, жолы тіпті жақсы – бәрі гудрон, тіпті сырт жолы да жақсы... Совхоз “Қапланбекке” Ұлтубай кінесін айтады.. Жолынды совхоз ішінде өзің түзе деп талап қойды.

Келесте төрт орта мектеп. Ауданда, “Келес” совхозында, “Абайда”, “Фани Мұратбаев” – бәрі де смешанный.

“Абай” совхозында орта мектеп, клуб бар, үш совхозда больница.

Койда отар сайын төрт кісі... тек құдық болса, онда қауға емес, насос бар. Совхоз орталығында жаңа үйлер, стандарт үйлер көп.

“Құдай үрғанды шайтан қоса үрады”. Острый қалжын. Әбдіманап екінші хатшы айтады. Әбдіманап: мынау біздің келгімбайлар дейді – құлқі. “Сорым құрсын”, “Инарод елде көп”. Әбдіманап сөздері: “Мына сойқан құл тағы жалғыз қалды”, кінгтегі дама туралы – мұндай есепті бұрын есіткен жоқ ем (құлқі). “Ол күйіл bogan”. “Келгімбай, қала берсөнізші, бәрімізді, қайсымызың атымызың санап бітіресің” депті студенттер.

Тоян мәліметі. Өзі Ленинградтан алып келген жетпіс үйге стандарт үйлер салып берген тегіс, ілгеріде Созактан кеткендер, осында Созактан тұтас келгендер барды. “Мені құдай қайда ондырған” деп келіп айтқан қайнағана.

Біреуінің сауаты жоқ, түк тәрбие болмаған, белгілі қоныс жоқ, түйекеш, жүк тасиуды. Тауда балаларымыз не қазақ болмай, не тәжік болмай надан қалды, – дейді. Не мұсылман болмай қалдық, атадан туған бірталай едік, әр жерде қалдық, – дейді. Үлт намысы бар, жанға батқан.

Тоян сөзі: Бардым, ілгерігі қазақ тұрмысы сонағүрим артық. Киіз үй жоқ. Үңгірді немесе жерді қазып алған. Жарты шақырым, бір шақырым, бір үй – Ленинабад облысында әлі де бар дейді, көп болса керек. Әлі де жұз қаралы үй бармыз дейді.

Характерное, Әбдіманап бір молданы ұстап алған, сол жетекші – Мұслім. Шал молда келіп, жұз гектар мақтаны алып істеп жатыр. Еңбегі жақсы. Әбдіманап “Ырылдайсың, қаппайсың, менен жақсы таппайсың” деп, кеткенде қайда кетеміз. Кетеміз десек те, кете алмаймыз деп тоқтасты.

Туған ағасының қызына барып қойған жігіт Созақ оқиғасына байланысты өзін-өзі суга тастаған. Ол зоотехник – 1939–40 жыл, екі немере екен. Жетпіс үйді отделениеге бір бригада етіп бердік. 137 га мақта екті, биыл мақталары 18 центнерден жақсы шықты. Жаңа мектеп салып бердік. Бастауыш, жаңа магазин ашып, өзінен сатушы қойдық. Бригадир де өзінен сайланды. Медпункт те бар. Кітап, газет барады – радио жоқ. Землянкада отыр уақытша. 150

килограмнан астық, 800 сом подъемный семьяға, жұз елу – главы семьиға, 50 килограмнан үй мүшелеріне бердік.

Қарақалпақта, Қыпшақ ауданында көп туысқанымыз бар деседі. Алғаш келгенде жастары бір ауыз жөн сұрамайды – тек үлкені арқылы ғана жөн білсетең... Қазір өздеріне тіл бітіп, жөндерін өздері сұрайды. Арқа-басы кеңіді. Тіпті кемпірлері бізге пенсия беріндер, түйекеш болғанда да біз өкімет қызметін атқардық дейді.

Арактап ауырған қазақ: “Бұл ауруды қып-қызыл қызыл бидайға сатып алғам” депті.

10/X.

Текстильный комбинат.

Цветков – директор. Фабзавком – Воробьев. Начал с 1952 г., с 53 г. секретарь парткома. Машины ставили на открытом воздухе в морозные дни. Первый метр – конец 53 г., тогда в месяц производили столько, сколько сейчас в сутки – до 32 тыс. метров в сутки. Семилетний план можем выполнить за шесть с половиной лет, за счет увеличения производит. труда. Сейчас год заканчиваем на 15-20. Оборудование новое. Характерное расширение предприятия до 42 тыс. веретен.

В 56 г. – давали 23 тыс.

Сейчас – 32 тыс.

Сейчас установили 20 станков, прядильных – 6 машин.

Коллектив – 3400 вместе со старой фабрикой, хлопчато-бумажное трико-костюмное, рисунки разные.

В прошлом году освоили детский ассортимент. Стоимость 8 р. 60 коп, в магазине 23 р.

Если будет построена гребенная ф-ка, то будет штапельное полотно (штапель костюмный), с будущего года предполагается.

Мастер ...

80% женщин.

130 человек специалисты.

Лаборатория анализов.

Новое отечественное оборудование.

Доход годовой. За 8 месяцев валовой 69 млн, дали 72 млн. С 1959 г. уже рентабельное, сверх плана 32 миллиона р. За 1958 г. довели до рентабельности, доход сверхплановый за 8 месяцев по плану 1737, фактически 2576 тыс. 739 тыс. сверхплана.

Казахи, узбеки, русские, греки, удмурты.

Оклады, заработка по сделке.

Средняя ткачиха — 850—750 р.

Прядильщица — 820 р. средняя по комбинату

Специалисты:

Главный инженер — 1500—2500 р.

Прогрессивная сделка 3200 р. то же инженер.

Средний специалист — от 800 до 1000 р.

Цементный завод.

Гл. инженер — Чернов. Занимался изысканием сырьевой базы в начале — Састобе, тогда стр-во в Чимкенте. Новая из Германии техника. Очень много размещалось проектов.

Три очереди... окончат. мощность, один из самых крупных в мире. Около 2 миллионов тонн цемента.

В прошлом году первая очередь — двадцать пять процент. проектн. мощности даем уже. В этом году вводим еще одну и четвертую нитку; в первой половине 60 г. — 60%, а в конце 60 г. — вся мощность. Ни один цементный завод не строился так быстро — образец быстроты: за 19 месяцев построен завод... вместо 42 месяцев.

Основная масса коллектива уже есть сейчас... Сейчас 1052 чел., будет 1300—1400 всего.

Будет 6 печей, сейчас 2..., к 7 ноября 3-я войдет. Характер для завода: кадров нет со стороны, набраны и подготовлены здесь — выпускники Чимк. технологическ. института.

Завод пустили нормально. С первого месяца почти начали перевыполнять план.

Предзавкомитета Кусалин Кенжалы — инженер-технолог по цементу. Студенты проходят практику здесь. Есть ин-т “Азницемент” — научно-исследоват. Рабочих, строителей набрали тоже здесь. Жилищное строительство хуже, за этот год стало хуже, завод обзывают. 450 стоит на очереди, нет квартир. Плохо с детскими учреждениями, только окончили за четыре года.

Дворец культуры — вопрос самый печальный. Будет рядом шиферный завод, будет больше тысячи человек, все базы стройматериалов здесь будут. Собрать коллектив негде. В смете наш предусмотрен.

С 60 г. обещали включить в строительство. Завод построили быстро. Жилье предусмотрено. Началось правильно —

начали с поселка, но живут пока строители, а не рабочие. Скоро будут готовы 27 кварт. Строительная база Чимкента строится сейчас — большой комплекс обеспечит стройматериалами весь Чимкент, не включая цемент.

Маленький клуб — времянка... в поселке библиотека — две комнаты, больница строится долго, без конца. Есть и хорошее — освоение производст. мощностей по ряду цехов (помол. и сырьевой), уже освоил мощности печной цех, немного отстает от мощности проектной, но скоро освоим.

Десять тысяч тонн сверх плана обещали и уже дали. Люди вместе с ростом производительности растут хорошо: машинисты вращающихся печей: Кузнецов, Шукров; машинисты мельниц: Комягина, Шеховцов; молодые Сламкулов, Карабеков, Матвеев — мастера-инженеры; Шурабеков — лучший мастер, звание такое присвоено. Семичасовой рабочий день, средний заработка рабочего 900—1000, инженеры на окладе твердом 1200—1300, без премии, премия 300—400.

У начальников цехов твердый оклад 1800—1900 и премия по 500. Нет своей газеты.

11/X.

Сайрам — ескі Сайрамға барған сапар (Ибраим ата, Әбділ Әзіз баба, Қарааш, Қонтажы, Қызырдың әкесі). Бала сөзі: “Ленин” колхозы — бастығы Ордабек Жамалов, Аудан бастығы Нығметжанов.

Түстегі ұшырасу үстіндегі сөз, ойлар. Облыс қан тамырының соғуы білінеді. Бір шеті Мактааралда болса, енді бір шеті Созакта луппіл қағып, бар жерде бір ритм ыргақ бар. Cay. Берік ыстық қан тамырлардың ыргағы пульсирует ровно, быстро, горячо и где-то бьется большое, здоровое деятельное сердце всего этого организма.

Қалжың: сіздер мақта ексең, мақта аласың, жүгері егіп, жүгері аласындар. Ал біздің пивамыз да сан алуан... Кейде сәтті болса, шабыт шаққан ойнап акты бозды түріле кетер сәті бар... Онда Сауранкөктің тобындей шарқ үра самғай шыққаны, сонымен қатар кейде және жи де ұшырайтын жазушылық жарымжандығы, гаріптігі да бар. Бұндайда өздеріңе көп таныс күй көресіз. Жақсы мақта дәнінен жаман капуста да өне алмай, өлеусіреп жатады.

Шымкент.

Май, 1960 год.

23/V.

Таңтерең Дөңбай шопан депутат үйінде. Кең, көрікті, жасаулы киіз (боз) үйде. Манасовтың шофері Қалдаяқовтың “Қайықта”, “Ақмандаілымды” қоңыр, ақырын сезімді әнмен айтты. Шофері де, шопаны да әнші. Кеше Үсен шопан тамаша концертте өте жақсы айтты. Өзі сұлу, үстегі костюмі жана, даусы қоңыр, сұлу, естен кетпейді.

Қыста боранда бір шопан “Қара көзді”, Қалдаяқовты жаттап айтып жүрген ақ боранда. 10 жылдық бітірген.

“Шалдар” совхозы. “Қызыл көпір”.

Қырықтық.

Маманов Керекең – Керімбек. Мың ерекек қой. Совхоз орталығы.

Алтын парторг. Райымбек күйеуі. 7 жылдық редакторы.

Таукеев Пазылбек – “Кр. Нива” колхозының бастығы. Тохтамысова Әтір – совет бастығы. Соц. соревнованиеде алған вымпел “За высокие показат. в соц. соревн.”.

Дөңбайдың 7 баласы бар. Үлкені 19-да, кішісі бірде.

“Кр. Нива”. 474 үй, 800 адам. Қой төлі 41 мың, қара 2130. Жылқы 760, түйе 70, шошқа 445. Мал төрт млн. Бригада егін, мал. Өндіріс бәрі бір.

Дөңбай чабанская бригадада 11 мың қой (3 бригада осы).

580 планың содан, 735 қозы. 123 қозы, әрбір аналық басқа.

Бірінші январда. Ең көп өнім (5400) қой. “Кр. Нива” ең көп өлтірген шаруа. 56 мың га жері бар.

Жер аттары: Шыбықбел, Ақмешіт ұңғірі, Мұзбел, Сасық бойы, Желтимес, Шаян бойы.

Шофер Тұраров Өмірбек – әнші. Онжылдық бітірген. “Айтшы, сәулем, жетер әурен” деп әндetedі. Мандолинды тартады. Қалдаяқовтың “Қара көзін” әдемі айтады. Есік түрлі, алды кек өріс қалың, салқын леп анда-санда соғып қояды. Аста шаги дүрия көрпе. Шөп: ыраң (қоңырбас), шетен, дермене, сасыр.

“Махабbat вальсі” – өз сөзін қосып айтады. Өзіміздің жергілікті балалар шығарған дейді. Шыны өзі шығарыпты. Армияға бара жатып елу алтыншы жылы шығардық. Аудан тегіс әнді сүйеді. Секретарь Нұртаза Исмаилов өзі де қалтасына қағазға жазып алып, ән текстін үйреніп жүреді.

Украшают свою жизнь песней, музыкой.

Кырманнан қайтар кезімде,
Кырқадан күтіп ал деші.

Шаянның өз пейзажы.

Хорошая, талантливая, со вкусом молодежь. Жастар арасында жанжал жоқ. Мейрамда бұзық жоқ. 57 жылды оқу бітіргелі бері қызметтемін. Өзбек әншілерін де тыңдайық (тыңдалап әл берейік).

Бейімбетов Оразымбет: Жарым жасымды сол Мойынқұмда өткізгем. Біз Мырзабай үстімен көшеміз. Құм ортасында біздің қазған құдығымыз жоқ. Құмның ішіне кіреміз. Батыrbай жолы. Шуга қарай қармен жаямыз. Қар жоқ болса, бері етекке шыға қашамыз. Сарбас құдық, Айгене – штабымыз, екі босагамыз. Сарбаста “Красная Нива”, тағы колхоз.

Февраль ішінде қар.

Араб жалына кеп қондық. Мұз әкелеміз деп отырғанда, 24 күні қар жауды. Үш күн үздіксіз, желдетіп жауды. Еріп қатайып тұрды да, 6 марта қайта жауды төрт-бес күн. Әрі сұық. Қой алғаш күндер асылы сексеуілден жем алмаса да, биік сексеуілді шалып аз жүріп көрді. Екі күн солай бауырлап жүрді де, кейін артын көтере алмай, алды қимылдайды. Содан кейін жата бастады. Тұра алмаған қойларға қолдан бес-он күн түйемен шөп, сексеуіл басын қолдан бердік. Бір трактор жүрді. Үш түйемен тасыдық. Біз үшеу, қой бес жұз елуді салдық.

Жәрдемге адам келді. Отарыма балам Мейірбек барды. Күнде жем беріп жаттық, қара бидай, қызыл бидай, арпа – қой жейді, шөп болмаған соң күйіс қайыра алмайды. Төрт-бес күнде де жем болған, бірақ шала алмады, малын шөбі жоқ жерге бұрып әкелген.

Оразымбет: жиырма жеті жыл құмға барғаныма, жасым 73-те, мұндай сұықты өмір-бақи көрген емесспін. Қойдың жарым құлағы үсіп түсті. Өлгенде үздік-создық өлді. Егіз козылы бұрынырак өлді.

Жиырма бес отар барған. Бар отардан өңшең нашарын жығып беріп қойдық. Үш жұз жетпіс еді, жұз сексені өлді. Өз отарынан қырық сегізді өлтірген. Жиырма бес отардан колхоз бойынша мың сегіз жұз отыз қой мартта өлді. Апрельде мың үш жұз тағы өлді – жиыны үш мың бір

жұз отыз қойды “Красная Нива”, орташа есеп әр отардан екі айда жұз жиырма бестен өлтірған болады. Сексеуілді қар алды, жүзгөн көрінбей қалды. Бір ай, бір күн қар жауды. Ашылып жауып, сүйтіп тұрды. Отын сексеуіл, азық мол болды. Шаршағаны болмаса, өзге кірбеніміз жоқ. Магазин, больница бар. Ақша жіберілді.

“Бөген” совхозында.

Завхоз сұрамастан қойшылар үйлерін автомобильмен көшіріп жіберген. Қойшылар далада қойындағы азығымен қалып қойды. Телеграммен қайта шақырыдық. Сегіз күнде қайта көшіріп алдық. Палатка, қыншылық.

“Алғабас” колхозы құмға терең кіреді... Ең жақсы пайдаланады. Өліара – даусыз.

“Алғабаста” түйе жеткілікті. Үш отарда үштен бес түйеге дейін бар. Жарым сағатта үй тігіп үлгіреді. “Алғабас” түйелі болмаған. Құм ішінде ат-шана жүре алмайды. Қаратая жолды кеседі. Жол ең үлкен шарт, тас жол ең үлкен шарт.

Осы бригадада Бақтымбетов Қайлым – апарғаны тоқты. Арыстанбай етегінде, төрт көшіп баратын. Сарбастан алпыс километрде отырды.

Іргежалға, Бесмолаға, Арыстанбапқа барғанда қар, боран басталды. Төрт отырып, марттың жиырма сегізінде қайта көштік. Апрельде жолда тоқты айдауда өлді, ереккек тоқты. Қойды қарға бір жатқызғамыз жоқ. Тұнде жауады, кешегі жолды басып қалды. Құмнан шыққан соң жылда екі қонып келетін жолға он қондық. Екі отар едік. Жолда, артта қалған соң өзім салт, әйеліммен бір үйде көршімен тұрдық. Құмға барған үшін доход қосылады, отгонға қосылады. Мал санына қарай өлшеменеді. Штабта – радиостанция, магазин, мед. пункт, больница, қызыл отау, мектеп-бастауыш – Сарбас құдық басында. Созақ біздің үш құдықта отырды. Екі киіз үйіға бар. Биыл монша саламыз.

Шөп аттары: адыраспан, қуырдақ, қарақұрт, жапырак, шипет сағыз, бидайық, сарбас жоноышқа, сасыр, кеурек, көк жусан, тұбір жусан, боз жусан, дермене.

24/V.

Леонтьевқадан таңертең Орловкаға барып, мектепті, мұғалімдер үйлерін көрдік. Онжылдық, екі мың бес жұз кітап бар. Директор Оспанов Өксікбай, завуч, химия фак. КазГУ. Ұзын бойлы Өксікбай үйі тіпті жақсы. Бөген өзені (Дарбаза бөлімі), Ақтау (синия гора), Алмалы өзен, тауы теректі, алыста

Костура Боралдай өзені. Боз бұтақтың жотасы Байжансайдың бергі жотасы. Октябрь сайы. Бөген екеу. Үлкен Бөген, Бала Бөген. Ел – Тазша, Істы руы, Ошақты, Леонтьевка Жарықбас (о да Істы). Пазылбек – Орта жүз, Қоңырат (Созақтан). Қоңырбас, ыран, бүйра шөптер – ұшып кетеді (июньде). Құзге қалатын бидайық, ноқетек, изен, жусан, тау беткейінде морскебек (баялыштың бір түрі), киікоты – шөп. Жабайы қарағаш, ұшқат, тобылғы, шие сабак, жабайы алма.

Ақтаудың ар жағы, Сасықтың басы жабайы жузім, алма, шие.

Дөң басындағыз. “Мария” әнін жастар шырқады. Қоңыр жел, ашық күн. Тамаша.

Шернияз Серімбетов. Редактор. Аудандық газетте. “Социалистік колхоздың” редакторы. Алтасына екі рет, бес кісі творческий қызыметкер. Отыз алты жаста. Ұш жыл партия мектебін, одан бүрын онжылдық бітірген. Георгиевка ауданынан. Әңгіме жазады. “Лениншіл жаста”, “Оңтүстік Қазақстанда”, аудандық газетада 1950 жылдан жазады. “Оқ тескен кітапша” 1927 ж. оқиғасынан “Оңтүстік Қазақстанда” “Кітапша сыры” деп басылды. “Жігіт сыры” “Лениншіл жаста” үшінші бәйге 1957 ж. алды.

“Жігіт сыры” (әңгіме). “Жым ойнау” салтын бұзды (нарушение молчание). “Көздері байырғы наизағай ұшқынынан айрылып, маржан тісінен шыққан дыбысы тау сүйндей сарқырап”... “Мөлдір көк аспанға көзім түсті”, “Жараган бураша төмөнті ерні”, “Қарақат көздері шарасынан шыға” “Арманымның өзегі сол екен”, “Жүрегіме улы қанжарын қадай түсуші еді” (кыз ба?), “Шайқала басып Зәуреш келеді”.

“Шопан қызы” (жаңа әңгімесі) (биыл жазылған). “Қарақат көзі”, “Ашуға мінген долы әйелше көбік шашады”, “Көктерді де (шөпті) тексеріп жатыр”, “Мөлдір бұлақ сүйндей қара көздері”, “Танауы желді күнгі түнлікке үқсан желбірей бастады”, “Ғашық боп қалам ба қайтем, деп”, “Ұшар алдындағы түйғынша түйіле қалады”, “Қыз жүрегі тайша тулай”, “Қыраттан ойыса жүгіріп”, “Өзен әбжыланша ирелендеп”, “Мен лак, күткар”, “Жолбарыстай”.

25/V.

Манасов Қалибек әңгімелері.

5 март күні. Нач. инспекции Сердалов “Хал жақсы” деп отырды. Хабарлады. Мен Әбентаев Әубекірді (член бюро, секретарь) ала бесінші мартта шығып кеттік. Жер қара, кебу.

Оныншы март бері жылжытпақпаз. Марттың алтысы күні Қаратаудан тас көмір сай арқылы астық. Болмаган жай, он екі машина “Бөген” совхозы алған шөп, төрт машина жем, комбикорм, арпа әртүрлі, басқа үш трактор сүйреу үшін. Өзімдікі “М-72”. Біз өтіп, озып кеттік Бабатаға қарай. “Айгена” совхоз центрі, екі совхоз “Алғабас”, “Бөген” штабы сонда. Бабатадан өткенде бұлт шығып, қар жауып, жел түрді. Боран кесірінен үш легковоймен жеті сағат (60 километрді) зорға жүріп бардық. Бет каратпайды.

Бірінші рет құмға барғаным. Жағдайын білмейім. Сегіз күнге бар старший шопанды жимақ, айдаудан бұрын ақылдаспақ болдық. Бірақ боран, оны отложить еттік.

Әбентаев ат ала “30 ж. Қазақстанға” кетті... “Мал, отар қайда, қандай, біл” деп жібердік. Өзім “Алғабасқа” кеттім (атпен). Гл. ветврач Бурмистров. “Кр. Ниваға” (он жеті мың малы бар) жібердік, кешке бас қоспақпаз. Мен қайтып үлгере алмай, 9-нда түс қайта келдім. Сол күні түнде температура 32, күндіз жиырма, он бес боп түрді. Қар қалындығы құмның өзінде қырық, қырық бес см. Қой халі (состояниесі), қойшылар жалобысы, шөп (жем бар).

Тогызы күні кешке колхоз, совхоз директорларын жидық. Бөгеннен Шоқанов “30 ж. Қазақстан”, Еспаев “Кр. Нива”, Сизаев Эбсейіт зампред. “Алғабас”, Борсықбаев Үсен өзі (парторг) зампред. “Алғабас” совхозы, Қайтанов зав. отгон. Бәрін жиганда, Сизаев құмды білмейді еken. Қайтанов құмды білгенмен, үйстыра алмады. Үш член бюро үшеуміз енді қойшылармен (старший) сөйлесейік дедім. Малды аман алып қайту шаралары, шөп тасу, жем тасу, 26 машина бар. Сол сегіз трактор – “Құмкент” совхозы сатқан шөбінен тасуға келістік. Айдауга жеткенде әр колхоз план жасасын дедік. Мысалы, әр колхоз март маршрут белгілейді. “Кр. Нива”, мысалы, жиырма бес отар. Мынау көп қора, ашық қора...Әр колхозда төрт-бес километр көшіп баратын жер, бар адам барын тазалайды. Екінші партия алдыңғының орнына қонады. Кезекті көшу, қысқасы, бұл жайларды қойшылар қол көтеріп қабылдады.

Құмкенттен жұз елу тонна шөп алмақ. Шөбі көп, жақсы. Бірақ таси алмаған. Жиырма төрт грузовик, сегіз трактормен екі рейс тасып шөп әкелдік. Бұл 13-күні, 14-нде қар ери бастады. Түнде 37 градус сүйк. Қар он, он бес см.

Төмен түсті. Әбентаевпен қайтар жолды барладық. Жусан ашылып қапты. Құмға қарағанда.

Он бесі күні қайта қайттық. Үш вездеход легковоймен жүргеміз. Кейін әуе бұзылып, желдетіп қар жауды. Екі км гана жүрді. Машинаны тастан тарттық. Жеті адамбыз. Алты километр. Алты сағат жүрдік. Жүре-жүре Бұркітті жонынан кешкі сағат сегізде “Ждановка” зорға жеттік. Завмаг үйіне апарып, шай берді. Сейлеуге зорға жараймыз.

Азанда 16-күні қар тағы ұрып түр. Өзгелерге машинаны әкеліңдер деп, өзім атпен Құмкентке тарттым. Келдім (боран, жел) рация уақыты өтіп кетіпті. Ертенге күту керек. Тұнгі он бірде Сарбасқа, аудан штабына келдім. Обком Жарқымбековпен сөйлестім. “Не керек?” деп сұрады. Палатка, жем (қосымша) дедім. Облыс палатка және жұз тонна жем жіберді.

Адамның сөзі ісімен сайд болу керек. Шоқанов (“Алғабас” совхозы) солай шығар дейтүгым. Кейін олай болмай шықты. Он жетісі күні артынан машина жетті. Қойдың бәрін айдан беріпти Шоқанов. Неге ақылда спайсың? Қойшылармен кенеске өзі келмеген, шөбін жеткізбеген. Сарбасқа тағы бардым.

Он сегіз, он тоғыз, жиырма, жиырма бір күндер боранның ең қатты боп түрған күні. Шоқанов келді. Жақсы деді. Макаровпен сөйлестім. Проверить етпек, тағы айтпақ болдым.

Мал Мырзабайға шығып қалған, отар басы жетпіс-сексен қой өлген. “Ақбулак” фермасының қойшыларына келсем, дір-дір, қойында таба нан, қар жеп жүр. Үйлері кетіп қалған. Қойдың үсті қырау. Ысмайлов грузовоймен жем апарған. Машиналарымен көшіріп жіберген.

Жиырма бір, жиырма екісінде Сәлім барды. Қырық кг сары май, отыз кг колбаса, екі жұз нан. “Бөген” киіз үй, шөп қырық тонна алдық. Сәлім көмегі. Жылы үй. Малды ең көп апатқа “Бөген” совхозы – үш күнде екі мың бас қойды шығын етті. Тез комиссия жасадық, санаттық. Бір мың төрт жүзі боранда өлген. Қой жүре алмай қойды. “Күмкент”, “Калинин” қораларын алдық. Палатаны тіктіріп алыстық.

С/совет бастығы директорға бұлайша көмектеспейік деп айттырған. Самолет ала (Сәлім екеуміз) бір күн араладық бар өлкені.

Сәлім: жиырма төрті күні хат жазып шақыртып, машинамен шықтым. Алты километр жүріп тұрып қалдық.

Жаяу тарттық. “Алғабас” совхоз директоры Салдырбаев Үбырай (бұрын секретарь РК болған). Келдім, біреуі мені танымады. Шешіндім, зорға танысты. Бегімбетовті сүрадым. “Айгенеге” кетіпті. Жолға шықтық. Жолда трактор сынып жатыр. Рациямен Шымкентке сөйлестім. Шолақкорғанға баруым керек... Трактор кетті деп хабарлаған. Ол адасады.

Екі жаңа трактор “С-100” келді. Макаров тапсырмасымен. Врач Түркістан қаласынан барған көмеккө. Кешкі бесте Айгенеге жеткіздік (екеуін). Алтыда (кешкі) жолға тамақ өзірлетіп алдық. Қай жолмен жүрмекпіз... Ақылшы көп. Екі жол бар. Сәлімдер соңынан журу бар. Батыrbай жолы және Тастыға баратын сұық жолдан асатын жол. Бес грузовойды, бір “С-100”, “Газ-63” (грузовой) алып, өзім Батыrbай жолымен кеттім. Макаров бар меры жаса, спасать етіндер деген (Сәлімді).

Кешкі алтыда жүрдік. Тұнгі үшке дейін. Сағатына он бес километрмен жүріп отырдық. Сұық, отырып болмайды. Тоқтадық, екі тракторшы, шофер төртеуміз сексеуіл жиып от жағып, жылынып отырдық. Сағат бестен тек тағы жүріп кеттік.

Бір сағаттан соң тегіс жерге келіп ек – жер ойылып кетті, машинамыз түсіп кетті. Шығарам деген “С-100” өзі батты, алды түсіп кетті. Сексеуіл жидық, трактор тістері арасына сап, бір жарым сағатта зорға шықтық. Тағы мидай жазық даалаға келсек, “Газ-69” батып жатыр.

Созақ райисполком машинасын Бегімбетов мініп кеткен. Екі кісі ішінде жатыр – шофер және Ахметов землеустроитель. Тұнгі он екіде тығылған. Сонда Сәлім екі кісіні ертіп, бес километр жүріп сексеуіл іздейді. Ит даусын естиді. Мылтық атады. Екі ит үреді. Үйге жетеді. Сарысу шаруасы екен. Әйел тұрып киініп, көрпе салып, шай қайнатып береді. Сексеуіл арқалап келеді екен. Төбеге шықсам, танымайды, бетіміз тілінген күйде. “Айналайын Манасовпышың?!” Қойшы тамақ істейді. Ет жеп шықтық. Шу жағасына жеттік. Шөп артқан малшылар қатқақ-пен кайтып кетіпті. Шолақкорғанға рациямен сөйлестік. Қайттық. 27 машина, бензовоз және сегіз машина батпаққа кіріп тұрып қалған. “ДТ” машиналарды шығара алмайды. Біздің трактор артта қалып қойған, соны алдырдық. Екі трактор болды. Құн сұытты, жер қатты. Сиыршы үйіне барып демалдық. Трактор үні... Екі жаңа “С-100” тағы

келеді. “Энгельс” совхозынан еken. Тұнгі үшке дейін отыз бес машинаны шығарып кеп, қалғып кетіппін. Жүріп кетіп тағы бата бастап ек, тез шықтық. Содан екі километр, үш-төрт километр жүреміз де тынығамыз.

Сәлім итереміз дейді. Жиырма-отыз адам итереміз де шығарамыз. Устімізден самолет өтті. Ақ шүберек лақтырды. Трактор, азық келді. Бегімбетов туралы белгі етіндер деген еттік. Жұз елу метр жерге сексеуіл сындырып, жол салдық. Жер еріген, аяқта валенки. Штабқа отыз бес километр қалғанша жүрдік. Бензин бітті, тоқтап қалдық. Жиырма жеті километр штабқа дейін. Сәлім қалғып кеткен, біз жаяу кеттік. Үш, үш жарым болды, жеткізер емес. Ахметов екеуміз жүріп келе жатып үйіктаймыз. Жарық... “Алғабас” совхозы – Салдырбаев еken. Сәлімге бар дедім де, құладым. Аяғым қып-қызыл, мазолім қаны шықкан. Сәл демалдық. Сәлім сондай здоровый. “Давай, отарды аралаймыз” деді. Мырзабай даласы. Батпак, қойдың аяғы толарсақтан батады. Тоқтаттым. Шолаққорғанға жеттік, Қолдаасбаевқа келдік.

Он бір адаммен Сәдуақасов келді. Қоспамбетовті Сәдуақасов тындағы. 11 мың отход, “Күмкент” совхозы екі мың бес жүзден (25 мартқа дейін) келген еken. Апрельдің бірінде он бір мың болып шыға келді. Адамдарын бөлді. Біздің малды өзі көрмек болды Сәдуақасов... “Калининді” көрдік. Бір отарға келсек, бір арба шөпті қораның төбесіне салып, өз қойына беріп, өзге қойға бермей қойған. Қоспамбетовке: Шаянның бары бар, бөтен жерде де бірақ шөп бар, тұзы бар, жемі бар, су жылтып беріп жатыр. Системага келтірген (көшу) деп қатты ұрысты. Бұлар бөтен ауданда, сендер өз жерінде осындаі ретсіз деді. “Күмкент” өлімін тасып жатыр, жол бойы көріп бардық. “Маған колхоз малын көрсет” деді. Салыстырады да үрсады.

Мен Сәдуақасовқа айттым, өзім, өз ауданым болмаса, бармаймын дедім. Бөлек кеттім. Қойшылар мені, Әбен-таевты біледі, ол Созақ шопандары Қоспамбетовті білмейді, танымайды еken.

Күмкенттің соры алауыздық, тұнде екі кісі “Сәдуақасов сіз бе?” деп сұрады. Екі жалаңдаған бір ку. Бір сағатта үлгірген, бір уыс арыз қағаз. Біреуін білем – пьянкеш Кенжебеков. “Шопан едік!” деп арыз беріп түр. Атын өзгертіп шопан “Күшікбаевпын” деді Кенжебеков. Сәдуақасов күні бойы оқыды. Тегіс Үәйданы, Тоқбергеновты жамандайды.

Сол жерде үйленген әйелінің ағасы пәлекөр адам екен, полевод екен. Сондай арыз.

Сәдуақасов жиналыс жасады, без повестка дня... нені қалай үйстырырдың, сен сөйле деді.

Ташшабай сұынан өткізер кезі еді, тез жетейін деп кеп жөнелдім. Айтқандай, өткізгелі жатыр екен. Жыңғыл өзірлеттім. “Құмкенттің” директорымен келісіп, алты ағаш алып көпір жасаттым. “Кр. Нива” ісектен бес отарды өткізіп қойған екен, оны да бүрдым.

Шаянда бюро мүшелері спаянның связі бар. Тапсырмасы орындалады, бірлігіміз болмаса, осындай болмайды деді.

Ауданға жинады Сәдуақасов. Қоспамбетовті жиырма алтыншы апрельде обком бюросында алды.

Онжылдық бітіргем. Армияда военный танковый училищеде. Партиком, 49-жылды мартта, жиырмада өскерден қайттым.

Телікбаев Иса шөп тасуда, бюро мүшесі, күні-түні істеді, далада да жатты. Он бірі күні күн-түн тасыды. Төрт член бюро сонда болдық. Жем, қора, шөп жөнінде Сәлім. Қоспамбетов оны әділ сойлемеді деді. Наоборот, менің жәйімнан бір ауыз кемдікті айтпады. Сәлім Ысмайылов екеуміз строгий выговор алдық. Тұлқібас, “Кировта” да істегем.

Комсомолец “30 жылдықтың” шопаны, бала боранда “Ақмандайлымды” жатқа айтып жүр екен.

26, 27/V.

Түркістан.

Қазіргі көп әңгіме, қам-қарекет колхоздардың, әр басқа шаруаның соцобязательствосы жөнінде, соны орындау жөніндегі сөз ең үлкен сөз.

Әзіл сөздер: 1) Қаржау айтқан бір арақ ішетін өкіл жөнінде: “Әкел қатын, өзіміздің бала екен-ау!” дегені.

2) Дүйсенбек туралы: әйелін трамвайдан құладың деп үрады, оны чиновник (учитель) формасында болса да әкесі үрады. Әкесін пашиша адамын ұрасың деп полицейский үрады.

3) Бақытқа қайда баrasың дегенде, ынтымаққа барам депті.

Атакең айтуынша:

1) Мақтаны жер бетіне тегіс шығарып, бір рет тыңайтқышпен қоректендіру. Июнь ішінде және екінші қоректендіру, он бесінші июльге дейін бір қоректендіру.

2) Екі жұз мың қой – соның тегіс жүнін қырқу – 1 июньге дейін боламыз. Жұн жөнінде қөткемде 65-70 процентін орындасақ дейміз. Жұз тоннаны закуп ретінде халықтан сатып алмақпсыз. Жиырма бес тоннасын алдық.

3) Төрт мың екі жұз отыз тонна ет өткізбекпіз. Қырық жылдыққа орындау мақсұт. Қөткемде екінші кварталда соның мың төрт жұз тоннасын өткізбекпіз. Сиырымыз, жылқымыз бар.

4) Сүт жоспары жоқ. Кентауды қамтамасыз етеміз.

5) Жұмыртқа – қырық бес мың годовой – бәрі орындалады.

6) Стр-во он төрт монша салынбақ еді, бесеуі бітті. “Сталин” колхозы – Жұмаділдаев больница, детсад салғалы жатыр. Полевой стан салмақ, үлкен етпек (детсады бар колхоз салмақ).

7) Қалада больница салынбақ. Мемлекет (Қонаев) жеті жұз мың сом шығарды.

8) Қалада клуб салынбақ.

9) Қаланы асфальттау, Кентаудан электроэнергия 63 ж. бітеді.

27/V.

Керек, қажет – библиотека. Верховный Совет пен Мин-во культуры айту. Бұрынғы ескі шіркеу кішкентай. Читальный зал жоқ. Кітаптарды склад етіп үйіне қойған. Түркістандағы өте бір жақсы нәрсе – насосный колодец... ветряк сегіз-тоғыз метрден қол бүрғымен қазады.

Наказ:

Қожа Ахмет ескерткіші. Бір миллион жұз мың сом шығарылған, бірақ спецматериал керек. Бұ жерде жасау қажет. Әзіргі ең бірінші кезек төбесін бүтіндеу, болмаса құлайды.

Кентау. 27/V.

Пионерлер қарсы алды (Бұдан бұрын жолда “Победа” колхозының шығарып салуы. Сұлтан қазақ, Әшекен, Жанбыrbайлар. Алдымыздан Мұқарам Жұнісов, Ыдырыс Тілеубергенов шыққан). Тұсте қазақша спектакль көрдік, “Аңқау Жүсіп” – нашар пьеса.

Концерт қарадық – ұзақ концерт, үш жарым сағатқа созылды. Орысша хор, би, ән, жеке әндер. Орысша бөлімдер жақсы. Қазақ номерлері әлсіз, үретуші басшы сезілмейді, нашар.

Мұқарам айтуынша, Кентаудың бар строительствосы Ленинград, Москва Гипроцветмет мамандарының планы, чертежі, эскиздері бойынша гана салынған. Сондықтан әрбір түрғын үй, кеңсе, клуб, мектеп, кино, лекторий – бәрі де, завод үйлері де, әрбір жаңа кварталдағы гостиница, Дворец пионеров, жаңа кварталдар, жеке особняктар көркем, архитектурно-грамотно алынған. Бұрынғы Ашысай комбинатының жалғыз қабат ұзын жалпақай үлкен үйі қазір ескіріп, ансамбльді бұзып тұр. Жақында ол сносқа кетеді. Сол шебер қиуласқан үлгімен істелген жайды әр үйдің алдындағы оюлы, бояулы шарбактан, изгородь (бақтар айналасындағы) палисадник, перегородка, забор металлич., ограждениелер де тегіс, қалай болса солай емес. Темір қоршаулар биік, бағаналар арасында әдемі көрінеді... Бақтар патша сарайларының айналасында. Бақтардағы скамьялар, орнатылған ғұлсатар ларектер де әдемі. Өте бағалы нәрсе – қаланың көгі, әр көшे ағашы өте ұқыпты, құтімді орнатылған. Әр қорада жүзім, өрік, алма жемістері есе бастағаны көрініп тұр.

Ең әдемі нәрсе – ғұл-ғұлдердің орнатылған, егілген үлгісінде... Ортадағы ғұлдер айналасында тіктеп өскен үлпа да тығыз бір өсімдіктер де бар. Көшелердің жарымы одностороннее движение, кейбіреуінде двустороннее движение.

- 1) Пульмопровод, Харитонов Михаил Иванович от обогатит. фабрики.
- 2) Крайнее левое ...
- 3) Хантагинка, ГЭС (дым): тепло и горячее водоснабжен. с осени (будет), удашевим квартплату (отопление, горячая вода), снижаем квартплату. Все 8 котельных будут ликвидированы.
- 4) Завод экскаваторный, мастерские от него ...
- 5) Совмест. стр-во комбината, треста.
- 6) Город разделяет железная дор. и начинается плановая застройка. Здесь более двух десятков улиц.
- 7) Будущий проспект Ленина – типично Ленинградский проспект, для велосипед., дет колясок закладывается он.
- 8) Приклубная площадь, где будет Дворец культуры с памятником Ленину.
- 9) Будущ. центр. проспект Ленина, новый парк до шестнадцати га.

10) Летом в парке строили бассейн, круглогодично действующий. В этом году начат, в течение двух-трех лет будет построен.

11) За парком этим построили стадион.

12) Будет построен интернат по типу закрытых. Комплексы с/х учреждений, учебно-производственные.

13) Сорок девять кварталов.

14) Сейчас строятся сорок четвертый, сорок пятый.

15) Сорок третий квартал – будущее жилье по методу Карбюзье.

16) Школа раб. молодежи – чтобы учились посменно, не только вечером.

17) Район индивид. застроек.

Питомник.

Сады: А-Аты, Киргизии, Ташкента, Дальнего Востока. Виноград – 9 сортов, персики – 2 сорта, сливы – 3, яблоки – 4. Декоративные деревья – более ста двенадцати разных пород, продаем более ста двадцати тысяч саженцев деревьев: Чимкенту, Кзыл-Орде, Джамбулу, Джезказгану и т.д.

Тұбі сад-парк болады. 54 га. Бұл мол көк. Қала үшін аса қажет. Осындағы тұт ағашының жапырағын сұрап, өзбек “Победа” колхозының бастығы грузовоймен келіпті.

Құндіз “Барабанщица” спектаклін көрдік. Кешке Мұкарам Жұнісов пәтерінде қонақта отырдық. Жол бойы жаяу, қалпы кешкі салқынмен аралай барып ек. Жолда “Түркестанский” көшемен жүріп қайттық. Біз тұрған “Жамбыл” көшесі.

Бара жатып “Ленин” проспекті етегін жер-аланды көрдік. Бұл проспект қаланың үлкен болашағы – онда кең көшениң ортасында бульвар – балалар калияскалары жүретін жол, велосипедшілер жолы, тротуар – екі жақты автотрасса болмақ. Фонтандар, ғулдер болады. Төрт этажды үйлер орнайды, кейін бір топ үйлер Карбюзье стилінде салынады.

Кентауга келем деп сұранушы адам аса көп. Тіпті сұранбай, өздігімен келіп, орын сұрап отырып алатын инженер, врач, оқытушыдай талай мамандық адамдары бар.

Тазалық бар қалада бірдей деуге болады, көшелер: “Сталин”, “Киров”, “Джамбул” параллельный, осыларға перпендикуляр: “Тоқтаров”, “Ленин”, “Пушкин”, “Абай”, “Түркі-стан” сияқты көшелер. Осының бәрінде одностороннее движение. Көшениң екі жағында да екі

қатардан ағаштар орнаған. Арапарында тротуар, шетіректе арық-арық. Бұлар тегіс цемент асташыларға бөлентген. Екі көше шетіндегі ересек ағаштардың жапырақтары тар көшеде екі жақтан жалбырай созылысып, жәйілісіп тиісермен болып тұрғаны да бар. Адам ғана емес, машиналар да көлеңкемен жүрерлік. Ағаш – ағаш үшін күрес күшті. Бір ағаш көктемей қалса, ол ЧП деседі. Қала бастықтары Ыдырыс Тілеубердиев сияқты жолдастар. Биыл мороженое сатушылар өз суларын (тұзды суды) төге беру арқылы бірнеше ағаштардың тубін бүлдіріп жіберіпті.

Көше бойларында – тротуар бойында әр жерге мусор құбісі – темір шелегі тұр... Эрбір үй адамдары мусорларын осыған әкеп тастанды. Қала өзі тазартып тұрады. Папиросты жерге тастанма деген табличкалар жазып қойыспақ.

Сенбі қун кеш он екіден соң жаяу қайттық. Көшеде мастар жоқ. Анда-санда үш-төрттен көрінген жас жігітер – мас емес, жай ғана сейілде жүрушілер көрінеді.

Театрда кешегі любительдік спектаклі көруге, кешкі концертті тыңдауға жиылған қала халқы тіпті сүйкімді. Жақсы киінген, таза, сергек, мәдениетті жүздер аналардан, әкелдерден, әсіресе жастар ажарларынан байқалады.

Лекторшы залы құламалы, кең орындары, қатарлары жақсы. Әсіресе занавес... қызыл барқыт. Сахна рамасының жиектері алтынша боялған орнамент. Қызыл шымылдықтың етегі де орнаментті, көп өрнекті – сүйкімді қалыптанған.

Сахна жаққа қарасаң, көңілге уют, көркем, өнерлі, үлгілі жай анғары танылады. Адамға барлық амандық, тыныш тоқтық, тату жарастық сезімдеріндей әр алуан нарядно-праздничный сыпайылық танытқандай. Келүші жастар көңілін тыныштандыра, жадырата түсетін сыпайы мекен сыпаты бар.

Көшелерде көзге ең алдымен түсетін ағаштар, үйлермен қатар, изгородь, загородка, палисадник, решетчатый забор, огражденилер мүлде тамаша. Бұлардың бәрі ең әуелі тек жерге шаншылған штакеталар емес. Аласа, тас фундаментке отырғызылған шарбактар. Және сол фундаментте әр алуан биіктігі, түрлі қыры бар тас бағаналар орнаған. Олар кейде биікше жұмырлау, көбі қырлы биікше бағана. Ал арапарындағы кебінше ағаштан жасалған бояулы штакета немесе темір таяқша шарбактар... Осының ағашы, темірі болсын бәрі де әрі бояулы және әрі үлгілі. Көбінше екі

бағана арасында ойыла төмендей барып шеттері биіктейтін бір үлгіден. Соган қарсы тағы бірінің орта тұсы дөңестене береді. Оның шеттері аласарып, бағаналарға сүйенеді. Ирек-ирек боп қатар түзеген шарбактар да бар...

Сондай әдемі қоршаулар қала паркінде, гүл бағында, тағы талай орын-жай кеңсе, мекеме, кітапхана, столоваяларда көрінеді. Әдемі, мол қалың бақ медицина жайларын қоршаған. Қалың көк арасында бозғыл жиде (жигда) бөлекше көзге түседі. Ол мамықтай, гүлдей бүрі әзір... Маңынан өте берсен, әдемі хош иісін аңқытады. Бұнда столовая да жақсы... Фонтан, фонтандар да көп.

Бассейн (жылы сулы – сұықта да түсіре берілетін мәдениетті бассейн) қаланың ортасында болмақ. Үйлер көп үлгілі...

Әсіреле тұрғын үйлер. Ленин көшесіндегі коттедждер өзгеше сүйкімді. Мұкарам пәтері соның бірі – екі-үш этажды мансардалы (қызыл черепицамен жапқан) особняк... қорасында жеміс (ұзім де бар), бөлмелері кішілеу, аласалау болса да уютный. Ал көп квартиrlі үлкен үйлер тек коробка емес, не бұрыштары, не шатырлары немесе подъезд фасадтары әр алуан өзгешеліктерді аңғартатын әртүрліліктер бар.

Жекешелердің үй салуына қала проект орны да көп бейіл береді... Типовой проекттер беріп, ақыл-мәслихат жасайды. Кеше сондай үйлердің үлгілерін көрдік. Қазақ, украин, орыс үйлері деп бөлерлік айырмыс жоқ. Бәрі де бақ ішінде, баққа көмілген кішілеу аласа особняктарда тұрып жатқан қазыналық үйлер тұрғындарымен қатар, жекешелер үйлері де ансамбльді бұза қоймайды. Олар да екі-үш түрлі типовой проект бойынша шатырын, верандасын, үй алдындағы бау шарбағын құрған.

Қала салдырған үлкен үйлердің бәрінің қорасында көк жеміс бақтары және әсіреле балалар үшін құм (коршаулы аласа есімдіктермен қоршаулы) площадкалар... онда ортада столик жағалай аласа беседкалар... Балалар әр қорада үлкендердің ықылас, камқорлығын көріп, пайдаларын сезерлік.

Жалпы сырттай, іштей тани келе бұл қала өлдебір мәдениетті, өнерлі, пұлды Европаның, немесе үлгілі Шығыстың, не қалса шетелдік көркем қаланы танытқандай. Сонымен қатар, өз Отанымызда Қырым, Кавказдағы курорт-санаторий қалаларын аңғартқандай болады.

Көп үйлердің қораларына тек подъездной путь есебінде асфальтті тар жолдар кіре оралады. Онысы қораларда машиналар тегі жұрмесін, жаяуга жағдай болсын, балалар машина жолынан аулақ, тыныш болсын деген заботаны аңғартады. Бұ да Европаның кейбір жаңа үлгілі қалаларын еске түсіреді. Мысалы, Индияда Пенджаб штатында салынған жаңа орталық қала Чандигар осындағы еді. Кей көшелерде машина-көлік атаулы мүлде жүрмейді – тар... Онда тек газондар, кустарниктер, аласа өсімдіктер ғана бар – онда аналар, балалар жүреді, алаңсыз жүреді, тыныс алады. Шан-шудан (машина шуынан) аулақ, әдейі уотты тұрғын үйлер көшелері құрылған.

Барлық жер-дүние тырысладап, сыйырлап, жарылып жатқандай, ол шегірткелердің, қара шегірткенің сыйырынан солай. Немесе бар әлем шытырлап шырылдан, тыным таппай безектей үн салып тұрған тәрізді... Қаңбақ секіре-секіре ұшады. Қайтып жарысып, бірін-бірі басып озып шапқылайды. Шақпалы тат желдің қаталдана қуалай үрген екпінінен кейде әлденеге жабыса... жөнеледі.

Сар жағал жас бөктергі, жас қарақұстың қысық тұмсығы қырындай қарайды.

29/V.

Рабочийлер үйін араладық.

1) Жарымбетов Аманжол елу бірде. Шахтада отыз жыл. Аңысай, Мырғалымсайда, Шаян, Созақ. Откатчик, забойщик, крепильщик, нач. смены, пом. нач. участка. Пенсияга алпысыншы жылда, үйі елу үшінші жылдан бастап, әлі салынып келеді. Төрт бала, үлкені жиырма екіде, трест “Жилстройда”, тоғыз бітірген. Ортанышы баласы запад шахтада істейді. Қырық алтыншы жылдан сердечник, гипертония, курорт Қырым, Кисловодск, кеуде бітіп қалады, жөтел аз. Шахта вертикальная.

Ликбезде оқыдым, ақша да танымаушы ем. Безменде де істедім. Тыловой фронтта болдым. Үй іші жасауы қазақша. Жұқаяқтар, сандықтар, көрпе-жастық мол.

Орысша оқимын. Қазақша кітапты оқымайым. Ленинизм, философия, марксизм партия, өкімет оқытты. Саяси кітапты көп оқимын. Бір балам, қыз, қүйеуге тиіп, қазір ажырасып шығып еді, қүйеуі сүйықтау болды, ішетін, өтірікші. Больница үйіміз болды ғой. Жүректен гипертониядан бұрын басқа

ұрып, тілге ұрып жатқызбайтын – шанишып салқыннататын. Әзір төуір. Банкалар, қан алу көп.

2) Нагория үйі.

Бейсенбаев Ергешбай – бурщик. Жас жігіт. Бейсенбаев Түймебай – төрт бөлме үйі бар Мырғалымсайда, екеуі де бурщик. Әйелдері бар, шешесі қухняда – бәрі бір жерде тұрады, қорада малдары бар. Өздері Ойықтың жігіті, малдары сонда.

3) Занин Александр – бригадир скоростн. проходческ. бригады. Был членом бригады коммунист. труда. А сейчас его выдвинули бригадиром. Двести пятьдесят метров в месяц проходки – будет соревноваться с ком. бригадой, служил в армии, механик авиацион.

4) Құлманов Абсан – начальник шестого восточн.уч. Миргалимсая, своя машина (“Москвич”). Во дворе садик, молодой, двухкварт. Өзі техник, үйі мәдениетті.

5) Қожамқұлов Айдарбек жиырма екінші жылы туған, бурщик. Өзі бригадир – он екі адам, Мырғалымсай, Шоқтас деген жерден, Жетімдер – Қонырат. Үй салып жатыр. Үш бала, шеше... Ен үлкен бала бесте. Газет, журнал қазақша, сиыр бар.

6) Килан Кошумов – рудком Мырғалымсая. Аңысайдан 54-жылы келген, бұрын да общ. жұмыста болған. Қазақ жұмысшысы қырық екі процент дейді.

Қыйын суреті: шаң бетті қаптай басқаны сондай, оған саусақпен жазу жазуға болар еді.

Жел-жел, шақпак желі. Ағаштарды жұлқи сіліккені жөнінен. Жаңғақтан, нәк, алшадан, алмадан, шапталыдан жас салған ұрықтарды жұлып-жұлып тастаған. Ағаштар асты айнадай ашық, жер бүршактай төгілген жас жемістерге толы.

29/V.

Екі оқиға: I – Жетісайда.

Жетісайда былтыр 1959 ж. болған, гидротехник жас жігіт (жетісайлық) сол Жетісайдың қызды өз ағайынының үйінде көреді. Қыз ауырып, докторға көрінгелі Жетісайға барып, көріне алмай, (нағашысының) үйіне қонған екен. Гидротехник сонда жақын адам есебінде келіп қалып, қызды көре сала қызығады, жабысады. Қыз ұнатпайды. Жігіт омырау, ожар. Қыз көнбейді. Тұн ортасында үй әйелінен өтінеді, осындағы бір жақын адам үйіне апарып сал дейді. Жолда жігіт андып, тағы жабысады. Қыз алысады.

Жігіт пышақ жұмсап, мойнын жаралайды. Қыз көнбейді – емденеді.

Арада уақыт өтеді. Гидротехник бір күн грузовикке шофер мен бір досын алғып, қыздың үйіне тұнде келеді. Тыста жатқан шеше, қыз, оның бауыры 16 жасар бала болады. Жігіт (гидротехник) қызды көтеріп ала жөнеледі. Қыз бұлқынады. Бауыры ұмтылып, машинаның руліне жабысады. Гидротехник пен жолдасы оны алғып соғып, тепкілеп жығып салады. Дөңгелек түбіне жығылған шағында кейін шегінген машина басып, езіп кете барады.

Өлімші бала больнициға түсіп (өзі 9-класта), милиция, прокурорды шақырганда жан бармайды. Бала өледі. Осы семьяның әкесі Отан соғысында қаза болған. Немере аға іске кіріседі. Арыз береді. Аудандық партия комитеті Тасанбаев аяқсыз қалдырады.

Арыз обкомға беріледі. Инструктор татар райкомға қайырады. Ол қағаз прокурордың үстінен берілген еді. Кейін шал аға өзі ізденіп обкомға келеді. Зейне общ. отдел Қайыргалиға, секретарьға жетектеп әкеледі. Қайыргали обл. судтан орынбасарын бастық етіп, үш кісілік комиссия сайлап жібереді.

Комиссия барып тексеріп, енді райкомға салады. Райком прокурорға, СМУ-га, милицияға выговор береді де қояды (СМУ-да гидротехниктің жақын ағасы... қасында партия мүшесі өз ағасы да болған, сол бар жерге жүріп, істі женілдетеді рой).

Комиссия істі Шымкентке әкеліп, обкомға табыс етеді (Макаров). Обком пленумның соңынан осы мәселеге бар көп, кең жүртшылықты қосып отырып тексереді. Қайыргали баяндама жасайды. Залда көп жүрт жылап отырады.

Біз бір социалистік семьяның сорға ұшырағанын көрдік дейді. Обком: прокурорды, СМУ-ды, милицияны, ағасын партиядан шығарады. Тасанбаев секретарьға строгий выговор береді. Жігіт гидротехник, шофер жолдасы абақтыда. Өлім жазасы гидротехникке бұйырылған еді, Одақ прокуроры осы өкімді бекітпей отыр.

Прокурор осы күнде обл. сотта істеп жүр. Жәй қызметкер.

II – Түркістан, Шәуілдірде.

Әкесі, шешесі жоқ жас жігіт жетімдер үйінде өскен. Аз оқыған, қойшы болған. Шәуілдірдің қызын алады. Он мың

бермек боп, бес мыңын береді де алады. Кейін 5 мыңды бере алмай жүреді. “Берменді” деген сөз бола жүреді, қойда жүргенде қыз бала туады. Кейін Түркістандағы педучилище директоры Алтынбаевтың әйелі мен өзі жастарға барып, оларды қалаға әкеледі. Үйлерінде тұрғызады. Алтынбаев қырық бесінші жылы партиядан шығарылады. Ол екінші хатшы (райком) дәрежесінде за нарушение устав с/з артели шығарылған. Әйелі де партия мүшесі, кезінде әйелдер бөлімінің завы болған. Қазір типография бастығы.

Осы екеуі қойшыны қайтарып жібереді. Әйелің “барады” дейді. Кейін әйел бармайды. Қойшы келсе, бермейді. Қойшы қызын, баласын алып кетеді. Жолда машина әуресі, қалып қояды. Өзі де, қыз да ауырады, қиналады. Бірақ әйел келмейді. Әйел енді бармайым дейді. Алтынбаев, әйелі барма дейді. Енді біразда әйел басқа біреуге, бұрын қатыны өлген кісіге тиіп кетеді. Одан да Алтынбаевтар ақша-пұл алышты деген айыптар бар.

Қойшы осыдан кейін райкомға, обкомға барады. Қазақстан Орталық партия Комитетіне жазады. Баласын қойнына салып жүріп аралайды. Қонаев Макаровқа лично тексеруге тапсырады. Обком райкомға тапсырган. Қазір райком (Әшірлер) Алтынбаев пен әйелін партиядан шығарып отыр.

Жастарды тексеруде. Қыз қойшыға бармайым, сүймейім дейді. Сүймегеннен өзім кеттім, ешкім азғырған жоқ, ол мені үрды, қинады дейді екен. Бұл істе екі жақты қыншылығы, көп түйіні бар оқиға. Үйткені Алтынбаев педучилищеде завуч. КазГУ-ды 1939 жылы бітірген. Оқымысты адам. Өзі биолог екен. Айыпсыздау деген дауыстар, сөздер қатар шығады. Бұл да Макаров алдында.

29/V.

Кентая.

Тұстен кейін қала сыртына шықтық. “Хантагыны” тағы көрдік. Парк нашар, ағашы болғанмен, жерінде топырағы шығып жатыр. Аллейлері тақыр, шаңдақ, шебі жоқ, өуелде мүлде бол көрмеген. Содан тау бектерлеп қаланың құншығыс жағына биікше қабақта шықтық. Жолда “Хантагинка” суының жағасында қаладан қашқан қазақ аулы – Сарбас созыла ілеседі. Үйлер сүр кірпіш, терезелер батысқа қарағандықтан, мына жол жақ, тау жақ сырттары аса сүркай. Үйлердің ішкі беттері көнілдірек болу керек. Оған ағаш бірен-саран, огород, өсіреле жонышқа көп

көрінеді. Қаланың оң жағында – “Хантағы”, ТЭЦ бөлімі... Одан бері жақында экскаватор заводының бір жағы қоңыр, бір жағы ақ, корпустары – тығыз, аласа, көктері бар. Одан әрі механизация базасы, содан ары қалаға қарай трубалы пивзавод, жоғарыда дөң басында хвостохранилище, содан ары төбешік басында Мырғалымсай руднигі.

Кеше көргеміз, “Хантағыдан” тауға кететін қызын көркем жолда Қарасу шахтасы бар-ды. Оның тау жолы аса шебер, жақсы салынған. Ол қаланың мақтаны... Қыр басынан қаланың Түркістан жағындағы (бұрын совхоз болған) “Бұйрым” населенный пункті көрінеді.

Қала желкесі биік тау емес екен. Қырқа-қырқа үлкен Қаратай алыста, желке төбе, қырқалар арасында тықырлау көп беттер, өзектер, ауыл қоныстары байқалады. Бірақ, тегі, Кентау айналасындағы тау, төбенің бәрі тасты, жалаңаш сүр тасты, жақпар, шоқпар шоқақ тасты таулар, төбелер көбірек көзге түседі. Осы пейзажға қарағанда қала питомнігі, қала паркі, гүл бағы – көшелер, үйлер көгі, бағы аспан сыйындаі. Бұл өлкеге ғасырлар жоқшылығы, тілегі мейірсіз аспанға айтқан шағымы бір жол, осы жол ғана акталып, жаңағыдай аспан сый түсе қалғандай.

30/V.

Совхоз овоцемолочный “Кентауский”, директор Вишневский. Создан 1.01.60 г. на базе “Ленин жол” (колхоза) и Аatabаевского плодоягодного с/за и сельхозкомбината Ачисайский продснаба.

Последнее становилось убыточным. Начали жить с конца февраля. Указа не было, тянулось. От района теперь оторвались. В Кентау нет с/х предприятия. Я слышу много речей о нехватке техники и т.д.

Город не кредитовал с/х предприятия, на новый совхоз навесили два с половиной миллиона просроченной ссуды, с/х комбинат покрывает в банке задолженность за наш счет. Затруднения с зарплатами для рабочих.

Ограничивает нас вода. Все малые источники считаются мест. хозяйством, поливают земли соседнего хоз-ва. К/з “Коммуна” для производства овощей нет воды – ограничивает. Более триста га овощей, картофеля свое количество... не смогли посеять. Если “Коммуна” присоединилась к нам, было бы лучше. Новую технику дали, мало пахотной. Дренажный – заложить двадцать тысяч тонн

силоса. Мало силосоуборочных комбайнов... Молока будет и много, и дешево... Раб. силы – достаточно, обеспечены специалистами – бригадиры, механики и т.д. Будем закладывать 5 домов из местного материала, из самана. Что изменилось в жизни народа?

Вера в то, что жизнь идет на лад быстрее. Техника колоннами приходит. Здесь в районе хлопок, теперь овощи, поливы – есть и богара... Водохранилище (план есть, проект в области) обеспечим.

Бақшасы бар. Қоралардың жайы. Бұрынғы табысымыз болатын. Омбы, Томскіге шейін самолетпен апаратын. Қазір бақшалары мол, шаруалары бар. Жеті жарым сотық норма болғанда болар, онықі мол, артық, қалай болады. Кейін шешіледі. Ас үтінде мұғалім (фотограф) наразы жайлар байқатты. Әлі келген жақсылық жоқ, машиналар келген жоқ па деген секретарға машина өкіметтікі, ол бар жерде барғой деді. Су... су... су мен жол екеуі ғана – атабаба ырысы жүреді. Қайтарда басқа, жаңа жолмен қайттық, бұл қысқарап, жайлырақ жол. Кейін асфальтті жол бөлеқ. Жолай ауыл үстімен өттік. Онда жақсы сүт фермасы, үлкен дүкен бол жайғасқан.

30/V.

Кешке директордың баяндамасы болды. Бірнеше күн күтіп, қасымда жүрген хатшы үлкен орашолақтық жасады. Алтыға он минут қалғанда залға кірсек, бес-алты ғана рядта жұрт отыр. Кісі келмеген. Құндіз РК-ның бес инструкторына ауызша тапсырган да жүре берген. Үйыстыра білмейтін олақтық, шикілік анқып түр. Мектептер естімеген. Кеңсе қызметкерлері тек 6-ға шығады, оларды елемеген. 7-8-ге белгілесе, ешкім кудаламас еді. Парткабинет бастығы Байтасов келіп, қатты өкінді. Жаңа телефон соқсам ешкім естімеген дейді. Орыс школы қазір барсақ қешікпейміз бе деп асығып, өкініп жатыр. Құндіз телефонограмма жіберуі жетер еді. Бір ғана экспедитор қызы райком атынан хабарлап үлгерер еді. Сенімдірек болар еді.

Біздің хатшы дос өзі шымылдықты ашқызып, ел жокта-ақ столға отырайық, сонда сахнада тосайық деп ұсыныс берді. Шымылдықты сасқан бойда ашқызып қойды. Біз амалсыз бүйірде отырып тостық. Өзі қайта-қайта залға барлап, бажырая қарап, дәрменсіздік анғартады. Жұрт қашан қалың топ болып келер екен деп менен де қысылады.

Залға үміт пен күдік аралас пұшаймандықпен қарайды. Сол бір 20 минут ішінде секретарь абырайдан, салмақтан айрылып та үлгерді.

23/IX.

Шәкір секретарь РК, әңгімесі – рынок, монша (повесткамен), электростанция, гостиница, стадион, летний кинода (8 жылдан финский үй жатыр екен) болдық, больница елу койка, рентген, зубной, хирургическ. бар. Аптека (моланың ішінде еді), райком зданиесі, зал заседаний.

Қойдан миллион қой ұстауга болады екен, үштен екісін ғана пайдаланады. Шуға екі көпір салдық. Бетпақты игеру. Төрт совхозымыз Бетпақты кесіп өтіп, Қарағандыға шейін барады. Құм ішінде бес құдық, он үш артезиан қаздық, бізге жұз отыз керек. Құмкентке плотина істедік. Совминге жібердік.

Қарабұлақта “Біресек” деген су бар, тастаққа құриды. Соған плотина құрып, ауданға әкелуге, үш-төрт мың га етуге болады. Бұрын “Құмкентте” “Мырзадала” (Мырзабай) түгел егін болған екен.

Алтыбай қазғанға он жеті источникті созып әкелуге болады екен (құнарлы азық үшін). Шұқырой сүйін қимай жүріп Аққалқаға құйғыздық (жасанды көл болады). Су үшан-теніз, тек су төменде, көтеру қажет – мечтамыз еді көп жылдан...

Мойынқұмға бата бара алмаймыз, артығы қалып қояды. Енді он сегіз артезиан құдығын қазып берсе. Бетпақта үш құдық қазылды: Шолак, Еспе, Итаяқ Еспеден қазылды. Біздің аудан жерінде, Бетпақта, Жуантөбе түсында тағы артезиан құдық қазылды. Дарбыз шығып жатыр.

Созақ ауданында жетіжүлдікта бір миллион өсіруге болады. Қазір үш жұз отыз үш мың, міндеттіміз – алты жұз елу бес мың, мүмкіндігіміз бір миллион, тек су берсе. Жер де, жайылым да жетеді. Тастьда екі құдық – самоизливающийся бол шықпайды. Өзендер: Талас, Асы, Бұркіт, т.б. Жетіқоңыр, Бетпақта бір жарым метрден су шығады. Жетіқоңыр біздің жайлайа. Бетпақты басып барамыз, Жетіқоңырын жайлаймыз (ол Қарағанды облысы). Жетіқоңырга неше облыс барады.

Шәкір: Шу кейде бедственны. Су алып кетті, керексіз су келген. Аудандар өзі буып алу керек. Шуда регулировка болса, бойынан облыс шөбін орып алуға болады. Бізге ол

тіпті ущерб жасайды, көп жайылып, жол бермей жатады, қамыс боп кетеді (күз кезде).

Екі жұз жыл бұрын құмда арықтар болған, елұалпыс километрге тартыпты. Әкеміз айтады: Шу қауыны самауырдан үлкен бопты, атқа өңгере алмайды екен.

Нет перспективы, көніл болса үлкен, қинаитыны – жол. Связь, әсіреле свяζь (қыс қатынасыз қаламыз). Малда породное районирование болмаған. Қаракөл реттеліп қалды, қара малды ондай алмадық...

Американ. сантагертруда – бұқа фермасын ала алмадық. Салмағы бір жарым тонна, ала алмадық. Казахский белоголовыйдан қысқасынан басқа түгі қалмаған (ирония судьбы).

Сексен екі мың қой бердік, саттық басқа облыстарға, соған орай қырық екі мың қаракөл сатып алдық. Серый қаракөлдің бағы ашылды, экспорт ала бастады.

23 күні біз Құмкенттен шығып, қырық бес шақырым жүріп, Мырзабай даласын басып, Қызылкөлді жағалап отырып, атақты Бабатаға келдік. Онда раскопкалар, мешіт, мазарлар. Жері жақсы, өзен, жартастар. Қызылтас, үйтас – Бабата жоны...

Осында 21-жылы болған үлкен трагедия – Үміттің өлімі. Болыс Әбдіраман, байы Құрманбек, сүйген жігіті Боранбай. Үміт Сарыарқадан әкелінген сұлу, жетім қызы болған. Баласы 8 жаста екен. Кейін туберкулезден өлген.

24/IX.

Таңертең Шолаққорғанды араладық. Больница, главврач Жақай Құсанбаев. 9 врач бар, екі терапевт, бір хирург, стационар 50. В родильных 10 коек. Хирург сейчас с женой уехал; приезжают – год-два и уезжают, приобретают навык и уезжают. Медикаменты, препараты – тыс қаламыз, стрептомицин, пенициллин өте зор қындықпен аламыз. Өзімізге келмесе, алар жер жок. Қыста жол қар жауып, жабылып қалады. Рентген-кабинеті бар, бірақ хирург кетті, совмещать етуші еді. Жуантөбеде екі совхозға дәрігер Төреканов замглавврач. Осы жердікі. Құмкентте де врачи керек. Оқып жатқан хирургтерді санап отыр.

Созакта екі врач бар. Айгенеде инфекционный корпус бар, амбулатория, жарым персонал врачтар қазақ. Больница жақсы, елу койка стационар.

Мектеп сегіз жұз елу бала, биыл тоқсан сегіз бала бітірген. Вузға жиырма, аудан бойынша қырық бес бала кеткен. Жатақхана жаңа, тәуір (әйел балалар). Ауданда парк, футбол, танцплощадка. Пекарня, столовая – бәрі жаңа (больницаға Ондасынов жәрдем еткен).

Райком үйі тіпті жақсы. Райкомсом. ол да солай. Парктабинетте 500 кітап, көркем әдебиет. Кеңсе үйлер көп. Көшеде электр. Столовая жақсы болмақ. Шолаққорғанда төрт мыңдай адам. Ауданда жиырма мың үш жұз, Өзбекстаннан келіп жатқан қазақ көп (үш мың үш жұз содан).

Аудандық библиотека жақсы. Он бір, он екі мың. Мектепте де төрт-бес мың кітап бар.

24/IX.

“Созақ” совхозы.

Қала ойран болған, көшелер оңбаған, бес рет қиналып зорға өттік. Бес бөлім ферма елу төрт мың екі жұз қой. “Энгельске” қырық төрт мың бердік. Қара мал екі мың жеті жұз жетпіс бес, жылқы бір мың бес жұз жетпіс сегіз, түйе алты жұз отыз бес. Зерновой екі мың төрт жұз, 5 $\frac{1}{2}$ центнерден алды, жүгері төрт жұз жақсы... Бір мың екі жұз жұмысшы. Шабанның әйелі қырық бес процент алады (мың сегіз жұз отар акысы).

Больница отыз бес койка, екі врач қазақ, местный кадр, тортеу болу керек – жоқ.

Мектеп онжылдық – біреу, жетіжылдық – екеу, Созақта – бес жарым мың халық – қазақ 85 процент, клуб, мешіт, үш ферма ортасында (әрбірінде) клуб бар. Қазір қалыпқа келтірдік. Ақша бөліп қүштейтіп жатырмыз. Совхоз үш жыл бойы табыс беріп келеді. 1958 ж. екі мың бір жұз, он мың елу жеті, бір миллион сексен мың берді, биыл да жақсы береді.

Строительства жұз қырық мың сом саудаға береміз. Материал жоқ: стандарт, монща түр, пекарня түр, екі шабан үйі түр. МТМ түр... Алты жыл болды тәбе жоқ.

Орта мектеп жақсы. 10 жылдық жақсы, мастерская жоқ, стена салынған, машина бар, тәбе жоқ...

Хатшы: Шәкір, Сәмен агроном, Балтабай арасындағы репликалар:

- Жүгеріні жөнелт.
- Машина жетпейді.
- Керенау кердеңді қой.

- Қайт дейсіз?
- 20 машина жүргіз.
- Бар машина 12.
- Ендеңе, жарты алтауын үш рейістен.
- Болмайды ғой ондай.
- Ендеңе, бюрода сөйлесейік.
- Бюросыз да ұғынайық та.
- Өзің оқыған баласың, оқымаған балаша сөйлейсің.

Бізде қандай қындық боп отырғанын білмейсің.

Балтабай үйінде қонақтамыз, алпыс кісі сыярлық өзбекше үй. Қабырғада сандық, көрпе, жастық, чемодандар, бер жағы қызыл шымылдықтар.

Балтабай:

- Жиырма машина беріңіз.
- Қайдан?
- Біздің машинаның біреуін шығаруға болмайды.
- Оған мен жауап беремін! Сенің жүгерің мақтадан қымбат емес. Біз сұрамақпаз машинаны, бірақ беріп қою – ала қою деген емес, партия хатшысы, өзім директор, агроном бәріңе бірдей айттыған сөздерді төрт көзің түгел отырсың, бүрода барғанда айттар сөз осы.

— Кеппесе алмайды, шіріп кетті, ол мемлекет тіршілігі (хатшы), кептір, сендерше екі-үш күнде жауын жауғалы түр, жүқалап жайындар жүгеріні... гарантыйный расписке беріңдер, основной переговор өздерінде болсын. Мен де бір жағынан араласайын.

— Үш сағат бұрын қайтып келмейді деген не сүмдыш, вот сендерге обком рақмет айтсын, сіздерге айтсын, бізге де айтсын. Бұндайда рақметтен құр қалуга болмайды, ескеріңдер (сен слушай!).

- Осы-ма, Жәке-ай!
- Бірге.

Жол бойындағы жерлер: Абай, Жыныс, Шұқырой, Сызған, көл Аққалқа, Қозымолдақ, Балтабай білген жол бойғы жер аттары: Қөктөбе, Ақтөбе, Ақназар, Сыпаның сазы, Қызтөккен (қыз анызы, қашқан жігіт екеуді өлтірілген), Балықшы өулие, Бекембай өулие, Құлметай өулие, Бәжінің белі, Жамантас, Мұзбел, Қоғашықтың өзені, Исаңың өзені, Қексарай (қойтас), сонан ары Түркістан.

Күйші балалар: мандол – Байғазиев Қорғанбек, рубаб – Айтмет Рысметов, домбыра – Сауырбек, Карбоз (жұмысшылар, трактористер).

Шәріптің соңғы сөзі. Ауданда соңғы үш жылда бір миллион жеті жұз мың еді, қазір үш жұз отыз үш мың, алпыс мынды етке өткіздік. Басқа облысқа сексен екі мың бердік, саттық. Қырық екі мың қаракөл, бес мың сиыр саттық, төүір сиыр алдық. Қаракөл сапасы артты. Сексен тоғыз процент қаракөл, бірінші сорт қаракөл, акшасы өте қымбат.

Кетер жерде үш күйші балалар Абайдың “Өзгеге, көнілім...” олеңін, әнін айтты. Тек “Өлеңді қайтіп қоярсың” деді. Екіншісі (マンдол) “Алыстан серменті” айтты. Өзгелері инструменттерімен қосылды – екеуі де ырғактарын, настроен., сонша түсініп – поэтично жырлайды, дауыстары күшті емес, бірақ сезінулері күшті.

25/IX.

Кентау.

1949 ж. тарихы басталады.

Қырық сегіз мың, отыз тоғыз мың Кентауда, тоғыз мың Ашысада, Кентау Созақтан келгенде қиял қаласы. Көшениң бәрі асфальт, газонно, көк жасыл жас бақша. Жас балғын ағаштар қалың жапырақ сыйбыры көрікті көктем өмір лебін, тыныс сыйбырын сездіреді. Көшелер кең емес, движение бір жақты. Европа жаңа қалаларында кей көшелер – көп көшелер (таза көк жасыл, таза сұлу үйлер көшелері) машина жүргізбейді. Қалада парк, лекторий, пионер двореці, үлкен кино (паркте бассейн, фонтан), қала жақында көл жасап алады. Көп көшелерде үйлер алды оюлы шарбақ – әсем шарбақ. Көп үйлер, жекелер үйлері де терезе алдына бақ тіккен. Бұнда школа-интернат, онда екі жұз жетпіс қызы, екі жұз қырық орыс баласы. Воспитательницалар әр класқа екіден, қазақ жас әйелдері, аттары – Ырзаева, Беккожаева.

Оте тамаша жаңа мектеп онжылдық, Кеш бата қаланы көп кезіп араладық, көз тоймастай, тап-түйнақтай, анық іргелі, мықты мәдениет ортасы. Шеттерінде қазақ үйлері – әдемі, өз үлгілері, өнері бар...

Кешке Төлеген (гороно) үйінде қонақта болдық. Бұнда әсем, үлкен гостиница болмақ. Әзірше оны интернатқа берген, онда қазақ балалары тұрып келген. Қазір ол интернат үйі салынғанша болған. Жаңа мектеп қазақ балалары үшін былтыр

салынған, ол Алтынсарин школы – бүтін көреміз. Жалпы осы екі школа бүкіл Қазақстанда жоқ. Айналасы асфальт, дуал железобетон, оюолы газондар, кірер есіктен сырт.

Екінші хатшы Тілеубердиев Үйдырыс бірінші келді. Зенков Александр Ильич – инженер, әуелде техник, кейін оқу бітірген, екі арасы – Үйдырыс жалтаң көз...

Зенковпен қаланы араладық: 1) обогатит. фабрика... 2) компрессорная; 3) экскаватор заводын көрдік; 4) Баядыраға бардық, онда мың кісі; 5) Хантағы бес мың адам – көпшілігі қазақ, шешен, әзіrbайжан, түрік, татар – жиыны Кентауда жиырма жеті ұлт бар. Хантағыда ТЭЦ, швейная фабрика, Дом культуры, онда қазақтың Пушкин мектебі, жолда орыстың Абай мектебі (онжылдық).

Паркі араладық, “Дружба” киносында болдық, лектории. Мырғалымсайда болдық. Қала жотадан жақсы көрінеді – көл болмак. Ақыры өте жақсы Алтынсарин атындағы мектепті көрдік. Мастерскойлары (механич.) ручной труд, инструментальная, пионерская комната, биология кабинеті, физический, химический каб., гулдер... столовая – горячие закуски, мастерск., столдар (курек, ернеулі). Спортзал аспаптары тамаша. Әр класта кітап қоятын шкафтар, умывальная. 5-ші кластан бастап класти балалар өзі жуады.

Биыл үш жарым мыңға кітап алған, кітапхана жақсы. Заврайоно Төлеген Әкімқұлов, Алтынсарин мектебі, Бахтияров Аппақша. Сонда Құләш Кішібаева, Вера Николаевна Линовая.

27/IX.

Түркістан.

“Победа” колхозы. Мектеп екі жуз отыз екі бала, биыл он тоғыз бала бітірген. Төртеуі вузға түскен. Мастерская: плотнич., механич. станок, кузнецкий, опытный, биолог. участки. Кітапхана жақсы, қазақшадан аударғандар бар. Худож. самод. оркестр.

Колхоз “Коммунизм” үш жұз үй. Полевой стан, “дала косы”, шайхана. Бұнда “шөл мақта” богатый оседі. Сырты обыкновенный. Жұз сегіз ферганский суарылмайды, бірақ жыртылады, ленточный опытный. Жиырма га, тек бұл мақта салмақпыз.

Стан жақсы, балалар жақсы, жайлы. Столовая, кухня, груднич дет. ясли, демалыс залы – личная беседа, читка,

кино. Күнделік еңбек показателдері, Доска почета, доска показателей, Құрмет тақтасы, көрсеткіш тақта...

“Коммунизм” өзір үшінші орында, бір ғана процент қалды. Бүгін, ертең “Победаға” жетеміз деп отырмыз. Әбдірахманов Әбдіразақ к-з бастығы; бүгін алты жарым процент аламыз деп отырмыз. Қырық екі тонна, елу бір тонна (20 сентябрьде) өткізген күн де болады.

Гектарынан жиырма бір центнер, биыл жиырма төрт болмақшы. Исменова Зулпия (Зульфия) кеше бес жұз он бір (норма сексен), алты норма берді. Бір күнде, сезонда жиырма бес тонна беру, міндет алу, норма үш жарым тонна.

Ақы прогрессивка, мысалы, Зульфия бес жұз он бір кг бергенде, бір күнге екі жұз қырық жеті сом алады.

28/IX.

Шәуілдір (20 мың халық).

Бойтанов Төлеген – қойшы дауы, жұз бір қоймен кеткен. Жұз жетпіс бес, екі жұз километрге кеткен. Өлді деген хабар болған. Артынан түйемен іздейді, ат жүре алмайды. Қырық, жетпіс километрден ары бара алмайды. Түие шөлге мықты. Бойтанов – Герой Соц. Труда, 47-жылы герой болған. Бұрын “Овцевод” колхозында малшы болған. 18 күн адасқан, содан кейін тапқан.

Кей қойды жеген өлмес үшін. Жаяу, қазақы қой жүргүре шабан, қаракөл қой – жүрдек, жосып кетеді. Төрт күн ыққан қой, бір қора қой. Қойшы үш күнге нәр татпаған. Гурьевте әйел 6 күн, 6 түн, әйел өзі екіқабат екен...

Биылғы Арыс тақыры – халық ортада қалып қойған. Вертолетпен тамақ апардық. Халықты вертолетпен барып, морально успокоит еттік. Вертолет Совминдікі. Халық қамқорлығы деген ой бәрінен басым. Малды да малшылар кетпеген тастан.

Биыл жиырма алты мың қаракөл (көктемде жаңа сойылған қозылар), мотормен кісі жібердік, зорға күтқардық. Моторист Қасиев Қалиды учитель грузин, физкультурник – адасқан, кейін зорға тапқан. Моторный қайықты плотина ар жағына көтеріп апарып салдық. Плотина салынғанда жергілікті жағдай ойланылмаған. Тұзды шығарып жіберетін...

Сарықұлов – шәуілдірлік. Зам. министра водного хозяйства.

Арыстанбаб, Отырар бардық. Жолда мектеп екі этаж.

Бес жұз бала оқиды. Елу жатақ орны. Темірде және де қазақ онжылдығы. Больница да бес врач бар, жақсы екеуі. Әзіrbайжандар жақында кетеді. Партияға кірген (осында), жақсы жастар екен.

Жел-жел, жел жазда да, қыста да сол жел. Бұндағы күш жүгері, мақтаны биылдан бастап ауданнан алған... жүгері, мал (қой), түйе... екі жарым мың (аудан балалары).

Аудан басшысы Әшір Момыновтың Юсуповпен сөйлескені: телефонмен мені пәленге қос, осы тұрған жерімнен дейді. Амандасу, қажетті айту. “Өте жақсы демалдым, рақмет... Мақта проценттін естіп қуанып жатырымыз. Отзына жіберсін деген екен, соган даярланып тұрмыз”.

28/IX.

Ерманов Шерім. “Темір” қаракөл қой совхозы. Шеке. 1954 жылдан, одан бүрын түйе заводы болған. 1957 жылдан колхоздарға береді. Бес колхоз, жобасы үш жұз үй келді. Былтырдан Тәжікстаннан, Қыргызстаннан, Өзбекстаннан – барлығы алпыс үй келді. Тағы да келмек... сөлем кеп жатыр. Шалдар келгісі келеді, жастар жағы сөйлесуді керек етеді.

Алғашында, елу төртінші жылы он алты еді, қазір жұз үш мың қой, бұдан тышкары он мың етке отыз екі соиып бердік. Биыл қаракөл, соның сексен жеті проценті бірінші еді, жиырма проценті көк, түпкілікті бәрін көкке “сүр”, “қамбар” (сүрдың қоңырлауы) етіп алмақпаз.

Түйе мың алты жұз. 1) Турменский нар – қияқ сүтті болады. Оннан жиырма бес литрге дейін береді. 2) Астраханский (айыр) айыры кен, өзі ірі келеді – қазақтан ірі, монғолдан келген. 3) Монгольский – о да айыр, онша жазық, кен емес, бірақ өте жұнді болады. Жеті-сегіз кило, буласы он сегіз килога дейін береді. Нар мен айырдан қоспақ туады – бибатша, байбатша дейді. Салмагы бір тоннага шейін. Біртума (байбатшалар осы), өркеш біреу. Атасы айыр болса, анасы тағы аруана болса, баласы біртума, бір өркеш. Айырға ерекк шөксе, одан қоспақ туады, екі өркеш қосыла біtedі. Қоспақ мықты болады, “Мырза қоспақ” дейді, бақырмайды.

Мая – нардың үргашысы. Бір өркештің табаны кіші, бұлшық еті қалың, табаны ойылмайды. Бұларда первоклассный жырлар бар. Оны аруана дейді – атасы аса таза үлек, айырдан ештене қосылмаган. Бұхара, Қашқария, Хорезм – алыс жолға сондай үлекті үстайды. Индия, Туркмения.

Совхозда бес мың жан. Больница — он койкалы екі больница, үш медпункт, доктор жоқ. Әйелдер больницада босанады, родильная бөлек...

Мектеп үшеу, жетіжылдық, үш бастауыш, бірі орталықта, екеуі бөлімшеде (отделение), детсад жиырма бес балаға, дәтисли жиырма балаға.

Клуб бар, кинопередвижкамыз бар. Бұрын отделениелерде кеңсе болмаған, қазір бәрінде клуб бар, оку үйі бар. Бар совхозда бес отделение.

Перевоспитание жастарға. Арақ ішу мүлде жоқ, демалыста ішу, сенделу, қисалақтау. Кружоктар, әнші музыканнтар, пъесалар. Кей әншілерді Алматыда пластинкаға жазды.

Әшір Момынов өмірбаяны. Рысалды (7 баласы), Бердалиев Сабыр бұрынғы қойшы 1928 ж. туған. Оқыды, зоотехник болды. Қазір отделение бастығы. “Арыс” бөлімшесінің партия мүшесі. Он бес мың саулықтан жүз отыз алтыдан алды. Соц. жарыс отличнигі деген.

Қойда да бригада ком. труда. Әлімбеков Шерхан — шабан, 1936 ж. туған, орта мектеп бітірген. Зооветтің 4-курсында сырттан оқиды. Әкесі қарт коммунист, екі інісі 7-8-класты бітірген, бәрі бір семья. Бір отарда сегіз жұз мал бар, қора жақсы. Жұз саулықтан сексен алты орнына первоокатка тұсақтан жұз бестен алды.

Шайхысламов Мұхтар — бюро мүшесі, коммунист. бригада. Сексен саулықтан жұз қырық бестен алды. Үндеу көтерді. Әрі өз күшімен отар басында үй салып, шөп дайындал алуға.

Оздерінің кітапханасы бар, приемниктері бар. Партия үйімі шопан мәдениеті деп байлау жасаған. Кітапты жұз, жұз елу сомға буып апарған, түие үстінде жүріп кітап оқиды. “Соц. Қаз.”, “Қазақ әдебиеті”; он екі түрлі газет, сегіз-тоғыз түрлі журнал. Әр семья екі-үш журнал, төрт-бес газет алады.

“Жақана” — тұнгі етті таңтертең турал бергенді айтады. “Жорға дуалақ”, “Жиек-жиек” (қаймақ, қыймақ). Мусаев Амантур — парторг жігіт. Ерімбетов Дүйсен — завпартархивом обкома. Осы жердікі, ветеран войны.

— Эй, Әуезов, көрші осы облысты деушем. Екі соғыстың солдатымын. Тілегіме, ойыма бұ кісі ғана лайық деушем. Шолоховты ерткенде, әттең, ертең Мұхтарды неге қоса ертпеді екен деп едім. Жер жүзі біліп отыр, арманым —

арыстың арманы орындаладай... Шәуілдір районы оңалады. Оңтүстік қарт коммунистері атымен тілек тілеймін. Кеүілдері қуаныш кетсін. Жолдас Мұхтар, денің сау болсын, ісің оңсын! Бұткіл дүние сол еңбегінді білсін.

Ерманова Сәлима: Рақмет айтуға рұқсат етіңіздер, әйелдер...

19/V.

Обком пленумы. Береза баяндамасы. Совнархоз істері, жоспары, табыстары сыналып келеді. Қызыл барқыт – Ленин статуясы, қызыл, арзан ағаш трибуна... Бастық алдында микрофон, зал радиоланған, жоғарыда. “Біздің партиямыздың жеңімпаз туы – Ленинизм жасасын!”

Президиумда бюро және көрші облыс екінші хатшысы, ЦК КП-ның бөлім бастығы, орынбасары, қала хатшысы. Жұрт жақсы киінген. Тұстар салмақты, салқын, ойлы. Бастық кердеңсіз, жасанды мінез, көрнексіз, жұрттан, қатардан шыққан адам екені көрінеді.

Береза: Консерватизм көп жерде жойылған. Кемшіліктер бар. Совнархоз нашар алысады олармен. Совнархоз кадрының составы аталғанда, бір тұста жұрт қобалжып, күлісіп қалды – саны молырақ аталған болу керек. Көтерілген адамдар жайы, аттарын санайды – бұл жаңа адамдар болса да жақсы басқарады.

Жаңа заводтар – цементный, Кентауда экскаваторный цех.

Захан – салмақты, орнықты. Бастық та жадыраған қабағы.

Береза: недостатки, упущения бар, соны түзеу керек. Школьное строительство, экскават. з-д успешно выполнил годовой план.

Масложиркомбинат – тоже новое в механизации. Новое автоматич. оборудование на швейно-пошивочн. Химфармзавод – коренная реконструкция. Изменение профиля гидролизного завода. Пресс-автоматы – должны производить новое по нашему заданию. В промыш. строит. мат-лов – крупные панели (в жилстроительстве). Поточное произ-во жилых, обществ., специализированных общежитий. Технич. прогресс слабый у нас. Задача: освоение новой техники, механизация, автоматизация, дальнейшее технич. совершенство...

Большой электровоз в Кентау нужно везти. Для руч-

ного труда до сорока процентов на некоторых заводах (Чимкентский технич. завод).

Режим вращающийся в области проблема.

Засоренный хлопок – вред большой.

Недопустимо медленно строится гостиница.

Культура произ-ва, охрана труда, техника безопасности производства.

36% работает на сокращаемость (раб. труда).

Правило: не говорить бы, а что сколько стоит и ... индивидуальная ответственность.

Стаж работы – деловые взгляды.

Новые варианты.

Урожайность до...

Больницы, ясли, детсады.

Обкому благодарность.

Прения. Осадчий (горком, Чимкент): Крупные недостатки, стиль работы, недостатки руководства.

В стиле – очень, очень много отсталых методов бумажного руководства. Отсутствие увязки между функциональными связями.

Отдельные управления Совнархоза – производят труда, себестоимость – неясны. Многие работы не заканчиваются, затягивают. Горком просил наслаживания произ-ва молочного комбината. Продукция не качественная, возить мороженое из Ташкента для Чимкента.

Джумалиев, зам. Березы, ведает этим, с него не требуют.

Осадчий: Почему наш кирпич расползается после первого дождя? Кирпичный завод.

Реплика Макарова: Это за мой счет? – дейді – құлқі. Улучшением быта рабочих, заботе о них мало занимают совнархоз.

Баня, столовая, многие столовые скверны – препирательства, но мер нет. Девять руб. обед в одной столовой – дорого. Не знаем, к кому обратиться, все стараются оттолкнуть от себя...

Был бы более тесно связан СНХ с мнениями с мест – мнениями коммунистов. СНХ не обратил серьезного внимания на сигналы парторганизации завода пресс-автоматов. Администрирование – метод, стиль СНХ (приказ).

Бригадир из Ленгера: Претензии СНХ – не дает металла на крепления. Мы считаем свою шахту важной, а

СНХ – второстепенной. Наша шахта пусковой объект, а руковод. органы таковым не признают – не видим крупных специалистов у себя. У нас недостатки: нам нужна помощь от имени шахты, строителей Ленгера.

3. Харитонов (Кентау, Ачисайск. полиметалл.): Основной поставщик – сорок пять, пятьдесят процентов – свинцового завода. При помощи СНХ реконструкция – движение скоростников по проходке Ачисая, Миргалимский, комплекс скоростного прохода на весь Союз – 250 погонных метров, на Ачи – сто двадцать – сто тридцать погонных метров.

Миргалимсай – полтора миллиона тонн.

С положит. ролью СНХ. Есть крупные недочеты у СНХ.

1) одно управление не увязывает работу с другим упр. В середине апреля ломает весь план, а на квартал план принят...

2) реконструкция Миргалимсая. А СНХ не хочет понять строит. управление, не хочет. Лично упрек бросают тов. Березе и его заму – нужно построить в первую очередь обогатительную фабрику, а они не помогают.

Американың ең жақсы заводынан озамыз дейді.

Тасбулатов (Кызылорда, горком): СНХ не отошел от старых министерских методов. Отсутствие контроля за своевременным исполнением проявляет поспешность, отд. вопросы перерешает несколько раз – по Кызыл-ординской обл., кирпичный завод в плохом состоянии. Мер по улучшению по Кызыл-орде. СНХ помогает мало. Чемоданное настроение у раб.

Гайворонский (директор свинцовового завода): На II квартал завод принял, без помощи нам не работать, многое надо. Нельзя не реагировать, поменьше директив, обязательств, повышенное обязательство.

Бригадир бригады ком. труда: Масложиркомбинату нужны условия, нужна новая техника. 6 капит. строек. 7-часовой рабочий день уже осуществлен у нас. Особое внимание на нас. На заводе питание дробное действительно.

А СНХ – вершит большие дела и не вникает в мелочи – тоже минус. Повысим мощь нашего государства.

Сарсембаева (облисполком): Средняя школа – долго, неправильно.

– Расхитители средств в СНХ, борьба с ними.

- В строит-ве школ не меняются программы.
- Они обвиняют других.
- Береза не упомянул. О быте трудящихся — всегда на бумаге.
- Кадры —...местные... Спор — упрямство.
- Береза сам виноват во всем...
- Не совсем ясно поведение бюро обкома в этом вопросе. Примеры: культура ответственности самого обкома...

Куваков (директор “Пахтааральского”): Школьное строительство, хлопкозавода, о рационализации.

Мороз: Об изобретателях и рационализаторах — на вскрытие внутренних резервов производства во всех вопросах технического прогресса.

2. Вдовиченко (начальник промыш. строительства): Силовые высоковольтные передачи и в Кентау, они есть как трансформаторный завод. Завод электроаппарат. — очень медленное стр-во. В области новой техники — механизации, автоматизации — делаются качественные работы. Кооперирование поставок стального литья — главное, о чем хотел бы просить.

Үлкен денесі, жақсы сүр пиджак киген, салқам-салак, жағасыз көйлек киген.

10) Чекушин — инженер, көзілдірік, кең танау (жазғанын оқыды): Комбинат выпускает кошму — но плохо, пока это в числе ассортимента сферы бытового обслуживания.

11) Сулейменов (технологич. ин-т): Семь спец. и другие разные специальности. Много студентов на заводах Чимкента. Но много недостатков — руководство завода формально относится — не принимали, переставляли с места на место. Принимали одно время соверш. не знающих специфику завода. Посылают на пыльные тяжелые условия, 14 студентов до сих пор не устроены в цементном.

Многие молодые рабочие не посещают комсомольские собрания. Новый набор — около девятисот. На дневном — четыреста студентов. Общежитие института не сможет всех устроить, пусть заводы примут.

Новый закон о перестройке высшей школы наши люди знают, но осуществлять отлынивают. Отбор на учебу должны делать руководители предприятий. Институт просит помочь райкомы комсомола укомплектовать новых студентов.

Нужно расширенное комплектование заочников. — Левое крыло.

12) Мартыненко (гл. инженер химфармзавода): СНХ помогает — электроэнергия бесперебойна — қатты айқайлад сөйлейді. Должную помошь от СНХ получаем. Даусы тақылдаштыңдатпай қоймайды. Өте жылдам сөйлейді.

13) Гришков (завод пресс-автоматов) — ұзын бойлы, жасы орта. Кімі — ашық жаға қара пиджак. Выполняет план. Оқымайды, сөйлем айтады. Инженерная мысль должна войти в основу производства. У нас нет людей для направления на многие участки. Методы сварки важны для моторного процесса. А цех сварки у нас даже не спроектирован.

О кадрах — места инженеров занимают практики.

14) Джунусов (Кентау председателі) — әдемі қөзілдірікті, биік бойлы, өні қара сүрғылт. Сүр пиджак, көк көйлек, галстук. Даусы зор, ашық, анық сөйлейді. Осадчих, Сәрсембаева правы в своей критике. Культурно-бытовое строительство важнее многоего. Постановление обкома об этом. В постановлении СНХ Казахстана указаны меры — бытовой комбинат города Кентау решено, но не построено. Горком, горисполком неоднократно обращались в СНХ. Позволительно спросить СНХ — в каком году намерено закончить строительство родильного дома?.. 1500 детей ежегодно рождаются, а нет ни одного родильного дома. СНХ ежегодно снижают ассигнование на благоустройство Кентау. Много незавершенного строительства в городе. Дошкольные учреждения тоже не обеспечивают нужду в них.

15) Зенков (секретарь обкома): Распыление средств строительства привело к невыполнению планов строительства СНХ. Дело контроля всех организаций — низкое качество домов.

300 жителей детсад строили.

Баялдыр 6 км — нет транспорта. Детсад. Детколонии. Росчерком пера уволили 200—300 человек, но никуда не трудоустроили.

СНХ селу оказывает очень мало помощи, руководителям строительства. Оторванность от жизни. Выводы — факты.

Береза (заключение): Кадры из местного населения? Ошибка СНХ — примем все меры. При помощи Чимкентского и Кзылординского обкомов справимся.

Қаулы алу процесі.

1) Жармұханбетов Мұқатай. Секретарь Кировского райкома: О ходе выполнения соц. обязательств. Көзілдірік, орысша жақсы сөйлейді. “Шымқорған” совхозында Шақабаев Әзімхан. СЖК. 1959 – 176, 1960 – 183 қозы, обязат. 205. 260 қой қашқан. Уплотнен окот. Бері 205-тен алуға керек. Жас қойшы. По области 500 мың қозы алуға. 2) Десятников (Арысский РК). 3) Әзімхан Шақабаев (жүлге). 4) Жәнібеков Өзбекөлі (обком).

Ұзын бойлы, қызыл сары. Құлімсіреп сөйледі, қолдары ұзын, арық. 815 қойдан 181-ден қозы алдын. 205-сертім. 270 қойды алсам да толтырам, бөлек, жақсы бағамыз. 210-213 етіп 40 жылдыққа орындаймын.

Шәкір әңгімесі.

20 февраль қалың қар. 55 сант., суық 29, Шу бойында 40 градусқа жетті.

Боран, 7 күндей боран. Аудан бойынша 87 мың шөп-азық бар делінетін.

Мойынқұм өзгешелігі – түйе болмаса, машина журмейді. Отыз машинамен “Құмкенттен” барып, Шудан жемді алып, алты күнде зорға оралды Бегімбетов. Түйемен тасып алады (аз малға). Екі жұз сексен алты мың қойды құмға салдық. Суықжалда, құмның ортасында екі жақ кеп түйіседі. Жуантөбе, Тасты, беріден “Құмкент”, “Калинин” барады. Декабрьде түйіскен, март аяғына дейін жатады. Оты тәуір, қызыл соқпайды, жазда бола алмайды, кене көп. Екі жұз сексен алты мың бас малда кора болған жоқ. Обком бюросында айттым, бір жылғы емес, көптен дедім. Азық 40 километрдей жырақта қалады. Құмды ерте күзден пайдалана алмаймыз, себебі құдық жоқ. Қарды қуалап, малды содан жүдеметіз.

Екі жақты сор болады, суы барға апарсан, от жоқ, оты барда су жоқ. Ол кем қойса жиырма-отыз километр. Бар судың өзі де аз, бірер отарға ғана жетеді. Екі жақ тоғысқанда жер жетпейді, өсімдік тегі аз, көбі рас, пайдасыз.

Шаянның тоқсан бес мың малы да Мойынқұмға барған. Азық өзі елу мың тоннадан артық бола алмайды. Сексен жеті мың екі жыл накоплениесі.

Жалпы екі жұз елу мыңдай малдан артықты Мойынқұм көтермейді. Құмкент, Шаянның малы, Созак, “Энгельс”, “Калинин” төртеуі су болмай бері шықты. Қайта кірді, қар

жауды... Құмда пана – сексеуіл, ерек... Құмның қары күн тәуір болса – тезірек босайды.

Февраль бораны, жиекті басты. Сексеуіл сыйдырып берді. Атпен, түйемен тасыды. Март келді... Бірақ 18 марта дейін мал бермей кеп ек... Апрельдің біріне дейін он бес мың бердік. Он бестің тоғызы мыңы Құмкенттен. Малы әбден жүдеп қалған. Адам – киіз үйде, сексеуіл отты үзбейді, темір пеш, Жуантөбеде елу екі мың қой, бес жұз жылқы, үш жұз сиыр, үш жұз түье, адам мың үш жуз. Жуантөбеде Бектеміров Ақышбек тоғызы жұз жиырма қойдан бір қой өлтірген жоқ (саулық). Әзімбаев Жылқыбек – мастер овцевод. Әйелі, өзі екеуі ғана сегіз жұз тоқтыны аман алып шықты. Екеуі де қашарын бөліп бақты. Жайылымын бөледі... Қибаспақ жасатпайды, астын күтеді. “Калининде” Тоғысов Айтжан, Қалметов – осылар да солай істеді. Отарлары сегіз жүзден бермей шықты. “Калинин” үш мың өлтірген, қатты жұтады. Жуантөбеде Сайрамбаев Рахымберді – боран астында жеті күн жатты. Қораға қой кіргізіп, мал өлтірмей аман қалды. Шаянда ауыр жағдай болды. Үйлер көшкен, қойшы қоймен қалған. Екі адам, солар текеметке оранып боран астында қалып қойған. Мамандар, директорлар көп еңбек етісті.

Ахипов Әбдеш 1951 жылдан директор Жуантөбеде. Таңертеңнен тұске шейін, тұн бойы “ДТ 54”-мен жүргені болды. Уәйдәнің қызметкерлер арасы келіспеді...

Созақ жері сортан. Машина қатқақсыз жүре алмайды. “С-100” тракторлар жерге кіріп қатып қалды. Құмы да сондай... Қектемде қазып алдық.

Қоздау – төл, мал ақсыз, уыз ембеген. Апрельдің онынан бастап қана қозы ала бастадық. Қозы елу бес мың қазір. Биыл етке беретін малға қара мал беріп, алпыс мың орнына жиырма мың өткізек дейміз.

Мойынқұмның әр жерінен қора сал дейді. Мұмкіндік кем... қамыс кеш тиеді. Адам туралы – хозцентр, әр фермаға усиленный бір хозцентр (біреу) салсын деген де бар. Аңысайға баратын узкий колоннаны широкконнаға айналдырса, перевалочная базамызға жақындар еді. Шопандар өздерін айыпты қөреді. Жетіжылдыққа алты жұз мың қаражат жұмсаумен есептеспейді. Кем дегенде алты плотина бір миллион тұрады. Жүгері, жонышқа екsec керек, сол азық.

Жүгері пастибищный малға жарамайды... Жоңышқа жақсы. Ал сүрлем жүргенде бір құннен соң бұзылып кетеді. Жоңышқа бұзылмайды. Қошіп жүреміз, бізге келмейді. Етке беретінгे жүгері жарайды... Қайтып келгендерге ақша төлеу болмай жатыр.

20/V. Утро.

Назарбеков – с/х отдел обкома: Күшті қызметкер. Шашы, орысшасы көзге түседі. Месяцев – Герой Соц. Труда, директор сов-за “Чимкурган”, СЖК-ның тәжірибесін жүргізуші.

Перезимовка без отходов... Сохранено приплода 77 на 200 голов. Каракульчи получено 40 тысяч шкур. На 100 маток к концу года будет 130–140 ягнят. Нет бригады, не выполнившей государственного плана обязательств. Сдача шерсти, мяса – полностью по уплотнению шкуры скота.

В 1959 г. решено обкомом, но не проводится в жизнь это мероприятие. Плохо занимаемся животноводством. Многие компрометируют, смеются над нами. Мы за проведение уплотнения окота. Надо это провести весной. За 15 лет 24 тыс. овцематок, случка 20–25. Нужно проводить случку неискусственно и вручную. За 6 дней – 1303 голов случено, 62%, 77%. По опыту нашему можно случать в любое время года.

Примеры случки:

Асанов, Конакбаев и др. решили (четыре чабана) получить по сто девяносто, двести ягнят в этом году. Шакабаев, Тажиева: 74 процента маток у Шакабаева пришли к окоту, а зоотехники не верят, тормозят многоплодие с/х животных в нашей области.

У Шакабаева больше, чем у Малошенко из Ставрополья... Вопрос (земельный) нашего совхоза должен быть решен. На восемьдесят процентов не имеет пресной воды. Распределется лес, железо, бетон без учета реальных нужд.

О работе облсельхоз управления – оно работает неудовлетворительно. Рост поголовья впереди. Нет ни жилья, ни дворов, ни обводнения. Надо пересмотреть работу облсельхоз управления... Дают машины РТС. Наши чабаны пьют воду – шесть-девять процентов соли, овцы пьют воду до шестнадцати процентов соли.

А культурные мероприятия — ни единого клуба не имеем. Возьмите хлопковые — там клуб, родильные дома, ясли, все. Кроме хлопка ничего не хочет облупление.

Узбекистан — сосед наш, совхоз Тимирязева, бывший наш совхоз, передали им. Теперь узбеки провели канал с пресной водой, провели дорогу, два, три раза ходит грузотакси... школа 10-летка. Клуб прекрасный. Бывший наш совхоз, а у нас нет, нам стыдно за все это.

Көзілдірік, жақсы костюм, жұлдыз, шашы ақ, қырық-кан, қысқа. Шахрамко (первый зам. облисполкома) бір қолы шолақ, бойы биік.

Местные удобрения надо использовать рационально в хлопкосеющих районах, как Кировский район. Возим мясо в иной район, молоко тоже. Надо на основе воспроизводства каждому району обеспечиваться самим своим молоком, мясом. В Кировском районе неважно с заготовкой, сдачей шерсти...

Использование земель в Кзылкумах, на освоение Кзылкумов идут туда и несмело Кировский и Ильичевский районы, прекрасные выпаса у узбеков рядом. Узбеки просят: оставьте нас на одну зиму — и получают разрешение. У нас только одна ферма. Овец и верблюдов шестьсот голов. Можно вести заготовку кормов много лучше, а ведут, даже после пленума, неорганизованно. Плохо ведут поливы люцерны.

О летней, весенней случке овцематок. Чардаринский, Кзылкумский совхозы не используют опыт Чимкурганского совхоза. Маманов Керімбек (Шалдар с/х). Шибарқыт мешбет, қара тақия, шаш алынған, сақалында сәл бурыл бар, шоқша. Даусы шықпайды, қолымен жест жасауы — бытовой қазақ. Бірінші мәрта, анақ-мынақ әңгімелеге қызықпайды, малды ерінбей бағам, қой 18 сағат жайылады.

Макаровтың аудармасы қызық: вообщем говорят, по 90 кг овец, по тысяче овец, без отходов (аплодисменты): побольше бы таких.

Омаров (Қаратас ауданы, қойши) тақырбас, көсе, таза жас. Жазбай, шапшаң сөйлейді. Монотонно, безостановочно говорит. Онтүстік озаттарының тәжірибесін оқып білемін. “Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей” деп Абай ақсақал айтқандай, еңбек етіп, “Москвич” машина сатып алдым.

Менің атам “қой бағатынды тауып қой, жаман бақташыны қояқ қой” дейді. Ерінбеген адам бағады. Қой дуниеge

келгенде былай депті деп бастады жаңағы нақылды, бес жұз қойдан жұз тоқсан төрт қозыдан алдым. Бұнда СЖК жоқ. Қойшылар арасында жанжалдар көп болады. Малышылар атынан өтінем. Су – артезиан құдығы. Жағдай – шатыр брезент ыстық, киіз үй керек. Жұз сексен қозы берем деп уәде берем.

Мұсаев Амантур (“Темір” совхозы). Қой жұз мыннан асты. Мәдениет, жиырма мың ағаш, мектеп, аурухана салынды. Әр шабанға үй салу міндеттіміз. Кемшілік те мол. Пікірлер аудан туралы. Мектептер нашар. Территория шешілмейді... нашар жағдай. Трест пен управлениеғе бірінен- біріне жүгірумен боламыз.

Резников (пред. колхоза “Победа” Тюлькубас): Животноводство – вода и корм и животноводческие помещения – особенно важнее всего.

Макаров: помещения стройте из камыша по опыту Горьковщины, а то денег нет. Начинает принимать характер затяжной. Всего на скотпомещения дали нынче пять миллионов руб.

Искандеров Захан: О выполнении семилетнего плана развития народ. хоз-ва. Ачисайск. комбинат четыре млн тонн к концу семилетки. Реконструк. Чимкент. з-да $1\frac{1}{2}$ раза. К 64 г. шахта №5, химфармзавод в 64 г., пресс-автомат в 64 г. Запланированное на 65 г. Кентау экскават. до тысячи штук в год. Хлопчатобум. – 64 году, чулочная ф-ка – 64 за 65. Цемент з-д – 63, установ. на 65 год. Хлопок 23 га, зерновых 440 тыс. га, 30 тыс. га. Животноводство посевных кормов 486 тыс. га.

Четвертая печь – к 10 июля к пленуму ЦК.

Оте отты, кей тұста даусын қатты көтеріп, басымдап сөйлеп-сөйлеп кетіп, кейін тағы ақырын, баяу, жай сөйлеп барады, жөткіре береді.

Сузакский р-н: овощи – всего один га, картошки – со всеми другими вместе взятых, мяса довести до ста девяносто тысяч тонн.

Сузакский район дал в три раза меньше прошлого года на это время. Чаянова, Кирова в два раза меньше.

Арысский, Сарыагачский районы закупают в пятьдесят раз меньше у населения скот. Неудовлетворит. и поставка молока. Скотопомещения должны строить сами, найти возможности на месте, внутри хозяйства – камыш,

камни. У нас для людей нет таких помещений, какие хотят иметь для скота.

Годовщина – двойная ответственность за рогат. скота.

Бейсембаев Ултубай (Сарыагаш): В июне, июле, августе месяцах на юге погибают тысячи овец из-за безводья. Миллионы тратим на водопой, на доставку воды... Сотни миллионов дают чабаны, а о них не заботимся. Месяцев абсолютно прав. Айқайлап күйінә сөйлемді.

Телеграмма из Алма-Аты о молоке... Неудовлетворит. положение...

Макаров Виктор Иванович (секретарь обкома): Почему нет второго такого хозяйства, как Чимкурган? Почему нет второго Пахтаарала? А возьмите Ермана... У него чабан сам строит дом у колодца, своя посадка, озеленение.

Секретари, председатели, давайте попробуем менять организацию нашего хозяйства. Надо разобраться, надо помочь. Животноводство мы недооцениваем, женщин мало. О чествовании чабана в 50,60,70 лет кто оставил до сих пор?

Животноводческая продукция. Либеральничаем мы много. Надо поручить бюро обкома не либеральничать. Байконыров на поводу у пред. колхозов. Движение хлопковых бригад... (несколько имен). Промышленники должны изменить свое отношение к шефской работе. Перенести на деревню, в район культуру быта.

1960 г. октябрдегі кездесулерде жиятын қажет мәліметтер, деректер:

1. Назаренконың іс тәжірибесі сын неден, қалай басталды: а) газета, жұмысшылар сындары; б) ЦК-дан келген кісі; в) обком мәжілісі. Кімдер болды, кімдер қалай сөйлемді, байлау қандай еді, Смайыл қалай қарады; г) кейін жаңа басшылық қалай бағалады. Не шара қолданды – жалпы.

Қыс. Жұт. Обком шаралары. а) Сәлім әңгімелері: облыс шарасы, адамдар әрекеті; б) жеке шопандар еңбегі, ерлігі... Олардың бастарынан кешкен ауыртпалықтар... Үй, тамак, киім, тұрмыс, бала, кемпір-шал, отын, ас-азық; в) қыс суреттері – жел, құм, қар қандай, асуладар не күйде болды, жолдар не күйде еді; г) шоферлер, трактор, машиналар еңбегі және шофері; д) жеке шопан әңгімелері... бейнеті, дала боран жағдайындағы ерекше мінездері. Олардың үй ішіндегі күйлер. Разлад: расстройство семьи. Осы жөнде

біліп қайтатын бір ауыр хал әңгімесі қажет. Өзі араласу қажет... екі жас шопанды татуластыру төрізді; е) облыстан барған басшы адамның өз бейнеті. Адасу, боран, машина жүрмей қалу, сексеул; ж) адасқан қойшы бала – өн, Қалдаяқов әні төрізді эпизодтар...

Обком пленумы:

- а) Оның алдында (Айсұлу) жәйі. Хатшылар білуі – Таңаттың арызы.
- б) Баяндамашы не деді?
- в) Кімдер сөйледі, қандай қосымша фактілер (әйел халі туралы) айттылды?.. Қай ауданда нендей оқигалар болған?
- г) Аудандық партия комитеті хатшысы қалай сөйледі (Тасанбаев).
- д) М. сөйледі ме, не айтты?
- е) Пленум мүшелері әйелдер сөйледі ме, нелер деді?
- ж) Қаулы жеке адамдарды атап нұскады ма? Қала шаруасы, өндірісі жөнінде 59/60 жыл қысында қандай үлкен оқигалар болды?
- а) Сол жөнде обком не шаруа істеді, М. қандайлық жаңаңың бет, бағыт нұскады?
- б) Осадчийдің қандай жақсы ісі болды... Оның тәжіри-бесіндегі халықаралық дұрыс іс, мінездер. Оның қыншылықтары (өзімен әңгімелесу).
- в) Тағы жақсы іс ететін, Лениндік мінез көрсететін кісі кім? Қандай қызметте не істеді – нақтылы ісі – фактісі, сөзі.
- г) Қазақ қызметкерлеріндегі салмақты, бағалы мінездер. Кімдерде қай істер жөнінде.
- е) Захан Искандеров образы жөнінде көп мәлімет – өзімен әңгімелесу (әдебиет жөніндегі ойлары).
- ж) Редакторлар (әңгімелесу). Кей корреспонденттер жөні.
- з) Айтқожамен әңгіме. Қала қындықтары, женулер.
- а) Ойлары.
- б) Сандары, тартыстары... Макаров туралы ойлары.
- в) Мәдениет, искусство, әдебиет жөніндегі ойлары.
- и) Сәрсембаевамен әңгіме.
- к) Институт директорымен әңгіме.
- а) Пединститут, оқигалар, қындықтар.
- б) Полит. институт. Әңгіме сол жайлар.
- л) Қорғасын заводы директорымен әңгіме, не кемшілік алдынан шықты, қалай күресті?

Сейлесетін кісілер:

1. Макаров В.И. 2. Захан, Бименде. 3. Қаржау. 4. Сәлім.
5. Осадчий 7. Свинц завод. 8. Луганов. 9. Умаров. 10. Сарсембаева. 11. Сулейменов (политех. ин-т). 12. Пед.ин-т.
13. Обком комсомола. Бәрімен де сөйлестім.

1960. 18/X.

Әділбай.

14.Х. 5 октябрьде өздерінің многотиражка “За свинец”, “Корғасыншы” баспады. Бондаренко алғызып тастады.

Мақта жөнінде механизация, “кетпен келмеске кетсін” деген ұран тастадық. Облыс газетте көтерген бір: Ильичевте қыздар техника үйренбекке үмтыйлады. Дауылбаева Кенжекүл 10 жылдық бітіреді, библиотекарь болады. Әр жерде жүреді. Механизацияға тракторист болмаққа 25 қыз боп жазылады. Жаппай шығу дұрыс деседі. Үндеуді Әділбай жазады, газетіне басады. Макаров ете жаксы дейді. Қыздар комсомол Ахунова Тұрсынайдан кем қаламыз ба дескен. Машинамен егеміз, кетпенсіз күтеміз және жаямыз дейді... “ХВС-1-2” ғана керек деседі. Орыс газетіне де бассын деді. Қазақ қыздары удобно, неудобно... Соңғы кезде тракторшы қыз, әйел жоқ болып кетті. Сойтіп, екі ауданда үш жұз алты қыз механизатор атағын алды. Дауылбаева Кенжекүл жұз алты центнер берген, еркек бермеген, Тасанбаев “СХВ 1-2” берген...

Оз колхозын жиып боп, “Ленин” совхозына барып істеп жүр. Мен Тұрсынай жайын оқып берген. Қыздар Тұрсынайға хат жазып шақырған. Тұрсынай барған жас баласымен, қыздарды трактор айдауға үйреткен. Бұларды өзі де шақырған.

Бірінші мұсылман әйелі хлопкоуборч. отырған, бір жылдар екі жұз он тонна мақта терген, сөз сөйлеген Москвада. Еркектен асқан герой болды.

Облыс Ташкент, Шынаң (Келеске шектес) районы, колхоз “Киров”. Жетіжылдықтың бірінші жылында Тұрсынай, екінші жыл бізден Кенжекүлдер шықты.

Техниканы менгермей, механизация қүшнеймей, мақта шаруасы өндімейді. Хрущев осыны айтқан. Пахтааралда лаборатория передового опыта – севооборот онда ойдағыдай... Онда Қадырбек Мақанов Герой Соц. Труда – бригадир. Бригада его – ком. труда. Әрі арзан, әрі сапалы мақта алу... Өздері 5 адам, бәрі механизатор. Жұз отыз га жері бар, егу, баптау, жинау (теру адам болса). Шит егу – бірінші.

Баптау, культивация соған кіреді. Жегене — изреживание (жекеден) шырпу, қырқу түрі бас жағын. Мотыжение — отау, шабықтау...

Пережитки — қазақ колхозында механизациядан артта қалу, очковтирательство — указание күткіштік. Осы мінез бар. Алдау, адам жасыру, мақта гектарын жасыру (Алтынбеков мысалы), прогрессивка алу үшін осыны, қомағайлықты істеген. Өтірік айту: райком хатшысы, газета сенеді, ереді. Макаров алдынан шыққан қындық. Өзі жұмсақтау келді. Юсупов басып жіберетін. Рушылдық. Ильичевте. Ру: кыз — Маңғытай, жігіт Құйысқансызы руы. Екеуі де Қоңырат.

Сельсовет (Арыста) өзі ЗАГС, өзі аралық құдалықта жүреді, пара да алады, тамақ та жейді, қалың, жасау. Онжылдық бітіргеннен ары баратын қазақ қызы жоқ.

Шымкенттегі көшелер.

На свинцовом:

1) Мехнат. 2) Орджоникидзе. 3) Театральная. 4) Ломоносов. 5) Свинцовая. 6) Таштракт. 7) Базарная. 8) Комсомольская. 9) Советская. 10) Крегер. 11) ул. Шмидта. Бар көше осылайша созыла-созыла береді.

19/X.

Логинов Анатолий Михаилович. О тунеядцах. Наши условия хуже. Отсутствуют овощи, фрукты. Из всех трудоспособных только четвертая часть выходит на работу. Замечание Родионова Искандерову: миллион населения, а просите людей. Суд общественности в Славянском. В Келесе — в прошлом году старуха имела 200 голов скота — нанимала людей. Становятся эксплуататорами.

В городе 200 пчеловодов как любителей. Мед не сдают в коопторг — возят в Новосибирск, Караганду, на Урал.

В свое время хорошие, на пенсию выходят — дух стяжательства. Пенсионеры, инвалиды труда иные кооперируются, нанимают старика.

Ковалев: десятки тысяч рублей. — Из города 18–20 выселили.

Еще беда — в городе аморальное поведение: курение анаши, около чайханы узбеки-старики. Демин и Бондаренко в кармане привлекают, но недостаточно, есть картежники на берегу Кочкар-аты — делают облавы. Религиозные sectы — девушка-комсомолка училась, и стала баптисткой...

Пятидесятники — трясуны, наиболее реакционны. Отрывают от общ. жизнь. Кликушествуют, боятся в экстазе.

Служба в армии. В Кентау, Тюлькубасе, Чимкенте, Сайраме, Георгиевском их немало. Рисосеяние на юге, борьба ведется ожесточенная. Один инженер баптист. Из Сарыагачского района. Мусульманство — там хороший учитель Мухамед Ахметов в селе Таболино колхоза им. Ленина. Старики на молебен к мулле.

Томек Досанов, Исакул Абдулкасимов, старик учитель — к мулле. В уразу мулла ел, насыбай у него, сам молится.

Досанов ушел из села. Старики хотели мечеть. Ахметов, Хакимов (кандидаты в муллу) отговорили.

Немец — экстремал баптист. Ахметов в Ташкенте разоблачал его.

Рисосеяние на юге, борьба ведется ожесточенная.

Из Узбекистана землю засоляют. У нас почва страшная, не каменистая как в Таджикистане. В южной группе.

В Шаульдере в прошлом году украл машинистку. Умыкание... женщин в селе, в районе. Секретарь райкома, райкомсомола — жена сидит, но молчит.

Областное совещание женщин. По коллективам, предприятиям это было. Это мероприятие начали, но оставили.

Врачи читали, беседовали по гинекологии, санитарии.

Даулбаев — Герой Соц. Труда, чабан с/х “Чимкурган” — в юрте радио, белье. Грибковые заболевания детей.

Из Сузакского р-на 30 молодых обучаются в медиц. Ленгера и Чимкента. Создавать кадры. Качество преподавания в сельской школе. Школа-интернат в с/зе не то.

Шаульдерские комсомольцы идут на ферму. Радуемся этому, а не тому, что они идут на завод — такого исхода не выдвигаем.

Труд. резервы — они медиц. кадры.

Пред. райисполкома Сузака: взяли двух врачей оттуда. Жаловался — кандидатами наук могут стать, потому ушли.

Сәлім.

Официальный жағдайлар бар. Қыс болмайды деп бізге ешкім айтқан жоқ. Жаратылыс — бір, онда сөз жоқ, мал жағдайы қора, суат, малшы саны қамтамасыз болу — осыдан да кездесті, себебі болды. Ішкі жағдай — мал қүйлі болса мойымайды, бой бермейді. Мал жайылымды қарау орнына

өздері курен қабақ болысты. Қоспамбетов – отпұскіде. Арыз түсінде тексерілген Қоспамбетов жоқ еді. Кісіден көреді. Кейін председатель және екінші хатшы орнынан алынған. Қаулы бар, осы жай мал халіне өсерін тигізді.

Қолдаспаев Шәкір. Қоспамбетов Шәріп өзгелерді бастайтын, бұл жігіт басқара алмай журді. Өзіміз нашарлық болса, “Энгельсте” болады деп жүрдім. Оразымбетов – директоры. Мал шаруашылығының совхозы. Жас зоотехник о да сондай. Тәуірі Өмірбеков, жергілікті жағдайды біледі. Неге жастарды жібермейсіндер дейді. Күзде мен оны байқап қайткам. Бар совхозды сол “Энгельс” совхозына көмек беруге жұмылдырық. Бірақ ол жаман болмай шықты. Нашары “Құмкент” боп шықты. Басқа жұмысқа ауысу. Кейін барып қалған жәйім осы. Біз барсак, “Құмкент” әңгімесі бүрк етіп шыға келді. Кентау жағынан келдім – сұық, мал құмфа айдалған жылы деп. Шаян, Созакта мал бағады. Қар қалың болды, беті қатып қалды. Үш рет қар. Біріншіден қатырды мұз. Үш сала солай болған, тұрғылық бір.

Тоқбергенов Уәйда. Жуантебеде Ахымов – ол да сол жақтан қыз алған. Күйеусіну, өзімсү, масыл болу бар.

1960. 20/X.

Бименде. Мәдениет – ауылға жаңалық енгізу мақсат... Дворецте прием. Қаржаяу, Сәрсембаев отказать етті. Совещаниеде мен жасадым. Макаров сөйледі.

Қазақ қыстағы бөлек – көніл тоймайды. Өздеріне де көп претензия қойдық. Аудан қызметкері өзі көтермейді. Елде ақша бар. Орындық ал деу керек. Бөріміз соны айту керек. Қазақ үйі – ағаш жоқ, ешкі навоз, іші қап-қара, жерде сыз, копоть (дүниесі бар). Простыня, пододеяльник, сабын. Форточка болмайды.

“Құмкент” совхозы, мұғалім директор школы – жер, простыня жоқ, орта мектеп директоры (жоғарғы окуы бар). Арыс – Түркістан директоры Алтынбеков – жерге отырғызыды, шифоньер жоқ. Бір жарым мың халық бар. Поселка Бөген.

Қарап жүрем, бар үйде 4 комната... мынау болмайды деп жүреміз. Қозы-лақты үйде үстайды. Жаңағы жігіт. Жерде отыр – біреу орыс ветврач, екі мың алады. Совхоз активін жиғдым, сөктім, сынадым.

Құмкентте мұғалімдерді шақырып әңгімелестім. Шәуілдірде бір ой туды. Тұрлыбек Өмірзақов 60-та, шопан.

Далада үйі бар. Үш комната, ағаш ек, кукуруза ек дедік. Бір гектарға еккіздік, насос өнердік, соны үлгі еттік... рядовой адам өзі бастады деп әр жерде айтып жүреміз.

Отгонда монша, үйлер. Макаров идеясы – ағаш, кукуруза, үй... Шәуілдір ұстінен ұшып, самолетті қондырдық. Ерманов 24 мың ағаш апарып орнатты. Арыс – Түркістан каналынан алды. Малышылар тұрган жеріне апарып, 20 түптен әр құдыққа орнатыпты. Үлгі етіп малышылар жиналысына салып, әр жерде айттық. Өмірзаков өзі де шығып сөйлемді. Бастауыш мектеп отгонға салды – шопандар балаларына он шақты комсомолды әкеп, әуелі кірпіш құйып кетеді. Тағы бір соғып, өздері тегін өз күштерімен салады. Жеті үй салған, шопандарына овош та салыпты, жиырма екі га. Өз қоймаларына, Шаян қойшыларына үйреттім дейді.

Созақта Ахметов – “Калинин” с/х. чабаны. Онда огород еккен. Скважинада тұрады. Эйелдерге бес жұз (совещаниеде) премия бердік – бәріне бердік. Мысалы, бір қол орамал (туымыз), бір бет орамал, бір мыльница, мыло, одеколон, зеркало, щетка, тарақ, бір платок шерстяной, крем, игрушки детские, кей жерде чабандарға кровать та беріліп жатыр. Бір топ әйелді Сартбаева, Сарсембаева, Мұхамеджановаларды детсад, детясли ашып қайт деп, 20 қүнге жібердік. Түстік бес ауданға жібердік. Енді Шаян, Созаққа жібереміз. Облздрав – средн. медиц. персоналдан совещан. өткіздік.

Совещаниені, культработниктерді, аудандарды кустовой қып өткіземіз... Бұған хатшылар да барамыз. Ауыл интеллигентін сынаймыз – культура, быт жәйі – бұны кейін обком пленумында қараймыз. 40 шақты колхозда правление үйлерін детсадқа берді. Сарыагашта колхозда малшы шал детсадқа баласын берді. Сатпаев, секретарь парткома, был против...

Мал.

В марте я был в Сузаке – обманывали, не готовились к зиме. В феврале оттепель, снег растаял – подались назад, скот истощен. Зима затянулась. Погнали для окота...

Шөбіміз бар, су бар, шабан бар – отгонда шөп бар деп келген... марта солай деп келген. Су жок, құмнан бері мал қоздайтын жерге дейін жүреді – үш қүнде сексен километр айдаған. Бір шабан аттан түспеген (масқара).

Төрт километрде суландыру керек. Жайлай керек. Малышыға үй, тамақ. Түстен кейін бес километр, сөйтіп

күніне он км жұру керек. Осылай етсе бір сәрі, олай етпей, үйлерін көшіріп әкеткен. Сексен километр қуған... Қойдың өзі де аш, ішінде қозысы бар, өзі де, қозысы да өлді.

Бір шал жылап жіберді (аппақ сақалды) Жәрдем болмады, мал қырылып жатыр деп жылады. Қоспамбетов те түр еді. Малға адамша қарамаған.... Трест совхозов – қысқа дайындықты қарау, бағу керек еді. Обкомға айта алмаған.

Шаян, Созақ көктемде, құмда құдық, жилье – масқара үй. Шаян, “Ақтау”, “Алғабас”, “Шалдар”, “Сталин” – үй де сап жатыр, екі квартирлі. Қамыспен шатыrlау – тас қора қойға, массовый қора...

К-3 “Красная нива”. Төрт отар бір жерге қора сап жатыр. Жарты километрде төрт мың қой, төрт қора – осында электростанция, монша, красный уголок, кино (движок). Алғабаста осыны істедік. Үйлерді ағарту. Шөпті прессовать. Комбикорм, прессованное сено. Сол қораларға жиып жатырмыз.

Мойынқұм ішіне құдық қаздырып, үй, база салып жатырмыз... Қой қора сап жатыр. Созақ (сексеуілден) сол жерде құдық. Екі мың тонна прессованный шөп, ячмень (арпа), сұлы, фураж (комбикорм) о да сонда. Адамға үй салынған... Жергілікті материал. Кірпіштен.

Отыз бес-жыырма бес метр қой қора – жарымы ашық, навес, укрытие. Туркменский способ колодцев... Бір метрді қазады. Цементпен шегендейді, арматурное железо – заливается цементом. Су алуға движок, цемент, астау, резервуар...

Мал, база, ферма орталығы үш үй – бір қора қойдың базасы – арық-тұрық үшін. Құдық, бұнда бес отар – бұнда шөп, фураж. Жыл басынан тасыдық шөпті – өзім үш-төрт бардым. Шабандар құледі, мәз дейді қазір... Аманов Төре – Құмкент. Үшінші ферма Қобылан деген жерде. Директор меннін дейді. 79-да шал, тоқалы бар отыз тоғызда, Төлтай... сексен жылдығын тойлатамыз.

Участок “Кр. Нива” с четырьмя отарами – Сарбасқұдық, Шаян ауданы – больница, начальная школа радиост болады. Созақ, Құмкент ферма, сборный үй, төрт квартирлік. База салынған – бәрі совхоз қаражатына салынып жатыр. Қазір құм ішінде ылғи жол, машина, адам ағыл-тегіл... Қаратауда взрывной жолмен асуды түзейміз. Созақта жетіжүлдіқ бір жарым миллионға қойды апарамыз – қаракөл.

Подъем народа исключит. Малшы үйі, магазин, школа, медфельдшер.

Шабандар айтады – атымды берейін электр берсендер дейді, сухая батарея ма, басқа ма... Әйтеуір электр құмда жалғыз үйде де болса... тапсырма бердік электриктерге.

Выездные бюро обкома – по хлопку:

- 1) Аудандарды көру.
- 2) Қалада өндіріс.

Свинцовыйда Июльский пленум жөнінде баяндама жасадым. Алматыда отделдер, министерства болдым.

Қыста киіз үйде екі әйелдің босанып жатқанын көрдім. Үстінде қалың пальто, темір пеш те жоқ, өзім апарып бердім. Екінші әйел ісіп кетіпті, дәрігерді алғыздым. Аман босанды.

Кадрларды білмедік әуелде, енді біліп қалдық.

19/Х.

Тіленов – пединститут. 1300 – елу процент қазақ, үш жүз елу қазақ қызы. Бұрын отыз жетінші жылдан учит. ин-т, 1954 жылдан пединститут выпуск болды. 1959-да – 24. 1960-та – 250.

Факультет екеу: физмат, истфилфак. Енді педфак ашамыз, үш факультет болады. Жұз отыз профессор-препод. 12 кафедра, бір физик, басқасы истфилфактан. Кей математик технологич. кетті. Қазақ тілінен бір де кандидат жоқ. Жалпы тарихты бөлдік. Госплан бітіргендерді терістік облыстарға жіберді. Биыл тек өз облысымызға орналасты. Қалада былтыр көп қалды. Үйлену жағдайымен келеді, қыздар қүйеуге тиеді, мектептерден заявка болады, биыл бәрі облысымызда қалды.

Қыздар өзімізден келеді. Бәрі ауданнан. Үй алты жүз адамға салынған. Семья болғанда бүнда тар, база нашар. Самодеятельность бар – вокальный, бақташылар арасында он екі кісі бар. Концерт беріп жүр.

21/Х.

Сәлім.

Эпизодтар. I. Шабан істері. II. Өз қымылым (малда). III. Жол эпопеясы. Март басында екі аудан үшін бардым. Отгон, нағыз отгон Шаяндікі. Қаратай асады – құмға барады. Созаққа – өз жерінде отырың, мен Шаянды ескерейін дедім. Манасовты шақырып алдық. Мал аралайтын болдым. Құн сайын барып көмек те жеткізу керек – сонда самолетпен жүрдім.

Киындықтың үлкені – март басында, малды бері айдайтын таңда қар кететін, асу ашылатын, төлдейтін кез. Ал биыл қой түгіл, жылқы айдауга болмай қалды. Февраль аяғында пленумға Алматыға барғанда Нұртазага үшырасқам.

Қар түсе, өсө бастады. Садуақасов хатшы болған, бірақ мен ойлай жүрдім. Нұртаза малды айдауга нұсқау бердім деді (Алматыда). Мен малды айдама, қырылады дедім. Қозы төгілсе, құмда да қалдыра алмайсың... Ендеше, палата жіберейік, киіз үй тігү керек дедік.

Созақ – Қаракөл, Шаян – биязы қозы өледі деп қорықтық (“голова шкур” каракуль). Указаниені бердік, съезде қала бердік. Бірақ келсек, Шаян көше бастаған... Шығып кетеміз, кетпесек Қаратай бауырына ілініп қаламыз дескен.

Шаян көшкен – жолда қар, бір жарым метр. Макаров өзің бар деді. Особено Шаянға бар деді.

“Беген” совхозының завотгоны... ел сағынған, үш-төрт күн жүрген. Бір ферманың үйлері әйелдерін көшіріп жіберген. Случайные... Бір ферма – 5-6 мың қой – он бір отар. Жағдайы осы болады. Енді сол он бір отарды мен іздедім. Адам қатерде, самолетпен отарларды іздейім. Кейде Маматқазин, кейде Манасов, отар көрінсе, қасына қонам.

“Бөгеннің” бір қойшысы (помчабана) жәрдемші екеуі қалады. Аға шопан елуге келген. Жағдайын сұраганда, семья кеткенине он жеті күн бопты. Ишкені – жалғыз нан, ыстық су жок, құдықтан су іshedі, бірақ малдан кетпейді. Мал өлген, соған жылап жүр, өздерін тіпті айтпайды. Жері қара жусан. Көмекші жастық істеген. Ол басым деп 30 шақырымдағы Шолаққорғанға кетеді. Шоқановқа (директорға) старший шопан хабар етеді. Жігіт кеткелі жүргенде қайтартып алған (мал аз өледі).

Кашкин, совхоз директоры Көшкінов Созақтықі. Соған үй тауып бер дедік. Тамақты аудын орталығынан үйстырыдық. Киіз үй алыш, әйел алыш бардым. Он шақты құнде семьялары да қайты. Көшіп келді.

“Алғабас” совхозы, “Алғабас” колхозы, “Кр. Нива” колхозы, “30 жылдық Қазақстан” колхозы (шаяндық) бәрінде де жаңағыны естідік.

Пилот Петро геройский еңбек етті. Самолет ЯК-12 – шын степной орел Петро екен. Саранчева экспедицияда жүрген, степті женғен адам.

Мал бар екен, түс дейім. Айналдырады да түседі. Манасов екеуміз ұшып шықтық. Шашты Әзізден өтіп барады екен – жер шоқалак. Жерге қонаібық дедім, қондық – тек бұлаққа бес-ақ метр қалған екен. Түсіп кете жаздаппыз. Манасовқа айттым – суга түсушек, әулие болмаса дедім. Бір жағы жәрдем жасасам, бір жағы контроль ісім. Манасовқа сен қал, жәрдем көрсет дедім. Машинам қалды деді. Атқа мін де, жүр дедім. Басында тартынды – кейін благодарить етті. Өзіме моральның тыныштық таптым. Қойшылар ырза болды дейді.

Шөптер: жусан.

Екінші Айгене деген отгон орталығы бар (штаб орталығы), жері шоқалак құм. Шолаққорғаннан елу километр. Петроға осығын қон дедім. Құдық басында бар ұзындығы (жазығы) отыз-қырық метрдей – қасымда Қолдаспаев Шәкір, Маматқазин “Қаракөл” трест бастығы. Құдық басына қондық. Құмға тірелесіз дедім. Петро қонуын қонамын, бірақ ұша алмаймын деді. Тек кейін жалғыз ұшам. Бес-алты шақырымда ақ тақыр көрдім. Соган сіздер жетесіздер деді. Қондық. Отважный, решительный – ол да барды түсініп жүр.

Үй ішілік жайлар.

Айгенеге кейін машинамен тағы бардым. “Құмкент” совхозының отгон орталығы Айгенеде екен. Екі әйелі бар қақпаншы аңшы бар екен. Екі беті нарраттай, жасы алпыста. Отгон қарауылы. Әлі де аңшы, екі жүйрік тазы, аты бар. Бір әйелі женге – бөлек деген болды. Әрекеті аң. Өзі мерген... 16-17-де қызы бар... Сұлу (тек көзінің ағы бар), шешесінде де ақ бар екен. Кіші әйелі отгон саудасын жасайды. Түнде қондық... Гармон түр. Қасымда Қоспамбетов. Кім тартады деп ек, қыз тартады деп шақырды Шәріп. Қыз тартып қосылып берді. Абай, Қалдаяқов. Гармонға Нартайша қосылады. Ырғағы шебер. Неге оқымайды десек, жеті класты бітіріпті. Орта мектеп жоқ, ауданға жібермен – интернат болмады, бір жыл оқытып қайтып алдық. Сөйтсек, әкесімен аң атады екен, мерген. (Айгенеде “Шелек құдық”). Қыз карта да ойнайды. Гармоншы қыз, аңшы қыз дейді, қасқыр, тұлкі... Қызға берген кеңесіміз: оқыңыз деп осында медучилищеге түсуге мәслихат бердік.

Шөп: запас аз, (қойшы атына арық-тұрық) шөпті ұйымдастырық (Созақтан әпердік – жәрдем етті Созақ).

Миронов барады бізден бұрын, обл. с/хоз. управление орынбасары. Шәкір Қолдасбаев – югтың жонышқасын киял етеді. Алыстан шөп тілеген деп сөз болады. Миронов Пахтааралдан жонышқа болсын дейді. Қоспамбетов біліп: қымбат шөп, неге одан тасимыз. Қондық. Құланнан алады, одан да Сауранбайдан тасиық дейді. Елу алты машина, шөп алады. Сонда мен бардым. Шөпті Созақ сұрап алған, мен Сауранбайыңа тасып ал мына шөпті, Шаянға деп әпердім.

Он жеті күн жүрген қойшы “Қайнарбұлақ” фермасы, “Бөген” совхозынан. Малды бұрын қора болған жусанды жерге орнаттық. Қоралар әпердік. Шаяннан жем де келді. Әр отарға палатка тіктік, әр палатқага екі жұз-екі жұз елу қозы мен нашар қойға.

Үлдек бүркіт, “Жданов”, “Құмкент” жерлері. “Жайылма” совхозының “Жданов” фермасы. Эпизоды бар шөп... жаңағы. Тағы бір эпизодты шөп. Құмнан Шуга жол ашу. Жол резерві азайды. Енді Шу аяғынан, Жуантөбе, Тастыдан шөп тасу қажет болды.

Ысмайылов Шау – завхоз. “Бөген” с/з үйді көшіріп жіберуші (он бес машинамен жібердім). Машиналарды бастап бар деп соны жіберсек, екі-үш күн жүріп, жүре алмадық деп қайтып келді. Енді жиырма бес машина өзірлетіп, екі трактор алыш, үш водовозбен өзім бастап барам дедім. Ызаланып, мен өзім бұрынғы түйешілерше турасынан Жуантөбе үстінен шықтық. Екі трактор колонна артында – жұз он төрт километр сол күні жеттік. Тұнде жолда бір трактор бүлініп қалды, екіншісі соған айналып қалды. Жолды даңғыл жол етіп алдық. Отыз машина даңғыл жол қып кетті. Төрт құдықтан да өттік. Екі қарақүйрық кездесті. Әбутәліп шофер күп кетті. Қолдасбаев машинасы. Екеуін де атып алдық.

Март аяғы 24. Жуантөбеге қондық. “Тастыдан” шөп алдық... Еріп жатқан, ертесіне мұз боп қапты. Сарысу (Жамбыл облысының) ауданының Құмкентті басып жүретін жолы бар деп, сонымен жұқ тасыдық деген. Сол жолмен тарттық. Бірақ сортаң (құм арасында), көп бейнетпен отыра-отыра жеттік. Мен озып барайын деп, алдынан трактор жібермек болдым. Тұнде кеттім. Жол тағы бұзылды. Бір грузовой батып жатыр. Сарысу машинасы еken. Бара бере біз де лақ еттік те түсіп кеттік. Тұн сұық, 40 градус. Қасымда екі кісі – сексеуіл іздеп кеттік.

Бағанағы машинада (грузовой) қойлар екен, өліп қапты. Ақыры қойшының үйін таптық. Шал, әйелі ауру, шай іштік. Түйеге шалымыз мініп, колоннага кеттік. Ертеңіне сексеуіл іздел көтеріп келдік, үсте тон, аяқта етік.

Машинаға келдік, келсек “Газ-63”. Ол Қалибек Манасов. Болмас деп іздел шыққан, рациямен сөйлессек, хабар жоқ. Виктор Ивановичқа звонить еттім. Екі трактор Арыс –Түркістан каналы жіберіпті. Алдынан шықтым, бір тракторым бар. Ол жолда батты. Сексеуіл шығарып алдық... Бір машина тұр, екі кісі жүгіріп жүр. Сексеуіл арқалап Сәлім келе жатыр.

Сәлім: Жүріп кеттік, түндегі үйге келсек, етті асып қо-йыпты. Арттағы машинаның бірі келіп қалды, бір трактор мен легковой келді. Машина қаптады. Батқан машинаны да шығарып бердік.

Екі-үш машинаны тіркеп, екі трактор (жұз аттың құші бар) алып сүйреп шықты. Құмға да, такырға да барады – бар машинада шөп. Манасовтың аяғын кептіру, сексеуіл жағып жылыну.

Іздеушілер самолетпен іздепті. Баяғы Петро ізденген, записка таstadtы. Обком секретары осында болса, он жаққа шық деді... Сол түнде Айгенеге, база штабқа келдік.

1960 г. октябрь.

Тел.: Салима, кабинет – 59-44, Джаркимбеков – 57-44, Макаров – 55-44, Садвакасов – 56-44. Берестимов Кабден, дом 12, кв. 3, инженер, механик, екінші хатшы.

По 7-летнему плану будет построено за 2 года семь-восемь заводов. 1) Гормолзавод. 2) Первая очередь гидролизного завода. 3) Третья и четвертая печи цементного завода. В 1961 году полностью будут закончено жилье – удвоится вдвое. Будут еще заводы. 37 тыс. кв. м в 1958, то в 59 г. – пятьдесят восемь тыс. кв. метров, в 1960 г. всего жилья восемьдесят тысяч метров кв. За 9 месяцев 97% выполнено.

1) Химпромышленность. 2) Завод фосфорных со-лей. 3) Нефтеперерабатывающий завод. 4) Завод керамзит. 5) Завод минеральной ваты и др.

Полностью реконструируются все заводы с увеличением продукции.

1) Химфарм. 2) Свинцовый (реконструкция) – ме-ханизация большая, новый агломерац., взамен старого.

Извлечение новых элементов (дополнительно). В Германию, Индию — серную кислоту... Пылеуловит. пыле-перерабатывающие цехи.

С применением нейтрона для рукавов агломерац. цеха. С механизацией сокращается коллектив. Останется, если увеличится производительность. Свинцовый — по быту, сдает парк, летний кинотеатр.

По цементному заводу пыль выбрасывается. По возможности нужны трубы высокие, от четырех печей до тридцати четырех — сорок тонн. Первые спец. электрофильтры ловят пыль. Оборудование получаем из Германии.

Завод прессов должен увеличиться в два раза. Пресс-автоматы выпускаются, не отвечающие уровню совр. техники. Создание автоматов комбайнов. За семилетие улучшится качество. Масложиркомбинат. Ломка старого хлопкозавода, каракулезавода.

Будет новый мясокомбинат — полностью механизированный. Хлебокомбинат на шестьдесят тонн хлебобулочных изделий в сутки...

По быту.

1) На цемент. заводе закончится в 1960 г. больница большая. 2) Новый универмаг — есть. 3) Построен — кинотеатр на ул. К. Маркса; 4) В пос. Чапаева школа на пятьсот человек. 5) Школу-интернат в совхозе им. 19 партсъезда на сто пятьдесят увеличили. 6) Два пансионата каз. женских.

Резервы рабочих: 1) Технич. училище двухгодичное; 2) Ремеслен. училище. 3) Школы ФЗО при чулочной и за счет десятиклассников. Завод — план, программа — вот что...

23/X.

Осадчик Н. Г.: В семилетке развитие производит. сил. Две цифры: 1 млрд 700 млн. Второй год — 2 млрд 400 млн. Семилетку закончим — около четырех миллиардов. Свинцовый завод. Строит. индустрия и химия. На начало пятьсот тыс. кв. м жилья. По семилетнему плану должны построить пятьсот шестьдесят две тыс. кв. м, в два раза увеличим. За два года — сто десять тыс. кв. м...

Сильно развивается строит. индустрия. Заканчивает один завод, будет давать крупно-панельные плиты — семьдесят тыс. кв. м в Джамбул, Кзыл-Орду. Будем помогать. Крупная база индустрии.

Машиностроит. и химичес. развиваются дальше...

Химфармзавод будет давать около трехсот млн руб. валовой продукции.

Из Киргизии мак... цех стоит сорок два млн руб. – получаем сырье, не устраивает.

Завод шиферный, асбестовый завод, минеральн. ваты, сухой штукатурки, кабельный завод с вводом в 1964 г. Завод электроаппаратов – для всей Средн. Азии, Казахстана. Два млн сто девяносто тыс. тонн свинца. Завод нефтеперерабатывающий. Будем строить жилья двести тридцать тыс. кв. м, 30 рабочих комплексов. Город к концу семилет. будет иметь триста тыс. жителей.

Подготовка кадров.

В Союзе в технолог. ин-те шестьдесят процентов казахов. Спец-ов селикатчиков, по бетону. Не хватает специалистов для химпромышленности, по машинному оборудованию, по переработке пищевых продуктов, по компрессорам и холодильникам. К концу семилетки семь тыс. студентов только на очном отделении.

Педвуз – особой перспективы не имеет. Есть политехнич. техникум – в будущем это ин-т гражд. инженеров.

Вопросы культуры.

До рев-ции одна гимназия, частный пансионат. Всего сто двадцать чел. училось, сейчас тридцать четыре тыс. учащихся. Интеллиг.: тыс. двести учителей, триста пятьдесят врачей, 1800 среднего медицинского персонала в городе. Пятьсот инженеров разных специальностей. Около пяти тысяч интеллигенции.

Чимкент – восемьсот с лишним лет (к истории).

Трудности.

Трудности роста. Нет неразрешимых вопросов. Готовим кадры. В Чимкенте двадцать национальностей. Кобдабергенов, Романенко – шестой цех. Сейсенбаев – из коммун. бригады на свинцовом заводе, в цехе рафинации.

Культуры мало. Театр пример. Прошлое цепляется за ноги... Маркс: традиции прошлых поколений тяготеют над умами поколений. Дикое, феодально-байское в отношении к женщине, к соц. собственности. Идет и поросль...

Быт.

И украшать город, и облагораживать быт. Яслей, детсадов мало. Ун-т культуры, ун-т здоровья, народный театр.

Парки, сады делаем, возводим озера – два, шестьдесят га. площади со стадионом. Зеленое кольцо вокруг города. Пять тыс. га лесов и садов создадим. Три тыс. га на этот и будущий год. Полное пылеулавливание будет обеспечено. Труба на 120 м завода фосфорных солей. Четыре трубы по сто пятьдесят метров. Производство нитрата, улавливая свинц. пыль. Помимо цементного надо собирать, но культурно. Двести тонн пыли каждый день сейчас... Надо наладить электрофильтры. Виноваты инженеры. По Союзу $2\frac{1}{2}$ метра зелени, у нас уже 60 метров. Сегодня к концу семилетки – до 80 метров думаем озеленить. Каждое министерство из семи, строит по-своему. Зеленые насаждения: тополь был, теперь будут каштаны, орехи, ясень, дуб, клен – 550 км. Заасфальтировано 70 км-в.

Одноэтажные дома запретили – 3-этажные. Макрорайонный грунт проекта переделывается. Школа-интернат для начальных кл. – 960 детей, на 61 г.

По профессионально-техническому образованию мало идет молодежи. Есть молодежное общежитие для рабочей молодежи. 60% казашек было, но ушли (замуж и всякое). $3\frac{1}{2}$ тыс. на текстильной фабрике. В Ташкенте 40% – узбеки.

На свинцовом:

- 1) Совет молодых специалистов.
- 2) Совет пенсионеров.
- 3) Женс. совет.
- 4) Университет технич. знаний.
- 5) Общегородское собрание техничес. интеллигенции.

24/X.

Макаров В.И., насчет поголовья. Старое, рухлядь – сдать. Не выйдем по поголовью. Политически выгодно, чтобы область выполнила план. Шестьдесят-семьдесят тыс. потеряли и так. Каждый должен быть маленьким Рокфеллером. С Заханом одного мнения. Не только старые – 340 блоков питания с песком – пять-шесть лет уже старые.

Расчеты чабана иногда ошибочны – сохранения поголовья. У овцы нет в жаркое лето укрытия над головой – вероятно, теряем много (легкие от пыли). Чисто локальное Южно-Казахстанское (жыбырлак). Дайте вакцину! Летняя гибель овцы тяжело и это.

Клещ в пойме Сырдарьи вносит заболевание крови. Круглый год стада паслись бы там. И кило мяса стоило бы 2 руб. 30 коп. Разве не стоило бороться за одно это, против клещей? Местный скот вырабатывает иммунитет.

В первую очередь для детей туберкулезных. Девять чабанских центров поставить. Центры – извечно сложились. Домики есть в Кировчане, Сузаке. Необходимы почта, больница, школа, магазин, жилье. Человек, на котором зиждется все. Прежде всего люди. Половина миллиона денег не дали. В некоторых хозяйствах домики поставлены. Домики и базы... Сено, корм – досрочно. Завоз муки, керосина, спичек, сахара. В районе должно быть до десяти баз, а так тысячи отар разбросаны. Здесь можно бы собрать базы, радиофицировать, телефонизировать. Труднее всего самому чабану. Поднять его самочувствие, сознание. Один Маманов дал полмиллиона дохода. Первая очередь – базы в Киргизии “Кара Кожур” – примерно там все, нужно еще лучше (родильный дом, станцию электрич.).

ЖС–17, ЖС–30. Что мы не можем поставить тыс. ... Семнадцать–двадцать стоят они ...

Второе: школа – революция. По отношению к чабану колодцев побольше. Половина миллиона денег, чтобы строить здания для скота. Потеряли (сто пятьдесят тысяч), денег не было, вырвали. Мы могли бы потерять второй Аманг. р-н, но по смушке (Каракумы). Взять один Сузакский с проектом на шестьдесят второй год. Если десять–пятнадцать миллионов, создать новые совхозы, довести до миллиона на конец семилетки. Каракульская овца не мыслима без табунного поголовья. Это единство. р-н с табунным поголовьем. Мясо, прежде всего казы, освоить на мясокомбинате.

Узел Кентау – спец. питание там нужно. В Сузаке еще рогатый скот – кумыс, на мясо, при каракуле нет мяса. Сузак – кукуруза и фуражные культуры. Досрочный завоз в сентябре.

Приезд.

Отметил подъем и выросли кадры. Уезжали два казах. инженера – один вернулся казах, металлург, горняк.

Свинцовый – провести реконструкцию. Там ун-т техники, вопросы перспективы ставят там – каждый хочет вложить свое. Надо проводить Бухарский газ, не будет теплоцентрали. Надо было, чтобы свинцовый перешел на

газ (нет грязи, высокий уровень культуры). Необходимы технич. конференции. Глав. металлург Кобдабергенов техникум горно-металлургический окончил, отец работал. По промышленности в целом интел. техническая оторвана от рабоч. коллектива и давно нуждается рабочий в ней. Провели с технической интеллэгенцией совещание по Июльскому пленуму и сколько не рули, инженер не только старший по производству, но и старший политический организатор.

Дом техники нужен нам... Инженер будет заниматься над проблемами не только города, но и села, жив-ва, хлопководства и т.д. Чтобы использовать технич. силы такой дом будет... руководящим центром, заставит думать. Есть серьезное, но... В Каз-не нет инженеров-механиков. Паршколу – передать технолог. ин-ту и организовать кафедру механики машиностроения. Откуда взять инженеров в машиностроение? Кафедра машиностроения. У нас базовые: завод экскаватор., трансформат., в Кентау четыре з-да. Практику студентов на инженеров-механиков машиностроения. Кафедра на четыреста-пятьсот.

Нет пищевиков, текстильщиков. Разговоры – откровенные, в открытую. Важно не как сказал человек, а что сказал. Получил только один голос против, а меня пугали.

Декабрь в Ильичевск. р-не встретил зам-ом. Тянулось полтора года. Казашка молодая. Сарсембаев – СМУ, старый работник. Он уговаривал при первом скандале. На конференции я выступил, прокурор. Я против. Приехал сюда Байгалиев. Тасанбаев просил самому разобраться, передали – жду...

Размножили... передали на рассмотрение первич. партийн. организации. Расширенное бюро в январе. Шесть часов сидели, я выступил. Спросил секретарей РК: правильно ли ведет себя ваш товарищ Тасанбаев? Прокурор, СМУ (зам. – его исключили; Тасанбаеву выговор с занесением в личную карточку. Члены обкома требовали исключить Тасанбаева, а до этого говорили: пронесет, пошумит и пронесет).

У меня спазмы, даже брезгливость у меня была...

Второе зло – о женщинах.

Ахунова Турсунай готовит девочек, в группе тридцать девочек. В Ильичевск. районе на хлопкоуборке тридцать

человек... Теперь в колхозах Кировского и Пахтааральского снимем. Сделаем всех студентами-заочниками, девочки пошли на машины... Попробуйте теперь ее продать за кальм. Труд сотен людей заменяет она (машина). Кенжекуль – 75 т собрала. Райхан, с/з “Абай” в Келесе – хочется тепло поцеловать. Будем иметь в 61 г. сто-сто пятьдесят девочек. Но как встретили товарищи – нашим не доверяют, дали только тридцать машин. Не так просто.

Каратаяуск. р-н – ни одной девочки механизатора. В Сарыагачск. – только одна девочка. Пахтааральском, Келесском, Алексеевском совхозах – одна только. Мало женщин-бригадиров – Ханифа, Фатима агрономы, выращивают хороший хлопок. Они, женщины, работают до росы, больше мужчин, выгонять с поля приходится.

Еще о женщинах.

Очень тяжело в быту. В мае пятьсот человек. Как быть с докладом, көк көзбін фой. Не подумают ли, что не лучше ли тебе Садвакасову. Я говорил в прениях. Женщины о базе строит.

Женщины промышленности пригласили женщин села, подарки давали, показывали квартиры, быт на производстве – воспринимали женщины хорошо.

Не только разговоры, обком занимается, чтобы контроль за детсадами, детялями передать пред. колхозов, директорам совхозов и давать материал о них в газетах. Около 20 зданий передано детсадам. Предколхоза обижен на колхоз “Коммунизм” в Сарыагаче. Варвара Васильевна из Сайрама – приезжали к ним девочки из колхозов. Койки, ящики... гуси, овечки, курицы и т.д. Еще возьмем, нужна и детская больница. Детей из детсада дома обрабатывают родители. А где брать койки? Будем менять кроватную фабрику нашу. Штук 40 бань построим. Мы инициаторы по школьному стр-ву. Теперь хватит – будем брать обязательства по культурному стр-ву, культурно-бытовому стр-ву. Баня, больница, роддом, детсады. Форточек нет. Селение беленькое, как гусь. Без решения культурных условий быта женщин – нельзя. Женщин отправить по области смотреть детсады, больницы – в пять районов поехали, взяли медиков – в пяти районах привели в порядок. “Макаровский детсад” – Токсанбаев в “Абае”. Как быть с детьми? Правление – здание хорошее, я уговаривал, правление отдает дом для детсада и роддома. Трудовые

резервы берут, не обеспечивая квартирами. О пьянке — наказать не отдельных, прекратить продавать водку... Чистота во взаимоотношениях — моральный облик нашего человека.

Директор совхоза, пред. колхоза, нач. обл. отделов из-за пьянки.

Не объявлять взыскания, чтобы делали без этого, чтобы сознавали, жили собств. сознанием. На этот разговор я не иду — выручал одного. Не с меня история области начинается. Не капать друг на друга. Собрали всех областных руков, для откровенного разговора — чудесное было совещание. О личных недостатках — не здоровается, сняв трубку. — Маматкарим Утегенов, почему молчите? — Вы говорили о зав. отделах обкома. Непосредственно человеку говорите.

1961 ж., апрель.

Шаян.

Мұхлиса әңгімесі. Былтырғы шопандар тойы... 1) Комиссия — Манасов, Шакиров; 2) план: орын, грейдировка екі километр 3) программынан кім алады, премия (үш бөлік); 4) төрт жұз премия — гардероб, шкаф, машина, приемник, костюм, простыня, пододеяльник. Тәртіп — бір жарым сағат демалыс. Тамақ, концерт, спорт, кино; 5) қырық екі үй — лозунг, жалау, транспоранттар. Электродвижок; 6) әр совхоз, әр колхоз киносы; 7) концерт; 8) кешке айтыс, ән түнгі 1-ге дейін; 9) екінші құн конный спорт — қыз куу, сайыс, бәйге, құнан, жорға.

Бөген.

1) Жетіқұдық. Шопан үйлері. Үш отар; 2) Маусымбаев Ермек. Әйелі депутат райсовет. Балалары тағы — 5 бала, үйлері екі бөлме; 3) Рысбек Қалдыбаев; 6) Рахимов; 7) Маусымбаев 105 тұсақ, бір тұсағы үш қозы. Жолда Ақбұлақ, жері Мыңбұлақ, с/совет Мыңбұлақ. Орталық. Осы үйлер жақсы. Целинный зерновой совхоз; Құрман Шоқанов үйінде қонақта. Ән-әндер, көп ән салу.

Тіл, сөздер: Кеуіл құрсан бола берсе. Манлай, таңлай, уәж, уәжін де көрді. Құмкенттен Маралбай. Ташибабай өзені. Бұрын көк бұлақтан су алып, егін еккен. Мырзабай деп сонда атаған. Бұрын шілдеде құдық қазып, жаздай отыратын болған. Сегіз, он сегіз метрден су шыға берген. Құдық бір-бір отарға жекеше құдық болған. Ұста құдық молырақ болған

(отыста құдық). Құмдағы қоныстар: 1) Қарауыл (Айгене), Алмақан. Қызы-әйелі, түйе шұбаты бар; 2) “Айгене” – бүгін совхоз, жылқы бар. 1942 жылдан; 3) Қобылан... қобыз... домбыралар, бәрі мұғалім... кен. Үрмұзі ойы жақсы. Алғаш көрген стандарт үй. Былтырдан салынған; 4) Сарбас Шаяндық радио. “Кр. Нива” к/зы. Мектеп. Оттон орталығы. Сембек – радиотехник. Софья татар әйелі – больницада. Полат Сарманов – коммунист. Завхоз, қарауыл. Мектеп, больница бес койка. Магазин. Қыш үйлері; 5) Сарбаста Құмкент базары – Үшқұдық, Сондағы шал Ізтілеу Қөшеров; 6) Жақсы құдық. Тұрікпен құдық. Жылқыға қоралар аса жақсы. Қызыл отау, магазин бөлмелері таза; 7) Қарт Алмен 82-де. Сонғы қырық жылда Құмкентке еki-ақ келген. Ақшақұмның бораны, беті күп-күрен; 8) Батыrbай “Алғабас” с/х орталығы, “Алғабас” к/з орталығы. Оку үйі қызыл отау. Іргежалдың түбіне барған жеріміз үш құдық. Бергінің бәрі шайыр делінеді. Өсімдіктері: сексеіл, жүзген, түйесінір (мал жейді), қоянсүйек теріскен. Шөптер: құртташа, ыраң, алабота, балыққоз (шайыр), ерек (ең жақсы шөп), сінбірікбоз, келіншекбоз, изен (отыз тоғыз түрлі шөп бар), торғайоты, киікоты, ешкіюлмес, лакса тікен (жақсы), изен, еркектің басы, осы шөптер ең жақсысы. Осының бәрі қыста да бар. Құртташа – әдемі көк гүлі болады. Бұзаубас шөп, көде.

Жұт.

Қар жауып аш, сүкік, қар жақсы емес. Аяздың өзінде қойға су керек. Тегі, құмда мал жұтамы болады.

Мырзабайдың шөп: 1) жусан (ұлтанды шөп); 2) майда шөп көп; 3) сінбірікбоз; 4) баляыш; 5) қызғалдақ; 6) қоңырабас; 7) мысыққүйрық; 8) күреңсе.

Мың қой бірінің ізімен бірі жүреді. Қарақүйрық, қоянды сойып асқандары, қар қалың, жел қатты, бірақ сүкіткіші күшті. 53 жыл болды... былтыр қойдың құлағы үсіп қалды – отыз жеті, қырық градуста.

Жамбыл шығыс жел – ең залалды жел. Жамбыл желі. Жамбылдан жел шығып жан қалып түр. Қыбладан шықса, қылқүйрық қалмас еді деген. Сонда әйелі желді бұрып жіберген. Содан бері Жамбыл желі шаң бол кеткен (қатты тиеді шаруаға). Тамаша көктем кезінде кездейсоқ боран болады. Ел шыдамастай қарды тозаңтып аспанға шығарады. Бүйірғын шөп көктемде залалды. Бүйірғын қыста ас, көктемде ішті айдайды. Буаз малды өсіреле құртады. Өзи бар

шөптен бұрын өседі. Шайыр да Мырзабайды шығады. Содан өткел көпір салып өту керек болған. Басқа шөп көп болса, басым болса, бүйіргын қыра қоймас еді.

Берденов (ранний окот).

Қарды қөміп қойып отырып қоктейді екен, параны сондайға салса, жұт болмас еді. Шайыр быжырқай жер, бірақ барса ұлтанды шөп бар. Онда қосылар кең алқаптар, база сонда керек.

Мойынқұмның бұрынғы аты Үшкөкше құмы (қызылша деген де жақсы шөп). Бас Қөкше, Орта Қөкше, Аяқ Қөкше – Үш көкше деген.

1961 ж., 21 апрель.

Әділ – о затруднениях, о истории убийства жены в Чаяне. 2) Оқуға биыл он сегіз жасты жібердік. Стажы бар жастар – стипендиясын совхоз төлейтін еткен. Құмкенттен үш студент, бірі сельхоз институт, мөхфак, екі медин-т кетті. Алты бала медин-тке; 4) Сельхоз ин-та, екеуі КазГУ-ге түсken. Құмкентте бірі сиyrшы болған, бірі қойшы, үшінші құрылысшы. Бітіріп келген инженер-строитель, инженер-механизатор, қайтып келген зоотехник, ветврачтар.

Үәйда.

Жиырма кора салынды – негізгі құмда, бірінші жыл және екінші, үшінші жылда. Қорасы бар жердің бәрінде құдық бар, бір құдыққа үш кора. Эр кора бір отар – 6-7 семья. Медпункт, рация, қызыл отау, магазин, гостиница. База – шөп, жем, тұз – биыл көп запас қалды (прессованный).

Су мәселесін шешу, қариялар. Аудан, облыстан түрікмен әдісі, Қаратаев (Шардара) опыты. Багар деген жігіт құдық істеп жүрген. Екі құдық қазған. Он бір-он екі адам әзірле-дік – комсомолдар, оқығандар. Отыз-отыз бір күнде Қаратаев әдісімен бір құдық қазып алдық. Кадр өсіріп алдық. 100-ленточный водоподъемник. Қырық-алпыс метрден шығардық. Кеше Бесмолада жетпіс метрден шығардық. Әуелде отыз екі-отыз жетіден бастағамыз. Сенбеушілік көп еді. Кейі тұз кермектеу. Малышылар сенбейді... Моторға сенбейді... Екі күн семинар өткіздік, запчастарға разбор жасаттық. Ферма мамандары бәрі тез үйрәнді. Парторг пен екеуміз екі жақтан жүрдік. Тұрсынбек қойшыға сексен бестегі шал барып таңданады. Құмнан көл көп пе, ғажап деген.

Аңзы сабак. Шөп орылу, престеу, тасу – үш процесс, бірақ істелуі... тірі жүрген соң жер көтереді. Үялып жүрдім. Тұз Батыrbай қасында... Көкала кен... Шабыр жиекте тұзды кен көп.

Былтыр – шөп бір жақта, мал бір жақта. Алдында жудеп қалған мал. Былтыр база да жоқ... бекетсіз айдай бердік. Енді үш-төрт жерде алдын ала шөп, үй өзірлеп отырып жүрдік. 58 мыңнан екі мың алты жүз бердік. Балансовый отчетқа барып ем. Шымкентке келсем, февральдан апрельге дейін қыындық қүшіне берді. Марттың он төрт-он бесінен жеті күн жел түрді, машина да, трактор да жүре алмады. Үш қунде мал көп өліп жіберді. Апрельде өлсіреп келгені өле берді. Бір отардан сексен бес бас мал өлді бір түнде. Жауапкерлік қүшінен соң – теряться етті.

Қысылған шақта жұрт ауыстыруды кеңес ету болды. Шаянның да себебі болды. Өріс, қоныс белгісіз боп қалды. Жайылымды партизанша (безплановый) пайдалану бар. Екі малшы соныны бұрын жегісі келу. Ақ қой, машина барды жеп кетеді... Ол жүрген жерде қара қой түк таба алмайды. Планмен жайылу жоқ қой.

Юрид. қарта бойынша жуз бес га Шаянға берілген. Бірақ баяғыдан осы совхоз жері. Облыс шешімімен Құлжан жайылымы уақытша пайдалану ретінде берілген. Ал Құмкент қол үзбеген, Шаян ылғи біздің жайылымымызбен өтеді. Сегіз-тоғыз қорага шейін бердік былтыр. Өзіміз қысыла тура соны істедік.

Батыrbай осы жер, адамы Баян – баяғы әйелдері. Қобыланды о да осы жер кісісі.

Құмкентпен жер көршілестік. Отыз үш мың га Құмкент жері, соның жиырма жеті мыңын су алып кеткен. Тоған историясы Сарысу заинтересован... Тоған Сарысуга залал болды, тарыға әсер етті. Жүгері деді, тоғанды бұзды, Сарысуга түк пайда болмады. Ал бізге үш жарым га шөбіміз болу керек еді. Бізге де залал болды. Қазір су Сарбасқа серпіп, кешегі больницианы басып тұр. Сарбаста машина, самолет қонып жүрген жер су астында қалды. Жайылым толық шешілмесе киын-ақ. Құмкентке өзінің занды жерін бөліп беру керек. Мырзабай о да мол, бірақ пайдасыз, мал өсіруге келмейтін жерлер. Тоғанды Құмкент байлаған былтыр (59 ж.). Бұзын 60 ж. көктемде бұзды. Тары да

өсірер ек... Өріс, қонысты анықтаса және бульдозер, грейдер берсе.

Бұлактар (Шашты Әзіз), Қызылқөл суларын жүгеріге, басқаға пайдаланар ек. Бульдозер, грейдер бір-бірден қатты керек. Құмды өзіміз де игерер ек. Мыңға жуық постоянный жұмысшы – сезонный малда, мектеп орталықта онжылдық, жетіжүйлі – бір, бастауыш – екеу.

Шәкір, Әділ.

101 қора. Сексеуіл, жыңғыл, қамыс. Қамыс оңай болмады, жергілікті тек қора бастарында малшыларға киіз үй, база саламыз деп ек, соның он сегізін салдық. Әсіресе қамыс жақсы, типовой үш үй салды. Больница, шопандар үйі саман үй, үш базада моншалар салынды. Гостиница істедік, үй көпшілігі базаларда шөп тасу, жемді ерте апару. Жем комбикорм неше алуан, костная мука, рыбий жир да бар. Бар қыншылық құдық.

Аудан бойынша 67 құдық. Түркменск. 22 метрден. Жиек пен құмда ең терені 52 метр еді, кейін 67-70. Артезиан 21. Бетпақта, құмда – базаны соған орнатты. Жуантөбе, Тастыда бірнеше артезиан орнаттық. Жайылымда ауыз су үшін-ақ артезиан қажет болды. Колхоз, совхозға енген жаңалықтан арттамыз. СЖК искус. өзгеменен қолданбадық. Полеводства квадрат жаңадан. Зябъ та косность, 3800 жүгері быстро жеткіздік. Жуантөбе (500), Тастыға (200 га) жүгері еккіздік, болмаса тек қамыс жеуші еді, бірақ кейін қымбат, барын талап береді. Жүгері әүелі дөн ал деп отырамыз. Түркістаннан тасу қандай қымбат.

Қаранар, Сапалы, Жуантөбе, Тасты, Созақ – жақсы. Бар совхозда каракөл таза емес, аралас түким көп, жаңалық түгел келеді. СЖК былтыр он бес күн жиып өткіздік, үйреттік. Үлкен авторитет. СЖК-де “Киров” пен Шәуіллір, солардан кісі шақырдық, опыт алу. Әзір жүзден аса передовик жогары береді. Ең жоғары Бәймендиев, Тастыда Амантаев Салман, әйел Қанадилова жас, Алпамысова Созақта төмендеу. Депутат Махамбетова Алмагул облсовет, помчабан. Салманов айтады: Өмірімде жұз он сегізден артық алмап ем, жұз қырық алған бар дегенді өтірік деушем, Құмкент тағы артта, СЖК осында төмен.

Шәуіллірден шабан Тасқараев – 172. СЖК, СШК. ЦК пленум мүшесі. Төлешов Тәш 183 алған, “Қызылқұм”

совхозынан еді. Киров ауданынан соны шақырып алдық. Жиналыста айтты. Малды түнде жаю, сызға жатқызыбау, ерте өргізу жайын айтты. Жата берсе, дене тоңазып қалады. Балпаң болады, төл өсіп келе жатқанда осы өсө беру керек, төл салмағындай ол іште тұру керек, қи басқан, бауыры сарғао... Аш баспақ ауру жәйін айтты. 24 мың қосымша ақыдан “Москвич” машина алдық деді. Бір түн өзі қой бақты. Бізде қой жайылмайды деген ғой. Әуелі жайылып, аздан соң бәрі жайылып кеткен. Тәш түнде жаюды үйретті, енді передовигіміз көбейді.

Жұмыс жағы келгенмен, басқа жағы келмейді. Екі шартты: говорим не комбригада – а как люди которые борются деп айтамыз. Шопанның (жасын) өзін үйрету керек. СЖК-ға шалдар қыын. Шабандар тойы (Шаян, Созак, Шәүілдір).

Ең үлкен арман – водохранилище “Калинин” совхозы тұсынан, Көкбұлақтан жасаса, Мырзабай, Маралбай далаларын қөгертуге болар еді. Баресское водохранилище. Бізде жусаннан басқа орып алар жеріміз жоқ (Шаяндай емес). Водный источник жоқтығынан жүгери өсірмесек, малға қыын, бір-екі водохранилище керек-ақ.

Судың шатағы, Тастыда почва жерге сіңе береді, тез жұтып кетеді. Қек бұлақ өзі диаметрі бір метр бола тұра, жиырма километр акқанда бітіп қалады, жерге сіңіп кетеді. Облыс бізді склонять етеді. Бәрі – сулы, ақ егіске неге жүгеріні қоспайды дейді (замена жөні). Ал біз жүгері, жоңышқа екsec, июль, августе су қалмайды, бұларды суара алмаймыз, бидайды ерте суару жетеді. Мыналар жаздайғы сусыз өспейді.

Қалжың – біздің аудан маман ғана алмайды, маманды өзірлеп береді, екі жыл дәрігер дайындаиды, біздерді қалжын етеді, өлтіреді. Дәрігер боп маманданып...

28/IV.

Қалибек.

Аудан бойынша жұз он сегіз қора салынды. Тас қора. Құдық Бөгенде үш артезиан (өзі ататын), жәй құдық, шахтный құдық Шалдар, Жамбыл, Бөген... Жамбылда жетісегіз отар түйемен тартады (шығыр).

Мектепке, медпунктке, детсадқа колхоз, совхоз үйлерін өспердік. Бар совхозда детсад (Алғабаста жоқ). Сезон уағында үйистырылады... Бөгендікі – Жетіқұдық, “Ақбұлақ” фермасы,

“Мыңбулақ” – “Нұрада” үш қора салды (бригадный способ). “Қосбулақ” фермасы Қанбақтының қасында.

Малышылар.

60-жылғы жүттә жақсы шопандар: 1) Сегізбаев Жұніс (“Бөгөн”) сексен бірде; 2) Бектұрғанов Шалабай алпыс жетіде, өлтірген жоқ (қазір пенсия); 3) Маханов (саулық отары) малы тегіс (“Бөгөн”); 4) Тоқпанбетов Айдар жетпіс сегіз жаста, Алғабас; 5) Абдуллаев Иса (“Алғабас”); 6) Қыдыров Амит (“Алғабас”). 7) Найманбаев Тұлікбай. Бар боранда үш қана бас өлтірді – бойдақ еді; 8) (“Кр. Нива”) жас өнші Бердібек; 9) Сапақ (жас) “Алғабас” колхозы, Үсембаев. Біз жол бойы бекет жасатып, киіз үй тіккізіп қойып, шөпті өзірлеп отырып өткіздік. Ол жылда “Бөгөн” олқылық жасады. Содан өлді. “Алғабас” жәрдемге барды, бір ай болды – қоздауда көмек еткізді (Жұма Қарабасов). Созақ сонда бекет жасамады. Бименде сол үшін үрысты. Біз көпірмен өттік Тапшыбайдан. “Құмкент” судан өткізіп жүдетең алды. Ырысқұлбеков оқиғасы. Суық аязда үдай мас, балам жаңа туды. Осы он сегізге келгенде, өзім сексенде бір соғысып ішем, сонда қоям деді...

Қойды үрлап сатушылар болды. Тері сатып ап орнына салады. Бойдақтың, еркек қойдың семізі көп болды. Аштықтан өлді гой. Аяғы үзын кісі журдек болмайды екен. Жүрісте отырмау керек.

Даулар: Құмкентпен қораға таласулар. Мен ылғи қора өзірлейім. Кенжекең Бердібаев алдамақ болады. Қалжыңы: қарға кетер-ау, тек Шаян кетпей ме деп қорқам дейді. Кенжекең өзілі: Қожанасыр айттыпты гой, есегім жоғалғанда үстінде болсам, мен де бірге жоғалам гой деп.

Трактористер үрсусы, хулигандығын елемейміз. Петро запискалары. Кейде арттарынан трактор азық келе жатыр деп те записка тастайды. Қырық екі күн жүргенде бір-ақ рет моншаға Шолақкорғанда түстім.

Жер аттары Шаяннан шығатын жолда: Сасық, Ілме сазы, Үлкен Бөгөн, Бұғыбай сайы, Бала Бөгөн. Алдағы таулар: Қосшора (Кішішора, Үлкеншора), шора – жер бітімі. Үлкен Бөгөн – Үшінші Интернационал, Бала бөгөн – Глинка поселкасы.

III Интернационалдық. Қазір Боролдай – “Сталин” совхозы орталығы, бұл жер Қостұраның түбі, кейін Желтимеске кетті.

“Сталин” совхозы маслозавод бар аудан (Бөгеннен басқасы, ол Кентауға береді). Осыған қаймақ әкеп табыс етеді. Орталық – жоғарғы Боралдай, төменгі Боралдай. Екі поселкте жақсы шошқа фермасы, электр үдайы бар. Крупн. рогат. скот...

**Ғылыми
тәсініктемелер**



“Позор палачам Южного Вьетнама!”

Мақала алғаш рет “Литературная газетының” 1959 жылғы 22 қантардағы №10 санында жарияланды.

1958 жылы 3–11 шілде аралығында Ташкентте өткен Азия, Африка елдері жазушыларының конференциясында Нго Динь Дьема үкіметінін бүйрекшімен Оңтүстік Вьетнам халқын еркіндік, бостандық үшін күреске бастаган ұлттық патриоттар мен 10 мың бейбіт тұрғынның тұрмеде көзі жойылғаны жайында мәселе көтеріледі. Мақала осы көтерілген үндеуге байланысты жазылды. Мақала соңына М. Эуезов, Ш. Рашидов, Ф. Ғұлам, М. Карим, Б. Кербабаев, Б. Полевой, Б. Рахманов, Г. Севунц, А. Сафронов, А. Чаковский, К. Чутунов сияқты алдыңғы қатарлы жазушылар қол қойды.

Оқиға Оңтүстік Вьетнамның Дай-Лок уездінде болған. 1957 жылы Оңтүстік Вьетнам үкіметі 100-ге жуық тұрғынды ату жасасына буйырса, вьетнам халқының 6 мың патриотына құріштен жасалған ботқага у қосып беріп, бір күнде Фу-Лой лагерінде өлтіреді. Бас көтерген халықты күшпен басады. Тұрмеге әкелінген азық-түлік көмегін де, дәрігерді де жібермейді.

1959 жылы 26 ақпанда Мәскеуде Дүниежүзілік бейбітшілік қорғау кеңесінің мәжілісі болып, бейбіт елді қырып-жоюға тыйым салу мақсатында “Великое единение сил, защищающих мир” деген үндеу тасталды.

Жиылдысты Дүниежүзілік бейбітшілік қорғау комитетінің Кеңестер Одағындағы төрағасы Н.С. Тихонов басқарып, сөз сөйлемді. Оңтүстік Вьетнамда болған қанды оқиға сол жылы 5 ақпанда өткен Кеңестер Одағы Коммунистік партиясының кезекті XXI съезінде де сөз болды. “Позор палачам Южного Вьетнама!” және “Свободу Манолису Глезосу!”, “Советские писатели протестуют против репрессий в Конго”, т.б. сарындағы мақалалар қоғаптеген басылым беттерінде жарық көрді. Бұларда “Мы, советские писатели, не можем молчать в дни, когда одному из самых светлых и чистых сынов человечества грозить смерть” деген сарындағы сөздер айтылған.

1. 5-б. **Фу-Лой** – Сайгонның солтүстігінен 30 километр қашықтықта орналасқан тұрменін аты. 1957 жылы салынған, 120 гектар аумақты алғы жатқан Фу-Лой лагері 3 метрлік биік дуалмен коршаған. Саяси қателіктері үшін қамалып, мемлекетке сенімсіз деп табылған жазаланушы вьетнамдықтарды қайта тәрбиелеу үшін арнайы салынған орын.

C. Майлышбай

“Особенности развития литератур социалистических наций”

Мақала алғаш 1959 жылы “Коммунист” журналының №12 санында (69—80-бб.) шықты. Кейін “Вопросы казахской советской литературы” жинағының 2-томында (Алматы: Қазақ ССР Фылым академиясының баспасы, 1960), М. Әуезовтің жиырмада томдық шығармалар жинағының 19-томында (222—242-бб.) берілді.

М. Әуезов мақаланы М.И. Ритман-Фетисовпен бірігіп жазған. Ритман-Фетисов (1907—1960) 1938 жылдан бастап Абай атындағы Қазақ педагогика институтында әдебиет кафедрасының менгерушісі болған. 1947 жылдан Қазақ КСР Фылым академиясының Тіл-әдебиет институтында қызмет істеген. 1956 жылы “Россия мен Қазақстанның әдеби байланыстары” тақырыбында докторлық диссертация қорғаған. Әдеби байланыстар мәселелерімен айналысып, Абай, Жамбыл, С. Мұқанов, Т. Жароков шығармашылығын зерттеген.

Мақала сол кездегі идеологиялық талаптар түркесінде жазылған. Билемші құрылымдардың идеологиялық талаптарынан ауытқы алмаған жазушы үлттық әдебиеттер өкілдері шығармаларының көркемдік ерекшеліктері жайында айта келіп, үнемі социалистік мазмұнның болуын талап етеді. Мақалада үлттық түр мен социалистік идеялардың көркем шығарма жазу кезінде ажырамас бірлікте болуы КСРО жазушылары үшін міндettі шарт екендігі айтылады.

1. 8-б. **А. Упит** — Упит Андрей Мартынович (1877—1970) — латыш жазушысы, публицист, әдебиеттанушы, мемлекет қайраткері, Латвия Фылым академиясының академигі. 1950—1954 жылдары Латвия Жазушылар одағының хатшысы қызметін атқарған. “На грани веков” тетрологиясының авторы (1930—1934). Шығармаларында XIX ғасыр соңындағы латыш аулының өмірін суреттеген.

2. 10-б. **А. Файзи** — Файзи (бүркеншік аты, шын фамилиясы Файзуллин) Ахмед Садокевич (1903—1958) — татар жазушысы, драматург. Ұзақ жылдар F. Тоқай шығармашылығын зерттеді. “Тоқай” драмасын (1938), Тоқай жайында роман (1952) жазды.

3. 10-б. **Ч. Цэдэндамбаев** – Цэдэндамбаев Чимит (1918) – бурят жазушысы. Негізгі шығармасы – “Доржи, сын Бандара” (1953) романы.

4. 13-б. **Улуг-заде Сатым** (1911–1997) – тәжік жазушысы, драматург, әдебиеттанушы, аудармашы. 1954 жылы “Утро нашей жизни” атты өмірбаяндық повесть жазды. Жазушының әдебиеттегі үлкен табысы “Рудаки” драмасы (1958) болды.

5. 16-б. **А. Исаакян** – Исаакян Аветик Саакович (1875–1957) – армян ақыны, Армения Фылым академиясының академигі. 1946–1957 жылдары Армения Жазушылар одағының хатшысы болды. Исаакян 1909–1911 жылдары атақты поэмасы “Абул Алла Маариді” жазды, кейіннен ол көптеген шет тілдеріне аударылды. Ал “Сасма Мгер” атты эпикалық поэмасында (1919) қорғансыздардың қоргаушысы Мгер батырдың бейнесін жасады.

6. 20-б. **Саят-Нова** (1712–1795) – армян ақыны, ортағасырлардағы армян поэзиясының ірі өкілі. Саят-Нова – бүркеншік аты, шын аты – Саядян. Оның шығармашылығы армян, грузин, әзіrbайжан поэзиясына үлкен әсер етті.

7. 24-б. **Н. Николадзе** – Николадзе Нико (Николай Яковлевич; 1843–1928) – грузин публицисі, қоғам қайраткері, әдебиет сыйншысы. Николадзе грузин қоғамдық ойы мен әдебиетінің дамуына үлкен үлес қосты. Үнемі үлттық егемендік идеясын, әділ әлеуметтік қоғам құру мақсатын үстанған.

Д. Қонаев

“Жүрек қазынасы”

М. Әуезов қазақ кеңес әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі, атақты ғалым және көрнекті қогам қайраткері болғандықтан, көп ретте күллі Одақта өтіп жататын түрлі іс-шараларға белсене қатысып отыруға мүдделі еді. Сол кезеңнің саяси-әлеуметтік, қоғамдық және мәдени өміріндегі оң немесе теріс жағдаяттарға бірінші болып ұн қатып, қолдана отыру – Әуезов үшін азаматтық борыш қана емес, партиялық та парызы еді. Осындағанда алуан түрлі мәселелерге орайластырып, ол кездері республикаға белгілі белді басылым беттерінде кейде көлемді, кейде шағын лебіздер мен үндеулер, мақалалар жазудан М. Әуезов те тыскары қала алған жоқ. Бұндай сөздердің көбі сол заманның саяси көзқарастарымен ыңғайласып жатты.

Жазушының “Жүрек қазынасы” атты, бар-жогы екі абзац көлеміндегі Жаңа жылдық бүл күттүктау сөзі осындағанда талап пен сұранысқа сай жазылды. “Қазақ әдебиеті” газетінің алғашқы санында (1960. 1 қантар) жарияланған күттүктау сөздің қолжазбасы сакталмаған және бұдан соң еш жерде жарық көрмеген.

Елу томдық академиялық толық басылымға газеттегі жарияланымы өзгеріссіз берілді.

E. Қанықейұлы

“На пороге шестидесятого...”

М. Әуезовтің очерктік сипаттағы бұл мақаласы 1960 жылдың “Современный Восток” журналының Жаңа жылдық бірінші санында жарық көрген. Кейін еш жерде жарияланбаган. Мақаланың қолжазбасы жоқ.

Мақала журнал редакциясының сұрауымен жазылған көрінеді және мазмұнына қарағанда, шартты түрде үш бөлімді деуге келеді. Алдыңғы бөлімде 1959 жылғы Кеңес өкіметінің шаруашылықтағы, өндірістегі табыстарын қыска, жаксы мысалдармен көрсетіп, келесі бөлімде КСРО-ның ішкі, сыртқы саясатына байланысты уақыт талабына орай ойларын айтқан. Негізгі, үшінші бөлімінде шығыс халықтары мәдениеті мен өнерінің, әдебиеттің мысалдарына сүйеніп, мәдени-танымдық та пікірлерін білдіреді. Бұл мақалада М. Әуезовтің Азия, Африка халықтарының әдебиеттеріне жаңа заман мен гуманизм концепцияларына сай көзқарасы көрінеді. Жазушының ойынша, гуманизмнің терең бастаулары эпикалық табиғаттан шығады. Бұл эпикалық бастаулардың ең биік шыңы – біз ар, үят деп атайдын үғымдарда. Бұған мақаладағы Әуезовтің: “Подлинная культура гуманистична, ее устремления благородны – облегчить и украсить, сделать радостной жизнь каждого человеческого существа” – деген сөздері дәлел.

Мақалада шығыс халықтары арасындағы мәдени-әдеби байланыстар, әдебиеттегі дәстүр мәселесі аз көлемде сөз болғанмен, теориялық деңгейде талданған.

1. 30-б. **Ли Бо** – корей ақыны (лақап аты – Пэгун Коса; 15.01.1169, Еджу қ. – 2.9.1241, Канхвадо аралы). Кедейленген аксүйек отбасында дүниеге келген. Шенеунік болған. Коре династиясының құлдырауы кезеңіндегі бірінші поэмасы “Король Тонмен” (“Тон мен ван”, 400 жыл) біздің дәуірге дейін жетті. Ол алғашқы болып “ел байлығының тірері” – шаруалардың аянышты ауыр жағдайын суреттеді, контрастарды шебер пайдалана отырып, қарапайым халық пен билеуші топ арасындағы орасан зор айырмашылықты көрсетті. Оның табиғатты суреттеген өлеңдері айқын, анық, өте әдемі, шыншыл. Эстетикалық ойларында түр мен мазмұнның ақылға сыйымды арақатынасын қолдады.

2. 30-б. **Хокусай** – Какусико Хокусай (1760–1849) – жапон суретшісі. Эдо дәуіріндегі демократиялық өнердің бастапқы және ақырғы кезеңі гравюралық пейзаждың дамуымен байланысты болды. Бұл кезенің қалыптасуы мен дамуы, негізінде, Хокусайдың шығармашылығымен байланысты өрбіді. Эдо қаласында қолөнершінің отбасында дүниеге келген Хокусай он үш жасында гравюрашы шебер Какаяма Тэкусонудың шеберханасына оқуға кіреді. Кейін суретші Сюнсәмен бірге жұмыс істеп, оның ықпалымен алғашқы гравюраларын жасады (1779 ж.). Хокусай шығармашылығының гүлденуі XIX ғасырдың 20–30-жылдарына сай келеді, оның ең жақсы пейзаж сериялары осы кезенде туды (Фудзидің 36 суреті, “Әр аймақтардағы жаңа көпірлер”, “Елдегі сарқырамаларға саяхаттар”, т.б.).

3. 32-б. “...дух Бандунга” – 1953 жылы өткен Бандунг конференциясын айтып отыр. Бұл конференцияда Индия көршілес елдердің бейбіт қарым-қатынаста болуы принципін қолдады.

P. Қайшыбаева

“Светлая вершина русской литературы”

Мақала орыс жазушысы А. Чеховтың (Чехов Антон Павлович – 17 (29).1.1860. Таганрог – 2 (15).7.1904. Баденвейлер, Германия. Москвада жерленген) жүз жылдық мерейтойына орай жазылып, “Литературное наследие Чехова” (Изд-во АН СССР, 1960. Т. 68. С. 11–12), “Мысли разных лет” (Алма-Ата: Казгослитиздат, 1961. С. 277–279) жинақтарында жарық көрді.

“Әуезов үйі” тылыми-мәдени орталығының мұрағатында мақаланың көк түсті қағазда машинкамен басылған екі данасы сақтаулы (245-бума, 12–15-бб; 253-бума, 162–165-бб). Ондағы бір данасына автор өз қолымен күлтін көк сиямен түзетулер жасап, бірінші беттегі екінші абзацты қысқартқан. Соңдай-ақ мақаланың сонына “Великую светлую память и дату вот такого Антона Павловича Чехова, и чествуют сегодня вся наша Родина, все ее народы! Торж. собрание, посвященное столетию со дня рождения Антона Павловича Чехова объявляю открытым. 1960 г. январь” деп қолын қойып, қосқандары бар. Түзету жасалған бул нұсқа М. Әуезовтің мерекелік жыында сөйлемеген сөзі. Сонымен катар 245-бумада екі беттік “О Чехове” деп жазушының өз қолымен жазылған қолжазбасы сақталған. Бұл мәтін “Светлая вершина русской литературы” деген мақаланы жазардағы алғашқы нұсқасы сынды. Осы қолжазба нұскаларды жарияланған нұскалармен бір-бірімен текстологиялық жағынан салыстырылганда кейбір сөз, сөйлемдер өзгертиліп, синтаксистік өндөулер жасалғаны болмаса, мазмұндық ерекшеліктер байқалмады. Соңдықтан мәтін томга жеке мақала ретінде ұсынылмай, түсініктемеге қосымша беріліп отыр.

“О Чехове

В моем развитии писателя и работника культурного фронта, значение русской классической литературы было определяющим и было несопротивимо ни с какими иными влияниями других литератур.

С тех пор, как русский язык стал моим вторым родным языком – Пушкин, Гоголь, Тургенев, Салтыков-Щедрин, Толстой, Чехов, Короленко, Горький – стали еще в пору раннюю, в годы

формирования личности моей как постоянные, немеркнущие светила, как яркие спутники в моей духовной жизни, спутники на моем мыслимом небосводе. Ныне я счастлив, признать, что воспитан на произведениях Чехова — этого русского гения, как все культурные поколения писателей всех народов России, как и русские советские писатели.

Постигал я Чехова далеко не сразу, а постепенно и долго. Начиналось это со средней школы и продолжалось за годы учебы в Ленинградском государственном университете, где на филологическом факультете, в спецсеминарах по драматургии я выступал с авторефератами о драмах Чехова. В иную пору я и переводил Чехова на казахский язык. Дальше в своей писательской и исследовательской деятельности так же многоократно обращался и обращаюсь я к великому наследию Чехова, все больше стремясь глубже постигнуть сокровенные тайны его замечательного искусства: проникновенной мастерской прозы и обаятельной драматургической ткани.

Как бывает с наследиями всех великих художников, нелегко, и в наследии Чехова одно из его произведений предпочесть другому его произведению. Выбор настолько не легок, как скажем, было бы не легко в образцовом культурно взращенном ботаническом саду предпочесть одно растение другому. Каждое творение Чехова, как творение самой природы, естественно, незаменимо и не устранимо одно другим. Только полагаю, что любовь Чехова к родине и глубочайшее, заботливое, участливое, взволнованное любовное отношение его ко всему лучшему, что было пригодно для будущего России — поучительно и дорого навеки.

В этом смысле для меня бесконечно дороги такие его произведения, как “Три сестры”, “Дядя Ваня” и “Вишневый сад”. Дороги эти произведения своими Астровами, Вершининами, Тузенбахами, Иринами — столь искренне притягательно и полно раскрывающими прелести русской души в эпоху безвременья и так крепко роднящими нас, еще одними чудесными проявлениями, с обаятельными сторонами природы и духа русского человека”.

Ал жоғарыдағы мақала “Орыс әдебиетінің шырқау биігі” деген атпен қазақ тіліне аударылып, 1960 жылы “Қазақ әдебиетінің” 29 қантардағы санында жарияланды. Кейінірек “Уақыт және әдебиет” (Алматы: Қазмемкөркемәдеббас., 1962. 414—417-бб.) жинағында жарық көрді.

Мақалада М. Әуезов А. Чеховтың суреткерлік шеберлігін, даналығын, орыс әдебиетінің биік шыңы екенін атаумен қатар,

өнерінің тартымды күші — адамның ең асыл сезім, қасиеттерін қозғай білуінде деген. Чеховтың шәкірті болу үшін, одан үйрену үшін өзінің шыгармашылық табигатынмен, бұқіл ішкі бітіміңмен соған туыстас, жақын болып жаратылу керектігін айтқан. Сондай-ақ, жазушы Чеховтың қарымы кең, орыс қоғамының әлеуметтік-психологиялық өмірін терең бейнелеген суреткер екендігін ерекше атап өткен.

М. Әуезов шыгармаларының елу томдық академиялық ба-сылымының осы томына мақала мәтіні “Мысли разных лет” және “Уакыт және әдебиет” жинақтарындағы нұсқа бойынша ешбір өзгеріссіз ұсынылды.

A. Болсынбаева

“Мы хотим слышать и ваш голос!”

“Литературная газетаның” 1960 жылы 17 мамырдағы санында жарияланған бұл мақалада 1960 жылы 1 мамырда Америка Құрама Штаттарының әскери-барлау “Локхид У-2” үшагы шекара бұзып, Кеңестер Одағы аумағына енгені жөнінде жазылған. Бұл үшакты КСРО-ның зымырандар үшіншілдегі әскери бөлімшесі Свердловск түбіндегі атып құлатады. Осы келенсіз оқиғага байланысты 1960 жылы 16 мамырда Франция астанасы Париждегі кездесу өтіп, онда Кеңес Одағының басшысы Н.С. Хрущев, Франция президенті Шарль де Голь, Ұлыбритания министрі Г. Макмиллан, АҚШ президенті Эйзенхауэр өз ойлары мен пікірлерін айтқан. Бұл оқиға бірқатар елдердің баспасөз беттерінде сөз болған. Осыған орай қаламгер Америка жазушыларының назарына ұсынған хатында өзінің наразылығын, ой-толғанысын білдіре отырып, АҚШ жазушыларының да үн қосуын қүтетінін, “ол бейбітшілік жолындағы жазушылық парызымыз” – дегенді ерекше көңілмен жеткізген.

М.О. Әуезовтің осы АҚШ жазушыларына арнайы жазған ашық хатының түпнұсқасы сақталмағандықтан, автордың елу томдық шығармалар жинағының осы томына газеттегі жарияланымы ұсынылып отыр.

A. Пірімбетова

“Это смелее любой мечты!”

Мақала “Правда” газетінің 1960 жылы 18 маусымдағы санында жарияланды. Жазушының бұған дейінгі кітаптарының ешқайсысына енбекен.

Бұл мақалада жазушы “Земля” атты Жер серігінің алғаш космоска ұшырылғанын, бұл совет ғалымдарының әлемдік деңгейдегі жетістігі, техниканың дамығандығы екенін айтқан. “Земля” Жер серігі 1960 жылы 15 маусымда ұшырылды.

М. Әуезовтің елу томдық шығармалар жинағының осы томына мақаланың газеттегі нұсқасы берілді.

A. Болсынбаева

“Служим одному делу”

1960 жылды тамыз айында өткен мұғалімдердің республикалық съезіне орай жазылған шағын құттықтау мақала “Учитель Казахстана” газетінің 9 тамыздагы (1960) санында шыққан. Кейін еш жерде жарияланбаған, қолтаңбасы “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорында сақталмаған. Мақалада құттықтау сипатындаға дәстүрлі ойлар айтылып, педагогикалық қызмет пен жазушылық қызметтің жас баланы, адамды тәрбиелеудегі ортақ сипаттары талданып, сараланды.

Газеттің М. Әуезов мақаласы жарияланған саны түгелдей дерлік съезд жұмысына арналған. Бас мақаламен катарап номерде педагог мұғалімдердің, ғалымдардың, ақын-жазушылардың әртүрлі көлемдегі мақалалары берілген. Әуезов мақаласын жазу алдында газеттен өтініш-тапсырма болғанға үқсайды. Шағын мақаланың мазмұнынан бұл анық байқалады. Мұғалімдердің республикалық съезі болып жатқан кезде М. Әуезов Москвада өткен шығыстанушылардың XXV халықаралық конгресінے қатысып, негізгі баяндамалардың бірін жасаған. “М. Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресінде” (Алматы: Ғылым, 1997) конгресс басталмай тұрып үйымдастыруышылардың алдын ала хабарласып, конгресс жұмысына орай тапсырмалар бергенін дәлелдейтін деректер бар. Бұған қарағанда М. Әуезов мақаласын Москвада жүргердің алдында газетке беріп кеткен. Томға мақаланың газетке басылған мәтіні берілді.

P. Әбдіғұлов

“О традиционном и новаторском в казахской советской литературе”

1960 жылы 9–16 тамыз аралығында Москвауда шығыстанушылардың XXV халықаралық конгресі болып өтеді. Осы конгреске М.О. Әуезов арнайы шақырту алған. Осыған байланысты үйымдастыру комитетінің басшысы, КСРО FA-ның корреспондент мүшесі Б.Г. Гафуровтан келген жеделхатта былай делінген: “Глубокоуважаемый Мухтар Омарханович! Организационный комитет по созыву Международного конгресса востоковедов избрал Вас одним из руководителей секции Алтайстики (№XI). Учитывая большое значение, которое будет иметь конгресс, оргкомитет надеется, что Вы не откажетесь возглавить работу секции и оказать всевозможную помощь работе конгресса Вашими знаниями и научным авторитетом” (М.О. Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі. Алматы: Ғылым, 1997. 684-б.).

Нақтырақ айтсақ, 9 тамыз күні Москва университеті маңында конгреске қатысушы 60-тан астам елдің жалаулары желбіреле, 10 күні осы беделді оқу орнының кең залында шығыстанушылардың XXV халықаралық конгресі салтанатты түрде ашылады.

Бұған Қазақстан тараپынан делегация ретінде М. Әуезов бастаған бірнеше көрнекті ғалымдар (Ә. Марғұлан, І. Дүйсенбаев, И. Кеңесбаев, О. Нұрмагамбетова, т.б.) барып қайтқан.

Ал М. Әуезов осы конгреске арнайы тапсырыспен шағын кітапша (100 дана) дайындағы. Алтайстика секциясында жасалатын жазушының баяндамасы негізінде шыққан бұл кітапша (брюшюра) “О традиционном и новаторском в казахской советской литературе” деп аталды (Мухтар Ауэзов. О традиционном и новаторском в казахской советской литературе. М.: Издательство восточной литературы, 1960. 10 с.). Кітапшаның титулдық бетінің жоғарғы жағында “XXV международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР” деген андатпа бар. Мұражай қорындағы 236-бумада кітапшаның 2 данасы сақталған және де 228-бумада бұл баяндаманың машинкада терілген бір нұсқасы бар. Ал колжазбасы жоқ. Аталған екі нұсқа (кітапша мен машинкадағы) өзара текстологиялық салыстырулардан өтті. Ешбір айырмашылық кездеспеді және бұл баяндама конгреске кітапша болып басылғаннан кейін еш жерде жарияланбапты. Жазушының әр

жылдарда жарық көрген жинақтарына да, көп томдықтарына да енбекен.

Есесіне баяндама “Қазақ әдебиетінің” 1960 жылғы 28 тамыздағы №35 санында “Дәстүр мен жаңашылдық жайында” деген атпен аударылып басылған. Бұнда қысқарған жерлер бар.

Бұл баяндама жазушы шығармаларының академиялық толық жинағына кітапшадағы басылымы негізінде ешбір өзгерісіз тұнғыш рет ұсынылып отыр.

E. Қаныкейұлы

“Дәстүр мен жаңашылдық жайында”

Бұл – М. Әуезовтің “О традиционном и новаторском в казахской советской литературе” деген баяндамасынан аударылып, алғаш рет “Қазақ әдебиеті” газетінде жарық көрген мақаласы. Бұдан соң жазушы шығармаларының он екі томдығының 12-томына (Алматы: Жазушы, 1969. 508–513-бб.) енген.

Аударманы аталған орысша нұсқасымен (кітапшадағы) салыстырғанда “Дәстүр мен жаңашылдық жайында” мақаласы дәлме-дәл аударма екендігі байқалды және мұнда орысшадан аударылмаған, қысқартылған түстар да кездесті. Мәселен, “В каждом жанре можно проследить множество новаторских приемов. Показателен в этом отношении следующий факт. Как известно, из традиционных особенностей национального стихосложения, соответствующего структурным особенностям различных языков, вытекают и образно-стилистические способы поэтического изображения. У казахов метафоры чаще всего были связаны с животным миром. Они порождены социально-экономическим строем казахов. Бывший кочевой, скотоводческий народ не мог воспевать свой образ жизни, не видя прекрасного прежде всего в том, с чем он был теснее всего связан, что его больше всего волновало. Мы и сейчас используем эти метафоры, но обогащая и развивая их, сообразно с теми изменениями, какие произошли в жизни народа, в его представлении о труде и обществе. Вместе с тем расширяется арсенал новаторских изобразительных средств, так как неизменно расширялся и углублялся тематический охват жизни народа, его творческий гений” деген бүтін бір абзац пен “Казахская литература с момента ее зарождения по настоящее время сыграла свою историческую роль в становлении и развитии казахского литературного языка...” деген абзацтан кейінгі 2 бет мәтін (барлығы 8 абзац) “Новаторские процессы и явления в современном казахском языке касаются и его фонетической системы, которая пополнилась новыми звуками: ц, щ, в, ф, э. Наиболее устойчивы в языке грамматические категории. Но современный казахский язык переживает пору развития и обогащения также синтаксических конструкций. Вполне закономерными становятся типы сложноподчиненных предложений, еще в недалеком прошлом имевшие весьма узкую сферу употребления.

Авторская речь внутри прямой речи также лишь в наше время получает широкое распространение. Более подвижным становится порядок слов в казахском предложении. Развиваются и дифференцируются литературные стили, в том числе и индивидуальная манера писателей, публицистический стиль вместе с видами и жанрами литературы, публистики, языка, науки, ораторской речи и т. п.” деген абзацқа дейін түтел (аудармада) кысқартылған.

Бұдан басқа өзгешеліктер жоқ. Аударманың қолжазбасы сақталмаған және әр жылғы жарияланымдар (1960, 1969) өзара текстологиялық салыстырулардан өтті.

Жазушы шығармаларының академиялық толық басылымының осы томына “Қазақ әдебиеті” (1960. 28 тамыз) басылымы негіз болды.

E. Қанықейұлы

“О традиционном и новаторском”

М. Әуезовтің теориялық сипаттағы бұл мақаласы алғаш “Мысли разных лет” жинағында (1961. 18–23-бб.) жарық көрді. Кейін, 1975 жылы Москвада “Художественная литература” баспасынан шыққан бес томдық тандамалы шығармалар жинағының 5-томында (472–477-бб.), жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 308–314-бб.), 1997 жылы жазушының 100 жылдық мерейтойына орай “Қазақ энциклопедиясы” баспасы шығарған тандамалы шығармалар жинағында (435–437-бб.) басылды. Мақаланың толық қолжазбасы сакталмаған. “Әуезов үйі” FMO қолжазба қорындағы 228, 236-бумаларда “О традиционном и новаторском в казахской советской литературе” атты машинкада басылған, жазушының өз колымен редакцияланған мақала бар. “О традиционном и новаторском” мақаласының мәтінін қолжазба мәтінмен салыстырған кезде “Наибольшую художественную ценность представляют поэмы Сейфуллина...” деп басталатын абзац пен Б. Майлин, С. Мұқанов, Ф. Мұсірепов, Ф. Мұстафин шығармалары аталатын абзац қана бірдей болып шықты. Қолжазбада негізінде кеңестік кезендегі қазақ жазба әдебиетінің мәселелерін дәстүр жөне жаңашылдық проблемалары тұрғысынан талдаған. Мәтінде айқын баяндамалық сипат бар. Мақаланың магынасының, қойылған датасына қарағанда, М. Әуезовтің 1960 жылы 9–16 тамыз аралығында Москвада өткен шығыстанушылардың XXV халықаралық конгресіне дайындаған баяндамасы болуы керек.

“Әуезов үйі” FMO қолжазба қорында М. Әуезовтің 7–25 тамызда Москвага, аталған конгреске жіберілетіні туралы іссапарлық құжат (345-бума, 9-б.), конгреске қатысуышыға берілген 1471-номерлі анықтама қағаз (521-бума) сакталған. М. Әуезовтің конгресте жасаған баяндамасы “Труды XXV международного конгресса востоковедов” атты жинақтың 3-томында (1963, 234–240-бб.) басылған, 1960 жылы “Шығыс әдебиеттері баспасы” жеке брошюра етіп шығарған. Мұндағы мәтіндер 228, 236-бумалардағы мәтінге сәйкес келеді. Салыстыру кезінде “Қазақ әдебиеті” газетінің 1960 жылы 28 тамыздағы санында шыққан “Дәстүр мен жаңашылдық жайында” мақаласы аталған орысша мәтіндерден

аударылғаны анықталды. Тек қазақша мәтінде орыс тіліндегі мақаланың шамамен жарты көлемі қамтылған.

“О традиционном и новаторском” мақаласының “О традиционном и новаторском в казахской советской литературе” атты мақаламен белгілі бір деңгейде байланысы бар екені олардағы біраз сейлемдер мен бірер абзацтардың сөзбе-сөз дәл келетінінен көрінеді. Сонымен қатар қөтерген әдеби-теориялық мәселелері де бір. Конгреске баяндама дайындау барысында көркем әдебиеттегі дәстүр мен жаңашылдық мәселелерін арнайы зерттеген Эуезов іле-шала халық ауыз әдебиетіне, фольклорға қатысты осы тақырыпта мақала жазған болу керек. Баяндама мақаласында негізінде қазақ совет жазба әдебиеті өкілдерінің шығармаларын дәстүр мен жаңашылдық түрғысынан талдаса, бұл мақалада талдау объектісі ретінде фольклорлық шығармаларды алған.

Мақалада тек қазақ әдебиеттануғының үшін гана емес, жалпы әдеби-теориялық түрғыда маңызды ойлар айтқан. Жоғары деңгейдегі ауыз әдебиеті мен профессионалды жазба әдебиеті қатар өмір сүрген елдер некен-саяк. Дәстүр мен жаңашылдық мысалдарын осы қатар өмір сүрген ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттің параллелінен іздейді. Бұл қатарда Жамбылдың ауызша шығармашылығы мен классикалық Абай поэзиясын қатар, салыстыра талдау үткімді шығып, құнды теориялық тұжырымдар жасауға мүмкіндік берген. Кейбір идеологиялық сипаттағы ойлардың болуына қарамастан, мақала өзі жазылған уақыты үшін құнды теориялық жұмыс болып шыққан.

М.О. Эуезов шығармаларының академиялық толық басы-лымының бұл томына мақала мәтінін алғашқы жарияланымы – “Мысли разных лет” жинағындағы нұсқа бойынша беріп отырмыз.

P. Әбдіғұлов

“Ынтымак”

Мақала алғаш рет “Қазақ әдебиеті” газетінің 1960 жылғы 24 қыркүйектегі санында жарияланды.

Ташкент қаласында өтетін қазақ әдебиетінің Өзбекстандағы апталығына дайындық “Қазақ әдебиеті” газетінің осы жылғы 2 қыркүйектегі санында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші секретары Д.А. Қонаевтың “Әдебиет – халықтар достығының жаршысы” деген мақаласынан басталады.

Қазақ әдебиетінің осы елдегі апталығы 6 қыркүйек күні Ташкентте Науай атындағы опера және балет театрында ашылды. Осы мерекеге орай қала кинотеатрларында “Жамбыл”, “Біз Жетісуданбыз”, “Біздің сүйікті дәрігер”, “Асая Ертіс жағасында” атты қазақ фильмдері көрсетілді.

Қыркүйектің 6–14 аралығында өткен қазақ әдебиеті апталығы қарсаңында “Шарқ юлдузи” журналының қыркүйек айындағы кезекті санының бірінші бетіне Лениндік сыйлықтың иегері Мұхтар Әуезовтің суреті мен “Қош келдіңіз, тұғандар!” атты жазушының шығармашылығына байланысты көлемді мақала берілді.

Бұл кездесуде қазақ ақын-жазушылары мен сыншылары көркемөнердін кино саласы, әсіресе әдебиет пен өнердегі дамыған ұлттық түр, оның болашағы туралы пікір алысты. Осы апталық алдында өзбектің мемлекеттік көркем әдебиет баспасы қазақ жазушыларының “Қозоқ ҳикоялары” деп аталатын әңгімелер жинағын (Ташкент, 1960. 26 б.т.) шығарған болатын. Оған М. Әуезовтің “Оқыған азамат”, “Бүркітші” әңгімелері енді.

Осы мерекелі күнге орай Кенес Одағының халық артисі Камиль Ярматовтың және бірнеше өзбек қаламгерлерінің М. Әуезов, С. Мұқанов, Ф. Мұсірепов, Ф. Мұстафин сияқты жазушылар прозасына риза екендігін білдірген мақалалары басылған. 1960 жылы 20 қыркүйекте Қазақ КСР Ғылым академиясының конференц-залында қазақ совет әдебиетінің Ташкентте өткізілген апталығының қорытындысына арналған жиналыс болды.

М. Әуезов бұл мақаласында осы мерекелік шараның қорытындысы ретінде өзбек, қарақалпақ және сонда тұратын орыс жазушылары шығармашылығының табысты болуына тілекtestігін білдіреді. Мақаланың газеттегі нұсқасы академиялық басылымның осы томына сол күйінде жіберіліп отыр.

C. Майлышай

“Әкел достық қолыңды, бауырларым!”

1960 жылы 10–12 қазанда Тәжікстан астанасы Душанбе қаласында (сол кездегі Сталинабад) Азия, Африка халықтарымен ынтымақтастағының бірінші Қенестік конференциясы өткізілді. Конференцияға Азия мен Африка елдерінен көптеген қонақтар қатысты.

Конференцияда қенестік республикалар өкілдері жалпы социалистік ұлт саясаты арқасында өз елдерінің жаңарып, жасарғанын, ғұлденіп, көркейгенін тебірене баяндап, отаршылдық системасын сыйнай сөз етті.

Жазушы Мұхтар Әуезовтің аталмыш мақаласы сол конференцияда сөйлеген сөзі негізінде жазылған.

Мұнда Қазан төңкерісінің совет халықтары өміріне курделі өзгерістер әкелгендігі, оның ішінде Орта Азия мен Қазақстан мәдениетінің өркендең, рухани жағынан кемеліне жеткендігі сөз болады. Ұлттық ғылым, өнер, мәдениеттің салмағы артып, бүкіл қенестік әдебиеттің көркемдік сипатына тың бояулар қоса бастағаны, қенестік түрмис-тіршіліктің жаңарып, сапалық оң өзгерістерге қадам басқандығы, осы жетістіктің барлығы сол ұлы көтерілістің нәтижесі екендігі айтылады.

Мақала “Қазақ әдебиет” газетінің 1960 жылғы 21 қазандығы санында жарияланған.

М. Әуезовтің конференциядағы сөйлеген сөзінің орысша нұсқасы “Руки дружбы, братья!” деген атпен 1965 жылы 6 қарашада “Казахстанская правда” газетінде жарық көрген.

Бұл мақаланың екі нұсқасы да жазушының көп томдық шығармалар жинағына енбеген, түпнұсқасы да сақталмаған. Елу томдық академиялық басылымның осы томына газеттерде жарияланған орысша-қазақша вариантын қатар ұсынып отырмыз.

A. Пірімбетова

“Руки дружбы Вам, наши братья!”

Мұхтар Әуезовтің бұл мақаласы 1960 жылдың 10–12 қазанында Тәжікстан астанасы Душанбеде өткен Азия, Африка халықтарымен ынтымақтастығының бірінші Кеңестік конференциясында сөйлеген сөзі негізінде жазылған. Ал қазақша нұсқасы “Әкел достық қолынды, бауырларым” деген атпен “Қазақ әдебиеті” газетінің 1960 жылғы 21 қазандагы санында жарияланған.

Мақаланың қолжазбасы сақталмаған. “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының мұрагатында мақаланың “Статьи, выступления и стенограммы заседаний” атты машинкада басылған бір данасы (387-бума, 48–57-бб.) сақталған.

Бұл баяндаманы кезінде ауызша айттылған күйінде үнтаспаға осы конференцияға қатысқан журналист Энуар Әлімжанов жазып алған екен. Кейін қысқартып, “Руки дружбы, братья” деген тақырыппен “Казахстанская правда” газетінде (1965. 6 қараша) жариялады. Мақала соңында: “...Бұл Мұхтар ағаның осыдан 5 жыл бұрын, 1960 жылы 12 қазанда Тәжікстан астанасы Душанбеде өткен Азия, Африка халықтарымен ынтымақтастығының бірінші Кеңестік конференциясында сөйлеген сөзі еді. Бұдан кейін ұлы жазушы денсаулығының нашарлауына байланысты халықаралық кездесулерге қатыса алмады. Сондықтан да мен, Мұхтар ағамыздың өз халқының мактап тұтар жетістіктері жайлы арнайы отырыста сөйлеген сөзін “Казахстанская правда” газетінің оқырмандарының назарларына ұсынып отырмын”, – делінген.

Мақалада республиканың зор табысы жан-жақты, нақты деректермен баяндалады. Кеңестер Одағының бейбітшіл жолын жалпы Қазақстан тұрмысымен, даму жолдарымен салыстыра отырып, отаршылдарды сынаған. Төңкерістен кейін қазақ мәдениетінде елеулі өзгерістер болғанын, әдебиеттің прозалық, драмалық жанрларының, қазақ поэзиясының жаңа, сапалы туындылармен толыға түскенін, бұл Қазан төңкерісі әкелген жетістік пен жаңалық екендейгін айрықша атап өтеді.

Сонымен қатар, сол дәүірдегі қазактың ірі ғалымы, қоғам қайраткері Қаныш Сәтбаевты да ерекше атап кеткен. Ұлттық ғылым академиясы, жоғарғы оқу орындары, театрлар, ірі-ірі өндіріс орындарын, қалалар мен ауылдардың ізгілікті үрдістері мен

еңбек табыстарын, ғылым докторлары мен ғылым кандидаттары санының елеулі түрде өскенін мактандыш тұту байқалады.

Мақала жалпы оқырманға арналғандықтан болар, баяндаманың ең қажетті деген жерлері ғана алынған. Сол себепті мақалада: “С самой высокой трибуны мира Н.С. Хрущев провозгласил о том, что Казахстан, республики Средней Азии и даже столица Таджикистана – Сталинабад, где сегодня проходит эта столь важная конференция солидарности, – наглядное свидетельство великого исторического, культурного превосходства расцвета народов в системе социализма, свидетельство преимущества уничтожения колониализма...”; “...в дни XV сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, когда на по-вестке дня стоит Величайший вопрос времени – судьба всего человечества, всей цивилизации” сияқты бірсызыра абзацтар қысқартылған.

Мақалаға текстологиялық салыстырулар жасағанымызда, баяндама мен баспасөздерде жарияланған мақалалардың мағынасы бір болғанымен, дәлме-дәл аударма емес болып шықты. Орысшасы баспаға дайындалғандықтан, қысқартылып берілгені байқалады. Жазушының мұражай қорында сақталған орыс тіліндегі қолжазбасы мен газетте жарияланған нұсқасына бір ғана ғылыми түсініктеме жазылды.

Елу томдық академиялық басылымның осы томына мақала-ның жарық көрген орысша, казақша нұсқалары қолжазба қорын-дагы вариантымен салыстырыла келе, қатар беріліп отыр.

A. Пірімбетова

“Требование времени”

Мақала алдымен орыс тілінде “Литературная газетының” 1960 жылғы 22 қазандагы санында шыққан. Кейін “Мысли разных лет” (Алматы: Қазмемкөркемәдеббас., 1961. 11—17-бб.) жинағында, орыс тіліндегі бес томдық таңдамалы жинағында (М.: Художественная литература, 1973. Т. 5. С. 465—472), “Қазак совет энциклопедиясы” баспасынан шыққан таңдамалы жинағында (Алматы, 1997. 439—442-бб.) басылды.

Мұнда М. Әуезов ғалымдардың космонавтика, физика саласында ашқан жаңалықтарына қарамастан, адам дамуына не қажет екенін ешқашан үміттапа қеректігі жөніндегі ойларын айтқан. Ол бұл мақсаттағы басты құрал ретінде әдебиет пен өнерді атап, олардың образды ойлаудағы басты қару екенін баса көрсетеді. Бұл ойларымен қатар, заман талабына орай басты кейіпкер жасауга аса жауаптылықпен қарауға шақырады.

1. 89-б. **Г. Николаева** — Николаева Галина Евгеньевна (1911—1963) — орыс жазушысы, прозаик, очеркист. Сталин қайтыс болғаннан кейінгі “жылымық” кезеңінің көрнекті құбылысы болған “Битва пути” (1957) романының авторы. Жазушының шығармалары үлкен таралымдармен шығып, көптеген тілдерге аударылған.

2. 89-б. **М. Гусейн** — Мехти Гусейн (1909—1965) — әзіrbайжан жазушысы, сынши. Шығармаларының негізгі тақырыбы — төңкерістен кейінгі әзіrbайжан аулының өмірі. “Половодье” романында (1933—1936) Әзіrbайжандағы азамат соғысы кезіндегі оқигалар суреттеледі.

3. 89-б. **А. Мухтар** — Асхад Мухтар (1921) — өзбек жазушысы. Ол өзбек әдебиетіне жұмысшы тақырыбын кіргізді. Ең атақты шығармалары: “Сестры” (1954), “Рождение” (1961) романдары.

4. 89-б. **В. Овечкин** — Овечкин Валентин Владимирович (1905—1968) — орыс прозаигі, драматург. “Іскер проза” (деловая проза) ағымының өкілі. Бұл саладағы туындылары “Районные будни” жинағында топтастырылған. Көркемдік, танымдық сипаты көп очерктердің авторы.

Д. Қонаев

“Заман шарты”

Мақала алғаш рет орыс тілінде “Требование времени” деген атпен “Литературная газета” басылымының 1960 жылғы 22 қазандығы санында жарық көрген. Арада көп уақыт өтпей қазақшага аударылып, “Қазақ әдебиеті” газетінің 28 қазандығы санында жарияланған. Осы бойынша кейін “Уақыт және әдебиет” кітабында (Алматы: Қазмемкөркемәдеббас., 1962. 406—412-бб.), он екі томдық шығармалар жинағының 12-томында (Алматы: Жазушы, 1969. 493—499-бб.), жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 420—426-бб.) басылды.

Мақала сол кездегі жазушылардың бүкілодақтық “Литературная газета” басылымында орын алған ғылым мен техника жаңалықтарының көркем әдебиет пен өнердің дамуына тигізетін ықпалы жайындағы пікірталасқа арналып жазылған. Осы төңіректе көпшілікті толғандырып жүрген бірқатар маңызды мәселелердің мән-жайын жазушы әдебиет тарихынан мысалдар келтіре отырып, барынша кеңірек ашып көрсеткен. Өмірдің бар саласына біртіндеп еніп жатқан жаңалығы мол космос дәуіріндегі өзгерістер, ғылым мен техника дамуы адамның таным дүниесіне де өсер етіп, рухани сұранысын молайта түспек. Осы орайда қоғамдық сананың өсүіне ықпал ететін әдебиет пен өнер мәселесі қандай жолдармен дамитындығына да болжай жасап, алда түрган сұрақтарға жауап іздейді.

Бұл жайында газет бетінде болған пікірталасқа өзінің жаңаша көзқарастарын білдіре отырып, қай дәуірде де көркем әдебиеттің алда түрган міндеттері өзгермейтінін, оған қойылатын негізгі талаптардың уақыт тынысымен бірге дамып отыратынын сөз еткен. Мақала бастабында орыс тілді басылымға жарияланғандықтан, көп ұзамай жолма-жол аудармасы қазақ оқырмандарына арналып қазақ тілінде, жергілікті әдебиет газетінде жарық көрген. “Қазақ әдебиеті” газетінде жарияланған мақаланың төменгі жағына жазушының өз тілегі есебінде шағын ескертпе берілген. Онда оқырманға арналған қаламгер ойы төмендегідей:

“Оқушыларға:

Мен сын мен зерттеу еңбектерін, мақала мен баяндама көпшілігін орыс тілінде де жазатын автор қатарына қосыламын.

Сондықтан да “Әр жылдар ойлары” деген кітабым екі тілде де жазылған еңбектерден құралған-ды.

Осылай болғандықтан, кейбір орысша еңбектерімнің қазақшасы болмайтыны бар. Ондайларды “Қазақ әдебиеті” газеті кейде өз адамдарына аудартады. Сондайда менің қазақша жазатын стилім, әрине, өзгеріп шығады. Әрине, зерек әдебиетші мен тілші аударманы “мынау – аударма екен” деп айырап. Бірақ жүрттың бәрі әдебиетші де тілші емес. Сондықтан тілімізді талдарынаarda жаңағы жәй есте болса деп осыны жазып отырмын. Ал мына мақала әдебиеттің келелі мәселелері жайынан жазылған сөз болғандықтан, қазақша аудармасын өзім жасадым”.

Қаламгердің өз қолтаңбасы болғандықтан, мақала аудармасы жөніндегі шағын пікір сол газеттегі күйінде өзгеріссіз берілді.

Мақала М. Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық басылымына газеттік нұсқасы бойынша дайындалды.

K. Рахымжанов

“Жыл келгендей жаңалық сеземіз”

1960 жылы 25 желтоқсанда С.М. Киров атындағы (қазірі әл-Фараби) Қазақ мемлекеттік университетінде әдебиет үйірмесінің үйімдастыруымен поэзия кеші болып өтті. Сол кездегі үйірме жетекшісі Ә. Кекілбаев кешті басқарып, “Жастар поэзиясы туралы” баяндама жасады.

Содан бері қалыптасқан дәстүр бойынша әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде жыл сайын 25 желтоқсанда өтіп тұратын дәстүрлі әдеби жиын “Әуезов күні” деп аталады. 1960 жылғы поэзия кешіне М. Әуезов және басқа да көрнекті ақын-жазушылар мен әдебиетші ғалымдар қатынасты. Мұнда жазушы жастар поэзиясы жайында ұзак сөз сөйлеген.

Жазушының бұл сөзі стенограмма бойынша алғаш рет “Лениншіл жас” газетінің 1960 жылғы 28 желтоқсандағы №254 санында “Жыл келгендей жаңалық сеземіз” деген атпен жарияланды. Осының газетте жарияланған нұсқасы он екі томдықтың 12-томында (Алматы: Жазушы, 1969. 12-т. 449—513-бб.) басылды.

Қазақ әдебиетінің жаңа толқын, жас ақындары туралы осы сөзі “Жастарға айттар бірер сөз” деген атпен сувенирлік кітапша (Алматы: Жалын, 1977. 33 б.) ретінде басылды. Осыған қосымша Г. Бельгердің орысшага тәржімелеген нұсқасын “Слово к молодым” деген атпен қоса шыгарды.

Кейін жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 20-т. 446—456-бб.) енді.

Мақалада тек поэзияға емес, қазақтың барлық өнер саласының даму барысы, жаңадан танылыш келе жатқан сазгерлер шығармашылығы жайынан да мағлұмattар берілген.

Мақала мәтініндегі “онда” — “оның”; “айырмасы” — “айырмыс”; “барлығында” — барлығында да”; “образын” — “образben”; “Расул Фамзатовтың” — “Дагыстан ақыны Расул Фамзатовтың”; “Шығыстың қанқұйлы жолы” — “Шыңғыстың қанқұйлы жолы” деген сияқты қалпына келтіріліп берілді.

Мақаланың алғаш газете жарық көрген нұсқасы және томдар мен басқа да басылымдарда шыққан мәтіндеріне текстологиялық салыстырулар жүргіzlіп, ішінara орфографиялық түзетулер енгізу арқылы басылымға жіберілді.

C. Майлыйбай

“Қайта туған халықтың әдебиеті”

Қазақстанның 40 жылдық мерекесіне арналып жазылған бұл макала алғаш “Советтік Қазақстан ғылымы (1920—1960)” жинағында жарық көрді (Алматы, 1960. 618—634-бб.). Жазушының он екі томдық шығармалар жинағының 12-томында (Алматы: Жазушы, 1969. 475—493-бб.), жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 426—446-бб.) алғашқы нұсқасы ішінara өзгерістермен басылған.

Жазушы мүнда Советтік Қазақстан ғылымының қырық жыл ішінде жеткен жетістіктері мен жаңалықтарына, қазақ ақын-жазушыларының шығармашылығына жеке-жеке тоқталып, оның зерттелуі жайынан ой толғайды. Макала мәтініне текстологиялық салыстырулар жүргізіліп, өзгеріске түскен кейбір сөздер мен сөйлемдерге ішінара орфографиялық түзетулер жасалынды. “Сапалы” — “сапалық”; “сананы” — “саланы”; “шығармалары” — “шығармаларды”; “сондықтан да Ленин әр мәдениетте екі мәдениет болады деген” — “Сондықтан да Ленин әр мәдениетте екі мәдениет болады деген. Сталиннің анықтаудың да мәдениет деген үғым кең мағынада алынады”; “Лениндік ұлы партияның талабы жазушы өмірімен тығыз байланысты болсын дейді” — “Лениндік ұлы партияның талабын жазушыларға терең оймен жеткізген Хрущев жолдастың талап-мәслихатында жазушы өмірмен тығыз байланысты болсын деген пікірде анық үстаздық, басшы қамқорлық талаптар бар”; “сол жайларды” — “сол жайлары”; “Алдыңғы” — “Алдағы” болып түзетілді.

Макала елу томдық шығармалар жинағының 40-томына алғашқы, кейінгі басылымдарда жарық көрген мәтіндері салыстырыла отырып өзірленді.

C. Майлыбай

“Выступление М.О. Ауэзова”

Мұнда М.О. Әуезов аймақтық мәслихаттағы пленарлық мәжілісте жасалған барлық баяндамаларды тыңдап болған соң ең маңызды сұрақ – көркем проза мен поэтикалық шығармалардың аударылу проблемасына тоқталады. М. Әуезов ақын М. Айбектің А.С. Пушкиннің “Евгений Онегинін” өзбек тіліне аударған үлгісін туыскан әдебиеттердің басқа аудармаларымен де салыстыру туралы проблема көтеріп, көркем прозаны аудару мәселесінде Гоголь, Тургенев, Толстой, Шолохов туындыларындағы ауызекі мәдениет пен “эмоциялы мазмұн және көркем ыргакты” шеберлікпен түсінуге назар аудартады. Әрі қарай жазушы үлкен аудармашылық мәдениетті де бірте-бірте менгеру керек деген тұжырымға тоқталады.

Бұл мәслихатта сөйлеген сөзі толығымен “Материалы регионального совещания по переводу литературы с русского на языки народов Средней Азии, Казахстана и Азербайджана 15–18 января 1958 года” (Алма-Ата: Казахское государственное издательство, 1960. С. 361–365) атты кітапта берілген. Баяндаманың түпнұсқасы қаламгердің жеке мұрагатында сақталмаған.

Жазушы шығармаларының елу томдық толық жинағына аталған кітаптағы жарияланымы ұсынылды.

A. Қуанышбаев

“Речь на открытии памятника Абаю Кунанбаеву”

М.О. Өуезовтің Абай Құнанбаевқа арналған ескерткішті ашардағы сойлеген бұл сөзі “М. Аузов. Избранное” атты кітапта (Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1997. 461-б.) жарияланды. Жазушы мұрағатында автордың өз қолымен құлғін көк сиямен түзету жасаған, машинкамен басылған екі данасы сақтаулы (200, 236-бумалар).

Абай Құнанбаевқа арналған ескерткіштің алғашқы тасы 2-ші Алматы теміржолы вокзалы алдындағы аланда 1954 жылдың 5 қыркүйегінде қаланды. Бұл салтанатты оқиғаны белгілі фотокорреспондент М. Галкин суретке түсірген болатын. Суретте Д. Қонаев, М. Өуезов, С. Мұқанов, Ф. Мұстафин бар. Кейін ұлы ақынның ескерткішін қайта көтеру жас мұсінші Х. Наурызбаевқа жүктелді.

Алайда М. Өуезов Х. Наурызбаевтың жасаған мұсінін бірден қабылдай қоймады. Себебі жазушы ескерткіште ақын көзқарасының, қозгалысының жандылығын көргісі келді. “Жұмыс біткенше, мен жазушымен талай талас-тартысқа түстім” дейді мұсінші бұл туралы естелігінде.

1960 жылдың 12 қарашасында Алматы қаласында қазактың ұлы ақыны, агартушысы Абай Құнанбаевтың ескерткіші бой көтерді (сөүлетшісі – И. Белоцерковский).

Қоладан құйылған Абай мұсінінің биікті – 7 метр, Қордай гранитінен жасалған тұғырдың биіктігі – 7,4 метр.

“Казахстанская правда” газетінің 1960 жылғы 13 қарашадағы санында ескерткіштің ашылуы жайында тольк мәлімет берілді. Жазушының жеке мұрағатында оның сойлем түрган кезінде тускен суреті сақталған, онда М. Өуезовпен қатар Д.А. Қонаев, Ж.А. Ташенов, Н.Д. Жангелдин, өзбек ақыны Fafur Fұлам және басқа да қайраткерлер бар.

Бұл томға жазушы сөзінің кітаптағы басылымы мен қолжазба қорындағы нұсқаларына текстологиялық салыстыру жасалып, кітаптағы нұсқасы ұсынылған отыр.

A. Қуанышбаев

“Оңтүстік күнделіктері” (“Өскен өркен” романының деректері)

Елуінші жылдардың ортасында, “Абай жолы” эпопеясы аяқталмай жатып-ақ М. Әуезовті жаңа шығармалар тудырудың жол-жобалары мазалай бастады. “Түркістан” солай тұғаннан”былайғы жарық көрген толғаныстарының көпшілігі осы бағыт, осы мақсат-ойларымен тығыз байланысып жатады. Егер жазамын десе, өзі көрген, өз басынан өткерген, өзінің жан-дүниесіне сіңіп, арапасып кеткен өмірлік құбылыстар ұшан-теніз еді, бірақ заман талабы жаңа өріс, жаңа қияға көз салдыра берді.

Алдын сол өзі түшінган, өзі билетін жай-жагдайлардан бастауды ойлап, оның жол-жөндерін қарастыrsa да, ең соңғы кезеңдердің шындығы алдымен қалам тартуды қалап тұрған сияқтана берді. Сол ой, сол ұстымын елдің талабы мен қалауына жааралықтай еңбектер беру жауапкершілігін жүктеді, өмірлік, ерлік әрекеттердің бейнесін көркем әдебиетте ашпакқа жігерлендірді. Енді осыларды уақыт, заман шындығымен ұштастыру, байланыстыру ойлары күн өткен сайын көбірек мазалайтын болды. Келіп-келіп, ақыры Оңтүстік өнірі ойы мен қиялын өзіне біржола тұрактандырыды, оған себеп: біріншіден, республиканың Жоғарғы Кенесіне депутат болып сайланса, екіншіден, бірсызыра деректермен таныса келе, мұндағы байлық, молдық көздері кейір республикадармен деңгейлес екендігіне көзі жетті. Көне замандарға тартатын тарихи ескерткіштерінің молдығы, жан-жақтылығы да көңіл-ойын аударап, тереңіне тарта берді.

Осында келісімен-ақ мүмкіндігінше білуге, үғынуға түрарлық салалар қайсы дегендерін анықтап алды да, таныстықты облыс орталығынан бастады. Бұл өнірдің бір қыры жал-жал құмға, екінші бір шеті Бетпақтың кең сахаралы жазықтарына, шығысы, орталығы қекпен таласқандай айбынды тауларға ұштасып жататынын көрді. Тағдыры, қызмет-кәсібі, танымы әр саты, әр деңгейдегі адамдармен кездесті, жуздесіп сұхбаттасты, сыр алысты, олардың тыныс-тіршілігі мен өмір ағымының шытырманды шындықтарынан көп ой түйді. Откеннің, бүгіннің әр алуан шындалу мектебінен өткен жол-соктақтарын тереңнен үшінғандай болды. Сондағы сұхбаттары мен пікір-оій алмасулары арқылы осы ел адамдарының тыныс-тіршілігінен өлшеусіз әсер алды. Бұларға өзі көрген, өзі таныған ел адамдарының алдағы күнге

деген сенімі және көрсеткен, білдірген ниет-ықыласы қосылды. “Саяз қалқымау, шала қарпымай” ұстанымы өзін бұл жерде одан да әрі ширектикара түсті. Сондықтан ол көмескі дерекпен, жеңіл-желпі, атусті шолумен шектелуді қанағат тұтпады. Осы ой елдің аргы-бергі тарихы, мәдени-рухани тіршілігі арналарынан хабардар болуға құлышна кірістірді, тіпті сөз саптауларындағы өзіндік ерекшеліктеріне дейін назарын аударды. Олардың айтылуы мен естілупінің өзгешелігі болатынына анық көзі жетті.

Соңғы жылдарды қайта-қайта ойна орала берген басты нәрсе – жаңа заманың қыртыс-қатпарлы ағындарын шығарма арқауна қалай айналдырудың жолдары еді. Мұнда тар ауқымда айналышқатап қалмай, ел, жер байлығы, ырысы мейлінше жарқырап көрінетін ортасың адамын бейнелесем деген ой әрбір кездескен жаңға осы тұрғыдан қарап, осы тұрғыдан бағалап-бағамдауды үйретті. Сондықтан да олардың әрқайсысының ішкі арпалыс-қақтығысының не екенін, айналасына қалай қарап, қалай қабылдайтынын ұғынуға тырысты. Откеннің, бүгіннің қабат-қабат қатпарлы ағымдары өзіне ғажап бір қуат дарытатын сияқтанды. Сондықтан көкейінде пісіп-жетіліп, шиыршық атқан кернеулі ой терең толғанысқа батырды. Бұл ойлар роман қандай болу керек деген ұстанымымен біте қайнасып, бүгіннің, келешектің кейіпкерлерінің бітім-болмысын көз алдына әкелді. Бұл ретте қара басын емес, көпшілік мұддесін ойлайтын сыпаттағы бейне керек, сондаған ол өз дәүірінің құрылышшысы, алға сүйреушісі бола алады. Сөйтіе отырып та шығарма желісін бастан аяқ лиризмге, сезімге, поэзияға, сүйіспеншілікке құруға болады. Бұндайда көрсетпек, үлгі етпек болғаны “Озінің дәүірін бар қайшылықтарымен, бар кең көлемінде даналықпен қамтып тани білетін адам; бүгінгі күннің барыменған бақыт таптық демейтін, алға қарай даму жолындағы кемшілік-олқылықтарды да терең сезінетін” (“Оскен өркен”. 1965. 5-б.) интеллектінің, кең ауқым, терең жауапкершіліктің адамы. Ол – жергілікті халықтың құнделікті тұрмысындағы түйткілдерге дейін зейін аударып, оны он шешүге бар ынта-ықыласымен кірісегін тұлға.

Осылайша жазуга қызу кіріскең алғашқы құндердің бірінде филологияғылымдарының докторы Ысқақ Дүйсенбаевтан: “Мен қазір жаңа романның қызығына, қызықты енбегіне кіргендеймін. Эзірігे ертелі-кешті ой сол дүниеде... Енді бір өтінетінім, жақында біздің көркем әдебиет баспасында очерктер жинағы шығып еді. Сол жинақтың ен басына менің “Онтыстік сапарынан” деп аталағын очеркім басылған. Қазіргі жұмысымға қатты керек болып отыр. Сол кітапты тауып ала келуіңізді құраймын” (385-бума, 2-б.) деп өтінеді. Сондагы сұрап отырганы Қазактың мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан шыққан “Алғы шептегілер” (1960, 3–36-бб.) деп аталағын жинақ. Қазір өзінің мұрагатында сактаулы тұрған осы очерктиң қындысында көптеген сөз-сөйлемдер мен тұтас

абзацтардың астын сызып, тұсына әртүрлі белгілерін қойып, ойларын жазған. “...Бар болмысина, жайнаған жаразтығына қарағанда, өнерлі, өскелен болған қауым тірлігі көшесіндегі балғын өсken жас емен бейнесіндегі...” дегениң тұсын сызып, араб әрпінде “кейінгі бөлімге” деп жазса, осының екінші жартысы, яғни оның жалғасы саналатын “Әзірge жалғыз ғана ойға ала кетеріміз, қақпағы ашық сағаттың механизмі сияқты бол өзі де сан алуан қайнар ыргағымен жүріп жатқан осы қала тірлігі жайшылықта және де мақтадан жырақ екені даусыз. Бірақ осы Кентауда қай орынға барсан да, “мақталы Оңтүстікке топтарын, лектерін, жас буын жеткіншектерін жөнелтіп жатырмыз” деген үндер есітесіз. Сандар, ақпараттар аңғарасыз. Бұл қала халқы да жаңағы облыс жүртшылығы бар жігерін бір арнаға салған үлкен ағым ішінде” (523-бума, 16-б.) деген жолдардың астын сызып, тұсына “Бұл өзірге керек” деп көрсеткен.

“Осының бәрін Карпов біліп көруі керек”, “Ең соңғы бөлімге керек” деген сияқты, жоба-жоспарларынан хабар берелік сөздері мен ойларын жазып, оның алды-артындағы сөз-сейлемдердің астын сызып, алдағы мақсаттарын айқындайтын белгілерін қойып отырды. Бұлар соңынан белгілі бір мақсат-мұддесіне жарайды дегендегінің белгісі. Осы белгілерінде өмір фактілерін көркемдікке қалай айналдыру әрекеттерінін кілі җолдары жатты.

Осындай ізденісінің жаңа сипаттағы түйіндеулері жинақталып келіп, белгілі бір шешім-тоқтамдарға тұрақтандырыды. Сан рет өлшеп, кесіп-пішкен ішкі ой-толғамдарын түйіндей келе, шығармасын 1960 жылдың 31 тамызында жазуға кірісті. Бұған дейін қаншама жоба-жоспарлардың елес-сілемдері көз алдында көлбендеумен болды.

Қызығылықта сюжеттің жетегінде кетпей, адамдар психологиясын ашуды үстанатын жазушы шын шығарма жүректен ғана тудау деп қарайды. Өзі үшін өмірді білмектен артық ешнэрсе жоқ. Бүгіннің де, келешектің де талабынан табылар кейіпкерлерді Мұхаң өз замандастарының арасынан іздеді. Сондықтан бейнелейтін адамдарының ортасын өз көзімен көрмекті, еңбекте, жай тірлікте, әртүрлі тұрмыс жағдайындағы хал-куйде танымақты үстанған ол бәрінің де астар-ағымын, бұраланды ірімін терең ұғыну, сезіну керек деп білді. Нәтижесіз еңбек, мән-мәніссіз қарекет жаңағылышқа иек арттырмайды. Өмір құбылыстарын қиялдан откізіп, типтік характер жасау, жаңа өмір беру – осындайдан шығады. Шынайылыққа жету шын суреткердің ғана қолынан келеді. Жұрт аңғармағанды аңғару, жұрт айтпағанды айту – хас таланттың еншісі. Осылардың бәрін саралай келе, алған тақырыбын заман, дәүір тынысын кең қамти отырып, қолара ашып актарғанды жөн көрді. “Отанымыздың өсken талабына сай етіп, қалауына жағарлықтай жаңа еңбектер берсем деген зор мақсатым бар” деген ойға бекінді.

Тұсті металлургия, жеңіл өнеркәсіп, мақта, мал шаруашылығы қатар дамыған өнірдің өзендері мен көлдері, каналдары мен бөгеттері, қала, ауыл, аудан, жұмысшы селолары, колхоз, совхоз, мектеп, театр, оқу орындары, мақта, астық, жеміс-жидекпен айналысатын шаруашылықтарына дейін көріп-білуге, түйсініп-тұшынуға тырысты. Тұсті металлургия, ауыр индустрия, химия, көмір өнеркәсібі салаларымен, алыс отарлар мен мал жайылымдарындағы малшылардың жай-жағдайларымен танысты. 1959—1960 жылдардағы мал қыстаратудың қыншылықтары жөнінде ақпараттар алған сон, терістік аудандарының шабындық жайылымдарын аралады. Шу өзенінің құйылар тұсы Алакөл, Айнакөл, Телікөл арқылы Қызылорда облысына, Сарысудың төменгі құйылышы Боктықарын, Қызылжыңыл, Байгана арқылы Қарағанды облысына шектесетін өлкеде Ақтөбе, Қөктебе, Ақназар, Сыпашың сазы, Қызтеккен (аңызда қыз бен жігіт өлтіріледі), Балықшы әулие, Бекембай әулие, Құлметай әулие, Бәжінің белі, Мұзбел, Қексарай, Аққолқа, Қозымолдақ, Шыбықбел, Желтимес, Қөсегенің көк жоны, Сауранбай, Ақтөбенің Ақнары, Талкешу, Шоқат тебешігі, Қарақөл бойындағы Исадай тогамы, Қөрігентүз, Мойынқұмдағы Жамбасжол, Айгене, Сарбас, Батыrbай, Зілқара моласы, Сапақ тұмасы деген жерлер бар. Қаратаудың солтүстігі мен Мойынқұмның оңтүстігіндегі бектерлі жазықтарда колхоз-совхоздар орналасқан. Терістікке құлай аққан Жартытөбе, Үштөбе, Торлан, Біресек, Қошқарата, Суындық, Қарақұр, Ран, Ақсұмбет, Бабатүкіті Шашты Әзіз сияқты өзен-булақтар ерекше көрінеді. Жеті қабат жалдан тұратын Мойынқұмға Айгене, Сарбас, Батыrbай арқылы терендеп енген малшылар араға үш, төрт жыл салып, әрен оралады екен.

Жазы ұзақ, қысы үш-төрт айға созылатын бұл өнірде қар қалың, кейде жұқа түсіп, қатқақтанып жатады. Тау етегінен құмға жеткенге дейінгі далада: сасыры (тау шайыры), қызыл жусан, киқот, арпабоз, бозғанак, тау қақысы, қылша, сүттіген, атқулақ, тобылғы, үшқат, шие, бұлдірген, қарақат, бозжусан, баялыш, қүреуік, теріскен, ебелек, жауқазын, қарғатүяқ, дала қақысы, түйежапырак, қоңырбас (ерте курап қалады), қарасора, алабота, жаужұмыр (адам үтіп жейді), құртташаш, қарабарқын, сары шартылдақ, жантак, адыраспан, қуырдақ, қаралық, шител, сағыз, бидайық, сарбас жоңышқа, кеурек, көк жусан, тұбіржусан, дермене, қоңырбас, бүйрашөп (маусым айында үшып кетеді), бидайық, нокетек, морскеbek (баялыштың бір түрі), бұйырғын (қөктемде залалды, буаз малды құртады, бар шөптен бүрын өседі) сияқты шөптөр мен өсімдіктер кездеседі. Мойынқұм мен Шу өзенінің атырабында еркек, изен, теріскен, жусан, желбас, құм сүттігені, қоянсүйек, түйесінір, жұзген, ақбас, шытыр, түйекарын, Бетпақдалада тасебелек, бозжусан, бетеге, баялыш, сыған, баттауық, ақбүйір, жабырақ, жуа, қақы, қаратүяқ, көреней өседі. Осылардың көбінің

аттарын жазып алыш, белгілерін қойған, өзі білетіндеріне онша көңіл аударып жатпаған.

Енді қайда жүрсе де, осы өнірдің тыныс-тіршілігінің әрбір лебі, езгеріс-жанаңықтары ойынан, көз алдынан кетпейтін болып алды. Бір кездері ақын дәуірі, заманы өзінің алар дем, тынысына айналып кеткен еді, енді қазіргі беталысы да дәл сондай күйтеге ауысты. Америка сапарындағы сезіністері соны еске салады. Сол елдің өзен-көлдері мен тауларынан, далаларынан осы атырапты елестететін ұқсастықтарды кездестірген сияқтанды. Калифорниядан Колорадо штатына бара жатқан жол бойындағы кездескен таулардан Қарату сияқты тұстарын жиі байқады. Феникстен (Аризона штаты) Вашингтонға қарай ұшып шыққанда, төмөндегі қоңыр таулар мен адырлардың төс-төскейіндегі түп-түзу трассаларда ерсілі-қарсылы жосыған көліктеге қарап, елінің “болашагы, жақындағы болашагы осылай болса нетті дейім” (393-бума, 22-б.) деп армандаиды. Негізінде бір қарағанға жалаңаш, құлазыған сияқтанып көрінетін Қарату құт-берекелі өнір. Осыған тіл тигізген Ақпанбетке Мәделі қожа:

“Жаужұмыры құмғандай,
Жау көнілің тынғандай.
Осындей жерді жамандап,
Неден болдың қу мандай.
Жуасы бар аяқтай,
Әр бұтанаң түбінде
Еті жатыр табақтай (қоян).
Кекшекүм деген жерім бар,
Жуасы бар таяқтай.
Қарату деген белім бар,
Алмасы бар аяқтай.
Осындей жерді жамандап,
Атаңа нәлет Ақпамбет,
Ақылың сенің қаяқтай”, –

деп уәж айтады. Осындей ерекшеліктері бар облыстын он алты ауданында жиырма мал, он төрт макта, бес астық, екі жузім, бір жеміс-жидек совхозы, тоқсан алты колхоз, Ащысай, Түркістан, Кентау, Ленгер, Дарбаза, Сағтөбе сияқты қалалы, ауылды жерлерінде полиметалл, экскаватор, пресс-автомат, керамика, қаракөл, гидролиз, кірпіш зауыттары, Зах, Қаным, Левобережный, Правобережный, Арыс, Қараспан, Қемардан каналдары, Оймауыт, Ұшакты, Кескен, Ақсу, Сайрам, Шеуілдір, Шымкорған плотиналары, Шымкент, Кентауда да көптеген зауыт-фабрикалар барын билді.

Миллиондай халқы бар өлкенің елуге жуық пайызы қазак, қалғандары орыс, өзбек, татар, тағы басқалар екен. Осылардың

ішінде шығармада жол табарының да, жанама түрде сөз болуға жаарының да қайсы екенін көніл-көкейіне тоқи жүрді. Осы тұрғыдан келгенде, Қаратудың терістік-түстік салалары тұнып тұрған тарих сияқтанды. Жыр-дастандардан есімдері белгілі Едіге, Қобыланды, Қамбарлар осы өнірдікі. “Қобыланды” жырындағы Қараспан – осы Қаратату. Батыс үшін Алтын Орданың албастысы атанған Едігені кейбір аңыздарда Шашты Әзіздің баласы десе, енді бірде оның батасынан туған деп те айтылады.

Соңғы сапарларында облыстың терістігінде көбірек аялдауга тырысты, себебі шығармада бұл өнірге басымдық бергісі келгендіктен болу керек. Солардың қатарына жана тұрпаттағы Кентау қаласы да жатады. Ондағы атқарылып жатқан іс-шаралар, бағы, көті, тазалығы, құрылымы алуандығы, жоспарлануы үлкен әсер қалдырыды. Ал романын Алматының архитектуралық ерекшеліктерін суреттеумен бастауына осылардың да әсері тиіді.

Екі жылға жетер-жетпес жыл ішіндегі соңғы сапарға 1961 жылдың сәуірінде шықты. Алғашында облыстың онтүстігі мен солтүстігін, шығысы мен батысын тұтас қамтыса, одан кейінгілері қажет деген ауыл-аудан, қалаларда болумен шектелді. Сондағы жинаған деректері мен өзінің жазғандары мұрағатындағы 362, 363, 364, 538, 539, 543, 544, 545, 562, 564-бумалардан орын алған. Өзінің әр барған сапарындағы ойға түйгендери жекелеген қағаздар мен қойын дәпптерлеріне түскен. Осылардың қатарына қорғасын, химфарм зауыттары мен Шаян, Созақ, Түркістан аудандары туралы анықтамалары, соңғы кездің оқиғалары, қылмыстық істердің түсініктемелері жатады. Бұның барлығы алдағы мақсаттары мен бағдарларын, шығарма құрылымын, аумағын анықтап алуына мүмкіндік берді, көп өрнек-оралымдарды кейінге қалдырып, алдымен бірінші кезектегі жалпы нобайын жасаттырыды.

Жаңа заман адамдарының қарым-қатынасында ауыз толтырып айттарлықтай тартыс жоқ деушілер болды, ізде, оны есkei мен жаңаңың арасынан ғана іздеді. Кешегі көшпелі дәүір үрпактарының өздеріне жүктелген жүктөрді талай белдерден асырып өрге сүйреуге, жасартып, жаңғыртуға күш-қарымдары жететінін білген жазушы шығармасы арқыла осыларды дәлелдегісі және оларын ұлттық проблемалармен байланыстырығысы келді. Бұл ретте нақты дерек, күжаттарға жан-жақты тынбай ізденістерінен туған пайымдаулары қосылды.

Улкен толғаныс, ізденіс ширығысымен қатар, қолға алынған шығармасына іріктелген деректердің аумағы аса қолемді деуге болады. Ізденістің осындай жолдары, әдіс-машығы отызынышы жылдары басталды. Өзі көрген, өзі сезінген өмірлік факті, шындықтарды пайдалану тәсілінің негізі осы кезде қаланды. Кейіпкерлерінің түгелге жуығының прототиптері бар десе де болады. Бірақ барлығы бірдей дәл өмірдегі қалпында алынбады, әдебиеттің көркемдік шарттарына, занылыштарына бағындырылды.

Ұнамды, ойлы кейіпкерлері жаңа типті қаһарман ретінде таңдалды. Бұрын тарихи тақырыптың жазушысы саналып келсе, енді жаңа заман тақырыбын игерерлік қарымы барлығын дәлелдeуге тырысты. Жазуға шындаپ кіріскеніне бір айдай уақыт болғанда, яғни 1960 жылдың қазанында, елді тағы да аралауға шыққан кезінде ой-жобаларының мынадай нобайын қағазға түсірді:

- “а) газет, жұмысшылар сындары;
 - б) ЦК-дан келген кісі;
 - в) обком мәжілісі: кімдер болды, кімдер қалай сөйлемді, байлау қандай еді;
 - г) кейін жаңа басшылық қалай бағалады, не шара қолданды. Қыс, жұт, обком шаралары:
 - а) Сәлім әңгімелері, обком шаруасы, адамдар әрекеті;
 - б) жеке шопандар енбегі, ерлігі... Олардың бастарынан кешкен ауыртпалықтар, үй, тамақ, киім, тұрмыс, бала, кемпіршал, орын, ас-азық;
 - в) қыс суреттері: жел, құм, қар қандай, асулар не күйде болды, жолдар не күйде еді;
 - д) жеке шопандар әңгімелері, бейнеті, дала, боран жағдайындағы ерекше мінездері, олардың үй ішіндегі күйлері. Разлад, растройство семьи. Осы жөнде ауыр хал әңгімесі қажет...
 - е) облыстан барған басшы адамның өз бейнеті: адасу, боран, машина жүрмей қалу, сексеуіл.
- 1959-60 жылдың қысында қандай үлкен оқигалар болды:
- а) сол жөнде обком қандай шаралар істеді, қандай жаңалық, бет-бағыт нұскады;
 - г) қазақ қызметкерлеріндегі салмақты, бағалы мінездер кімдерде, қай істер жөнінде;
 - е) Захан Искандеров образы жөнінде қөп мәлімет, өзімен әңгімелесу (әдебиет жөніндегі ойлары)” (562-бума, 32–36-бб.), т.б.
- Бұл да желі арқауына айналар оқигаларды көз алдынан өткөріп, алды-артын кесіп-пішіп, пысықтап, белгілі бір тоқтам, түйіндерге келгендейгін андатады. Осындағылардың көпшілігі романның жазылып біткен тарауларынан өз орнын алды.

T. Әкім

МАЗМҰНЫ

I. МАҚАЛАЛАР, БАЯНДАМАЛАР	3
Позор палачам Южного Вьетнама!.....	5
Особенности развития литературы социалистических наций	6
Жүрек қазынасы	26
На пороге шестидесятого...	28
Светлая вершина русской литературы	33
Орыс әдебиетінің шырқау биігі	36
Мы хотим слышать и ваш голос!	40
Это смелее любой мечты!	43
Служим одному делу	44
О традиционном и новаторском в казахской советской литературе	45
Дәстүр мен жаңашылдық жайында	55
О традиционном и новаторском	62
Бінтымак	68
Әкел достық қолынды, бауырларым!	69
Руки дружбы Вам, наши братья!	75
Руки дружбы, братья!	81
Требование времени	85
Заман шарты	92
Жыл келгендей жаңалық сеземіз	99
Қайта тұған халықтың әдебиеті	108
Выступление М.О. Ауэзова	127
Речь на открытии памятника Абаю Кунанбаеву	132
II. ЖОЛЖАЗБА	135
Оңтүстік күнделіктері ("Өскен өркен" романының деректері).....	137
III. ФЫЛЫМИ ТҮСІНІКТЕМЕЛЕР	241

ӘУЕЗОВ МҰХТАР ОМАРХАНҰЛЫ
Шығармаларының елу томдық толық жинағы

40-том

Академиялық ғылыми басылым

*M.O. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
ғылыми кеңесіндегі бекітіліп, баспаға ұсынылған*

Баспа жобасының жетекшілері:
C. Назарбаева, Б. Канапиянов

Редакторлары: *B. Хабдина, Б. Мұсахан, А. Шаихова*
Көркемдеуші редакторы *C. Оспанова*
Техникалық редакторы *H. Ромахова*
Компьютерде беттеген *I. Селиванова*

Басуға 10.07.2014 ж. қол қойылды.
Пішімі 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз.
Каріп түрі “Таймс”.
Шартты баспа табағы 14,7.
Таралымы 4000 дана.
Тапсырыс № 344.



ЖШС РПБК «Дәуір», 050009,
Алматы қаласы, Гагарин д-лы, 93а.
E-mail: rpik-dauir81@mail.ru

“Жібек жолы” баспа үйі
050000, Алматы қаласы, Қазыбек би көшесі, 50.
Тел.: 272-65-01, 261-11-09.

ISBN 978-601-294-182-1

9 7 8 6 0 1 2 9 4 1 8 2 1